ДЕЛО

ЛИСТ

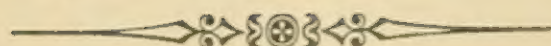
ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ТРИДЕСЕТ ПЕТА КЊИГА

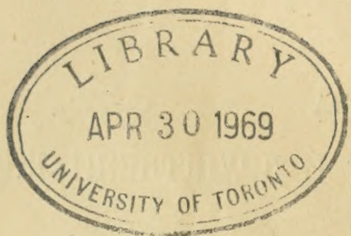
ГОДИНА ДЕСЕТА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ МАЋЕДОНСКА УЛ. БР. 40.

1905.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

ДЕЛО

КЊИГА 35. Јуни, 1905. год. СВЕСКА 3.

ЈАНКУ

Плачите села..,
Дубраве, поља и ливаде цветне,
Лугови српски!... Српска вило плачи,
Пастири и стада. Умукните часом
Фруле уз пратњу песме тако сетне!
Погребна звона нек забрује гласно:
„Умро је он,
Пошто се роду одужио часно, —
Умро је песник!“

А то је било једног јунског јутра.
Небо је било насмејано ведро,
Раскошно сунце у пуноме сјају
Целивом врелим на земљино недро
Пило је росу са цветића нежни,
Натпевале се птичице у гају,
Двојнице меке јецале су гласно:
„Умро је он!..
Пошто се роду одужио часно,
Умро је песник!“

Умро је песник,
Мирнога срца и ведрога чела,

Скромно и тихо. И цикнуше звона
С црквице мале сеоског звоника:
Умро је песник природе и села,
Српскога села и понос и дика, —
Умро је Јанко!..

И небо се стушти;
И занемеше птичице у гају
И заплака се гњило покољење,
На хладно чело Вила ловор стави,
И полетеше славопојке слави,
Слави за славом увенчана дела, —
Ал све беше касно!
Погребна звона јецала су гласно:
„Умро је песник природе и села!“
О кобна слутњо, што нас на мах уби!
О злобна смрти, што нам њега узе!
Теците, лијте, не престајте сузе! —
Плачите села...
Умро је Јанко!..

О српска села, о сироте наше,
Ко ће вас од сад узносит у слави?
Дубраве, поља и лугове ваше,
Ко ће кроз причу, као сунце јасну
Нежну и топлу, као никад нико,
Сликати село, к'о ти што си слик'о,
Седељке, прела, у звезданој ноћи,
Уз меки кикот и попевку гласну?
Ко ће нам причат о пролетњем јутру,
Кад жудна земља копрену разгрне;
Кад плине мирис од пољскога цвећа;
Кад прва шева под облаке прне?
Ко ће нам причат о српскоме небу
Када се њиме безброј звезда оспе;
Када уз пратњу пољубаца страсних

Тепања слатког бујица се проспе?..
Ко ће нам причат о мушком прегнућу
Прошлости наше, кад жар лицем плане?..
Ко ће нам причат о знојноме челу
Српског сељака?..

Ти?!..
Ал тебе нема,
А ти си то знао
Тако слатко знао
Причати о селу.

*
* *

На сеоском гробљу између гродова
Једна хумка зова,
Чело главе белег, а са обе стране
Зелене се брсне јасенове гране,
На гранама пусто, ни птице ни јава,
Око гроба цвеће, ал мирис не шири,
На крунама свелим замрли лептири
Од самртне студи...
Ћуте... песник спава
Спава вечним санком, да се не пробуди.

—

О плачите села..,
Дубраве и поља и ливаде цветне,
И лугови српски! Српска вило плачи,
Пастири и стада! Умукните часом
Двојнице уз пратњу песме негда сретне!
А погребна звона нека цикну гласно, —
Умро је он,
Пошто се свом роду одужио часно!...

25/IV. 1905. год.
С. Млад.

Милорад М. Петровић

СЕНИ ЈАНКОВОЈ

Отворише се опет облачна врата широм,
И тужна српска вила са златном својом лиром
И баклом овијеном коротним црним вȅлом,
С'лазећи питомој Мачви стаде над једним сȅлом...
...Не даје болу маха, нити јој сузе роне;
У немој ту̏зи слуша где с мале цркве звоне
Укопна звона складно, к'о песма вечног санка,
С рефреном тако страшним: „Нема нам више Јанка!“
И тужна српска вила на росна поља слеће,
Па белом руком кида шарено „Пољско Цвеће“,
И прилазећи лȅсу к'о да се нечег' стиди,
Полаже свежи венац љубимцу своме — „Ђиди“.

Ај, не стрепи српска вило,
Већ су прошли они да̑нци,
Кад стезаху ове руке
Тиранови сра̑мни ланци.
Кад је „Јунак наших дана“
Српском дубу рез'о жиле,
И с његових брсних грана
Растерив'о тице миле.
...Ту је опет старо јато
Које прати мис'о твоју;
У њем' нема издајица
Ма да није све на броју.

Не стрепи српска вило — прошло је доба срамно;
Већ дигни гордо главу и своје око пламно.
И пођи с нама гробу..., један је Јанко био;
Сави му шарен венац, и он је нама вио;
И купио нас, звао, у коло боље, јаче, —
Са лепом Мачвом данас и цело Српство плаче.

Ал' шта је јад, шта туга, у крилу душе здраве!
Нека нам утре сузе јуначка рука Славе,
Што 'вакп људи ничу из српске свете груде,
И биће благо Српству док таквих људи буде.
Ни гроб их неће од нас у своју таму скрити...,
...Не стрепи српска вило, — Јанко ће с нама бити.

Загреб, 4. VI. 905.

Ст. Бешевић Петров

У СПОМЕН ЈАНКУ

Је-ли ово само санак?
Ил' је можда варка пуста?..
Ови тешки, црни гласи
Што нам слећу с' наших уста!
Црни гласи, црног јада
Из небиха, изненада
Севну муња посред данка
Српству више нема Јанка!

Није санак, већ је јава
Црна јава туге нове,
А ти гласи туге тешке
Ломе груди Србинове...
Авај смрти твога робља
Пуна су нам српска гробља,
Још се земља слегла није
Што нам Чика-Јову крије

А већ теку нове сузе —
Смрт нам Јанка нашег узе.

Утрнула снажна рука
Пера лака, пера вита,
Српске књиге, српске приче
Вештака нам узорита.
Паде јунак ретка дара
Клону рука у гуслара
Што је вазда вес'о, чио
Српској мисли предњачио.

Е тако се ломе копља
Најбољи нам наши штити
А што срце српско тишти
Све ће мање таких бити!
Јанка неста!
Око српско сузе лије —
Што је земља — земљи с' дало,
Српство га је оплакало.

Ал' остаје нешто више
Што не може смрт да збрише,
Спомен диван, спомен трајан
За векове дичан, сјајан,
А тај спомен то су: дела
Бисер-цвећа неувела,
Којим ће сересит' књига
Док Србина једног траје
Бити извор српске мисли
За потоње нараштаје.

Јанка нема — Србе брате,
Поклони се светлој сени

Очувај му име, трудбу
У најлепшој успомени.
Србе брате, сéле српска,
Сред љубави, сред милости
Пусти сузу, кликни грлом:
Бог да душу Јанку прости!

Панчево. 7. VI. 1905.

Поп-Лука Поповић

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

Да ли ћу моћи Јанку — дичном покојнику, узору нашем, за живота слави, а сада вељој тузи нашој; да ли ћу моћи, велим, пред овим тужним и тако многоскупљеним светом српским у вечити опроштај у славу и спомен Његову сплести венац народног признања и народне захвалности онако, као што то има пуно права од нас да тражи она његова велика, бескрајна, неизмерна љубав према милом народу му српском?

Не. Немогуће је то мени. А тешко је и бољем од мене, јер: „да је перо кано вита јела, лист папира као свет широки, а мастило кано сиње море“, па се још ни онда не би могла описати та његова велика, та бескрајна, та неизмерна љубав и заслуга по књижевност српску.

И теже ми је још и за то што морам, са овог, данас тужног и свечаног места, осећајући сву слабост речи својих, теби сакупљени зборе у облику неког посмртног говора, у виду неких утешних реченицâ, да објавим смрт Његову.

Јер умро је тај племенити човек, тај велики књижевник, тај одлични патриота српски, који нам је и који вам је познат био као: Јанко Веселиновић.

И звоно са торња глоговачке цркве, које је сâм

повукао један од његових најбољих пријатеља, да тиме објави околини смрт Јанкову — разлегло се широм Српства и тужним гласом својим дало нам је да знамо: да нам је пакосна смрт из средине наше и опет отргла онакога сина и борца, какав је био: Јанко Веселиновић. И што год српски дише, у свих седам делова раскомаданога Српства, болно је и у пуној мери осетило, шта су Српство и књига српска имали у тренутку када су га изгубили. И с краја на крај закукало је Српство на тај тужни глас, који је долазио онамо из далека, из убаве Мачве, из Глоговца, тог маленог места, скромног очинског дома и милог бављења Јанкова.

И по особини човечије нарави, која је у нама још јаче истакнута, ми правилније ценимо своје штете и губитке, него тековине своје. Правичнији смо према онима што изгубимо, него према онима, које имамо. Спрам губитка код нас ишчезну све зависти просечнога медиокритета, сва његова зазирања од сваке карактерне, умне и моралне надмашности — и онда се чује само глас признања, захвалности и правичне оцене у плачу, у јадиковању, у светковању за оним, кога смо на свагда изгубили.

Како је усуда српског чудновата и неразумљива то ствар! Како су тешки и чести ти наши губици! Изгледа, као да зла судбина из године у годину измерено и одлучено мора баш да покоси једног великог и одличног сина српскога народа. И како је онда необјашњено и неоправдано учешће наше у тим губицима нашим! Плачемо и јадикујемо, са великим и сјајним помпама сахрањујемо наше великане, приређујемо светковине у знак народног пијетета, пишемо ласкаве и с пуно поштовања оцене, некрологе и говоримо: умро је највећи, најомиљенији и најодличнији приповедач српски!

Ох, како је гадна нарав човечија, како је ужасна

равнодушност човечија и како је грдна оскудица човекова у поштовању и бризи његовој према својим великим и значајним људима!

За живота њихова, када би требали да их пазимо, негујемо, као што се цвеће негује и пази, да би могли у њему уживати, ми их гледамо, видимо, и са равнодушношћу пратимо кроз њихов брз, буран и мучан живот. И не бринемо се за њих. Остављамо их: истрошене, озарене са мало или са никако светлих дана. Не маримо за њих и не осећамо за њих. А осећамо, и то у пуној мери осећамо сву невољу, оскудицу и сиротињу њихову. И онда при погребу њихову долазимо и такмачимо се, ко ће од кога лепше и достојније да оплаче великога покојника!...

Сирома, добри наш Јанко морао је, као и сви други велики синови српскога народа, да осети све горчине тога живота. Патио се, страдавао је и не једном обраћао се за помоћ. И још пре времена, рано, много раније но што је требало — подлегао је. И таква силна грађа, такав кршан и јак човек, као Јанко и такав велики ум, такав необичан таленат — све се то скрхало на један једити ударац пакосне судбине наше. И тело његово постало је трошно. Мишице и рука његова испустили су перо, то највеће имање његово и тако је књига српска изгубила много, веома много. А највећи удар претрпела је приповетка српска. Она је остала сироче, без оца, без родитеља свога.

Јер приповетку Јанко нам је дао. Он ју је све до последњег издисаја свога неговао, чувао и скупљао у један велики орман, који је напунио био књигама својим и који је после оставио у аманет познијем нараштају српском. И тако је сваки од нас, сваки Србин и Српкиња, наследио од њега по нешто. И ма да се наслеђство од Јанка распада на милијон делова, ипак је сваки од нас добио целину. Бирајте од наслеђства сваки према укусу своме! Бирајте, узмите само

што више. Много, веома много! Колико год хоћете. Јер то је насљедство велико. Јанко нам је оставио много. И узмите, ако хоћете, све! Покажите и поклоните и другом, страном свету и ипак нећете бити кадри распарчати оставину Јанкову. Јер то је вечито благо. То је највеће имање, што је народу своме могао оставити један скроман, спромашан књижевник његов.

И Јанко, тај скромни и спромашни књижевник српски, који је поникао из самог народа, који је живео у народу, који је целог свог живота писао о своме народу и толико пута жртвовао себе за службу народу своме и који је својим големим, безграничним родољубљем толико истинске бриге водио о свима важнијим догађајима на свима пољима, што су засецали и утицали на живот народни, а особито на књижевном и опште културном пољу — у својим приповеткама и романима из сеоског живота овековечио је српски народ и српскога сељака. Те приповетке су слике и прилике. А предмет им је: сеоски живот, живот у српскоме селу. Он црта српски народ у Мачви. Он је песник мачванске груде и мачванског народа, онога народа, кога је он тако топло, тако силно и тако истински волео. И што је Ћипико мору и острву, што је Матавуљ Црној Гори и што је Адамов Срему, то је Јанко Шумадији и Мачви. Он је песник Мачве и тумач српскога сељака тамо..., где се жито жути као злато, где живи народ, готово забачен од своје интелигенције, народ, који је тако даровит и здрав, и који је тако подобан за прогрес и цивилизацију. А ко не познаје Јанка, не познаје Мачву. Ко незна, како је тамо ведро небо. како сунце топло сија, ко незна, како је душа ондашњег сељака поштена и чиста, тај не познаје Јанка. Јер његове приповетке су у главном његове. Жива и пластична слика душе његове. Он у њима слика увек сеоски живот. У некојима одабира поједине моменте, поједине прилике са села. У

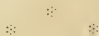
некојима пак црта село за себе без спољашњих утицаја. У некојима опет додирује српско село са политиком и културом, те спаја миран конзерватизам живота сеоског са комешањем и таласањем опћег народног социолошког покрета.

И то је карактер његове приповетке. То је његов приповедачки манир. То је психологија Јанковиих приповедака. Оне имају етнографски, фолклористички правац. Оне се више баве психолошком природом нашега сељака. оне се радије обраћају осећајима, те зато и имају његове приповетке више лирски него социолошки колорит. И Јанко се је приљубио народу. Он стоји најближе к срцу народном и налази: да су љубав, родољубље, осећање и добро срце, основна црта карактера нашега обичног сељака. И томе предмету посвећује он највећу пажњу. Та црта и особина народног карактера истиче се у свима местима сеоског живота. И Јанко је заиста исцрпно и изврсно оцртао, како се она појављује у младим срцима, када се појављује у форми: љубави. Јанково чисто, добро срце, његово бистро и мудро око, његов необичан таленат, проницавост и ретка моћ, да се уживи у душу народну; његова нежна, осећајна природа, да заједнички осећа и туђе боле и туђе јаде, да ли су нам слику народног, сеоског живота, онаквог, какав је он у истини. Дали су нам верне и особито добро погођене фотографије из прилика и момената сеоског живота. Дали су нам фино насликане типове и моделе срцских сељака. Дали си нам, предочили су нам пластично и живо, како се љуби, воли и црта наш народ. Јер Јанко је силно љубио свој народ, те је и предмет својих приповедака црпео из народа. Њему је идеал српски народ. Он верује у народну будућност, верује у лепоту и здравље духа народног, верује у народни идеализам и тако је народни идеализам смисао његових приповедака, то је њихова тенденција, њихов карактер.

И у свима приповеткама и сликама Јанковим видићете ту топлину и искрену, безграничну љубав према своме народу. У сваком реду: осећај и душа. И у томе су му највише помагали: његов велики приповедачки дар и лепота стила, те је отуда и признато: да је Јанко у нас најлепше писао народним језиком.

А познавајући тајне и дубине душе човекове, Јанко је умео својим лепим стилом, својом духовитом дикцијом да занесе и читаоца уведе у оно исто, његово осећање и расположење. Код њега тече приповетка као река и носи читаоца, те не може књигу да остави. И ти видиш, да је то бајка, да је неистина, немогуће то и љутиш се ако си натуралиста, реалиста, али бадава, не можеш да се растанеш од књиге му, она те очарава, везује за себе, не пушта... И с тога је Јанко велик. Највећи књижевни радник у садашњем поколењу. Али као приповедачу, који црта живот народни — нема му премца. Ту је Јанко ненадмашив био.

И та његова величина, значај, бесмртност, ненадмашност и успомена на Њега, укорениће се и овековечиће се у добрим, осећајним срцима захвалног народа му српског. И читаће се Јанко још много. Спомињаће се још дуго и дуго. Али, што је код њега најлепше, најглавније и најјединственије, то је: да неће о Њему говорити само академичари, професори, књижевници, новинари и великошколци, него ће Јанка спомињати и при сèлу и при моби, при жетви и свадби и онај најскромнији члан народа: онај црни и уморни сељак српски, онај чаробни пастир, па и онај бедни и кљакави просјак српски... Да тај божанствени, тај величанствени део народа, за кога је Јанко управо живео, борио се, писао и страдавао — гледао је у Њему српскога Тиртеја, који је својим одличним, родољубивим и многостраним књижевним радом стекао светскога гласа и учинио српско име, српску приповетку, српски народни живот и језик чувеним и славним....

На Видов дан, на дан славе и успомене на погибију српских јунака и великана, примила је природа, примила је Мачва натраг чедо своје. И ископаше у њој, неки узан, одмерени простор. И узеше пријатељи Јанкови оно његово непомично, укочено тело и спустише капке са оних невиних плавих очију његових, у којима се налазаше сва радост, сва туга, сваки бол и утеха овога света; у којима се налазаше сав овај гротески свет. Та плава, два ока његова показивали су, да Он све зна, све осећа, све види. У њима је одсјајивао цео човечији животу свој безграничној величини, дубини и шаренилу своме. Његов поглед био је сасвим друкчији од погледа нас, самртних, обичних људи. Па и у четрдесет и трећој години његова живота имало је око његово још онаку боју, још онаку невиност, ватру и поглед, као што ју има седамнаестогодишња девојка, кад осећа у себи пламен љубави, невиност и чедност. Пламен љубави и невиности вирио је из погледа Онога, који је унутарње живео животом остарелога Фауста...

А од нас, Српкињо и Србине отргла је смрт најодличнијег родољуба, великог књижевника, највећег приповедача и правог народног човека... И он јој је подлегао. Устао је, умио се, дотерао се и целивајући десницу старога, ојађенога Ђеда свога, сео је у наслоњачу, окренуо се зиду, заспао је и одао се несањиву сну, који ће тако исто бескрајан бити, као што ће бескрајан бити спомен његов у народу његову.

Ох, ала је у том тренутку живот био гадан, мрзак и гнусан! Ала је био немилостив и дрзак, када је с њиме тим великим, необичним и изванредним ство-

ром поступио онако исто, као и са сваким другим остарелим створом.

Никада не бих веровао, да ће његова снажна и јуначка плећа, његову поноситу главу, његов јак и кршан телесни састав кадра бити смрт пресавити и скрхати. И радујмо се, да га нисмо тако скрханога, мртвога видели! Немојмо га као таковога ни замишљати!

И уз пратњу глоговачких звона, уз пратњу свечаних опроштајних говора спустише у тај мали и узани простор земљин: Њега, коме је мали и узан био читав овај свет...

И Јанково уморено, израђено тело, украшено одличјима народног поштовања и љубави, украшено силним и дивним венцима пољскога, милога му цвећа и украшено орденима највишег, краљевског признања — остало је тамо, у оној, црној, глоговачкој раци у његову омиљеном, стваралачком, староме капуту, а његова дивна, величанствена, племенита душа узнела се Ономе, који га је силно и раскошно обдарио свим великим и надчовечним особинама и врлинама... Безумно и узалудно је дакле да плачете, да се поплашите и да мислите: да је и Он, као други, из блата земљиног створени људи спуштен у земљу, да тамо труне и снива земаљским, глупим сном. Какав плач, каква туга? Та Јанко сад тек почиње да живи мирним, небеским, рајским животом. Он ће сад тек имати задовољна, права и заслужена одмора!

И Мачва је добила натраг чедо своје, природа је примила натраг у недра своја срце своје а небо је примило сунце своје, које је сјајило и грејало душу и срце народа српског.

Сећајмо се Јанка и имајмо увек на уму, да се одао несањиву сну Онај, који је целога свог живота имао најлепше, најтрајније и најсретније снове о жи-

воту! Имајмо увек на уму, да је Јанко, јунак наших романа, изашао, иступио из живота подигнутом главом, поносито и ипак тихо, нечујно и скромно! Имајмо на уму, да Јанко никада није пао и да је заспао, пре но што се је — пробудио.

Нека је Јанку, нашем добром, племенитом Јанку вечита слава, вечита хвала!

Панчево

Милан Л. Поповић[1]

---

[1] Говорио на свечаној седници срп. омладинског кола: „Узданице“ у Панчеву, која је одржана у спомен и славу Јанку Веселиновићу 26. јуна ове године.

ДЕЛО

КЊИГА 35. Април, 1905. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

КОСА

Испод стрехе, више куће
Паучина где се сплела,
Старог косца виси коса
Зарђала, потамнела.

Јунски дан је, сунце сија,
Дрвље баца сенке дуге,
А замишљен старац стао,
Срце му је пуно туге.

Гледећ' косу он уздахну,
И груди му уздрхташе:
„Дошло време, стигло доба
Нашег рада, оре наше!

Набујала густа трава,
Пољана се сва зелени, —
Али друга браћа тамо
Косе свежи цвет шарени!

На све стране бујна врева,
Веселе се песме поје,
А нас нико и не гледа,
Косо моја, добро моје!

Узаман ти лахор шапће:
Летње доба, ево, дошло!
Мени тајни гласак звони:
Све је прошло, све је прошло!“

Сокољанин

ТУРГЕЊЕВУ

У ономе добу кад се машта моја
Почела да буди и у снове свија,
Ти си снаге дав'о крилима јој слабим',
И заносно лепа твоја песма тија.

Са нејасних слика, што су ка' 'но сутон,
Кружиле ми живот и незнање моје,
Ти си онај био што си вео скин'о,
И каз'о ми светлост и истина што је.

Ти си ми показ'о шта ми гледат' треба
Кад човека хоћу да упознам, ценим;
Ту највећу тајну, ту највећу књигу,
Како ћу да читам по странама њеним.

Ти си ми показ'о надахнућем својим
Шта је у човеку лажно а шта свето;
Показ'о ми јасно шта је зима сетна,
Шта пролеће, јесен, а шта плодно лето.

Из новела твојих поуке сам наш'о
Да тишину слушам што у шуми влада;
Да музику пратим, мелодије дивне,
Што их поток чини дуж слаткога хлада.

Па и данас јоште кад се вече спусти,
Зарумени небо на запада стране;
Кад у миру оном што се пред ноћ вије
И вечерњи ветрић већ крилима мане.

И свежина нека из поља се крене,
Па мир општи стиша и уздахе моје —
Ја се сетим тебе, о песниче прави,
И у машти слушам неке приче твоје.

Борски

НОЋ ЈЕ ПАЛА ДАВНО...

Ноћ је пала давно. Тишина је свуда.
И поноћни скоро откуцаће сати;
Све је мирно, са̂мо, ал' и поред тога
Нека чудна сила мени мира крати.

Глуво доба ноћи, и сан што се вије,
Тајанственост такву око себе шире,
Да рек'о би желе, к'о предстраже смрти
Да нас још и живе с вечним мраком мире.

И ја слушам вечност како тихо миче;
Ал' што ми се чини, к'о да неки осмех
Презирања хладног на лицу јој видим,
Видим неки чудан, неразумљив потсмех.

„И ти нешто мислиш; и ти нешто хоћеш!"
Као да те речи чујем од некуда,
И ако никога у соби ми нема,
И ако је мирно око мене свуда.

Борски

ОСТАЦИ ИЗ СТАРИНЕ

I

НАПАСТ

ПРИПОВЕТКА

НИКОЛА Т. ЈАНКОВИЋ

I

Све му лице покривено брадом, те изгледа, као да вири кроз густо, бодљикаво шипражје. Очи му увек отворене; чак и кад спава, спава отвореним очима. Погледи му смешно забринути, укочени и непокретни, пуни неке зачуђености на све што гледа. Теме му ћелаво и покривено дугим власима, које се пружаху више левог увета, па се скидањем шешира померају и разређују, те се кроз њих блиста углачано теме, као месец кроз проређене облаке. Лице му смежурано и само кад се насмеје, што бива онда, кад види другог да се смеје, нарочито шефа, појави се израз молећив, бојажљиво предусретљив и весео. Тело му круто, те крутоћа изледа војничка, али кад се боље сагледа у очи, тад се види, да је она од бриге и страха преживелог за двадесет година чиновничког живота.

Звао се Јанаћко Ванђеловић и зато су га сви звали „Цинца“, а он се пред млађима једно и са болом причао историју свога оца и деде, која беше проткана херојством; а пред старијима се само покорно смешио. Он није имао других сведоџаба, до своје понизности, и другог знања, до претеране покорности и слушања. Он се бојаше свију. Били млађи, били старији, само

ако су у говор уносили пркоса и нешто од свога ја; он је пред сваким, гледајући га право у очи, са изразом неког дивљења, укрућен стајао, сматрајући себе за сретног, ако би му ко од њих, ма што наредио да уради, нашто би он потрчао с таком силином, да је изгледало као да ће ноге поломити.

А то се неком допадало, и неком не — и ту се он највише бунио, не знајући према новом чиновнику да удеси своје понашање за дуго време, те је био изложен често грдњи и претњи, од које се сав тресао и као грозничав, стајао пред оним, ко га грди.

Рођен у вароши Х. ново-ослобођеног краја Србије; док је била под Турцима, он је био њихов чиновник, јер је знао Турски и Грчки; па, кад се ти крајеви ослободише, због језика, узеше га Срби у службу; па, мењајући карактере два народа, он у своју душу утискиваше по нешто од оба; и кад би послом отишао до старих, чувених бегова, који још не одоше из Србије, он пред њима стајаше оборене главе, метанишући и стрепећи; а пред Србима чудновато укочен, те изгледаше у исти мах и смешан и жалостан.

И тако укочен, стоји, гледа, не трепће и чека наредбу. Шеф га пита:

— Пристадоше ли Турци на судско решење? —

— Ц! — лупи он језиком о непце.

Шеф скочи љутит са столице и развика се:

— Немој ти мени „Ц“ — па учини исто као и он — него одговарај што те питам. Оће ли они подносити жалбу? —

— Јок! — избаци он, а шеф се наљути, па га истера напоље. Он престрашен и зачуђен седне на своје место, подбочи се рукама и једнако мисли, шта је он то учинио шефу, те се толико на њега наљутио. А тај шеф једнако је према њему набусит, љут, прек; такав, да се сиромах Јанаћко боји и од његова погледа, а камо ли говора. Сав згрчен за својим столом, претура по глави читаву прошлост, службу под Турцима те му се чини да му је онда боље било; па се онда сети ове службе, овог шефа и сав се стресе; а друг до њега запита га:

— Шта ти је Цинцо? —

Он га погледа љутито, попреко: намери нешто одважно да му каже, „да га убије у појам“ (ово је чуо од њих, те му се много допало); па не смеде, него га само одмери својим укоченим погледом, па обори главу и предаде се мислима.

Али га шеф трже из мисли, викнувши:

— Господине Јанаћко! —

Он скочи, као иглом убоден, потрча укрућеним ногама и кад се заустави пред шефом, он лупи ногом о ногу, исправи врат, погледа право у очи шефа и тада му се поглед укочи и остаде на њему, а он од једном избаци:

— Ево ме! —

— Сто пута сам ти рекао — продужи шеф — да кажеш „изволте!“ — а ти све једно, те једно: „Ц!,“ „Јок!,“ „Ево ме!“ Море, главо, упамти једном, не служиш ти више Турке, но Србе! — Па га онда премери погледом цела и дође му некако смешан и жалостан, па блажије настави издавати неку наредбу, коју треба турским језиком да изврши.

Саопштивши му целу, он га упита:

— Јеси ли разумео? —

А Јанаћко заклима неколико пути главом, поклони се, додирнувши руком прса, па се брзо обрте да изађе; а шеф се наљути, па се развика:

— Марш!... Марш! — Шта радиш пред Турцима, кад овако преда мном метанишеш?! Најурићу ја тебе!... Најурићу!... па онда зазвони, момак утрча и зачуди се кад спази Јанаћка, како као кип стоји, дрхти и бледи: шефа, како виче, те се и он поплаши:

— Знаш ли турски? — упита га шеф.

— Не знам, господине! — одговори.

Тада се шеф окрете осталим чиновницима:

— Зна ли ко од вас, господо? —

Нико се не одазва. Он сав дрхти. Јанаћко све више бледи: Шеф приђе до свог стола, седе за њ па отпоче добовати од једа. Нешто мишљаше, па на један мах се осече:

— Идите ви г. Јанаћко. Али упамтите, ако се дуже код Турака задржите, као што имате обичај, одмах ћу вас предложити за отпуст. Разумете ли? — па га погледа закрвављеним очима, а Јанаћко од страха запишта:

— Нећу. — Па, као смушен отрча. Кад оде, шеф гледаше за њим, па најзад машу главом и настави:

— Ово је права напаст! Укочено, преплашено — право теле! Сав се згрчио, згрбавио, претворио само у понизност и страх, па већ не могу да га гледам! А мора да се трпи због језика!... Брука! — Спаде књига на два слова и Србија на Ја-

наћка!... Брука!... Брука!... Па ућута, продужи шетање, док се врата нагло не отворише и на њима се прво појави брада Јанаћкова, па онда и он цео.

— Свршено је!... избаци он кад стаде, сав зауктан.

— Шта је свршено? — упита га шеф, коме се сад у очима не могаше да распозна јед од посмеха.

— Оно, што сте наредили! —

— Па јесу ли задовољни? — упита даље.

Он, затворених уста, истера кроз нос нешто налик, на:

— Ух — хм! и климну главом у знак одобравања.

Шеф се прво намргоди, па се онда на један мах насмеја, ману му руком и рече!

— Иди ми, молим те, с очију! — па се још јаче насмеја и обрте главу.

А Јанаћко мало одану, спазивши шефов осмејак, па и он њега погледа, развуче усне у знак осмејка, те му се појавише проређени црни зуби; задржа тако неко време тај осмејак, све једнако, као укочен, не мрдајући ни с чим, не померајући ни једну црту лица; а непрекидно гледаше шефа укочено, са страхом, кроз који провириваше нешто, налик на молбу. Шеф се окрете и погледа га, па му дође овим изразом још смешнији, те се гласно насмеја, а Јанаћку дође још милије, те и он отпоче да даје неке одушке из грла, налик на глас заклане живине; па се обојица гледаху, Јанаћко не трепташе и смех им се појачаваше; па се кроз све собе отпоче да таласа смех, чиновници све брекћу, гледајући обојицу; док се шеф, заценут од смеха, не окрете и благо му рече, манувши руком:

— Иди, молим те, да те не гледам више! —

А Јанаћко се понизно поклони и оде на своје место, осврћући се, да види, смеје ли се шеф, те да се и он смеје. Кад седе на своје место, рече му један Београђанин:

— Цинцо бре, ти дугујеш ћир Мики! —

— Коме бре? — упита га овај зачуђено.

Овај продужи озбиљно:

— Ћир Мики!... Зар не познајеш ћир Мику из Земуна? —

— Јок ја! Нисам ја ником дужан. Са платом живим часно и поштено, никоме не дугујем, нити мени ко дугује. А ко ти је тај Ћир Мика? — упита он.

— Дознаћеш, кад дође да те тужи — одговори овај важно.

Јанаћко се замисли. Шта сад говори овај? Па поче да пре-

тура по мислима целу своју прошлост и лепо види, да никоме никад није дуговао, да је скромно живео са својом платом, да чак нешто и уштеде има, што он код себе чува и за њу му нико не зна; и сад на један пут му овај говори за некакав дуг, о коме он појма нема. Па га обузе некакав страх, да ко није дознао, да он има уштеђевине, те је намеран, да му ту уштеђевину преотме, а зна добро, „два без душе, трећи без главе!,“ па ако се ко договори с њим, да га оптужи, да му ови лажно сведоче, па чак и закуну се; оде му сва уштеђевина... и он не смеде даље да мисли, обузе га неки луди страх и он дрхташе на столици исто тако, као што је дрхтао, кад му је шеф претио, да ће га истерати. Бојажљиво подиже главу и опет га упита:

— Који је то ћир Мика? —

— Дознаћеш га, не брини се! — одговори овај и насмеја се.

А Јанаћко се збуни, обори главу, ноктом гребаше по зеленој чоји на столу, и дубоко размишљаше уздишући.

Обузео га страх од свега и од свију. Не зна од чега више. Да ли од шефа, који му сваки дан прети, да ће га истерати; али га опет некако та мисао остави, јер се нађе охрабрен, да би они врло тешко нашли човека тако подесна за рад овог језика, као што је он; или, може бити да нађу, тај би тражио већу плату но он; па онда мишљаше: кога могу да нађу? Испретура у мислима све које он зна и виде, да ниједан од тих, није за то место, те охрабрен тим, што је он тако потребан, пренесе мисли на ово друго, на дуг ћир Микин; те поче да мисли, који је то ћир Мика, и где му је тај Земун? Истина, он познаје многе ћир Мике, али зна, да ни једном не дугује, па се опет утиша с тим и постаде равнодушнији; али га опет остави равнодушност, кад помисли, да није једини он у свету, што зна Турски и Грчки; и да, може бити има неки покварени ћир Мика, кога он не познаје, а који га вреба, као орао птицу. Па уздрхта при помисли, да може изгубити службу и да се може појавити тај ћир Мика, који му може однети сву уштеду. Он се још више завуче испод астала, те му само глава вираше више њега; власи му попадале, па му блиста ћелаво теме, поглед се укочио на Београђанину, лице му као скамењено, те изгледаше, као сломљена статуа, срозана иза ормана.

Кад су полазили из канцеларије, он је још једнако тако седео и гледао. Сви га погледаше насмејавши се. Последњи је

изашао из канцеларије, оборене главе, замишљен, забринут, молећи се у себи Богу, да премести овог шефа или њега, и да се тај ћир Мика никад не појави.

II

Дани су пролазили, времена се мењала; нови чиновници и шефови долазили и одлазили, али он је увек остајао исти, као и прилике, којима је био опкољен. Ако није био грђен, он је био исмејан. Измишљало се сто начина, да му се улије страх, под којим је он тонуо и грцао за дуго времена, као са проклетим ћир Миком, који се никад не појави, а чије му име, с претњом спомињаху сваки дан, да се већ на њега навикао и са мање страха примао опомене.

Па, постепено, са службом, са новим познанствима, развијала се и код њега воља за науку и знање, које опажаше код свију, само код себе не. Он грабљиво хваташе сваку реч и набациваше је на своје мисли, које их примаху онакве, какве су, спуштаху и слагаху у своје бескрајне изворе, те, у појединим приликама препирке и разговора, он од ове нагомиланости осећаше тегобу и терет и свакојако тражаше начина, да и он проговори.

Па једном, из доколице, развио се жив, буран разговор. Препирка не имађаше правилан, одређен ток, већ испреламан, повијан за струјом појединаца. Говораше се и о лепоти. Јанаћко се сав згрчио. Руке ставио на колена, главу оборио и испод очију посматра све редом, док на једном, у сред разговора, изненада свима поче:

— Лепоте господо има од три врсте! —

Сви га погледаше изненађено, а један га упита:

— Које су то, Цинцо?

— Ове су. Права лепота, општа лепота и лепота појединаца! — Па онда, смотривши, како га сви гледају зачуђено, он се окуражи и продужи: Права лепота се свакоме допада, лепота општа је природна; а појединаца за појединце!

— Браво! — рекоше му, машући главама, као зачуђени, а он настави, укочено гледајући пред себе:

— За лепоту треба здравље. Здрав човек је лепши од болесног. Јехтичави су ружни. Од јехтике се човек најбоље чува у вароши, која је пуна прашине!...

— Тако!... Отеже се једно дуго од свију.

— Јесте!... Што се чудите?!... Ја сам то смислио. Ево за што је то тако. Прашина уђе у прса и ту се начини блато, то блато попуни она места, што је јехтика појела, осуши се и онда не да̂, да плућа даље труле! — Заврши он.

— Тако!... Добро, те сад и то знамо! — рече један, а остали се само погледаше, слегнуше раменима, и ућуташе.

— Натераће ме да научим Турски, само да га се једном ратосиљамо! — рече један.

— Ово је напаст! — додаде други. Што не ћути, кад не зна ништа!

А он их само гледа својим укоченим очима, опажа међу њима неко шапутање, неко презриво добацивање погледа, не зна ни сам, да ли га од тога обузима страх или неки чудновати осећај неизвесности, коме он не уме да определи ток, само осећа, да му је тако непријатно и тешко, тако загушљиво у овој сфери, коју он не разуме, а која њега не разуме и презире. Ова подвојеност свију и свакога, ово очито избегавање и презирање; ово намерно задиркивање и ругање, које он ни у једној прилици није умео правилно да схваћа, у часовима одмора, задаваше му бол и јед. Највише га је тиштало сумњичење, због његовог дружења с Турцима и презриво отуђивање од српског имена, сумануим изразом „Цинцо“. Горчина у његовој души достизаше врхунац при помисли на ово име у часовима самоће, и код њега се тада појављиваше нека кураж, неки неопредељени ток слободних мисли, неко чудновато самопоуздање: које се распадаше у стварности.

Где год погледа, што год види, он само опажа неку пустош по којој он сам лута, не знајући како и зашто, чудећи се, од куд је ту бачен и зашто је ту пао? Долази му гадна и гнусна ова околина, ово друштво, ова притешњеност од свију и свачега; дође му да риче као бесан, лутајући пољем, усамљен, одвојен од свију; да тај бол повери природи, Богу; нешто га чупа и кида у прсима, његова урођена преплашеност и нискост, натерује га у тренутцима на неизмерни срам од себе сама, па му то натерује мисли одлучније и опредељеније, и тад му се повишава вредност самога себе; мисли се испрекрштају неком необичном силином, која га чисто застрашава и донесу га на висину, на којој се осећа чисто горд, због своје вредности, коју тада опажа и појима, због својих језика, које они не знају и

због чега им је он неопходно потребан. „Они имају своје знање — а ја своје; — па смо квит!“ — тешти се он и обмањује самог себе. Али кад ступи међу њих, кад осети непосредни додир и уплив њихових мисли, тада се изгуби и клоне; насилно изведена одлучност и енергија стопи се и ишчезне и он се опет претвори у снићушног, бојажљивог и неурачунљивог за све „Цинцу“!

Због тога осећаше неку привременост свога положаја, и та помисао уливаше му страх, који изазиваше вечито кукање у друштву, у кући. У његовим говорима простираше се пред свима једно вечито немање, неизмерна оскудица свега и свачега; он иђаше у излизаном капуту, отрцаним панталонама, пропалим ципелама; а на глави му се црвењаше згрчен, стари фес.

Шеф га пита:

— Зашто идете тако одрпани? Како вас није стид? —

А он се сав згрчи и завуче у капут, руке држи на прса и бојажљиво, са стидом, одговара:

— Не може се господине; велика фамилија! Нас је петнајсторо у кући, све на мој врат. Не достигне ни за хлеб!... Не може се!... не може се!...

А шеф се тад мало замисли, заћута, погледа га, па не зна шта да му каже. А Јанаћко га гледа, а тај његов поглед блиста и трепери неизмерним јадом, болом и прекором. А кад му код куће, мајка или жена пребаце, како у кући ништа немају, како су голе, босе, гладне; и кад га запитају шта ради с платом, он онда, исто тако и пред њима бојажљиво, само у говор уноси и неки јед и горчину, па одговара:

— Све што добијем, то вам дајем! Немам ја велику плату, дају ми мало, као псу! —

А он их увек лаже за плату, говорећи да прима четврти део од онога, што прима.

И што га они чешће питају, што му више пребацију, он постаје неповерљивији према њима, обузме га некакав страх, помешан са мржњом; постану му одвратни, гадни; чини му се у тренуцима, да то све није његово, да је ту, у тој његовој кући, све пало, онако, изненада; те он зачуђено, са сумњом посматра те ликове и осећа у себи неку одвратност и пакост. Стане тако пред децом, па их гледа, гледа, не трепће, пружа руку да их помилује, па је враћа натраг; а она, гола, боса, не парађена ипак облећу око њега, хватају га за руке, ноге; об-

грле му колена и улагују се, а он само непокретно ћути, врти главом сумњиво, па их оставља и одлази чудновато забринут и замишљен; а све се пипа за цеп кад дође у који забачен сокак или пусту пољану; па освр̂ћући се на све стране око себе, дршћући вади из недара завежљај, отвара га, и кад се појаве низови наполеона, његово лице оживи, кроз укоченост његовог погледа, продре нека свежина и енергичност; он их броји, пипа и загледа сваки, па их држи просуте по длану; и после их задовољан, опет везује, гура у недра, па се онда сагне и свуд око оног места где је стајао пипа, тражи, чисто дрхти, бојећи се да му који наполеон није пао и завукао се у траву. Па кад добро прегледа и увери се да су му сви на месту, он онда веселије одлази и што се више приближава канцеларији, све више му опада то весеље, обузима га трулеж, немар и страх, и кад већ седне за свој сто, он онда изгледа бедан, преплашен.

Па кад једном дође и седе на своје место, он спази на столу три акта, нова, не заведена. То га ништа не изненади, тромо се диже за протокол, да их заведе, па онда узе да их чита. Прочита први, па му лице оживе и он климну главом одобравајући, прочита други, он још више оживи; прочита трећи па скочи са столице и лупи се поносито у прса. Сва три акта, из три разна надлештва, питају његовог шефа, да ли је могуће, да тај суд остане без њега, те да га упути њима. Он седе, завали се на своју столицу, загледа на таван и поче добовати о сто. Обузе га радост и свежина. Тројица га траже, сви се грабе за њега? Он виде нагло, у том тражењу сигурност своју. „Шта је то све до сад било? Од чега сам то страховао?“ — мишљаше он.

Шеф дође, он по обичају не устаде, него се само лагано помери на столици; а кад остали чиновници дођоше, он их и не погледа. Шеф га дозва, он не потрча као до тада смучено и поплашено, само, кад стаде пред њега, по урођеној навици, он се укочи и не трепћући, гледаше га.

— Јесте ли прочитали акта? — пита шеф.

— Ахаа!... промрља он и климну главом.

— Опет ви: „ахаа!“ — рече шеф мало љутито. — Па шта мислите? — пита га даље.

Он слегну раменима и стидљиво обори очи, па тихо изговори:

— Највише волим код вас! — па онда погледа крадимице у шефа.

— Ово је мало ласкаво за вас, кад вас толико траже. И овде сте потребни, али ћемо моћи без вас. Дакле, спремајте се за пут. — говораше шеф, не гледајући га.

Њему се лице разведри, душа му одану, бојећи се, кад је мало час изговорио оно понизно „највише волим код вас!“ — да се на томе не сврши. Али сад, сад ће променити овај свет, који га не разуме и презире; овог шефа, који га мрзи и прети, као сви до тада; ово знање о њему, његовом пореклу и исмевању свега његовог; обузе га радост, па с њом дође и појимање сопствене вредности, која ће га уздићи над осталима, отрести овог мртвила и доћи оно време, кад ће и он моћи да заповеда, за којим је сам у себи, крадом, бојећи се од својих жеља, толико времена жудио и уздисао.

Кад дође на своје место, он се осети некако горд и поносит, први пут осети, да је и он старији, узе акте и пружи их једном млађем чиновнику заповедивши му кратко, не гледајући га:

— Заведите ово! —

Овај га погледа зачуђено.

Он му осорљиво понови:

— Не гледајте ме тако, већ заведите то! — Па му срце игра, игра као манито и у себи осећа чудноват појам моћи, који до сад није схваћао у себи.

Овај устаде, непрекидно га гледаше, не знајући шта му је, па кад узе акта и прочита, а он му приђе и рече:

— Честитам, Цинцо!... Честитам!...

Он плану:

— Шта кажете?... Ко је Цинца?... Научићу вас ја памети!...

Сви га погледаше зачуђено. Он дојури шефу. Па онако строг, укочен и непомичан, поче:

Ја вас молим да ме од ових напада узмете у заштиту. —

Шеф се највише од свију зачуди. Тога досад није било.

— Ја вас поново молим, иначе може доћи до крупнијих последица. — И он сав дрхташе од једа, а поглед му шибаше оштрином. У исто време осећаше све већу топлину у срцу. Како он то говори и како уме оштро да заповеда. Зачуди се сам себи. Чисто се не познаваше. Па му дође воља, да хоће још ко

да га дирне, изазове; да се докопа с њиме у коштац и осећаше се моћан за борбу.

Шеф му проговори неколико речи, умири га и овај оде, машући главом и претећи свима редом.

И он оживе од тога дана. Све се на њему промени. Погледи у својој укочености добише неку оштрину; он осети потпуно своју вредност и тренутно стресе са себе сав страх, који га до тада држаше.

Сутра дан је купио нове хаљине. Жени је дао новаца, децу измиловао и наредио да се одмах спремају за пут; а он, сав нестрпљив, поносито шеташе улицама, не обарајући поглед ни пред ким, не стидећи се никога. А кад му у канцеларији, навикнути на његову дотадању покорност, ко довикне што у шали или ко запрети; он скочи, избечи очи и с пркосом одговара:

— Шта хоћете, кад без мене не можете? —

И све се на томе сврши, а он поносито шета по канцеларији и гледа их све редом, као с неке висине, а они се само осмешкују.

И његове се мисли разбукташе, па му се чињаше, да му глава пламти од помаме, да му срце звони у прсима. Он тек сад осети да је рођен, да је он заиста он, да ту нема више никакве сумње у његову безбедност, која се тако нагло подиже, узвишава над осталима, да му они чисто остају у низини, мали, сићушни — готово их једва види! Кога то од осталих чиновника, које он зна, толико траже, зову; готово да растргну, да свако надлештво код себе има по један његов део?.. Кога?.. Никога!.. Само њега!.. И њега ова мисао подиже, оснажи, препороди. Он се сам себи чињаше као гума, која је раскинула своје окове.

Са нестрпљењем је спремао ствари, паковао, товарио, наређивао; са нестрпљењем је сачекао дан свога поласка из места које је омрзнуо, мада га од рођења напуштао није. Све успомене, сви појединн часови радости и уживања истопили се и прелили у мужњу и гнев; њему дође црна кућа, коју остављаше, црне улице, црна канцеларија, а најмрачнији они ликовови, с којима је служио!

Кад је изашао из вароши, он се више није освртао, предао се сањаријама и само немо и укочено посматрао плаво небо, које се сад тако лупко на видику пред њим протезаше — што до сад никад није опазио.

III

Осетивши своју важност он осети и важност свега што има. Видећи себе да је потребан, осети да треба и њему неко да је потребан. И ту се изврши прелом. Он осети неку љубав према мајци, жени и деци. Гледаше их са више нежности, питаше са више срдачности и не дозвољаваше да трпе, као што је до тада било. Осетивши да је тако потребан земљи којој служи, он са више вере гледаше у своју будућност, па се више и за њихову бринуо. Све своје осећаје, сву своју душу он је пренео на њих; за дужност је оставио само толико, колико је потребно да се може радити.

А радио је преко воље, усиљено, са немарношћу и охолошћу; тако, да се вечито осећао застој у његовом раду и да је због тога често добијао пребацивања, на која је он ћутао, слегао раменима и одлазио, не трудећи се да то поправи.

Кад му шеф пребаци, он одговара хладно, гледа га опет укочено:

— Ја боље не умем; ако ко уме боље, а ви му дајте!

А зна да то други не уме, па се осети поносит, те постаје још више уморан. А шеф га гледа зачуђено, па кад му је једном тако одговорио, он му подвикну:

— Ако ви не знате боље и брже да радите, онда вас молим да ништа и не радите!

Јанаћко се замисли при овој претњи, па од тада мало убрза, и осетивши у себи моћ, да и брже може, он постаде још упорнији и пакоснији. Па она његова дотадања укоченост, која изазиваше сажаљење, сад доби неки чудноват вид који се преламаше између смешног и нејасног бола. Укочени поглед, проткан усиљеном одважношћу, самопоуздањем и строгошћу, одаваше у себи трагове старе понизности, и то се све мешаше, преливаше и стапаше у нешто неопредељено, а у исто време смешно и жалосно. Он осећаше у себи да треба да дâ видна израза својој важности и труђаше се да то учини, не знајући начина. Час мишљаше, да треба претераном строгошћу, час милошћу; његова вика у осуству шефа разлегаше се по ходницима и собама и изазиваше ћутање свију осталих, са неким чудноватим гледањем; па се та вика после разлегаше грохотним смехом и онда он, укочен за својим столом, гледаше све редом

и мишљаше о величини свог ауторитета, чудећи се зашто се они не смеју, кад се он смеје.

Знајући за празнину у својим мислима и знању, он је гледао да то парализше или кобним ћутањем и презривим окретањем главе, или досадном виком и упућивањем на дужност, или лудим смехом, коме се они чуђаху.

Сви напори и тежње, да оличи у себи нешто што други немају и незнају, ломљаху његову снагу и он често пута, заборавив на ту тежњу, осети у души стару млитавост и понизност, и тада за кратко време трчкара око сваког, пита, нуди; па на један мах, сине му варница новог положаја и он се у тренутку истргне из те клонулости и млитавила, заузме достојанствен положај тела, и онда грми, треска, не знајући ни сам шта хоће ни шта тражи.

— Каква је ово напаст? — питају неки.

— Будала! — одговарају други и слежу раменима, па ћуте и гледају га. А он тумачи то ћутање и гледање као страх од њега, па још више осећа у себи да треба да да́ маха својој бујности, те да се својом виком и треском наплати за све време претрпљеног понижења и пада. Само се по неки пут чуди, за што они, поред свег страха, који осећају од њега, ничим видним то не показују. Нема устајања при његовом уласку и одласку, нема понизног поздрављања на улици, нема сачекивања при изласку из канцеларије, нема тежње за његовим друштвом; ничега нема, а то му је све тако потребно, па зато и чудновато, јер се он двадесет година осећао пред другим понизан, па сад то треба и према њему да се показује.

Не, ничега нема; празнина, неизмерна празнина у свему што може да задовољи његову сујету; самоћа, вечита самоћа; нигде одзива ни од кога, све сам, вечито сам, избегаван, остављен. Њему то дође чудновато. Не умеде да се нађе у том положају, да протумачи то избегавање. — Шта им значи оно ћутање? — мишљаше он. Услед чега оно потиче, ако не из страха? Зашто су њихови погледи на њега управљени тако зачуђени при оној вици? — Никако он то не разуме и не појима. Обузима га гњев и стид. Да може само на то да их натера, и тада да се попне на ону висину, за којом он толико жуди. „Да оће они сви да скачу, кад он улази? О, колико би тек тада било за њега задовољства! Али ничега нема. Он их пресеца својим оштрим погледима при улазу и излазу из канцеларије,

на улици, свуда; али види окренуте главе, избегавање и он у себи бесни, кида се и мисли на који ће начин моћи да издигне важност своје личности, до тачке, до које га неопходност државне потребе за њим пење.

— Жале ми се чиновници на ваше понашање! — рече му шеф једног дана.

Он се замисли, па зачуђено упита:

— Шта им радим?

— Вичете, праскате; кад ја нисам овде, никоме мира не дате; ометате рад, — наставља шеф.

Јанаћко обори главу и зачуди се овоме. Како то и зашто се то на њега жале, кад се он у свом животу никад ни на кога није жалио! А колико је тек он био грђен, викан, исмејаван, па је то све са смешењем сносио. Он мишљаше да су ти поступци урођени с дужношћу и да се старешинство одржава виком. Он осећаше да треба да виче, грди, праска; а зашто, то није мислио; он само мишљаше да то треба тако да буде. Зато не умеде ништа да одговори, само зачуђено гледаше шефа.

— Умерите се у понашању, јер знате... па мапу главом и не хтеде даље да продужи.

А Јанаћко стајаше пред њим оборене главе, замишљен, а ништа не уме да говори; па кад дође до свог места, он их погледа све редом зачуђено, изазивачки, па у себи осети гнев, мржњу и теготу у овом друштву, које му се чињаше као каква напаст.

Изгледаше му, као да су се сви договорили противу њега, да га заједнички мрзе и оптужују; па мишљаше, зашто је то? Ако није завист, онда он не уме то друкчије да протумачи. Јер сваког од њих, може министар отпустити из службе кад му је воља, а њега не; без свију се може, само је он потребан; а да је то заиста тако, увераваху га она три акта с којима га траже! Па се осети радостан што га они мрзе, јер у том осећаше своју вредност.

Али, непрекидна неизвесност положаја, прекори шефова, немарност чиновника да задовоље његову сујету, изазва збуњеност у њему, која се све већма оличаваше у грозничавој вици, или избегавању од свију.

Њему све више изгледаше нејасан овај положај у коме он поред свих напора, не успева никога да понизи, као што је то до сада с њим било. Ако се развиче, он опажа или ћутање

са зачуђеним и претећим погледима, или излажаше из канцеларије, не погледавши га. И он се на то разјари, задрхти; још више беснн, кида се, а не зна да нађе начина с којим би све то спречио. У тренуцима му дођу мисли, да покуша не би ли их бојем натерао на попустљивост, али уздрхти при тој помисли, спазивши снажне, развијене њихове појаве, пред којима он ишчезава.

Па тако једном, обузет мислима о свом праву, о својој величини, он иде од стола до стола и сваком по нешто пребаци, викне: док не дође до једног крупног чиновника, који га погледа закрвављеним очима и подвикну:

— Шта тражите? —

А Јанаћко се зачуди чувши овако строго питање, те строго поче:

— Како смете то да ме питате? Зар не видите да вам је све у нереду, све разбацано... али му овај не даде да настави, већ подвикну:

— Па шта се то вас тиче? —

— Шта кажете?! — викну Јанаћко поцрвенивши. Шта?... Зар се мене то не тиче?... Мени?!... па се лупи десном руком у прса. Па чија је онда дужност да врши контролу над вами, ако није моја?!... а све се више чуди себи одкуд уме тако да говори и где су му биле скривене те речи за пуних двадесет година?

— Ово је напаст! — рече овај више за себе. Идите ви на ваше место, док сте читави! — настави јетко, па устаде уздрмавши сто.

А Јанаћко га погледа, па задрхта. Овај незнатни отпор поколеба уверење у његово самопоуздање и он се утиша, па поче блажије:

— Да вам желим зла, ја вам не бих ништа говорио! Да дође началник па да види, шта ће бити од вас? Одмах ће да вас истера!... Друго сам ја!... Зато се ја бринем за вас!... а гласом затегао, па као да пишти, а све дрхти од страха и стида; па трепери капцима и први пут поче око себе унезвереним погледом да посматра, а сам себи изгледа мали, ситан, као дете.

— Идите ви, па се ништа не брините! — рече му овај па седе, а Јанаћку се окрете канцеларија; чињаше му се да је пао, срозао се тако ниско, да се већ не види на тој низини. Обузимаше га и стид и страх у исто време и он не знађаше чему

ће више да се подаје. Овај тако данас, сутра ће други, па трећи; па ће једнога дана сви од једном и он не разумеваше више свој положај. Њему се тад учини, да је у овим људима оличена држава, да је у њиховим рукама моћ и снага, и да од тих удара он зависи, те уздрхта и зачуди се себи, шта му је било до сад, те се тако променио и чему је то веровао?

Ови му ликови дођоше одвратни, гадни и неразумљиви својим претећим изгледом. И као што је пре мрзео оне, тако сад поче ове. Мишљаше у чему је разлика између ових и оних? Они га презираху, ругаху му се — ови просто прете! Пре је био понизан и кротак па је страдао; сад је хтео да буде већи, јачи, па страдао! „Шта је то?“ мишљаше. Како то он треба да поступа с њима, те да живи, као и они? — Који је то начин што ће му извојевати једнакост у положају? — Он се наслони на свој сто, прсте уплете у браду и погледа све редом, па му дођоше сви ликови спојени уједно, огромни, тешки масивни, како му се све више приближују, већ га додирују, наслањају се на њега; а он се од стра укочи, па не може да мрдне.

— Напаст!... Напаст! грозничаво мрмљаше, гледајући их преплашено.

IV

Јанаћко се збуни; на силу натериваше мисли, које све треба у његову корист да говоре, али се оне бркаху, не подаваху жељи и осећајима. А његови осећаји беху помућени неком неизвесношћу, у којој се појављиваше и губљаше нада, са њиховом појавом. Чињаше му се да није способан да издржи, тај ударац, падом, те да се понова нађе на оној истој низини, на којој је пре био; а не знађаше како ће се одржати на висини, коју је сам себи отпочео да ствара. Њему беше та висина тако пријатна, она оскаше његовој сујети и осећаше се неспособан да живи без ње. Осећа да мора да појима и цени неко његову важност, да мора неко да му годи, дворн, понижава се и да чак и други дозна зато, да прича и да сви завиде његовој величини.

Зато, кад пође кући, он мишљаше како ће то да учини. Мисли се ређаху, мисли чудновате и нејасне, којима није умео он да господари, осећаше њихово лутање по мозгу, као и његово по животу: некако нејасно, тамно, увек уздржљиво на оном

месту, на ком треба да је најживље. Осећаше некакав стид у себи, да ко не дозна за његову напаст у канцеларији, те да се његов пад не чује на све стране. Он убрза. А брзајући и мисли убрзаше, осећаји се разлише, те му се чињаше, да му се прса тресу. Отпоче неко самопоуздање опет да се појављује, затим нека вера и он се чуђаше себи зашто није према ономе строжији био, зашто му није подвикнуо, већ му је дао маха, да мисли, о њему као о последњој кукавици? Зашто није загрмио, треснуо ногом... и њему дође криво, наљути се сам на себе, па му дође да се врати и да надокнади то. Све већма га обузимаше јед; јед на њих, јед на себе, и то се двоје помешало, па се начинила збрка, и он се подаваше овој збрци која га уздизаше на његово право место, на висину о којој он тако грозничаво сања. Њему је та висина потребна, не само зато, што ће он моћи с ње да заповеда, већ више због тога, што неће моћи бити понижен, као што је био.

Кад уђе у кућу, он сав савладан овим мислима, као да хтеде прве одушке њима да дâ, да изврши покушај, који ће после привести у дело, он се развика:

— Све ђубре!.. Само ђубре!.. Као да у овој кући не живе људи, већ стока!.. — па отпоче да завирује у сваки ћошак, а све виче и псује, те му жена истрча и упита га шта тражи.

— Како: шта тражим?!.. Зашто ме резилиш? ...Зашто ти дајем новац?.. Зато ли губим здравље?.. Да немам где да дођем, честито да седнем, да се одморим?!.. Зашто не чистиш ово ђубре?!.. Зашто?..

А она оборила главу па ћути. Он је одмери сву, па презриво настави:

— И ти си чиновничка, господска жена?.. Ти?!.. ђубретарка си ти!.. Циганка си ти!.. Ниси ти чиновничка жена!.. Што си прљава тако?.. Толике ти паре дајем за хаљине, па куд су ти? — Пијеш ли, шта ли чиниш с њима?... Па је укочено гледа, а она ћути, ништа не одаје од себе, само га сумњиво гледа и чуди се шта му је, кад то све до сад он никад видео није, а било је и више ђубрета у авлији и она још траљавија. Лице јој беше прљаво од дима и пепела, хаљине масне; боса а чупава, са цигаром у руци, те он гледајући је настави још бешње:

— Зар таку да те гледам, као роспију? И ти ћеш да ми дочекаш другарске, господске жене? Све ме питају, кад ће да

ми дођу, а ја не знам шта ћу да им кажем, све због тебе! Прљава си, гадна си; ни орах да ти не узмем из руку!.. Што ме брукаш — бруко женска?!..

А деца чуше ову вику, па истрчаше, он кад их спази, још више побесни:

— То ли су господска деца?.. То?!.. Циганска су то деца, ђубретарска!.. Нису то моја деца!.. Нису то чиновничка деца!.. Боса, прљава, неумивена!.. А сву сам уштеду потрошио, дајући за вас!.. Срам да те буде!.. Ти ми чуваш кућу!.. Ти!.. Ђубретарко ниједна!..

А деца му притрчаше, да их по обичају, који је премештај донео, помилује; али се он још више развика, отргнувши се од њих:

— Не прљајте ме!.. Ето вам мајка!.. Њу не можете да испрљате. Нема где!.. Па продужи некако боно: Неће ваша мајка, да ми је друг, да се поносим с њом; она хоће и на њу да вичем, да бијем, као млађе чиновнике, да натерам да ме се боји као они; то хоће, а кад хоће, тако ћу и да радим! —

А његова мајка, гегајући, на ову вику приђе к њима, а он спазивши је, настави опоро:

— Зашто си ти овде?.. Онако да ми једеш леб?.. Зар те није стид од овог нереда и прљавштине?..

— Па ти ниси никад... поче стара.

— Нисам ја?!.. прекиде је он. Шта нисам ја?.. Је ли моја дужност све то да гледам?.. Зар је мени мало дужности, хоћете и овде?.. Данас нико сам неће да ради, већ све треба човек да га натерује да ради. Грло ме заболи од вике! Вичи у канцеларији, вичи овде! А без вике ништа! Требало би да променим ово грло, јер већ иструли од вике...

Па сав дрхташе од једа, а осећаше задовољство од моћности коју над њима има. Пође соби, али се пред вратима саплете на ђубровник и метлу, који стајаху пред прагом.

— Цигани једни! — Развика се он. Ђубретари једни. Дан вам се не зна! Ред вам се не зна! У својој кући да погинеш?! —

Па гунђајући, зареди по собама и свуда опази сам неред и нехат. Ћилими разбацани, кревети не намештени, столице преваљене. Он пред свачим стане, виче, гледа их; ако они само ћуте, па кад се он окрене од њих, оне се крсте и чуде шта му је, кад је то увек тако. А да је он рекао, оне би то наместиле!..

Кад су сели да ручају, он, дршћући од једа, сипаше чорбу, говорећи:

— Шта је ово?.. Прљава вода?.. Боза?.. Шта ли?.. Зар ти мени тако куваш?.. Ти баш хоћеш да вичем као данас у канцеларији? Да задам страх? Тако би хтели и моји млађи, али ја не дам!.. и он тресну кашиком. Док сам ја жив и с њима, мора да се ради онако, како ја хоћу, а ја хоћу онако, како држава жели! Разумеш ли?.. Одкуд ти разумеш?.. Ти си гуска! Не знаш ни собе да почистиш, децу да умијеш, па ћеш то да знаш!.. Неће да слушају, неће?.. Али њима Јанаћко подвикне, грмне, тресне ногом, запрети, а они сви ућуте, гледају га плашљиво, не трепћу, па раде како бесни. Хе!.. Хе!.. Хе!., Тако зна Јанаћко!.. Тако!.. Оће Јанаћко и да бије, те још како!.. па поново лупне о сто. А они га гледају зачуђено, укочили погледе на њега, па не трепћу, чини им се некако друкчији, већи; па се чуде, како се се то он промени. А он настави: — Он мени: „Шта ти се тиче?!.. — А кога се пезевенк тиче, ако не мене?!. Неће да слуша?.. Пуче шамар!.. Пуф!.. Бре ућута се!.. Бре саже главу!.. Бре отпоче да ради, све везе!.. А све ме гледа, па чисто моли!..

— Куку, дете, ако те истерају?.. завапи мајка. А он се поисправи, уозбиљи, погледа је поносито и зачуђено, па викну, насмејавши се презриво и гордо:

— Кога да истерају?.. Мене?!.. Хе!.. Хе!.. Хе!.. То баш не може да буде... Не може држава без мене ни минут, као ни ви!.. Више вредим ја један, него њих десет!.. Шта знају они?.. Да се смеју, шале, да зборе... а кад треба да се ради, ко?.. Јанаћко! Све Јанаћко треба да ради, и тамо и овде! Све треба само он да се кида, мучи, брине, све он! а други нико!.. Али, ја ћу вас натерати да радите, као и њих!.. јесте, њих!..

Па му се чињаше да је све ово истина, што говори: да онај догађај у канцеларији није текао онако, како то до мало час мишљаше, већ овако, како сад говори. Да су се они збиља од њега уплашили, да је онај чиновник уздрхтао, оборио главу, ућутао и отпочео да ради. Па се осети задовољан, затим све више поносит, чисто горд својом моћи!

Само кад он хоће, може натерати све да стрепе пред њим, да нико не сме уста отворити. Само кад он хоће! А он то хоће, увек хоће! То „хоћу“ даваше му наде на нове прохтеве за нападом, за изливом своје горчине и би му криво на време што

тако споро пролази, што не похита, да одјури у канцеларију, те својом појавом све да застраши, а својом виком да их натера на ред, рад и понизност.

Мајка ћуташе, жена ћуташе, деца ћутаху а он се осећаше чудновато задовољан у овом ћутању. Он примећаваше њихове погледе и тумачаше да потичу из страха, а они га гледаху, чудећи се шта му је, кад такав никад био није. Зар је он једанпут видео ђубре у својој авлији? Кад је он то видео децу чисту, жену уредну? Колико је се пута до сад саплео преко крпа и поњава бачених пред собом? — и он никад то не примети, не викну на њих; а сад им дође чудновато, у овој гордости и напасти изгледаше им као луд. А он беше тако задовољан!

Прса му дођоше пуна и чињаше му се да ће уз огроман прасак прснути. Дрхташе од радости кад уђе у канцеларију, спремаше се да почне, и већ зину… …али ништа не би; та се пуноћа испразни у дубоком уздаху, он немирно погледа све ликове, седе за свој сто, згрчи се и ћуташе.

А дани су пролазили. Ведрину су замењивали облаци, облаке сунце, сунце киша; ваздух је неки пут мирисао на јутарњу свежину целог дана, а негда на испарелост људских дахова. Само се код њега ништа не мења. У кући све исто. Авлија не почишћена, жена прљава, деца чупава, боса и гола; неред по собама, опет старо саплетање и падање; опет се појави по неки пут вика; а они га сви само гледају, ћуте, мисле шта му је и све остаје по старом; а он се замишља, чуди овом ћутању и гледању, које је свуди исто и у канцеларији и у кући, па не зна, да ли треба да их моли или да им заповеда?!

V

Он више не схваћаше свој положај. Никоје мисли не могаху га извући на чистину. Збуњеност, бојажљивост појави се у његовом држању и он се чуђаше зашто се она појављује, кад је он тако сигуран у свој положај. Замисли се за својим столом, седи, ћути, гледа непомично и укочено на све, жеља се покрене да што проговори, али не сме да се усуди, но их само гледа. Долази му тешко, па пушта да му се у мислима појаве слике

из прошлости и оне дођу некако свеже, чисте, чине му се лепе; сад у оним поступцима не налази ругања, а у оним претњама последица. Истина, они му се много ругаху, али им он не беше толико стран; истина, шеф је претио, али он с том претњом доби повишицу и положај. Зажали за називом „Цинцо“ који му сад не изгледаше као презирање свега његовог, већ неко тепање, мажење. „Све је то лепше било!“ — мишљаше он. Па имађаше више новаца, но сад! И минуло му доба сину ведро, весело, он у њему не виђаше ни труни пакости и злобе, коју сад опажа. А овај начин живота је тако мучан и пуст. Права напаст. Нити га се боје, нити му прете, не гледају га, као да није жив, као да није међу њима по потреби као и они. „Држава ме треба, а они не!“ — мишљаше он, не разумевајући ништа од свега.

— Јесте ли се уморили децо? — пита их он, не би ли како започео разговор, а они ћуте и не гледају га. Њега обузме стид, поцрвени, па заусти што оштрије да каже и почне:

— Свршисте ли рад?

А они опет ћуте и опет га не гледају.

А он не зна шта ради, душу му обузима гнев, стид од самога себе. Његово тело није тако снажно, а дух његов није тако велики, да може задржати на истом месту у вези са срцем онај ток мисли и осећаја, који набујају овим ћутањем. Све је код њега мало, ситно, кржљаво, изумрло у самом почетку, па се од осећаја и мисли само тело поисправи, глава уздигне, поглед укочи — али, језик се веже, уста укоче, и он их само гледа немо, непокретно, не уме да мисли, да схваћа.

Увек заборавља шта је пре било, па кад се сврши канцеларија, он готово молећи, позива их на пиво и говори:

— Децо, да вас чича части, данас ми је дан! — а они га гледају, па неће; а он око њих моли, облеће све док их не натера да пођу, а они га гледају и чисто осећају као да међу њима није човек него нека бодљикава напаст, која их једнако додирује својим оштрим длакама и боде.

— Децо, здрави да сте! — нуди их он, па иде од једног до другог те се куца, а они га зачуђено гледају, преко воље пију, али му ништа не одговарају. А он наставља, гледајући их укочено:

— Човек је у служби као лимун у кући. Док је свеж и

пун, дотле га држе, кад га исцеде, онда га баце! — Па га његове сопствене речи заболе, увреде и он се зачуди, каква га то потреба натерује да се понова понижава, кад то од њега нико не тражи. А они га гледају, па се чуде зашто он то говори, кад се о томе није говорило! Па почињу свој говор, који он не разуме, њихова шала му је сасвим нејасна; узнемирено се осврће од једнога другоме; чим види кога да се насмеје и он се насмеје, дохвати га руком за бутине и све се јаче смеје, па онда још поручује да се пије, упусти се у по који разговор, па се збуни, не уме да га доврши те пређе на свој живот, а они га не слушају, окрећу главу, те од тога осећа све већи бол и с повећањем тога бола, опажа како све више пада, пада; како му већ није место међу њима; па зове, плаћа; па онда, као да се покајао за сву попустљивост, уозбиљи се, мисли да ће својом укоченошћу у којој он рачуна да има израза строгости изазвати бар колико-толико попустљивости код њих, гледа их укочено, хладно им говори „збогом“, хладно се рукује, одлази и мисли да је њих оставио у каквој недоумици.

У кући све исто. Ђубре у авлији, у собама, жена прљава, деца прљава. Све нечисто, све гадно. Он то више — као и пре — не опажа. Кад оде где у посету, па види ред и чистоћу, он се само зачуди како то може да буде, али више о томе не мисли, па пита, куд су паре, што им даје, а жена му одговара хладно: — Појео си! — А он се мисли, шта то толико једе? Па броји јела, пића, маше главом не верујући, али им ништа не говори.

Изглед његовог лица све више добија чудновату неопредељеност, поглед неку огорченост, понизност, завист, па опет нека млитавост и све се то провлачаше кроз његов укочен поглед из вечито отворених очију.

Обамрлост у снази, млитавост у мислима, нејасност у осећајима све већма овлађиваше њиме и онда дође немарност према свему. Зато отпоче да се гоји. Па доби неку облину, чак и у погледима. Они постадоше меки. Све што поред њега протицаше, он не опажаше, цео живот чињаше му се да је изумро, а он да се шета по неком гробљу. Он само бегаше кући. Налажаше уживање у његовој малој мрачној соби, са увек спуштеним капцима, када у сумрак доведе преда се своја два најмања синчића, па стане пред њима и онда укочен положи своје руке на њихове главе, па тако стоји, даје им неке нејасне савете,

које сви не разумеју, па се онда одвоји од њих, леже на кревет и загледа се у прљави таван, немо, укочено, ништа не мисли, нити уме да мисли.

Овај живот дође му тако природан, исто тако природан, као што је био и пре но што је мислио да и он има неке важности. Он се сроди с њим, он му се цео предаде. Никоје понашање више га не вређаше, ништа више није опажао. Он не покушаваше да се опире том положају, који му ствараше задовољство исто тако, као што је пре вређало његову сујету. Он се мишљаше да ли ју је кад год и имао? Не вероваше себи да је био строг или понижен; малаксалост у свему није му давала да мисли ни шта је био ни шта ће бити. На ретке похвале, као и на честе прекоре и опомене у дужности, он само ћуташе; само сад не гордо и с пркосом; но немарно, као да се све то њега ништа не тиче.

Он осети, да не треба више ни с ким да буде, да треба да је сам; никаква га жеља не гоњаше друштву; а ако је случајно с њима, он их не гледа, корача, а све се чуди шта ће он ту и бира начина да их се отресе, јер њихови говори, мисли, што он све чује, замарају га, потресају његову млитавост и он осећа да му то шкоди.

По неки пут размишља о томе, па мисли да би он могао све то да промени, али неће — овако је лепше. Како је миран и спокојан сад у овом мртвилу, ћутању, затишју, до кога не допире ни једна мисао, ни једна реч.

Опази по неки пут, како га на улици или у канцеларији, тако округла, угојена, погледа по когод, па му се чини да у том погледу има зависти и он нагло бежи, не освրћући се, чудећи се само зашто му и сад мира не даду, кад он никоме ништа не ради?!

Па му је најмилије вече. Ма какво било, кишовито снежно, летње; свако без разлике, само нек је вече, нека се опази како тону и губе се сунчани зраци, како се на све што оживљује природу навлачи непровидна, мрка, бескрајна копрена, кроз коју он назире звездану трепет и тада се загледа у небо, лице му добије чудноват изглед, поглед му се у својој укочености прелива неком ведрином; и стоји према прозору, гледа, не трепће, не мисли; вади из недара замашан завежљај наполеона

развија их нежно, очински; тупо, укочено гледа у њих, па у небо и опет у њих, — па се осећа задовољан и срећан удаљен од напасти људских додира....

А кроз варош бруји живот и не примећава Јанаћков изостанак, као што он не види тај живот — као да се једно другог ништа не тичу; јер никакве везе међу њима не постоје.

11 Марта 1905 год.
у Приштини

НАША ВОЈСКА И ЊЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

VII

О пенсијама

Стављање у стање покоја са уживањем пенсије према годинама службе закон предвиђа за официре:

а) који су одслужили 40 година,

б) који су достигли 60 година старости уз службу од најмање 10 година.

в) који су, после десето-годишње службе, постали телесно или умно неспособни за даљу службу и

г) који се у рату или при вршењу дужности на служби у мирно време осакате и онеспособе — без ограничења година службе.

Сем ових, више-мање јасно мотивисаних условних узрока, са којих се официр може ставити у стање покоја и кад жели и кад не жели, као и задржати у служби и кад треба и кад не треба, закон овај има још једну одредбу, која министру даје неограничено право:

д) да и свакога другога официра, који је навршио 10 година дејствителне службе, може отерати у пенсију, ако га само он, министар, нађе и окарактерише, „да не подноси за дејствителну службу“,

У чему се састоји ово „не подноси за дејствителну службу“, да ли у томе, што је дотични официр умно забатаљен и неспособан, или што је лењ, или неморалан, или нека испичаша, или са каквим другим манама, — закон не говори ни речи и

све је оставио памети министровој. По досадањој практици, у ову врсту „не подноси за дејствителну службу“, обично су долазили па, вероватно, долазиће и у будуће, официри:

или због политичке неподесности засведочене полицијом или људима од нарочитог поверења,

или по одлукама камариле, коју и сами министри морају беспрекословно да слушају, ако, наравно, не желе да и њих саме снађе квалификација: „не подноси за дејствителну службу“,

или кад затреба да се какав кориснији положај упразни за некога са „заслугама“, понајчешће од министрових блиских.

или кад услед разних утицаја ваља унапредити млађе, а у буџету нема слободних кредита.

Колико је ова округла и еластична одредба „не подноси за дејствителну службу“ штетна по напредак војске и по интересе државне касе, даје се видети из бројног стања официра у пенсији. Таквих — официра у пенсији — данас има на три стотине у разним чиновима, међу којима је око 70 пуковника и генерала и око 60 мајора и потпуковника. На пенсије официра издаје се из државне касе преко милион динара. Од целокупнога броја пенсионара, по годинама старости и по фактичној телесној или умној неспособности стављено је у стање покоја врло мало њих, највише до 50 душа, а сви остали 350 официра разних чинова пенсионисани су једино на основу одредбе „не подноси за дејствителну службу“ без икаквих доказа, мотива или објашњења зашто и због каквих махна „не подносе...“ Међутим најмање ⅘ од њих, људи су махом још релативно млади, потпуно здрави и доказане службене исправности и способности, а да и не кажемо, да међу њима има доста и таквих, који су у сваком погледу, и моралном и образовном, одлични па, може се рећи, и надмашнији у томе од многих и многих оних, који су остали у војсци да у њој решавају шта има бити или не бити. Но, ваља додати, последње две године особито су загрдиле. Сви они официри, који су у прошлом режиму били од поле веће војничке користи, а нису случајно или намерно учесници у догађају 29 маја, и нису после тога, постали јавни поборници нових поредака у војсци, па и ако су ћутљиво и савесно вршили своје војничке дужности, најурени су из војске на основу уредбе „не подноси...“ без свакога и најмањега об-

зира на то, какав је ко од њих као официр и старешина, какве је спреме и способности, каквог морала, какве прошлости и тд. Девиза је била: ко није с нама и за нас јавно, тај „не подноси за дејствителну службу.“

Доста је, чини нам се, и овај примéр, па да свакога, који жели војсци напретка, а државној каси олакшице, убеди да одредба: „не подноси за дејствителну службу“, нема и не треба да има у закону места. Њоме су се сви министри користили, њоме злоупотребљавали увек, кад год су то захтевали интереси дневне политике, која их је доводила за министре, а још чешће интереси лични и породични или пријатељски. И да је законописац, који је ову одредбу измајсторисао, био ширих погледа и умео предвидети дејство људске страсти, којој су подложни и министри, данас би не само државна каса била поштеђена од непроизводног издатка неколико стотина хиљада динара, него и војска би сачувала у својим редовима опробане и искусне старешине и наставнике, у којима она, нарочито у последњем десетку година, тако очито оскудева.

Одредбе о стављању у стање покоја с пенсијом оних, који су достигли 60 година старости, као и оних, који су прослужили 40 година такође су неумесне и неоправдане у садашњој својој редакцији, која обухвата и подразумева све безусловно официрске чинове. Официр, који је прослужио 40 година или достигао 60 година, стар је за службу кад је у мањим чиновима, који су изложени понајвише физичким штрапацима, или кад је због недовољне спремности заостао у напредовању, али кад је официр са толиком службом и у тим годинама већ у чину пуковника или генерала, онда он, ако је само у добром здрављу и очуваној снази, није стар за службу на положају, који његовом чину одговара и који захтева да на њему буде човек од искуства и личне опитности, човек који уме да буде мудро обазрив, стрпељив, спокојан и с дубљим познавањем људи — једном речју са особинама, које код млађих људи у опште оскудевају, а нарочито у нас, где је практичка служба у строју војске ретка и у опште у непогодним условима. Према овоме треба, дакле, и пенсионисање по годинама старости да буде условно и у зависности од чина, који има дотична личност.

Сви пенсионари, сем оних што се осакате у рату или онеспособе при вршењу дужности, примају пенсије из редовних буџетских кредита као и остали чиновници у пенсији. Рањени

или осакаћени у рату, као и они који онеспособе при вршењу дужности, уживају пенсије из фонда инвалидског.

Размере пенсија официра, који су дошли у стање покоја не као осакаћени у рату или на служби онеспособљени, уопште су добре, особито за лица у већим чиновима. Мањи чинови и са мањим годинама службе у неколико су у тежим приликама кад би наравно, упућени били да живе једино од својих пенсија. Али, како су ти, са мањим годинама службе и у мањим годинама службе и у мањим чиновима обично и млађи људи, то им ништа не стоји на путу да, као слободни грађани, недостатак пенсионог издржавања лако попуне приватном зарадом и разним слободним подузећима, као што у ствари и бива. У опште, пенсионари, који су здрави, могу се сматрати као довољно обезбеђени за живот.

Но не може се то исто рећи и за оне пенсионаре, који су у то стање дошли услед рана добијених у рату или који су постали неспособни за рад и службу при вршењу дужности. Овде у овом последњем случају, ваља разумети само оне, који су одиста при вршењу дужности пострадали, а не и оне, који се у ову категорију вештачки увуку.

Ове — кљасте и богаље — издржава нарочити фонд, назвапи „инвалидски фонд", а по прописима закона о инвалидима.

Пенсије официра-инвалида равне су платама које су они уживали до дана стављања у пенсију. За официре са већим чиновима, нарочито за оне, који су завршили своју каријеру и достигли колико су кадри били достићи, инвалидска пенсија, као равна њиховој пуној плати у активи, може се признати као сасвим довољна за подмирење, ако не баш свих, то, свакојако, главнијих потреба инвалида. Но то није код нижих официрских чинова. Размере пенсија за ове чинове и сувише су ограничене да обезбеде опстанак инвалида кроз цео његов живот. Наравно, што је који чин мањи и са мањом платом дошао у стање инвалида, то ће му и инвалидска пенсија све мање подмиривати и најпрече потребе.

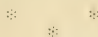
Ствар је проста и лако разумљива. Плата потпоручника, поручника па и капетана за време службе толика је, да се са њом, при данашњем скупом животу, не може да живи поле људски, ако се нема додатака са стране — било из раније стечених или наслеђених капитала, било од зајмова на рачун будућности. Но тако се може: или кад се негде има нека готовина којом офи-

цир располаже, или кад је официр здрав и у служби па има основа да рачуна на унапређење, а с њим, наравно, и на увећање својих прихода, који ће му дати могућност да покрије дефиците садашњости. А чему се може да нада и на шта да рачуна један поручник или потпоручник, који је у пуном јеку своје умне и моралне снаге лишен сваког даљег напретка, а у најбољем цвету својих година допао тешких рана или остао без ноге, без руке, без вида, вилица и, уопште, онакажен тако да и сам на себе не сме погледати!? Додајмо томе да је сад овај онакажени имао већ жену и децу, која сваком годином постају све већа и која све више потребују: и хлеба и одела, и обуће, и науке и т. д., а средства њиховога оца све иста и онаква као кад су она била мала и кад је живот у свему био јевтинији! Могу ли сад они и толики, полуодрасли, и на путу да постану људи, поред неге и издржавања свога кљаста и саката родитеља, подмиривати, као што би требало, све своје потребе од оних 120—160 динара што се њиховом родитељу на име пенсије као милостиња пружа? О, не! Она су чеда најсвирепије немаштине, она су живи патници, жељни свега, а међутим, да је правде, њихов удео по праву требао је бити много бољи. Њихово право на бољи живот лежи у заслугама, у ранама и богаљству њиховога оца, који је за отаџбину пострадао и који би да се од њега није тражила оволика жртва, био данас у приликама као и они његови срећни другови, од којих се самопрегорење није захтевало.

Више још нехуманитарно је учињено са фамилијама погинулих и умрлих у рату или од ратних последица. Њих као и да нема, јер о њима закон о устројству војске и не говори. Удовице погинулих официра и њихова посмртна нејач остављени су на милост и немилост злогласног удовичког фонда, што, другим речима казано, значи: заживотном старању покојника, т. ј. породица у рату умрлога или погинулога официра имаће из фонда уживање онолико, колико износи добит од суме, којом је покојник за живота повећао капитал фонда. Нема ниједне државе која би, као наша, сирочад и удовице својих официра тако свирено игнорисала и тако немарно остављала вољи зле судбине! Док у другој војсци официр гине на бојишту или умире вршећи службу с уверењем да смрћу својом потпуно обезбеђује живот своје сирочади и да њоме задужује отаџбину да о њима и њиховом достојном опстанку води, место њега,

родитељско старање, дотле код нас, напротив, телесна смрт официра — оца повлачи за собом моралну и материјалну смрт и његове породице. И онда, не следује ли одовуд, и није ли са свим природно, да наш официр нема услова и не може да тако неустрашиво погледа смрти у очи као у војскама, где се материјално стање официрске породице до смрти оца и после не разликује толико као код нас?

О самим размерама пенсија официрских удовица и нејачи из удовичкога фонда не може се ни говорити као о неком озбиљном извору средстава за живот — дотле је оно мизерно и просто филистарно. Да је официр у ма које од осигуравајућих друштава плаћао толико колико је платио фонду у току 30—40 година службе, његова би породица свуда била много боље обезбеђена него код ове државне установе, која је више од штете но од користи и која, како је пошло, једнога дана може и сасвим да престане са плаћањима. Место да ова наша давнашња установа смањи улоге и увећа издавања, она редовно и из године у годину увећава обавезне улоге и смањује размере процентних премија из уложених капитала.

У опште о стављању официра у старе покоја и о њиховим пенсијама, као и о пенсијама породица умрлих или погинулих официра може се донети закључак:

1. Стављање официра у стање покоја зависи од личне министрове воље, која је овде и закон.
2. Да се пенсионари, који су у то стање дошли из службених или ма из којих других, законских или незаконских разлога, налазе лично у повољним материјалним условима и, шта више, у много повољнијим но у другим државама. Грех би био кад би се желело још нешто више и нешто боље.
3. Пенсионари — инвалиди, т. ј. они, који су у стање пенсионара дошли услед добијених рана у рату или услед онеспособелости при вршењу дужности, нису награђени по заслузи и као што би право било. Пенсија, коју они уживају из инвалидскога фонда по закону о инвалидима, не ослобођава државу, чија су они жртва, од обавеза да се за њих и даље стара, потпомажући их и из својих редовних прихода. Држава је дужна да у свом буџету отвори сталну

позицију на пуну пенсију инвалида и да ту позицију никад и ни у којим приликама не преноси на друге потребе. Пенсија из инвалидскога фонда треба да буде инвалидима само субвенција или додатак к пенсији државној, а у размери према стању појединих инвалида и с обзиром на њихов породични положај и њихову материјалну имовину, што све има да цени и да пресуђује дотични инвалидски суд.

4. Породице — удовица и деца — умрлих и погинулих официра немају од државе никакве помоћи. То је једна вапијућа неправда. Официрима се може забранити женидба и то би донекле имало оправданога разлога, нарочито за мање чинове и људе млађих година, али чим је женидба допуштена, онда ту одмах настаје и обавеза државе да издржавање породица умрлих и погинулих узме на терет својих редовних буџетских прихода, остављајући им пенсију из удовичког фонда нису никако издржавање из државне касе, већ само рента оне приватне својине, коју држава чак и не враћа сопственику или његовим наследницама. Под „децу“ ваља разумети: мушкарце до 18 година и женскадију до удаје.

(Наставиће се)

НАКОН ТРИ ВЕКА

— БОЖИЋНА МАШТА —

Беше некако пред зору. Пре но што сам хтео лећи да спавам, отворим прозор и запалим цигару. Потмула тутњава аутомобила, који је прелазио преко велике алеје Булоњских шума, прекиде на мах ноћну тишину. Свеже зеленило са лишћа околних дрва, чињаше ваздух необично лаким и пријатним за дисање. Са камених улица градских није се могао чути никакав шум. Ноћно небо било је окићено сјајним звездама. Њихова ватрена сјајност и необично треперење блештали су у чисту ваздуху уз многе разноврсне боје, што нисам могао запазити других ноћи. У већине звезда беше необичан, љаштећи сјај. Но било их је и жутих, жућкасто-наранџастих, које ме потсећаху на пламен старинских кандила. Највише је било бледих звезда, и у њиховој средини запазих једну, која беше тако нежне голубије боје, да задуго нисам могао одвојити очи од њене лепоте. Било ми је жао, што не знам, како је називају, али сам се напослетку задовољио са помисли, да људи у опште и не називају звезде по њихову правом имену.

Док сам о томе премишљао, да свака од тих светлих тачака васионских осветљује оделити свет, упустим се у даља размишљања и упитам се, да ли и оне осветљују, као и наше сунце, безбројне патње и невоље, и да ли се и у тим недогледним просторима космичке природе, зацарила оваква погибија и страдање, каква сатанско коло води на нашој планети? Истина, ми можемо правити закључке и размишљати о другим световима само с погледом на прилике и природне погодбе, које владају у нашем свету, нашем сунчаном систему. Сав живот у свима

његовим еволуцијама познајемо само у таквим истакнутим особитостима, какав он има на нашој земљи. Стога, кад бисмо у таком размишљању и суђењу пошли од поставке, да је наша планета — најнесрећнија од свију других, не бисмо имали ни најмање права да мислимо, да је тобож тамо у њих — нешто боље. Ово не велим зато, што свој лични усуд сматрам горим и несноснијим, но што је судбина или срећа у других људи. Немам ни жене, ни деце. Нисам ни заљубљен, ни болешљив а још мање нервозан, као неки други људи, чија ћудљивост нема граница. Напослетку нисам ни богат; слабо се гурам кроз свет... Укратко даречем, могу се уврстити у срећне људе. Али ни код ових се није зацарила нека завидна радост. Па каква ми је онда вајна судбина у других људи? Одиста, људе у опште треба сажаљевати. Ја нећу да чиним никакав приговор природи. Јер са њом не можемо да се објаснимо; она је нема и не може да схвати наше мисли. Нећу да нападам ни друштво, јер не налазим никаква већег разлога, да истичем друштво поврх природе; то би била бесмислица. Друштвени склоп, овакав какав је, састављен је из животиња и као такав потпуно одговара животињској природи. Наша је земља планета, на којој се једе и пије, планета глади а у неку руку и прождрљивости, грабљивости свију облика. Стога је посве природно, да су и њени становници животиње, грабљиви и дрски. Међу њима најразумнији створ, човек, уз то је још и необично саможив.

Да ли се то исто дешава и у другим безбројним световима, расутим у недогледној васиони? Да ли и све ове звезде, што их гледам, осветљују људски живот? Да ли се и тамо овако једе и пије, утамањују ли и упропашћују ли један другог и у тим световима, као што чине и безобзирно поступају овде на земљи? Таква питања притискују ми груди необично тешко, и поглед на ову ватрену росу, која се просула по небу, буди у мојој души необичан страх. — Али, након некога времена, моја размишљања у таквом поретку закључака посташе понајлак блажа, прегледнија и јаснија, а престава о животу, са његовим — час тужним, час нежним — осећајима, чињаше ми се све привлачнија, дража. Навалице сам уверавао самог себе, да зато, што се претерано плашимо страхота таквог људског живота, треба у њему да истражујемо мотиве лепога, етичког обележја и да се више предајемо и упуштамо у таква уживања, управо — да се приближимо мајци природи и да се

са њом интимније саживимо. Јер без заносне лепоте живота у природи, како бисмо могли схватити беду и невољу у људској природи, непознавајући њена неисцрпна богаства?

После неколико минута чуше се кроз мој прозор мелодични звуци Моцартових сонета, који у маштама изазиваху призор мермерних стубова, увијених гирландама од уплетених ружа. У мојој улици станује неки особењак пијаниста, који има чудну навику да најобичније свира ноћу Моцартове и Глинкине пијесе. Како сам већ био затворио прозор од своје собе и спремао се да легнем, почнем да размишљам о сумњивом уживању, које ме је очекивало за сутрашњицу. Јер ми, одједаред, паде на ум, да сам прошле недеље зват у град на доручак; али не могох тачно да се опоменем, да ли то беше за сутра или у који други дан? Да би се уверио, узех позивницу, која беше на писаћем столу, и прочитам: „Љубазни Дифрене! Учини ми то задовољство, да са мном доручкујеш идуће суботе, 23 септембра. С нама ће бити у друштву X, Y, Z.“ Дакле свакако још сутра. Зазвоним да дође послужитељ: „Потребно је да ме сутра пробудиш у девет часова“. Сутра, као да је неко врачао, у тај дан, навршујем тридесет девету годину од рођења. Каква сам чуда дотле видео на овом свету, могао бих зар замислити у машти као и оно, што ме још чека у животу и што ћу још доживети. Свакако ни тај ишчекивани призор неће бити Бог зна какав!.. Да већ унапред ослушкујем разговоре, који ће се сутра водити за трпезом: о аутомобилима, љубавним интригама, заједљивом пецкању, срећи или несрећи у игри карата, о положају парламентарне владе, кризи...

Међутим, како сам већ био задремао, могао сам чути у глухој ноћној тишини да, с времена на време, прохуји још понека арија Моцартове мелодије, која потсећаше на мермерне храмове, окићене свежим зеленилом и мирисним ружама...

Кад сам се пробудио, било је већ свануло. Обукао сам се много брже, но што то обично чиним. Не знајући ни са̂м узрока тој журби, већ сам, као мађионисан, опазио да сам изишао на двориште. Све, што сам запазио у тај мах у својој околини, будило је у мени неко необично чуђење, које ме је толико пренеразило, да је у мојој глави кочило свако правилно размишљање.

Услед таквог тренутног потреса умног, моје ишчуђавање као да се не беше нимало повећало, него је некако са мном заједно непомично, и ја сам био, као у чуду, бленуо и мирно све редом посматрао. Да није зар тако било са мном, не би ни томе чуђењу било краја и прешло би насигурно у необични потрес душевни и страх. Јер све што сам у томе тренутку видео, разликовало се толико од онога, што сам се досад навикао да гледам и што сам већ, више или мање, познавао.

Сва околина и све нада мном — беше ново, дотле невиђено... Шума, дубрава, које сам сваки дан виђао на том месту — нестало је, као да их је неко руком дигао. Онамо, камо су се некад истицале велике беле грађевине, што беху поређане украј „Велике алеје“, — отегла се читава поворка неких чудноватих кућерака, поређаних у једном правцу, уоквирених засађеним градинама. Ни толико смелости нисам имао, да погледам на другу страну, не би ли откуд видео, да ли на томе месту још стоји мој дом, из кога сам мало час изашао и, напослетку, упутим се Доженовој капији. Место, где је она пре била — беше празно. Булоњска шума била је на томе месту претворена у обично село. Упутих се улицом, која, у[illegible] ми се, беше пређашњи Сиренски друм. Домови, који су [illegible] дуж овога шосеа поређани били, изгледаху ми сад у некој [illegible]ј и новој архитектури, уз то врло ниски и спрчени, да [illegible]м могао ни мислити, да у њима и сад станују богати љу[illegible] Ј[illegible] пре тога на томе месту били су сви домови раскошно [illegible]ни живописом, скулптуром и живим природним растињем, окићеним разноврсним цвећем и плодовима. Место пређашњих кровова, на овима видим неке терасе, са павиљонима на врху. Упутим се донекле по овом друму, који ми посве изгледаше као и сви други сеоски друмови, чији ограници чињаху необично лепу перспективу. Он је био испресецан побочним улицама, али не, као обично, под правим угловима, него укосо, и ту изненадно запазим, да су сва скретања и укрштања поменутих праваца били начињени са намером, — да се избегну и спрече могући судари колски, аутомобилски, трамвајски и др.

Поглед је био на све описане предмете необично пријатан за око. Уз то сам запазио, да су поврх земље готово непрекидно прелазиле неке сенке отприлике онако, као кад се на јасном дану покрећу омањи облаци. Подигох главу да видим откуд те сенке падају и, на моје велико изненађење, угледах

неке огромне рибетине и птице, које су јатомице, једна за другом, прелетале по ваздуху, што учини на мене чудан утисак. Јер ми по свему изгледаше, као да пред собом видим у један мах — океан и ваздух!

У близини Сене, чије је корито било сасвим измењено у другоме правцу, срео сам гомилу људи, који су били одевени у кратке блузе, са неким опасачем преко бедара, и у дугачким чизмама. Они су били, на сву прилику, у радничком оделу. Али њихов ход и понашање, изгледаше ми много умешније и складније, но што бисмо такво држање могли запазити у наших радника. Приметио сам, да је међу њима било и женскиња. На први поглед нисам их могао разликовати, јер су биле одевене као и мушки, и што су у њих биле праве, дугачке ноге, а груди им још мање приметне, но што се могу видети у садањих американки.

Мада у тих људи не беше никакав суров поглед, ја сам их ипак са страхом погледао. Учинили су ми се куд и камо чудноватији, од свију других, које сам пре тога сретао и познавао на нашој земљи. Да не бих и даље гледао у та необична људска лица, скренем у прву улицу, и убрзо изађем на неки простран трг, камо су биле побијене високе мотке са заставама, на којима је било уписано златним словима: „Западна федерација“. Испод застава висиле су објаве и неке фирме у великим оквирима, окићене емблемама мира. Поред великих плаката о народним свечаностима и текућим обавезним пословима друштвеним, ту су вам тако исто биле истакнуте објаве прописаног реда и часова за полазак, односно полет, ваздушних лопти, уз карту атмосферских токова, датираних под 28 јуном 220 године, по новој ери. Текстови свију поменутих плаката и објава били су наштампани неким новим писменима и на језику, чија сва писмена нисам могао познати и разумети.

Док сам се тако бавио овим прочитавањем, управо разгонетањем, сенке безбројних механизама пресецале су ваздух и пролазиле испред мене. Подигнем још једанпут главу и угледам сунце на том необичном небу, које је било јаче насељено од земље; свуда су млатарали неки точкови, и обртале спирале, уз огромна пера, каква сам дотле виђао на нашим сувачама и уз њих су се подизали са хоризонта јаки колутови дима. Дође ми у један мах да се заплачем од радости, кад угледах сунце. То ми беше једина позната слика, коју сам први пут могао за-

пазити још од рана јутра. Судећи по његову положају, који је имало на хоризонту, могао сам закључити, да је било десет часова пре подне. Наједанпут пресрете ме, из побочне улице, једна нова руља људи и жена; њихово одело и спољни поглед били су онаки, као и оне прве групе. У мени се утврди упечатак, да све женскиње — без разлике — и ако је било међу њима младих и старих и прилично гојазних и сувоњавих, — врло много личе на некаква безполна створења! Тек што ова руља мину, а пространи трг оста понова пуст, као, при Богу, неке наше паланачке улице, које оживе само у неко доба дана или, као што редовно виђамо у неким фабричким местима, кад радници остављају послове и излазе из фабрика или радионица на уобичајени оброк.

Како сам у тај пар заостао усамљен пред једним плакатом, прочитам понова онај датум: „28 јуна 220 године“, и упустим се у размишљање — шта ли ће то значити? Каква му је то 220-та година? Напомена о некој „земаљској свечаности,“ изгледаше да ми мало разгонета ту гатку. У тој објави били су наговешћени догађаји, који су наступили у Западној Европи на измаку нашега XX века, након којих је, после педесет година, основана Општа Федерација. 220-та година, по новоме рачунању, одговарала је дакле 2240-ој години хришћанске ере. После тога беше ми још остало да објасним, на који сам се начин могао наједанпут „обрести“ у 2240 г.? Да сам се занео у неки дубоки и чудновати летаргички сан, не бих зар све то осетио и схватио, јер се у сну редовно губи схватање... Не, уверен сам, да сад не спавам.

Занесен таким размишљањем, ишао сам даље дугачком улицом, која беше озидана малим кућерцима, једнога кроја и изгледа, којима, рекао бих, нема краја у тој дугачкој низци. На пространим равницама видела су се овде онде нека монументална здања, велике грађевине од челика, налик на циркусе, поврх чијих се кровова подизао дим и пламен. Нека необична тишина владала је у њиховој околини, чијем се називу и правој намени нисам могао никако досетити, али усколебани ваздух од некаква зујања и млатарања огромних машина, које су у њима пословале са пуном моторском снагом и јачином, утицало је болећиво на мој ушни бубањ и главу. Напослетку се нађох испред једне палате, јер одиста не личаше на обичан дом, чија је архитектонска израда улевала моме оку необично пријатан

упечатак својим необично утанчаним вештачким радовима. У врху њене високе фасаде био је по средини истакнут масиван штит, окићен раљефима необично лепе скулптуре, на чијем сам пољу могао разговетно видети слике уметнички израђене друштвене гозбе. Кроз прозорска окна тога импозантног здања запазио сам много мушкиње и женскиње, где седи у великој, лепо осветљеној дворани около поређаних мермерних столова, застртих шареним посуђем. Уђем унутра, мислећи, да ће то бити нека велика и угледнија гостионица. Нисам био толико гладан, колико ме беше савладао умор и нека необична нервна малаксалост, а лепота саме дворане, која је била укусно окићена повешаним гирландама и разним славолуцима од уплетених разних плодова, — учини ми се на први поглед необично изразита и заносна.

Пред вратима, на улазу у дворану, стајао је један човек, који ме одмах предусретљиво поздрави и заиска чек, и кад му ја на то одговорих, да немам, он ме поноваослови:

— Видим, друже, да ниси овдашњи грађанин. Али, како путујеш без чекова? Врло ми је жао, али те ипак не могу пустити унутра. Иди, рече ми, пријави се заступнику Радничког Друштва или, ако си какав сиротан, отиди у одељење за доброчинства.

Рекох му на то, да нисам никакав божјак, и одмах се вратим натраг. Неки дегмечасти човек, који је у тај пар излазио из дворане и упоредо са мном ишао, ослови ме уз пут поверљиво:

— Друже, не мораш се никоме пријављивати. Ја сам управник друштвене пекарнице. Нама је потребан један друг на томе послу. Хајде са мном. Ја ћу ти одмах одредити посао.

Захвалих се од своје стране томе доброћудном дебељку и изјавих му своје скромне жеље да будем друштву корисан, разуме се уз отворену напомену, да не припадам пекарској профисији.

Он ме на то мало погледа с неким необичним и упитним погледом и рече ми, да већ примећује, да се ја радо упуштам у шалу.

Идући са њим донекле, заустависмо се испред једног огромног здања саграђеног од ливена гвожђа, са монументалним уласком, уз чије бочне стране стајаху два бронзана кипа, који представљаху: Сејача и Жетеоца. Сав њихов изглед и израз лица

им, давао је речито обележје самоуверења и самопоуздања, оваплоћеног у необично напреглој мушкој спази. На њихову лицу, мислиш, горела је поносита гордост, и импоновали су високо подигнутим челом, на коме су се лепо могле видети по две дугачке боре.

Одмах некако из тог уласка, дођосмо у једну пространу дворану која је била четрдесет метара висока, у којој су, испрашене лаким паспаљем, радиле многе машине, уз непрекидно али доста сношљиво чегртање. Поврх високих металских бâнака, почеше се у један мах појављивати пуне вреће, које су на неки чудан аутоматски начин редом подилазиле једном окрађем ножу, на коме су се парале с доње стране. Све брашно, што се из њих просипаше, падало је у дугачка корита, наћве, камо су га одмах почеле замесивати неке широке челичне лопатице, и умешено тесто одилазило је одатле у калупе, који, онога тренутка када су били напуњени, повлачили су се по шинама, управо склизали, у простране и дубоке пећи, које ми на први поглед изгледаху као жељезнички тунели. На свеколиком овом циновском послу, могао сам запазити само 5—6 људи, као неких посленика, који су више непомично, стајали у тој мађионички удешеној средини машинских мотора и прибора, пазећи више оштрим погледом те на једну те на другу страну, и на такав начин пратили тôк послова, које су тако умесно и брзо вршила поменута мртва оруђа.

— То је наша стара пекарница, — рече ми мој спроводник. — У њој се дневно умеси и испече више од осамдесет хиљада хлебова, и њене прилично слабе и старе машине изданг уб е прекодан приличан број радника. Али то ништа не чини. Пођи мало унапред да видиш са онога места одакле из пећи излази печен хлеб и, одатле, свлачи даље у стовариште.

Нисам имао толико времена да се још објасним и о другим појединостима ове загонетне индустрије пекарске, које сам у то време могао уочити. Јер ме, убрзо затим, подиже „Aufzug“ на горњу платформу, управо терасу, која је била начињена на врху ове пекарнице. У који сам мах корачио са Aufzug-а на терасу, поред мене се нешто спусти, налик на летећег кита и отпоче из своје дупље избацивати вреће с брашном. Та летећа машина не беше овде подигнута никаквим механичким мотором. Пажљиво сам је посматрао, и у то сам се уверио. Тако исто долетали су редом и други китови са новим партијама набије-

них врећа, који, једном испражњени, одлетаху један за другим све у једном правцу. На овим ваздушним китовима окретала су се пера и точкови, а позади удешена крма — управљала је њиховим летом. Ту вам нисам могао видети ни крманоша, а још мање какова механичара. Из даљине могао се лепо чути долазећи звук, налик на зујање неке необично велике осице. Призор се непрекидно понављао и увећавао необичном брзином тако, да ме је већ почео савлађивати неки страх и усиљена нервозност. С тога, неколико пута почео сам већ помишљати да замолим свога флегматичног дебељка — спроводника, да се спустимо Aufzug-ом наниже; али сам се ипак стидео да то учиним. Тако останем још неко време на своме месту. Сунце се већ спушташе ка западу и могло је већ бити пет часова по подне, кад ми одоздо послаше машину, Aufzug, да сиђем. У тај пар био је већ завршен радни дан за све раднике. Тада сам добио чек за храну и стан.

У том ми мој друг, дебељко, рече:

— Ти си мора бити већ огладнео. Ако желиш да вечераш за општим столом, то можеш учинити са мном у друштву. Ако ли пак претпостављаш то уживање у својој соби, — од воље ти је да се одлучиш на једно или друго. Но, ако ће ти бити по вољи да будеш прве вечери са мном, у друштву са неколико мојих другова, кажи ми одмах, да бих у том случају телефонисао у радионицу хране, да пошљу и твоју порцију оброка. Ово ти стога велим, да можеш учинити распоред, како је теби најугодније. Ти си сигурно из далеке земље. На твоме се лицу може прочитати, да се нешто снебиваш. Данас ти је пао у део лак посао. Али немој мислити да је у нас овде сваки дан тако одморан и јефтин живот. Кад би х — зраци, који крећу и управљају ваздушне лопте, делали неисправно, као што се по неки пут дешава, морали бисмо много више запињати на послу. Збиља, нисам те упитао, какав је твој занат и одкуда си родом?

Ова ме питања догнаше у теснац. Нисам му могао рећи праву истину. Јер нисам смео објаснити, да сам Буржоа, син XX-та века. Могао би, зар, одмах помислити, да сам неки лудак. С тога сам му морао одговорити у неодређеним општим потезима да немам никако стално занимање и да сам дошао из далека, врло далека света.

На то ме он поново позва да са њим вечерам и, уз то, запита ме, како ми је име. Одговорих му, да се зовем Иполит

Дифен. Судећи по изразу његова лица и упитна погледа, одмах сам могао запазити, да му је веома чудно пало, — откуд могу имати два имена?!

— Мене, — рече он, зову простим именом Мишел.

После тога, пошто је већ пажљиво разгледао мој сламни шешир, капут, обућу и све моје одело, које је, истина, било прилично прашњаво, али ипак добро скројено, јер ми не шије ма какав крпач, — рече ми напослетку:

— Сад сам се, вели, присетио одакле си дошао. Ти си досад живео међу афричким црнцима. Само још у Зулуса и Басутоса ткају и данас тако рђаво сукно; само у њих удешавају такав чудноват крој људском оделу, шију такву гадну и непрактичну обућу и, што је најсмешније, штиркају рубље, да навлаш буде тврдо, — као да су са тим нешто паметније учинили! Само си се у њих могао научити да бријаш браду и да остављаш на лицу само бркове, у намери зар — да им даш изглед некаква орнамента, као последњи заостатак татовирања. Он се још задржао у сујетним навикама Зулуса и Басутоса. Ти црнци још живе у незналачком животу, — исто онако, као што је некад било у Француској пре 2—3 века.

И ако ми не беше по вољи таква његова оцена, која се свом тежином свалила на моју личност и спољни изглед, — ипак пристанем и примим његов предусретљив и другарски позив, да са њим заједно вечерам.

— Ја, вели, станујем близу, — 500 километара одавде. Мој аероплан лети исправно и однеће нас тамо врло брзо.

Затим ме понуди да седнем у котар, који је висио испод трбуха велике махине у свему налик на механичког ждрала, и одмах смо ринули у ваздух с таком брзином, да сам већ био претрнуо од страха и недоумице... Сав изглед поља и дубрава, која тако прелетасмо, не изгледаше ми онако, као што ми се пре чињаше. Сви друмови били су начичкани домовима, а безбројни вештачки канали, намењени повременом орошавању културне земље и поља, укрштали су се у више праваца и показивали своју сребрнасту површину са огледала воде у њиховим коритима. Кад сам ословио Мишела својим изразитим усхићењем и допадањем на такав необично интересантан призор, он ми хладно одговори:

— Зиратне су земље одиста прилично искоришћене, и култура је на њима постала интензивна, нарочито од оног вре-

мена, од како су се хемичари марљиво предали земљорадњи, агрикултури уопште. Они су у томе послу учинили велики успех и ту привреду знатно унапредили у минулом добу за три стотине година. Њихов главни циљ био је понајпре управљен на то, да методски установе на научном поступку све погодбене услове природне, како би привредник могао учинити да његова земља произведе четири до пет пута више, но што је пређе давала у својим производима. Као што и са̂м видиш, све ово изобиље са којим кипти нова ера културнога живота људског, постигнуто је уз свестрану и неоспорну помоћ примењених наука, нарочито хемије и физике. До такве знатно појачане пољске привреде дошло се у новој ери, не само поступним рационалним ђубрењем зиратне и културне земље у опште са стајским и минералним ђубретом, као што се донекле чинило са неким незнатним успехом до расвита XX века, него се пошло с напретком природних наука и корак даље: практичном применом ваздушне и земљине електрине у њиховој узајамној реакцији бржега и потпунијег растварања минералних материја, што их културно биље црпи са својим жилама из земље, знатно је појачано асимиловање те биљне хране, а, уз то, одмах је била, у томе истом циљу, примењена и радиоактивност познатих елемената хемијских која је знатно утицала на све хемијске и физиолошке процесе, који се врше у ћеличном ткању биљних организама и имају због тога бујнији и јачи пораст, са обилатијим плодом. О свему томе у старо минуло доба знала је нешто мало натуцати наука, која се тек почела бавити почетним огледима на томе пољу културног напретка и тек много доцније прихватили су те научне методе стручни агрономи и увели их у практичну пољску привреду, каква се данас уопште врши у нашем друштву. Нагло и готово по све исцрпно расељавање грађанских становника из учмалих градова и њихово живо прегаоштво у привредним пословима, било је одушевљено значајним покличем, који је најпре потицао из хигијенских здравствених побуда, а доцније оберучке прихваћен социјалним захтевима, који су све дотле били јако угрожени неједнаком поделом добара и много већом насељеношћу људском. Јер од како су престали ратови и са њима она страхобна пустошења у људству и материјалним добрима, — морала је наступити пресудна измена у свима односима друштвеним, чије најизразитије обележје носи данашња нова ера.

— Како — рекох му запрепашћено — зар сте напустили онај бујан живот у градовима, који је био тако примамљив својим оделитим особинама разноврсна провођења и уживања људског? Па шта је било онда са Паризом? — да није и он већ расељен?

— Сад у њему нико и не живи, — рече Мишел. Већи број његових некадашњих петоспратних домова, онако наказно озиданих и хигијенски неподесних, са уопште нездравим становима, у којима су грађани минуле ере проводили затворени живот, тискајући се по мрачним и кужљивим одајама, камо су све врсте патогених микроба находиле све погодбе њихова трајног размножавања, — постали су пусте развалине, чије оронуле зидове данас облетају и у њима се гнезде разне домаће птичурине и по неке селице. У XX-ом веку, тој најнаказнијој и у свему најизопаченијој ери, подизане су у опште само такве грађевине, које нису имале никаква значаја, а још мање неке практичне вредности за прави културни живот људски или за неопходне потребе социјалних захтева, на које се тадашња цмољава и охола буржоазија није озбиљно ни освртала. Ми смо од свију пређашњих грађевина сачували само старије и лепше и претворили смо их у музеје и библиотеке. Стога данас имамо врло много таких установа, у којима се марљиво учимо свему; то су управо наше јавне школе, које сви походимо у слободним часовима. Како у нас у опште нема судова, оне старе каишарске трговине са туђом привредом, па ни војске — оне деспотске самовољштине, која убија клицу сваке личне слободе и правилан развој социјалног живота уопште, — по себи се разуме, да је морала престати и потреба јачега насељавања на једноме месту. Зато је у главном и нестало оних градова, у којима се некад проводио беспосличарски и охоли живот привилегованог сталежа друштвеног, који се непрекидно развијао на рачун мученичког и патничког живота онога другог, дрско запостављеног реда државлана, који је својим знојем и трудом поваздан аргатовао онима првим. У место такве природне неједнакости и неправилног социјалног стања и поретка, ми данас ипак имамо на неким тачкама много гушће насељење но на другим и, не гледећи на садашњу брзину саобраћаја, наши су металуршки центри и рударске области, необично јако насељени.

Мишел ми је причао и о неким другим чудноватим приликама и уредбама у новој ери, а нарочито је одушевљено го-

ворио о организацији новога друштва у његовим разноврсним хуманим и просветним задацима, управљајући уз то својим аеропланом, чији се дивовски полет ускоро заустави пред терасом једнога скромног, али веома дирљиво подигнутог дома.

— Стигли смо, — рече Мишел. — А, видим, зар овде. Ти ћеш, — рече ми он, — вечерати са друговима, који се као и ја занимају у слободним часовима привредном статистиком.

— Шта, зар сте ви и статистичар? А ја сам, Бога ми, све једнако мислио, да сте ви само пекар.

— Ја сам, вели, пекар само пет часова дневно. За све остало време преко дан занимам се статистиком. Та је наука заменила историју. Пређашњи историчари расправљали су нека незначајна питања и причали су о сјајним успесима врло маленог броја људи, који су имали изузетан положај у друштву. Ми, данашњи статистичари, изводимо и срећујемо сумарне податке производње и потрошње.

Затим понуди ме да одем у његов хидротерапички кабинет, који је био смештен испод терасе; али се, не знам зашто, на мах предомисли, и поведе ме с терасе низ степенице у трпезарију, која је била осветљена радиалном светлошћу. То је била чиста, окречена соба са три велика прозора, која је била окићена само са једним карнисом, налик на киту мешовитог пољског цвећа у живим природним бојама. По средини собе стајао је дугачки сто, израђен у шареном фајансу, и по њему су били поређани судови, који су били уметнички украшени металском љаштећом глазуром.

За столом затекосмо у разговору три особе, које ми Мишел одмах престави: Морен, Персевал, Шерон. Сва тројица била су једнако одевена у кратким сако-капутима, плавим чакширама и црној обући. У Шерон-а и Персевал-а беше чисто бело лице. Њихова кратка коса и отворен, жив поглед — давали су им израз дечачки. Али ја, ни уз тај први упечатак, нисам могао ни посумњати, да су то биле женскиње. Персевал на први поглед учинила ми се необично лепушкаста, и ако није била врло млада. Шерон-а ме је, право да речем, одмах занела својом природном лепотом. Мишел ме одмах престави њима на свој начин и како ме је сâм познао:

— Довео сам вам, вели, друга Иполита, који се, однекуд, још зове и Дифрон: досад је живео међу афричким црнцима.

Он није доспео да руча у 11 часова. Стога је сигурно сада веома огладнео.

Одиста, био сам прилично гладан. Ускоро затим, донеше ми неколико малих, четвртастих залогаја, налик на неке колачиће, за које не бих знао да кажем од чега су зготовљени; али, најпосле, није ме се то много ни тицало, — само да им укус не беше мало необичан. На столу је било свију могућих врста бела смока: сирева, чиста и прерађена масла са неким зачинима. Уз то ми Морен нали у чашу неко пријатно и лако пиво и рече ми, да га могу слободно пити колико хоћу, јер, вели, не садржи ни капи алкохола.

— То је одиста, — одговорих му, — добро, јер и са̑м нерадо пијем алкохолна пића. Мило ми је да чујем, да и ви схватате шкодљиве посљедице и опасности, које неминовно долазе од алкохола.

— Њега више и нема, — одговори Морен. — Алкохолизам је успешно утрвен још на измаку минуле ере. Да то није за времена учињено, не би се могао никако установити и одржати нови социјално-економни поредак у друштву.

— Пошто сам окусио залогај једнога режња некаква непознатог ми јестива, — упитах их, да ли су тако исто учинили какав већи успех у поправци људске хране у опште?

— Друже, — одговори ми лепа Персевал, — ти сигурно помишљаш на хемијску храну? Успеси те домаће привреде нису још тако велики и значајни. Узалуд непрестано упућујемо наше хемичаре у кујну. Њихове пилуле, што их справљају попут синтетичне хемије, немају никакве особите вредности. Мада ми, не само квалитативно него и квантитативно, по све новим научним методима уједињујемо разне питове, хранеће елементе, по што је то чињено пређе, ипак још једемо на нашим оброцима онако исто неспретно, као што су јели и људи минуле ере, — с том само разликом, што данашња људска храна није онако волуминезна и тешко сварљива, и што није онако подложна брзом квару или прерушавању. Уопште, мора се признати, да се данашња људска храна марљивије готови и да се већи део њених хемијских промена завршује још на кујнском огњишту и у тамошњим судовима, а много мањи и незнатнији део хемизма пада на терет варећих органа. Зато се ми данас и не осећамо преоптерећени после дневних оброка у оноликој мери,

као што је то био случај у људи минуле ере, који су после сваког оброка морали бректати и лежати по читаве часове.

— На то јој рекох, да и наши научници одлучно настоје за тим, да уведу и одомаће рационалну храну.

— То су неразмишљени покушаји, који немају потпуно одређени циљ, — рече млади Шерон. — Све дотле неће бити ништа постигнуто у томе питању, док се не утре израштај кобнога слепог црева, које је по све непотребан а често пута и судбоносан орган, управо легло микробне заразе... Али и то ће се, зар, ускоро отклонити из људског организма.

— На какав начин мислите да се то може постићи? — упитах је зачуђено.

— У почетку хируршким путем, оперисањем, пошто би се тај непотребни орган најпре морао отклонити у већем броју деце или људи; затим би природно нестајање или рудиментовање таквог посве непотребног органа прешло природним путем, ембрионалном еволуцијом у наследство млађег нараштаја и, на такав начин, постало одлика свега рода људског...

Догод сам са овим људима седео и разговарао понашали су се веома предусретљиво и својски, али ја се ипак нисам могао прилагодити и уједначити са њиховим особењачким мислима, са којима беше уткан њихов разговор; уз то сам још запазио, да их лично ни најмање не интересујем, и да им мој правац мишљења, као и лично опхођење са њима, — улева потпуну равнодушност. У колико сам се, у згодној прилици, према њима понашао љубазније, у толико ми се чињаше, да сам их све више отуђивао од себе; да су управо бивали неми и непомични, као да ме нису хтели ни чути, ни погледати. Кад сам, у један пар, након дужега ћутања,ословио Шерон-у са неколико комплимената, који су били веома уздржљиви, одмерени и по све искрени, — она, у часу, окрете очи на страну.

* *
*

Моја природна радозналост била је у сваком погледу узбуђена до највећег степена, стога се намерно одлучим да умолим Морена, да ми, бар у општим цртама, исприча ток и развој главнијих догађаја, попут којих се могла постићи таква друштвена сређеност и такав необичан социјално-економски напредак, какав

сам имао прилике да видим у њих од како сам са њима у друштву.

Морен се почетку устезаше, али се ипак истаче, као какав професор са катедре и упусти се у дуго причање, у коме је поменуо много што-шта могуће и вероватно, али и доста премазано најдрскијом уобразиљом, правом фантасмагоријом.

За тим је наредно прешао на обележје основа друштвеног уређења, које је удешено на општу корист након минула три века, уз необично јаке социјалне покрете и потресе, и то свакад са све усиљенијим и одлучнијим радепичким напорима и жртвама у људској крви тако, да је уз те крваве и небично пустошне револуције, било унешено у јавни друштвени живот врло мало културних творевина за тако дуги период времена непрекидне и душманске борбе у људству. Мени се чињаше из свега причања и описивања Моренова, да је сав тај поредак догађаја из социјалнога живота људског и владајућих прилика у њему био, више или мање, налик на оне, какве су нам представљали и претећи наметали неки наши савременици, који су се јако удаљавали од Спенсерових социјалних начела, него су се у својој науци истицали као праве утописте и занешењаци давно минулог II-тог века. Ту ти је било, поред других коренитих реформа, и распоред послова на умне и ручне, који су били додељени друштвеним и општинским члановима по њиховој личној спреми и способности, а у неколико по слободном избору талентованих и јаче истакнутих јавних посленика; правилно уједначивање производње и потрошње; заједничке користи од привреде, која је долазила попут машинских израда, намењених служби свију грађана; укидање војске и ратова, који су постали непотребни и немогући, благодарећи новим научним проналасцима, које су обилато давале електро-техника и електрохемија. Државне међе биле су заштићене страховитим паклениим справама најновије електро-технике, које су згодно удешеним кабловима опасивале државне територијалне зоне, у облику необичне ватре и громова, — све уз х — зраке, чија неизмерна и несхватљива јачина може у часу уништити целу непријатељску армију...

— У нашој централној станици — вели Морен — која је удешена за такву потребу, седи поред апарата са тастером један човек у наочарима, коме је поверена погранична служба државне одбране и безбедности. — Он је наш једини војник. Њему,

у тако значајној служби, није потребно у даној прилици ништа друго да учини, већ само да притисне прстом једно дугме на тастеру, па да у часу уништи насртљиву непријатељску војску од пет хиљада бораца.

Одређена врста пословања или свота личне привреде, давала је појединим посленицама право на коришћење са овом или оном животном намирницом, и таква размена добара обављена је са чековима утврђена система и обрасца. Све друге разноврсне појединости препорођеног културног живота, биле су у таком истом поретку и складу, као што сам напред поменуо...

Али ја сам, уз све то, однекуд скренуо био највећу пажњу на полни однос овог новог друштва.

— Како ми се чини — упитах — ви не живите фамилијарним, породичним животом? Постоји ли у вас какав брак?

— Необично изненадно чуђење, које сам у њих изазвао овим мојим питањем, учини се веома забавно другарици Шерон-и.

— Знамо, вели, да одиста постоји брак у неких некултурних народа, који са њим сатански натежу и белајисавају у животу, и то, на сву прилику, потиче отуда, што су они, руковођени традиционалним животом људским или друштвеним, навикли на притворно зарицање. Ми се пак ничим не заветујемо, а још мање заклињемо у таким погодбеним приликама. Ми држимо, да судбина људскога створа, ма то био човек или жена, не може и не треба да зависи од цигло једне заветне речи. Томе се не треба чудити, што је одиста и данас остао понеки траг таквог друштвеног обичаја из давно минуле ере. Кад данашње женскиње уговара брачну везу са мушкињем, оно се заклиње у верност са месечевим роговима. У самој пак ствари, ни мушкиње, ни женскиње не примају на се никакве обвезе. Истина, дешава се по неки пут, да се њихова веза у животу, то што ви још данас називате брак, провуче кроз цео живот. У старо време човек је на све могуће начине удешавао и настајавао, да увери женскиње, да оно њему припада: да му је, тако рећи, од саме природе додељено. Али ми данас нисмо више тако просте и безазлене, као што беху наше прабабе, пре триста година. Ми, напротив, мислимо, да сваки људски створ, па и ми женскиње у првом реду, припада само себи самом и никоме више. — Но зашто бисмо, Иполите, о томе дуго говорили, — друштво треба подврћи природи, а не природу друштву, као што се то практиковало тако дуго време.

— А деца? — приметих на то оштрим нагласком.

— Како, деца?

— Зар она неће бити напуштена без породичног живота?

— Откуд ти је тако што могло пасти на памет? Материнска љубав — инстикат, веома су урођени женскињу. И у ономе грозном, унакарађеном друштву давно минулих времена, било је таквих матера, које су трпеле и сносиле крајњу немаштину и велику патњу уз брачни живот, па су ипак и поред таквог усуда неговале и васпитале своју децу, свој пород. Па зар није било такво поступање и са ванбрачном децом. Зашто би женскиње нашега културног доба у новој ери, које не зна и не осећа никакву оскудицу или какву другу невољу у животу, оставило своју децу, свој пород, слепој судбини? Међу нама има свакад много добрих жена и матера. Немојте уз то заборављати да је број женскиња врло велики, и да им није свима могуће да буду жене и матере. Од онога времена, од кад су женске почеле радити извесне послове и онаке исте послове, тако исто тачно и исправно, као и њихови мушки другови, — појавило се много женскиња, које по своме спољњем изгледу необично много личе на младића. Може бити, да ће, у последици општих закона еволуције који владају у природи, доћи зар и време, када ће се појавити у људској раси и такви створови, који неће припадати ни овом, ни оном полу, као што такву изузетну индивидуалност видимо да постоји у фамилији пчела. То би била велика добит за људство. Одмах би се увећао број послених и привредних чланова у друштву, а рађање не би могло надмашити срества најпречих потреба за живот. Ми се у данашњем животу подједнако плашимо колико немаштине и хиперпродукције, толико исто и смањеног и претерано великог рађања...

* *
*

Напослетку примаче се време и нашем растанку; требао сам поћи у свој стан, камо сам имао да преноћим. Мишел ми рече, да је већ време и да треба да пођем; стога се осврте Шерон-и и рече јој да ме допрати, па да се врати у свој стан.

Ноћ беше ведра и њена сребрнаста сјајност одбијала се са лиснатог дрвећа.

Ишли смо једно поред другог — раме уз раме.

На целом путу погледао сам и нехотично у Шерон-у. Равни ђонови њене обуће давали су јој необично лак и издржљив ход, а њену телу потребну чврстину; њено мушко одело и ако беше учинило, да је изгледала нешто мањег израста, но што је била у истини, и ма да је држала руке у џеповима, — није ни мало пометало њену изразиту природну поноситост и озбиљност. Погледала је често пута смерним и одмереним погледом на лево и на десно. То вам је, управо да кажем, било прво женскиње, у којег сам запазио такав израз мирне и тихе радозналости и безбрижности. Црте њена лица, слабо осенчене белим свиленим подбрадачем, биле су нежне и необично изразите. Премишљајући у себи своје понашање према њој, почео сам се у један пар прибојавати, да ме, откуд, не сматра за глупава и неумешна човека. Јер нисам ни најмање сумњао, да се према мени понаша посве равнодушно. Но, она ме ипак изненадно упита, каквог сам занимања.

— Ја јој на то, као насумце, одговорих, да сам електротехничар.

— И ја сам, — одговори она.

Наш се разговор прекиде неко време.

Неки неразговетни звуци параху ноћни ваздух својим тихим и одмереним брујањем, које сам узверено ослушкивао, као неко дисање чудновата ђенија нове ере.

Штогод сам дуже и чешће погледао у Шерон-у, у толико ми се ова електротехничарка све више допадала, не слутећи зар нимало, да такве симпатије могу потицати и од оних ђавољих n — зракова, који се луче са површине људскога тела, о чијем необичном радиоактивном делању беше познато још на освиту XX века. Њена нерасположеност, управо антипатија — дакле негативна реакција оних проклетих n — зракова — према мени још више је распиривала то узнемирујуће и необично живо осећање.

— На такав начин или по тој аналогији ви сте — рекох јој — засновали и љубав на научним основима? Зар и она не доводи више никог у недоумицу и не притискује душевно расположење појединих чланова модернога друштва у новој ери?

— Ти се јако вараш, одговори ми она. — Истина, ми смо далеко од оне сулуде манитости и бенављења минуле ере, јер смо сву област људске физиологије ослободили од укорењених предрасуда. Ми смо по све одбацили и презрели оне лажне и

мрске погледе, који су потицали или из неких неразмишљених побуда или из неке непојмљиве дужности, бајаги неке приличности друштвеног понашања. Али они природни закони и погодбе, које привлаче створења једно другом, — остали су и за наше схватање још тајанствени и загонетни. Ђеније природне еволуције један је исти, какав је некад био и какав ће бити у будуће у роду људском: он је незапажљив и што је најзначајније — самовластан! И данас, као и у најстарије доба, инстинкат је био јачи од разума. Наша најизразитија одлика од наших предака, огледа се у томе питању само у толико, што ми не само познајемо такву погодбу и природни закон, него их и признајемо као обавезне у људској природи по уређеним емоцијама. Ми располажемо силом, која је способна да ствара свет, — а то је жеља; и ти би зар хтео, да ми са њом владамо или да је потчињавамо својој властитој вољи и да је доводимо у неки склад, равнотежу? Тај је захтев претеран. Истина, ми нисмо више варвари. Али нисмо претекли ни мудраце. Полни односи остаће још на дуго време за све нас загонетни. Они су у нас такви, какви у опште могу бити: најобичније трпељиви, ређе — драги, понекад — страховити. Али немој мислити, друже, да љубав данас никог више не потреса и не доводи до безизлазна очајања.

Нисам могао ништа да одговорим на такве оригиналне и чудне мисли Шеронине, него се у тај пар одлучих, да јој поред осталог, кажем, да по моме мишљењу постоје три врсте женскиња: створених за љубљење, радозналих и равнодушних, — и упитах је, у коју се врсту она убраја?

Она ме, на то, поносито погледа и рече ми:

— Тако исто има и неколико врста мушкиња. Понајпре постоје — дрски...

Тај ми одговор, изражен у мало речи, утврди веровање, да је Шерон-а узвишенијих погледа од наше савременице, по што ми се беше учинила дотле. То ми, зар, и даде повода, да са њом наставим разговор оним језиком, као што сам и навикао у таквим приликама. И, након неколико шаљивих и мање значајних израза у одмереним речима, рекох јој:

— Будите према мени љубазни и милостиви. Кажите ми ваше име, али оно име, којим вас зову ваши другови и пријатељи.

— Ја немам таквог имена, како ви замишљате.

Она је одмах могла запазити, да ме такав одговор није

могао задовољити, да ми је морао бити — непријатан. Јер сам у даљем разговору са њом могао познати, да је била мало увређена:

— Ти, вели, мислиш, да се женскиње већ више ником не може допасти, ако нема онаког имена, како су обично имале женскиње давно минулих времена?

— Не, ја тако не мислим, и ви сте најбољи доказ томе.

Хтедох да је погледам у очи, али некако нисам успео. Она, управо, није ни хтела да чује моју скромну изјаву. Стога, за мене не беше више сумње, да је она била прилично сујетна, кокета. Таквим њеним држањем постадох још јаче усхићен. Рекох јој, да ми се учинила заносна, бајна и да сам у њу заљубљен. Она ме није прекидала у моме заносу и, напослетку само ме упита:

— Шта то све значи? Шта хоћу са тим да кажем?

Ја постадох на то пажљивији и усрднији.

Она ме погледа прекорно и рече ми:

— То је понашање и начин дивљачки.

— Зар вам се не допадам, Шерон-а?

— То вам нисам казала.

Затим седосмо на једну клупу, под сенком горостасне липе. Узедох њену руку и подигох је својим уснама...

У један мах све нестаде, нисам више ништа видео и осећао, само чух, као кроз сан, да избија часовник на моме столу, и запазих са пријатним осећањем — да сам у својој постељи.

Протрљах мало очи, које ме мало побољеваху од магновене и јаке дневне светлости, и, уз то, познадох свога слугу, који, у тај мах, стајаше преда мном са понизним лицем и понављаше једне те исте речи:

— Већ је девет часова. Рекли сте ми, да вас пробудим у девет часова. Устаните! Сад је већ избило девет часова!..

Анатол Франс

Превео **Бадем.**

ПРИВРЕДНО СТАЊЕ РУСИЈЕ

— ЈЕДАН КРАТАК ПОГЛЕД —

Рат и револуција

Русија је јаче од године дана у једноме пустошноме и ужасноме рату с Јапаном, а од нове године и у револуционарном покрету. Рат води на територији Кореје и Манџурије, на далеком Истоку, а револуционарни покрет у јевропском делу Русије, управо у ономе, који се по своме културном стању највише приближио Западу јевропском. И рат и унутарњи револуционарни покрет потресају Русију, слабе је, гутају јој жртве.[1]

И док цео српски читалачки свет с нервозном радозналошћу у телеграмима дневних листова тражи вести о кретању рата и револуције, ни два од хиљаде не знаду узроке који условљавају и рат и револуцију руску. Међутим, узроке треба потражити у привредном и културном развићу Русије, оно ће нам објаснити и овај крвави рат и неизбежност револуције.

[1] По службеним саопштењима („Русскій Инвалидъ," орган министарства војног), до 1. марта ов. г. послато је на бојиште

13.087. официра

761.467. војника и

146.408. коња. А изгинуло је и рањено, рачунајући и жртве које су пале у битци код Мугдена 337.000

повучено је из реда бораца због болести 100.000

Свега: 437.000

Материјални трошкови износе 1. милијарду и 800. милијуна рубаља.

Материјална штета због привредног застоја услед рата — не може се ни оценити.

Ми ћемо се постарати да према подацима, који су аутентични и које је објавио инжињер Табурно, [1] упознамо читалачку публику с привредним развитком Русије за последњих двадесет година. Они ће нам Русију преставити у јаснијој слици и тада ћемо лакше разумети узроке који су изазвали рат и револуцију.

Али, пре него што пређемо на те податке, потребно је да се с неколико речи задржимо на ономе што је претходило рату и револуцији, не само с тога што су обоје, и рат и револуциони покрет, резултат привредног развића Русије, него и зато, што су то појаве, које данас занимају цео свет и испуњују већи део светске јавности.

Морамо се задржати и због тога, што је Русија позната као ратничка држава, што је њезина историја за пуна два века испуњена смелим и страховитим ратовима. Од дана кад је Петар Велики формулисао мисао: Русији је потребна вода, и од како је та мисао постала водиља руској дипломатији, Русија наизменце има ратове то с овим то с оним, и сви јој ратови, с малим изузетком, имају за смер освајање мора. Зато је она водила рат с Турском за Црно Море, са Шведском за Источно Море, с Персијом за Касписко Море, као што и сад с Јапаном води рат да би се дохватила сигурних отвора на слободан морски пут.

Рат с Јапаном за Русију није случајна појава: он је последица продирања Русије у Азију. А она је отпочела продирати у Азију из два разлога: прво, што у Јевропи није била у стању вршити освајања од војнички такође спремних и финансиски јачих, и, друго, што је, привредно слабија од економски и културно развијенијих држава Јевропе, морала тражити себи пута у привредно неразвијеним земљама Азије. Силом својом Русија је задавала страх Јевропи, не ради какве оружане акције на западној граници својој, већ само ради тога да обез-

[1] J. П. Табурно: Приложеніе къ эскизному обзору финансово-экономическаго состоянія Россіи. За последнія 20 лѣтъ (1882—1901 г.). Графики и статистическія таблицы. С.-Петербургъ. 1903.

J. П. Табурно: Эскизный обзоръ финансово-экономическаго состоянія Россіи за послѣднія 20 лѣтъ (1882—1901 г.) С.-Петербургъ. 1904.

У првој су књизи графичке и статистичке таблице, које пружају материјал за оцену привредног развића Русије: у другој су оцене г. Табурна, које ћемо имати у виду при излагању, али које не усвајамо, нити ћемо се на њих ослањати.

беди полеђину своју развијајући акцију у Азији. Њезина дипломатија нигда не губи из вида интересе Русије у Азији; кад год предузима што год у Јевропи, и у свакоме акту, у свакоме покрету Русије у Јевропи, треба тражити одзива у Азији: и кад у Јевропи нешто ради, она ради с погледом на то, како ће се то одазвати на њезине претензије и њезине интересе у Азији. И последњи рат с Турском (1877—1878), Русија је водила не ради освојења у Јевропи, већ у Азији.

Њезина трговина и њезина индустрија, које су у бујном развитку али су тек у последње време постале нешто знатније, нису у стању да се такмиче на јевропским пијацама с куд и камо јачом трговином и индустријом западне Јевропе, Русија то није у стању чинити чак и у својим сопственим границама без великих заштитних царина и осталих протекциских мера. С тога је она, у колико су јој се трговина снажила и индустрија развијала, морала тражити водене путеве, везивати их жељезницама и за своје продукте освајати пијаце привредно неразвијене Азије. Такви су предели добро дошли за свестрано експлоатисање: они су потрошачи и оних индустрйских продуката који на пијацама културног света не би могли наћи проходњу; они су извор богатих сировина за јевтин новац; они су, најзад, нов извор за државне финансије, који се пумпа разним посредним порезима. А Русији је све то потребно: за младу индустрију је спас од напада и конкуренције снажније и савршеније индустрије кад обезбеди за себе пијаце, за трговину је и индустрију такође успех од грандиозног значаја кад дођу до богатих извора сировина које добивају по јевтину цену, а већ шта значе нови финансйски извори за сваку државу у опште, а нарочито за Русију, којој су нови извори управо драгоцени и више него то, лако је разумети.

Али, у целој својој азйској политици, почев од Босфора преко Персиског залива, Авганистана и Тибета до залива Печили, Русија има у Инглеској противника, и обратно. Нигде Русија није могла крочити док јој се на пут не испречи Инглеска, нити опет Инглеска може бити спокојна у својим предузећима, док јој Русија не помути рачуне. С једне стране да прошири пијаце својој индустрији и увећа терен својој експлоатацији, а с друге да обезбеди своје господарство у Индији, Инглеска је одавна показивала вољу да у „сферу својих интереса“, како се то модерно каже, узме не само путеве морске,

него и важне тачке на суву. Супротно Инглеској, Русија је, у намери да за своју трговину, младу своју индустрију и нове финансијске изворе задобије нове пределе, нове пијаце, с једне стране, и с друге, да сузбије превласт Инглеске над Азијом — сву азијску политику своју концетрисала на то: да освоји и завлада извесним пределима час пре, док Инглеска није то учинила, и да омете Инглеску у потчињавању Азије. То исто је чинила Инглеска Русији, и та борба испунила је историју Азије нарочито за последњих сто година.[1]

Утакмица Русије и Инглеске око завлађивања у Азији најјасније се истакла на Авганистану, који је Русији пут за Индију а Инглеској заштита од руског продирања. Дуго су се обе државе старале да га потчине, јер је за сваку од њих Авганистан било питање јаког интереса, док најзад Инглеска није успела да најпре учини савез с Авганистаном, по том да добије протекторат над њим и најзад (1875) да јој Авганистан уступи провинције, које су јој биле потребне за јаче обезбеђење Индије. Русија се морала задовољити само извесним заузећима, кад јој није пошло за руком да сузбије и истисне Инглеску.

И као на Авганистану, Русија и Инглеска се трајно сусрећу на свима тачкама Азије. У последње време Русија, осим Инглеске, добија за супарнике у Азији још и Немачку и, донекле, Француску; с тога се она с тежњама за освајањем све више помиче азиском Истоку, показујући на тим тачкама необично грозничаву журбу. Сву пажњу и сву силу своју она је, у последње време, обратила тамо из два разлога: што је на то упућују интереси њезине трговине и индустрије и што јој је по сваку цену потребан слободан пролаз кроз залив Печили и мореуз Корејански, како би, на тај начин, постала господар Тихог Океана.

Тихи Океан је центар империјалистичких аспирација не само Русије, него још и Инглеске и Сједињених Америчких Држава; на путу за Тихи Океан Русија се сукобљава још и с Јапаном, који је за последњих тридесет година учинио грандиозан културни развитак, а евентуално и с Кином. Још око

[1] М. А. Терентьевъ у доста опширном делу „Россія и Англія въ борьбѣ за рынки" с правим заносом империјалистичким износи ту борбу, упућујући Русију не само на Кину и Персију, него преко Персије и Авганистана и на саму Индију, коју су руски трговци походили још у IX веку. Дуго времена су духови у Русији били заузети овом идејом.

половине прошлога века,[1] вели Х. Лауфенберг, оцртао је Карл Маркс са генијалним погледима у лапидарним цртама значај Тихог Океана за светску привреду у будућности. „По други пут“, тако вели Маркс, „светска трговина добива нов правац. Обе обале Тихог Океана биће ускоро исто тако насељене, исто тако отворене трговини, исто тако индустриске као што је сада обала од Бостона до Новог Орлеана. Тада ће Тихи Океан играти исту улогу као сада Атлански и у средњем веку Средиземно Море — улогу великог воденог пута светског саобраћаја, и Атлански Океан спашће на улогу снћушног језера, какву сада игра Средиземно Море.“[2]

Истинитост Марксових речи потврђује се не само ратом јапанско-кинеским, него нарочито оружаним походом сила на Кину и мешањем заинтересованих држава у ствари азиског Истока. Инглеска и Сједињене Америчке Државе непрестано траже да су на Манџурији отворена врата. Али руска индустрија не може да живи без заштитних царина. Њени заступници су гонили владу, да Манџурију анектира једном за свагда и да је претвори у руску економску област. Сем тога, да заштити своју силу на мору Русија је упућена на то, да и Кореју потчини своме утицају и завлада њеном обалом. Међутим, Манџурија, нарочито Кореја, главне су пијаце јапанске. Економски је Јапан у Кореји на првом месту заинтересован. Саобраћај у корејанским заливима врши се готово искључиво јапанским бродовима. Телеграфска линија Фузан-Сеул је јапанска, исто тако и жељезница, која је тамо грађена. Неколико милиуна Јапанаца зависе од економских предузећа на Кореји. Ради тога је Јапан три пута до сад освајао Кореју, два пута за последњих двадесет година.[3]

Привредно развиће Русије и Јапана с једне и тежња да се Тихи Океан раније преотме док Инглеска и Америка нису

[1] „Vorwärts“ од 27. априла 1905.

[2] Једини шанс, вели Маркс, да тала јевропске цивилизоване земље не падну у исту индустриску, трговачку и политичку зависност у којој се сада налазе Италија, Шпанија и Португалија, лежи у једној друштвеној револуцији, која ће још за времена преобразити начин производње и саобраћаја према потребама производње које изискују модерне продуктивне снаге и тиме омогућити стварање нових продуктивних снага, које ће изравнити штете од географског положаја.

[3] М. Бер: Јапанско-руски сукоб.

Н. Н. Годъ войны.

то учиниле с друге стране — довело је до рата између Јапана и Русије. Ма како се овај рат завршио, њиме се неће коначно решити питање азиског Истока, питање Тихог Океана. Тек ће завршетком рата наступити радња заинтересованих држава. Негда су трговину Тихог Океана имали у својим рукама Португалци, од њих је прешла на Холанђане, од Холанђана на Инглезе. Сад је за Тихи Океан заинтересована и Америка, чија је индустрија у најпунијем јеку. Привредно развиће Русије и Јапана, које би било угушено ако не би имале слободне водене путеве и пијаце на обалама Тихог Океана, такође су заинтересоване овим питањем, оно је за њих управо питање живота. С тога ће после завршеног рата настати груписање заинтересованих држава у погледу решавања питања о азиском Истоку и о заштити њихових интереса на Тихом Океану и његовим обалама; па, како све околности говоре, може највероватније наступити потреба: да се обе ратне стране, Русија и Јапан, у друштву са Сједињеним Америчким Државама нађу на заједничком земљишту, обезбеђујући своје интересе од Инглеске.

Кад је реч о рату и о намерама Русије на азиском Истоку и о успесима њезине политике, не сме се губити из вида ни револуционарни покрет који траје већ четири месеца. Он потреса Русију, одазива се на њену међународну улогу и целокупно стање сила.

Он више није обична побуна, каквих је у Русији до сад много било; он није пролазни излив нихилистичке и терористичке пропаганде. Он се спрема, вели К. Кауцки, да уништи један режим, који је искористовао сва поштена средства цивилизације зарад својих експлоататорских и непоштених[1] смерова; овај револуционарни покрет у Русији има да уништи један престарели режим.

Оваком јаком и жилавом покрету треба тражити извора у привредној развијености Русије. Док је она била још и сувише привредно неразвијена, док је оскудевала с фабрикама и индустријом, пропаганда интелигентних револуционара је била безуспешна: народ је окретао главу од њих, па их често још и власти потказивао. То је доба најбоље престављено у „Но-

[1] Од Гогоља па сви остали писци руски описују пљачкашку особину руског чиновништва, које је, баш сад за време рата, похарало Црвени Крст, вршило похару на жељезницама итд. Загранична литература руска пуна је података о страховитим пљачкама за последњих 50 година.

вини“ Тургењевљевој, у којој писац кроз уста Соломинова говори: доћи ће доба револуције — кад се у Русији развије индустријализам, кад радничка маса буде многобројна и кад она буде свесна својих класних интереса.

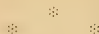
Од тог доба до данас у Русији су се груписали капитали, оснивале банке, подизала велика капиталистичка предузећа, израдиле многобројне жељезнице, отворили многи рудници, подигле многобројне фабрике. Капитализам је своје учинио: разорио ситна предузећа, уздрмао ситну сопственост, пролетаризирао масу варошког и сеоског становништва, мобилисао га у велика капиталистичка предузећа и, уз припомоћ апсолутистичке државне силе, вршио модерну капиталистичку експлоатацију радне снаге.

Где се год јавља капиталистичка експлоатација, појављује се и отпор радничке класе. По природи ствари отпор мора бити организован; али, руски апсолутизам није допуштао радницима никакво организовање. Њима су закони забрањивали синдикално организовање, а сваки штрајк је суђен као побуна.

Посматрајући нагло капиталистичко развијање у својој земљи, груписање великих предузећа, растење броја пролетера и стару, апсолутистичку владавину, која не одговара новим модерним привредним односима, Плеханов, који ствари и догађаје посматра на основу историског материјализма, могао је предвидети ово што се сад догађа. На међународном конгресу социјалистичком у Паризу, он је још 1889. год. рекао: „Револуционарни покрет у Русији тријумфоваће као раднички покрет.“

Време од непуних 16 година показало је да Плеханов има право: покрет је плануо, а воде га и одржавају радници. Сви фабрички и индустриски центри огрезли су у пламену револуције, сваки би се преварио који би у томе гледао само спорадичне радничке „изгреде.“

Али осем пролетаријата, ма да не у толикој мери и до тих граница као пролетаријат, за промену у смислу либералних реформи су ангажовани крупни капиталисти, који имају више јемства у једном уставном режиму, а тако исто и многобројна интелигенција руска. Економским развитком Русије односи социјални су се изменили и потребе социјалне набујале у толикој мери, да је успех револуције, у колико се тиче уставности и политичких слобода и права, несумњив.

Пошто смо укратко указали на узроке и изворе рата и револуције, сад ћемо се постарати да, према статистичким подацима, изложимо привредно стање Русије, јер су у њему ти узроци и ти извори.

Становништво

Кретање је становништва од великога интереса, јер се великим делом могу многе појаве објаснити статистиком популације. Што се Русије тиче, она у том погледу не може пружити бог зна какав материјал: становништво је тамо расло из године у годину, али не природним приираштајем (он нигда није износио више од 1·60%), него новим заузећима. Тако, на пример, Русија је (јевропска Русија, Кавказ, Сибир и Средња Азија) 1882. год. имала 100,909.000 становника, међутим, 1901. год. становништво је се попело на 137,007.000. У 50. централних губернија природни прираштај за последња четири петогодишња периода (1882—1901) кретао се овако:

I	период	(1882—1886)	1·42%
II	„	(1887—1891)	1·46%
III	„	(1892—1896)	1·29%
IV	„	(1897—1901)	1·72%

Тако незнатан природни прираштај не може се приписати само беснилу епидемија и зараза које често косе руске мужике, само рђавим хигијенским условима, безмерном пићу, сатирању у тешкоме раду и т. д. Има ту још узрока, који ако нису важнији, оно су од толиког истог значаја као и ови. Први је економски а други политички. Економски је у наглом пропадању сељака, његовом пролетаризовању. Све оно пролетаријата, што није потребно фабрикама, трговини, саобраћају и индустрији, упућено је да се исељава. Сем тога, услед неродних земаља и рђавих услова за развитак пољопривреде, из неколико губернија се становништво мора да исељава.[1] Политички узрок пак

[1] Из саме централне Русије узме се годишње 8 до 9 милиона пасоша. То сеоски пролетери иду те траже рада, а један део се и не враћа више никако, пошто једаред напусти своје родно место. (Н. Ленинъ: Къ деревенской бѣдпотѣ).

лежи у томе: што се у централним губернијама најјаче и највише развија политичка пропаганда и агитација, као у најкултурнијим деловима Русије, а услед политичке радње, која се тамо најљуће гони, увек је многобројна емиграција; сем тога, административним казнама се велики број становника прогони у Сибир и друге пустије крајеве.

Не толико новим освојењима, колико тим економским и политичким узроцима, може се објаснити необично велики пораст становништва у Сибиру, у коме је 1882. год. било тек 4,019.000 а 1901. год. већ 24,937.000 становника! Сибир је привукао многе досељенике из централних губернија, јер је он плодан, издашан с дивљачи, кожама, риболовом, трговином, у њему су отворени многи рудници и многе фабрике; све је то дејствовало да тамо не само шаљу своје капитале велики капиталисти, да се досељава велики број оних чије се привредно стање колебало и висило о концу, као и велики број пролетера, који су јурили у Сибир да своју радну снагу, која је била у централним губернијама излишна, продаду.

Али, у колико је природни прираштај у централним губернијама незнатан, у толико је прираштај у варошима услед доселења, услед силажења пролетаризаних сељака из села, врло знаменит. У колико су које вароши постајале веће и важније трговачки и индустриски центри, у толико је досељавање становништва бивало све веће, све многобројније и у проценту све знатније. На пример, Јекатиринославска губернија је индустриски најразвијенија, зато се становништво у варошима ове губерније необично јако умножило. У индустриским губернијама варошко становништво врло брзо расте, тако, да је до 1901 год. достигло проценат 22%, а тај је број, узев у обзир да су губерније врло велике а вароши не тако честе, доста знатан, нарочито кад се не губи из вида и околност: да осталих 78% становништва нису сами земљорадници, већ да у тај број улазе још и рударски радници, фабрички радници по селима, бакали и велики број занимања ван земљорадње. И у нас већ има по селима знатан број сеоских становника који се не баве земљорадњом, у централним губернијама Русије, где је развијена фабричност и где су доста знатна привредна, индустриска предузећа постављена по селима, тај је случај чешћи и према томе број сеоских становника који се не баве земљорадњом много већи.

Снажење вароши све јаче утиче на разоравање села, на

рушење ситних газдинстава. То је правило добило свуда свога израза, па и у нас. А бављење highземљорадничког становништва у селима такође има добру страну јер врши исти утицај као и варош: неземљорадничко становништво навикнуто на културнији живот у вароши, продужава тај и такав живот и у селу, и постепено на такав живот привикава и земљорадничко становништво, и на тај начин чини две услуге: прво, ослобођава земљораднике дотадањег примитивног живота, и, друго, привикавајући земљораднике савршенијем животу, развија код њих укус и изазива нове потребе, које подмирују куповином фабриката, те тако имајући већу потрошњу индустрија добија могућности за развијање и снажење.

Сточарство

Кад се прегледа статистика Русије, онда се види да се сточарство налази у пуном опадању и да у смислу прогреса оно стоји на последњем месту у реду других облика привреде. Опадање сточарства примећује се не само у односу према броју становништва, већ и апсолутан број стоке у току времена се смањује.

Како је сточарство за 20 година опадало, показује ова таблица:

ГОДИНА	КОЊА	ГОВЕДИ	ОВАЦА И КОЗА	СВИЊА
	НА 1000 СТАНОВНИКА			
1882	310	360	890	124
1886	236	328	870	117
1891	226	326	665	110
1896	232	370	720	102
1901	208	318	630	102

Из ове се таблице види, да у односу према становништву број стоке прогресивно опада: у току 20 година у Јевропској Русији број коња, на 1000 становника, опао је са 29,8%,

говеди 14,4%, оваца и коза 26,7%, свиња 14,4%, просечно све стоке 23,8%.

Опадање сточарства има свога узрока у општем привредном развијању Русије. Снажењем модерног капитализма с једне и увећањем посредних и непосредних дажбина с друге стране, земљорадња пада под ударце, који се одмах одазову и на сточарство. На крупним поседима се у земљорадњи отпочиње рационално радити с применом савршенијих справа, алата и машина, те на тај начин престаје онолика употреба сточне снаге, колика је била пре увођења машина, а чим машина нађе примену у земљорадњи и одмени стоку, велики поседи у знатној мери смањују број стоке, јер их рад с машинама јевтиније стаје. На мањим поседима, нарочито на оној ситној сопствености од неколико хектара, број стоке се своди на најмању меру: сваки се стара, да би могао платити државне дажбине и да би подмирио домаће потребе које не производи сâм, него их набавља на пијаци и у трговини, да на своме земљишту по превасходству производи само оно, што може одмах продати на пијаци, за шта може најбрже новац узети. Сваки разорава ледину, прави њиве, засејава жита, јер жито може одмах да прода чим сташе, да брже дође до новаца. Ситан земљорадник нема толико земље да један део одреди за пашњаке и сенокосе, према томе нема ни могућности да држи стоку. Чак и оно мало што држи — а држи толико колико му је неопходно потребно за обрађивање земље — гладује, пропада без неге и стаја, те се и сој дегенерише.

Уз то, у колико земљорадник више пада под теретима државним, у колико више пада под притиском дугова и у колико је више упућен да своје потребе домаће подмирује куповином на пијаци и у трговини, у толико све више стоку умањује. То се и у нас, као и у свакој другој земљи примећује, па се то исто примећује и у Русији. Ако је притегнут за порез — сељак ће продати марвинче да га исплати, ако га власт потера за наплату каквога дуга — стоку је опет најлакше продати, ако је смртни случај, свадба или набавка кућевних потреба — опет се стока продаје. Жетва није у стању све да подмири, а ови терети и ове потребе до жетве и не чекају. Ако сâм сељак не продаје стоку, власт ће му то учинити. А стоку је још и најлакше продати: вароши бивају сваким даном све веће а варошко становништво све више троши меса. Јевропске пијаце

подмирују своје потребе довозом стоке и меса из Америке, Русија такође извози знатну количицу стоке, међутим, потрошња меса и у варошима Русије бива све већа; стока се све више коље.

Али, извоз није узрок умањивању сточарства, него, као што рекосмо, друге привредне прилике. То се утврђује статистиком извоза: она нам казује, да је извоз стоке из Русије за читавих 20 година стално падао. Кад би извоз био мерило за оцену стања сточарства, онда би, према опадању извоза, требало да се сточарство умножава; међутим, оно и релативно и апсолутно опада.

У осталом, опадање сточарства и у Русији, као и у другим јевропским земљама, је сасвим појмљиво: појава индустријализма, подизање фабрика, примена машина у земљорадњи, снажење модерног капитализма и високи државни терети утичу на смањивање сточарства. То се осећа нарочито у прво доба индустријализирања земље и првим периодима потреса ситних земљорадника.

Али, вршећи револуцију у земљорадњи, капитализам изазива и модернизирање њезино. То се огледа свуда, па и у Русији. Тамо, на пример, сад се много више гоји стока него пре: товљење и гојење стоке постала су сад капиталистичка предузећа. Сем тога, подигнуте су не само радионице за прераду меса, него и доста знатне радионице, управо фабрике за прераду млека. Индустриско подизање земље и капиталистички утицај и тамо, као и у другим капиталистичким земљама, врше исту улогу: разоравају ситну производњу, онеспособљавају је за држање и гајење стоке, у прво време смањују сточарство, али га по том саобразе модерној капиталистичкој потреби.

То се, у осталом, осећа и у нас, и ако у доста неприметном облику. У Русији се то осећа више и пуније, у колико је се капитализам јаче развио и ухватио дубљега корена.

Земљорадња

У 50 губернија Јевропске Русије, које обухватају простора 441,947.900 десетина,[1] има земље 404,968.900. Она је овако подељена:

[1] 1 десетина = 109,25 ара.

државне	140,846.400
окружне	7,618.800
варошке и разних установа	6,260.800
поседничке	84,798.100
земљорадничке	165,444.880

Као што се види, земља је у Русији тако подељена, да је најмање има баш онај који је обрађује — земљорадник. Ни половину од укупне земље не држи земљорадник, већ једва 38,5%, па и у томе се проценту издвајају и истичу крупнији сопственици који захватају већи део земље.

Ситна сопственост опада у Русији; то се, у осталом, види из ове поделе земље, као и из великог броја пролетаријата у селу и у вароши. Пропадање ситне и груписање крупне сопствености нарочито се врши у оним губернијама, у којима је индустрија развијенија, трговина снажнија и саобраћај потпунији: у њима ситни земљорадници имају сопствености свега 0,9 десетине на становника, међутим у мање индустриским губернија проценат се пење на 1,2 до 1,4. Више је но очигледно да се с оволиког простора не може добити толика жетва, да се њоме поднесу сви терети државни и подмире потребе домаће. То се још боље види кад се прегледа жетвени принос, који је износио у Русији од једне десетине:

I периода	(1882—1886)	27,3	пуда[1]
II „	(1887—1891)	27,7	„
III „	(1892—1896)	36,6	„
IV „	(1897—1901)	43,7	„

Међутим, у другим земљама је жетвени принос знатно већи. Он је, на пример,

у Аустрији	59	пуда
Угарској	74	„
Швајцарској	85	„
Румунији	57	„
Немачкој	67	„
Норвешкој	120	„
Канади	81	„
С. А. Државама	79	„

[1] 1 пуд = 16,38 кгр.

Из ових цифара може се извући лепа поука: да културност и индустријализирање појединих земаља утиче на добијање бољих успеха у пољопривреди. То се исто опажа и у Русији: упоредо с развитком индустрије, подизањем фабрика, гушћим жељезничким мрежама и јачом трговином жетвени принос из године у годину бива све већи; јер се упоредо с културним подизањем земље и у земљорадњу уносе савршенији начини радње, који условљавају бољу жетву. Тај факат потврђује Марксово учење, по коме земљорадња добива полета и већега успеха с развитком индустрије. И у колико се у којој губернији буде снажила индустрија, у толико ће и земљорадња бивати напреднија, давати веће жетвене приносе и издашније дохотке. У том погледу већ су се показале разлике између појединих губернија: неке, јаче индустријализиране губерније, давале су жетвеног приноса по 10,7 пуд. више од других, мање индустријализираних. У колико се Русија у укупности својој индустриски буде више развијала, све ће се више опажати и напредак земљорадње.

Не треба губити из вида, да руски сељак, по речима г. Табурна,[1] једва је кад сит, при свем том што жетвени принос расте. Не само оскудност у земљи, коју су притисли држава, царска породица, племство и поседници, него и остале околности њега држе у сталној глади. По упоредној статистици, по одбитку извоза, у Русији остане 17 пуд. житне хране на становника. Међутим, у Немачкој долази 27,5, у Аустро-Угарској 24, Румунији 30, Швајцарској 33, Норвешкој 23,5 итд., свуда много више него у Русији, што много значи, нарочито кад се још узме у обзир и околност, да је у овим земљама осем житне хране и употреба меса, млечних производа и других врсти хране у много јачој мери него у Русији.

По себи се разуме, јер се то врши и у осталим земљама, ситни земљорадници су се необично јако задужили. Преко задуживања они постају најпре зависни од капитала, а по том пролетери. Брзо задуживање ситних земљорадника приметило је се у свима земљама, па и у Немачкој; то исто бива и у Русији у форсираном маршу, те потврђује непобитан факт: да у данашњем друштву земљорадња све више и више пада у за-

[1] Эскизный обзоръ финансово-экономическаго состоянія Россіи. стр. 29, 30.

висност од индустрије, а ситни сеоски сопственик од капитала, и да, докле траје капиталистичког друштва неће бити те силе, која ће моћи избавити ситнога произвођача од беде, јер је она неизбежна последица развитка тога друштва.[1]

Индустрија

Више мање тачних података о развићу руске индустрије и о капиталима у њу уложених можемо имати само у колико се односе на акционарска удружења, која су по закону дужна држави саопштавати своје билансе и извештаје о своме раду. О предузећима појединих индустријалаца не могу се имати тачни подаци; али се и за једна и за друга може рећи да бивају све снажнија и да предузећа појединаца не уступају предузећима акционарских удружења по суми уложеног капитала.

Русија има све природне услове за развитак снажне индустрије, има јевтину сировину, угаљ, многобројну и јевтину радну снагу, а уз то и јаку унутрашњу пијацу. Осим тога, излазећи на мора и продирући у Азију, руска индустрија има могућности и за границом да налази пијаце својој индустрији.

Груписање домаћих и ангажовање страних капитала припомогло је да се још од шесетих година прошлога века отпочне журније подизање индустрије. Она је се снажила све више, а последњих 20. година је корачала најбржим темпом. Индустриска и рударска производња 1882. године достигла је (1096 + 116) 1212 милиуна рубаља. Квалитет руске робе тада је још изостајао много од квалитета јевропске 1894. године индустриска производња истерала је на 2 милијарде рубаља; 1901 године износила је на 4 милијарде. За 20 година је руска индустрија силно коракнула и учетворостручила се. То је врло силан успех, који се нарочито истиче још и околношћу: да је се квалитет робе поправио, те је и у том погледу оспособљена да издржи критику. Упоредо с развитком индустрије и у прилог снажења индустриског, потрошња индустриских предмета у народу је знатно напредовала: 1882. год. она је износила 1742 милиуна рубаља, или на једнога становника око 17 рубаља; у 1901 год. износила је 4285 милиуна или 31 рубљу на једног становника;

[1] Фр. Энгельсъ: Крестьянскій вопросъ во Франціи и Германіи Съ предисловіемъ Г. Плеханова. Женева. 1904. стр. 11.

после 20 година много више, готово двојином, и ако су индустријски производи знатно јевтинији него пре 20 година.

У последње време ничу све нова индустријска предузећа, подижу се све нове фабрике, оснивају се све нове радионице. Раније су капитали били ангажовани у инересирање, јер су доносили на тај начин више и сигурнијег дохотка; сад се они, како је концентрација капитала постала јача, како је интересна стопа постала јевтинија, како је интересирање отпочело бивати ризично и како индустријска предузећа обећавају плоднији успех од капитала, даваног под интерес, — улажу у индустрију. Као год што је шесетих година прошлога века укидање „крепоснога права“ уклонило с пута отежице и створило могућности за поспешне економске услове који су потребни за развијање индустрије, тако је у последње време концентрација капитала и њихово ослобођење послужило за журно подизање индустрије и њезино нагло и силно развијање.

Драгиша Лапчевић

(Наставиће се)

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

САОПШТАВА ИХ И НАМЕЊУЈЕ РОДИТЕЉИМА
СРЕТЕН

---

12. Спавање[1]

— Шта је, ленивче; ти још спаваш, а сунце изгрејало још пре два часа! — кара отац сина.

— Па, зар сам ја крив, што сунце изгрева тако рано! — одговара синчић трљајући очи.

*

Лепа шала — је л' те?

Свака шала пола је збиља. Овде је она, канда, цела целцата збиља. У њој има много истине, коју не би требало ни један разборит родитељ да не зна, нити да је смеће с ума.

Спавање није просто лепост. Оно је природна потреба.

Без спавања не би могао опстати жив створ: ни животиња, ни човек. И биљке спавају зими.

У лепост се може убројати само спавање ради уживања. Напротив, спавање ради одмора, због органских потреба дужност је.

Дуже је спавање потребно нарочито деци, ислабелима од болести и људима у најдубљој старости.

Дете, одмах по порођају спава 20—22 часа у 24 часа. Доцније, као одојче, спава по 15—20 часова. У доба кад походи Народну школу још је потребно детету да спава 10—12 часова.

[1] Види „Дело“ књ. XXIX. стр. 425.

Гимназијалци треба да спавају по 8—10 часова у 24 часа, а одрасли људи 6—8 часова.

Умном је раднику потребно дуже да спава но телесном. Умни радник дела̂ поглавито мозгом, телесни — мишићима. Тело се одмара већ чим се престане радити, а нарочито седећи и лешкарећи. Мозак се одмара потпуно једино при спавању. Отуда је уопште потребно деци која иду у школу да спавају дуже, него деци која не иду у школу. Отуда лети заиста „излгрева сунце и сувише рано“ за многе ђаке, који морају да журе у школу, или због удаљености, или стога, што им родитељи морају да ране на посао.

Ко деци открида од спавања, открида им од здравља; открида им од правилног развијања и напредовања и телесног и духовног.

Нарочито је за осуду откидање деци од спавања, због седељака, или због доцне вечере, стога што отац долази доцкан из кафане. Деца треба рано да вечерају, па рано и да леку. Тада се може, ако је неопходно потребно, тражити од деце и да устану нешто раније.

Али, не чини добро ни онај, који пушта децу да спавају дуже но што је стварна потреба, да се излежавају и спавају ради неког уживања. Такав пушта децу да постају гнила и трома, да бивају лена.

Важна је околност, што здраво, и уопште нормално, дете неће ни да спава дуже но што му је потребно. Здраво дете има после слаткосна већи прохтев за покретом и игром, но за излежавањем и чмавањем. Само болешљива деца, или од природе трома и тупа, имају обичај да спавају сувише дуго.

Што је дете уморније треба дуже и да спава. Здраво и живахно дете, увек нађе преко дан занимања, и телесна и душевна, у чем му се умерено заморе и мишићи и мозак. Али, кад је дете имало преко дан више кретања но обично, више пажње и посматрања, више певања, говорења и мишљења — тада му је потребно и да спава дуже но обично.

Уопште треба паметно поступити с дечјим спавањем.

Јако греши ко мисли, да ће му дете бити вредније, што буде мање спавало. Баш напротив, неиспавано дете, нарочито кад се то чешће понавља, изгуби чилост и окретност, те постане тромо и мрзовољно према сваком послу. Такво дете, сасвим природно, гледа кад год може, да избегне посао и напрезање, па да се сакривено испава. А на тај начин не само

што то дете не постаје вредно, већ, напротив постаје и лено и варалица.

А како је све обрнуто код детета, које се испавало и освежило!

Вредноћа се у деце гаји на други начин: бригом, да дете буде телесно здраво и душевно чило, и паметним изналажењем занимања детету, тако да се оно од малена навикава на рад и истрајност у њему, а да се не допусти да се навикне на базање и доколичење. А то се све боље постиже са дететом испаваним, одморним и чилим, него са неодморним и неиспаваним.

Али би грдно погрешио, опет, и онај, који би пустио дете, да се разгнили и отроми сувишним спавањем.

Као и свуда тако је и овде најбоља златна средина. А она се може изнаћи и одржати, кад се ствар разуме.

Родитељи треба да се разбирају за Науку о васпитавању деце и за Хигијену дечјег узраста.[1]

13. **Плачљивост**

— Лазо, што плачеш? Шта ти је?
— Ударио сам се главом о врата.
— Де, да видим, благо мами! Кад си се то ударио?
— Синоћ.
— Синоћ?! Па што плачеш сада?
— Е, па синоћ није био нико код куће....

*

Опет једна шала. Па и она са више од пола истине.

Она је шаљива досетка врло карактеристична у васпитачком погледу.

Није мали број породица, у којима је дечји плач обична ствар. Деца ту плачу и дерњају се сваки час, зашта било. Плачу, ако се ма и неприметно огребу, плачу ако се ма и најмање о што туцну, плачу ако их ко и нехотице мало гурне, плачу ако одмах не добију јело чим осете глад, плачу ако је јело вруће, плачу ако је оно хладно — и најзад плачу кад им се и не плаче.

[1] Врло је красна књига **О васпитању**, умном, моралном и телесном од Х. Спенсера, у преводу Ј. Миодраговића (издање Коларчеве Задужбине 1903).

Узрок овде може бити двојак: унутарњи, органски, или више спољашњи, рђава навика.

Органски узрок „плачљивој нарави“ детињој понајчешће је у општој раслабљености живчаној, у претераној осетљивости, нервози. Такво дете треба сматрати као болесно, и тада треба неминовно питати за савет којега искуснијег лекара. Он ће онда саветовати, да се приступи методи систематског очвршћавања и ојачавања целог живчаног строја дететовог. Како то ће он казати. Родитељска је дужност, да пажљиво саслушају лекареве наредбе, да их савесно и тачно врше и да после тога још више пута позову лекара да прегледа резултате и изда даље наредбе. Ствар је озбиљна, јер се у детињству полаже клица за цео будући живот, те јој треба и приступати озбиљно и енергично.

Али више пута дечјој плачљивости није узрок органске природе. Често је ту узрок у злој навици, у погрешном васпитању.

Нарочито се на плачљивост навикну деца код сувише осетљиве и претерано нежне мајке, која сваки час узима своје мезимче на крило, мази га, цмака и милује, тешећи га и кад му не треба никакве утехе. Много је бољи начин васпитавања, умерена и одмерена љубав, где се неће освртати на сваку сузу детињу. (Зло би, наравно, било отићи у овоме у другу крајност). Нарочито је потребно навићи дете, да не тражи узрока недаћама ван себе, па да и плачу искаљује своје срце на другога; већ га, напротив, треба учити да увек тражи узрок непријатности, прво код себе, у својој непажњи, необазривости, па онда мирно да сноси бол. (О, колико је ово потребно и нама одраслима!)

Уопште треба дете навикавати, да јуначки сноси бол и непријатности. Тиме ћемо га наоружати непобедљивим оружјем. Тиме ћемо га обогатити ненадмашним богаством, од којега ће у доцнијем животу имати неизмерних користи. Живот је пут више посут трњем но ружама, па и међу самим ружама опет је доста бодља. И за тај и такав пут наша је дужност да спремимо своје љубимце. А то треба отпочети од најранијег детињства.

Одвикавајући децу да плачу за сваку маленкост, ми чинимо први корак у овом погледу.

Радећи у овом правцу, ми не смемо допустити никада, да деца плачем остварују своје прохтеве. Баш оно до чега дете

хоће плачем да дође, не смемо допустити, па ако бисмо иначе то и допустили.

Али, опет, грдно греше они родитељи, који уопште сваки дечји прохтев сузбијају. Све оно што није штетно деци допустити, а она лепо изјаве жељу, не треба одбијати. Иначе ће деца бити принуђена да траже плачем оно, што им се не да на леп начин, нити ће се извежбати да разликују, оно што је умесно желети од онога што је неумесно.

Из свега излази да родитељи треба да буду врло обазриви према дечјој плачљивости, и да паметно предузимљу мере против ње.

Јагодина, октобра 1904.

НЕМЦИ НА СЛОВЕНСКОМ ЈУГУ

НЕКОЛИКО ЦРТИЦА

Предмет, коме је горе написано име, заслужује да се озбиљно расправи, много и много опширније и темељније него што ћу се ја овде њиме забавити. Али док неко не прионе, да нам даде потпуну слику, биће, мислим, добро дометнути ма и по коју цртицу ономе што је до сад урађено.

Тежње велико-немачке политике у колико се тичу већег дела Јужних Словена већ су у нас Срба довољно познате. Да се завлада Јадранским Морем и западним делом Балканског Полуострва, треба сломити Србе и Хрвате, нарочито Србе, који својом величином, положајем своје земље и до сад показаним тежњама заиста представљају средиште, око којега би се могли остали Јужни Словени окупити у јаку политичку заједницу. Да би дакле омели стварање једне словенске силе на јадранској обали, Немци се служе а служиће се наравно и од сад свима средствима. Тако је пре свега једно средство њихова политика, чији је плод несрећна судбина Босне и Херцеговине и љуто непријатељство између Срба и Арбанаса у Старој Србији, али и непрекидно потхрањивање супарништва између Срба и Бугара постало је од подуже времена једним задатком немачке политике. Друго је средство: лагано припремање југословенских земаља па и народâ за немачке циљеве. А то припремање могу Немци постићи на два начина: насељавањем и одржавањем што већег броја Немаца међу Јужним Словенима и ширењем немачког утицаја и немачког језика међу њима. Да они могу своје намере и остварити, то нико не сме баш одлучно порицати, а да су и до сад већ доста постигли, то већ сви знамо и осећамо

али често заборављамо. Зато ће бити корисно, да се у кратком прегледу подсетимо.

Словенци већ грцају под тешким притиском немачким. Отимају се истина, али за велико-немачке смерове тај отпор не значи много. Словенски је живаљ већ скоро сав разређен немачким насеобинама и стварна је моћ свуда у немачким рукама: Немац је тамо велепоседник, индустријалац, трговац и интелигенција. У самој Љубљани, томе средишту словеначком, ипак осећате и видите ово на сваком кораку. А у Трсту немачки капитали освајају себи све више земљишта и несумњиво је, да ће и даље силно напредовати.

У Хрватској има истина само мало Немаца и то по градовима, али знамо, да се тамо и сад јако осећа утицај немштине и да се много говори немачки. А да ово и даље тако остане, постараће се не само Немци него и њихови савезници — Јевреји.

Само који час хода од праве Хрватске већ наилазимо на јаку масу немачку у Славонији и у Срему. О тим немачким насељеницима да кажемо овде нешто више. Има их 120 до 130000, живе међу скоро све самим Србима и што је најглавније: великом већином су настањени на негдашњем **српском** земљишту. Захваљујући доброти једнога пријатеља дошао ми је до руку чланак Немца Хомберга, у коме се управо описује, одакле су и како су доспели ти Немци у српски Срем и у Славонију Siegfried von Homberg, Die Deutschen in Kroatien — Slavonien, у часопису Das Deutschtum im Auslande, 1902, бр. 2). Хомберг је, како вели, и сам пореклом од тих Немаца из Славоније, те према томе можемо веровати, да о својим земљацима зна доста поузданога. Први пут су се, каже, почели његови Немци насељавати у Срем и у Славонију после пожаревачког мира (1718). Разумемо, зашто их није тај крај и раније привлачио: дотле је тамо свакоме непрестано стојала турска сабља за вратом, и онда су на вечитој стражи стајали само Срби. А кад се пожаревачким миром Аустрија прошири и над београдским пашалуком, Срем и Славонија били су тиме довољно обезбеђени. Прве Немце позвала је тамо славонска властела а после су наравно и сами долазили. Пореклом су готово сви из Швапске, предње Аустрије, Алсас-Лорена и Пфалца. Земља је била јефтина и добра а Немци вредни и штедљиви. Зато се они привредно брзо уздигоше на прво место у земљи и где **год** се, вели Хомберг, **населише** **Немци**, **ту** **истискоше** **домороце** **својом** **привредном**

надмоћношћу или се домороци одржаваху тек пошто би се у Немаца научили газдинству. Многи Хрвати и подлегоше немштини, те отуд има данас тамо Немаца са југословенским именима. Срби су раније лакомислено и у бесцење продавали Немцима своје запуштено или рђаво обрађено земљиште, подсмевајући им се, што такву земљу уопште и купују. А данас се ти Срби чуде, да је могућно и баровито земљиште претворити у родне земље и труде се, да очувају оно земље, што имају. Данас, вели, има у скоро сваком српском селу земљорадничка задруга, која даје српском сељаку могућности, да одржи своју земљу. Али при свем том, каже Хомберг, успевају Немци, да истина и по скупљу цену (а у западној Славонији и по јефтинију) купе земљу и да се на тај начин шире. Немац не може сву своју многобројну децу да одржи у истом селу; она морају да траже себи места у околним селима. Даље разлаже Хомберг, како је стање ових Немаца боље него оних у Мађарској, јер је влада потпуно толерантна и тек по неки чиновник ради на своју руку против Немаца. Да се Немци увек најбоље осећају међу Словенима и да међу њима најлепше пролазе, то је стара ствар. Још је, вели писац, за Немце срећа, што живе или у засебним селима или заједно с православним Србима, те се тако услед верске разлике одржавају национално. Шта више је за Немце ово корисно и с друге стране, јер се Срби, на чију народност Хрвати такође насрћу, у толико пре удружују с Немцима против Хрвата. А како су Срби због свога чврстог држања уз православље много неприступачнији страним елементима, а Хрвати примају у свој табор свакога без разлике вере, то се — мисли Хомберг — никад(!?) неће Срби и Хрвати сјединити у један народ, па ма колико да се јављају привремене тежње за тим.

Хомбергу је много стало за тим, да се код ових Немаца одржи њихова немачка свест. Они је и одржавају: врло честим везама са већим немачким масама у Банату и у Бачкој; својим народњачким листом „Deutsches Volksblatt in Syrmien“; даље тиме, што ови Немци редовно одлазе преко лета на пољске радове у Немачку (откуд им паде на ум, да иду чак у Немачку?!) и долазећи тамо у додир са својим саплеменицима појачавају народну свест и своју и својих земљака на дому; најзад, у последње време почињу ови Немци стварати и своју интелигенцију, дајући синове на науке, а утицај тих образованих Немаца

на њихове земљаке већ се показује. Буде ли се, каже Хомберг, тако радило још само 10 година, биће Немци у хрватској краљевини за свагда обезбеђени, па ма се и Словени, као што се може очекивати, попели на виши културни ступањ. — Још да поменемо, како Хомберг напада на српско-хрватски језик, који су тамошњи Немци узели за наставни језик у своје 23 основне школе. Он вели: Немци су истина добровољно увели ово средство у своје школе, да би могли тако изучити државни језик и разумевати се са својим словенским суседима; али се овим добија само штета, јер деца излазе из школе а нити науче тај туђи језик нити изнесу каквог образовања а свој језик занемаре. Ово му не можемо порицати, има право, али га морамо запитати: који је то европски народ, што први поче туђим народима силом наметати свој језик, па још и данас међу свима културним народима на томе насилном послу највише ради? Нису ли то баш Немци? И онда, колика је разлика у овом погледу између Словена и Немаца. Ево нам и Хомберг даје већ један пример за то: он сам каже, да су Немци од своје воље и за своју потребу увели српско-хрватски језик, није их дакле нико на то силом нагонио.

Неколико главнијих мисли, које је изрекао овај Немац и које истина нису за нас баш нове, треба образовани Срби и Хрвати увек да имају на уму, јер се до сад дешавало, да их почешће и за дуже време сасвим забораве. Нека се редовно сећају бар само тога, да Немци у Срему и у Славонији — са којима се морају да удружују чак и Срби против Хрвата — значе управо оно, што народ згодно зове „змијом у недрима“.

Пођемо ли даље на исток и на северо-исток од Срема, видећемо, да односи нису ништа бољи ни у Бачкој (150000 Немаца) ни у Банату (500000 Немаца). И тамо су Немци понајвише настањени међу Србима и по српским селима, и тамо шире они своја имања куповањем презадужене или проћердане српске баштине.

Ако сте путовали по тужној Босни и Херцеговини, морало вас је на сваком кораку дубоко заболети српско срце у грудима. На жељезничким станицама, у надлештвима, по гостионицама, на улицама већих места — свуда сте могли чути пискаве звуке једнога језика, коме није место на нашем бујном југу. И Немци и Јевреји и аустриски Словени, све се то тамо служи немачким језиком, све се то овде осећа као целина према потлаченом српском народу, над којим господари. Прошетате ли једном

двема од главних улица, зацело се нећете много мучити, да набројите које туце немачких имена и натписа. Али то још није све. Има и срећна Херцег-Босна већ својих немачких насеобина. Босна поносна, која је некада знала за Швабу једва по имену, сад га ето њиха на својим недрима. А босанска влада, схватајући своју дужност као што треба, чини немачким насељеницима све могућне олакшице, те њихова села брзо процвате. Додајмо још свему овоме, да се сад скоро сва босанска омладина школује на вишим немачким школама у Бечу и у Грацу и да велики део босанске војске седи по две-три године у тим истим варошима, где се не само духовно одрођава него у многоме и телесно сатире — па је, мислим, доста речено.

А како стојимо у Србији? На то питање одговорило је баш пре кратког времена руско „Слово" у једном чланку, који су прештампали и чешки листови. У том се чланку каже, да су Немци и немштина постигли огромне успехе у Србији па и на целом Балкану и даље преко Цариграда у Малој Азији. Године 1852 било је, вели се, у Београду само неколико људи, који су знали немачки, па и међу њима су петорица били Чеси. Изван Београда није нико знао немачки; „Шваба" се сматрао код Срба упола као ђаво упола као варалица. А сад, вели, има у Србији око 12000 Немаца (међу њима 5000 Јевреја). Половина од њих живе у Београду. Немачки се језик учи на свима средњим и вишим школама у земљи и необично напредује. Чиновници већином знају немачки а и приличан број трговаца. Кад Немац дође у Београд, може врло лепо проћи са својим језиком. Госпође београдске радо говоре на шеталишту међу собом немачки. У Београду је поред неколико српских књижара и четири међународне, које продају много више немачких књига него француских и осталих. Слично је и с новинама: по гостионицама и кафанама видите свуд немачке новине. Па још у Београду излази и „Serbisches Tagblatt." Београђани врло радо шаљу своју децу на немачке више и стручне школе. У време краљева Милана и Александра били су слати официри ради усавршавања у Беч и у Берлин, и кад су се вратили дома говорили су немачки као рођени Пруси. У Београду има разних немачких друштава, каквих нема нпр. ни у Пешти. Има тамо и „међународних" шантана̑, у којима се певају поглавито немачки куплети. За немачку децу има у Београду три основне школе, две католичке и једна протестантска. И многи Срби

шаљу у њих своју децу, да би се научила немачком (в. Narodni Listy, бр. 111, 1905).

Навео сам готово целу садржину тога чланка, јер се у њему врло згодно набрајају наши напори, да што пре усвојимо немачку „културу.“ Али нису они ту сви набројани. Ја бих нпр. могао ту додати и све живље напрезање наших учених људи, да обогате немачку књижевност својим радовима. Настало је од некуд опште уверење, да се тек благословом Немаца може стећи научни глас и углед.

Да је наведени чланак иначе тачан, то заиста не треба ни доказивати. У једном се само писац преварио, а то је, да и свих 5000 Јевреја у нас говоре немачки. Већина од њих, као што знамо, говори шпански, дакле језиком, код којег ми баш не можемо тако лако докучити, о чему се говори. Дакако, ту нема ничега необичног, што Србин у Србији трпи, да се пред њим — нпр. у каквом дућану — „Срби мојсијеве вере“ договарају на неком десетом језику, како ће га преварити! — Још бих сматрао за особито задовољство, кад бих смео писца наведеног чланка сасвим поуздано уверавати, да Српкиње госпође *никад* не разговарају међу собом немачки. Али ја то не смем јер шта знам: биће, да има и таких! Није их мало, које су се васпитавале једино по „клостерима“ и по страним заводима. — Неко би јамачно устао и да брани наше родитеље, који шаљу своју децу на немачке школе. Истина и ја не мислим, да је то нешто страшно учити на немачким вишим и стручним школама, али налазим, да треба осуђивати оне родитеље, који шаљу своје *младе и зелене* синове на те школе и у опште на страну. У врло много прилика могао сам се на жалост уверити, да је баш то један од најглавнијих узрока, што нам се са стране често пута враћају у Србију морално покварени и телесно пропали младићи, недоучени, полуоднарођени и с презирањем свега и свачега што имамо код куће. Пошље се дечко, који већином није имао прилике, да се сам стара о себи, који не зна добро ни страног језика, у велики, туђински свет, где задуго не уме да се нађе, не уме себи да одреди прави пут и често падне у шаке рђавом друштву или се и сам ода беспослици и пороцима којима су му на све стране широм отворена врата. Кад бисмо имали више увиђавности и родољубља, старали бисмо се, да сваки наш младић најпре прође кроз српске више школе, да темеље свога знања стече на српској школи, својим матерњим

језиком и с обзиром на наше прилике, па да тек потом, као зрео човек, свестан потреба својих и свога народа, пође ради свог усавршавања у страни свет.

Немци стоје у Србији материјално врло добро. Има их и врло богатих а нема ниједног, који би био убита сиротиња. Колико их год знам, није ниједан без своје куће а многи имају у околини Београда и своја имања. Рећи ће неко, да то није чудно, мислећи да су ти Немци подолазили у Србију као веште занатлије или радници. Али није тако, јер знам баш неке, који су дошли к нама као сасвим прости људи без икаква одређена знања и без игде ичега, па су ипак успели, да за кратко време дигну себи кров над главом. А међутим сви видимо сваки дан на улици небројено много Срба, који су дошли у Србију са спремом ништа мањом него Немци, па ипак и као Срби нису били у стању, да штогод стеку. Ено нам силних „пречана“ по Београду, који са тестером на леђима траже да зараде насушни хлеб, а све су то биле некад своје газде: не само сељаци него и занатлије и трговци, на чијим се имањима данас шири туђин. А тражимо ли примере, да је неки Србин међу Немцима доспео до благостања, ваља нам на прсте бројати. И који Србин крене међу Немце, сматра за срећу, ако могне саставити дан и комад. С тугом се сетих овде оних синова дивнога Приморја далматинског, који се виђају по свима аустриским и по многим немачким градовима: окићени којекаквим дрангулијама и палицама базају беспослени по улицама и крчмама великоварошким. Чудо је дивно, да ови јадници таком трговином и хлеба зарађују! Све су то здрави, кршни и снажни људи, који би могли своју снагу врло корисно употребити на добро своје и свог народа било на дому било ма где у својој широј отаџбини. То би они могли, али само онда, кад би целокупна економија њихова народа ишла правилним путем. А од тога смо још далеко. Ну надајмо се, да ће доћи време, кад ћемо озбиљним старањем о народу и живим узајамним споразумевањем унети сувишне снаге у једном крају свога народа да забавимо пословима на другом крају. А сетићемо се тога бар онда, кад нас нпр. добро заболи, што немачки сељаци из Срема налазе рада чак у Немачкој.

*

Да ли ће се кадгод остварити узвишена идеја о сједињењу Јужних Словена, то ће без сумње зависити колико од општег

тока европске политике (нарочито од положаја једине словенске велесиле) толико и од прегнућа самих Јужних Словена. Ако наши образовани људи буду чврсто убеђени, да нам је једини спас у здружењу наших снага, ако то уверење рашире и међу широке слојеве народне и ако буду искрено и предано радили на његову остварењу, онда ћемо јамачно успети, да се добро спремимо и да спремни дочекамо одсудни час. А тај одсудни час не смемо пропустити, јер ако га пропустимо, дочекаћемо да нашу судбину и не питајући нас решава тако звана Европа.

Док је тако с једне стране за одбрану наше заједничке будућности потребна снага целокупног Јужног Словенства, дотле имамо с друге стране да у поједниим крајевима употребимо све напоре на сузбијање немачког продирања и да се и сами отимамо утицају немштине, који нас све више захвата. Овде је вредно додирнути питање, зашто се наши људи нису могли до сад успешно такмичити с Немцима. Несумњиво зато, што им још недостаје потребних особина. Има истина особина, које донекле спадају у засебне одлике неке расе или народа и производ су свих тих прилика, под којима се та раса или народ развијао, нарочито климата и земљишта. Скоро вечито суро небо немачко и врло честе кише, које прочишћавају ваздух, готово равномерна теплота, управо хладовина, преко целе године, огромна песковита равница или слабо таласасто земљиште утицали су на стварање здраве и плодне расе хладног и флегматичног темперамента и олакшавали васпитање целог народа на редован, сталан рад и на погодан начин живота. Овим од природе датим особинама придошли су моћни, врло повољни утицаји најкултурнијег народа европског, немачких суседа Француза, и уз то и утицаји талијански и инглески. Вековима се немачки народ, као и сви западно-европски народи, поступно васпитавао и привикавао на редован рад и на разумно трошење, а при том му је природа његове постојбине очувала готово примитивну сировост његове расе, његову урођену, врло јаку саможивост и себичност и затворену, више сухопарну природу.

Свaку од ових особина немачког народа, којима он успева да продире и да се утврђује и међу туђим народима, ми не можемо постићи, али нам срећом неке од њих и не требају. Имамо телесно здрав и врло плодан народ, коме наравно треба и са напредовањем нових животних прилика одржавати и повољне здравствене погодбе. Наше разноврсно земљиште и климатске

прилике створили су истина и прилично шарепило животних погодаба, али општа јужноевропска природа наше земље, наше заједничко врело сунце и прозрачан ваздух дали су целом народу много заједничког живог, јужњачког темперамента и појачали његову природну бистрину, осетљивост и отвореност. Али је ова осетљивост и бујност темперамента у понекога од нас и сувише јака, те је до сад у нашем и породичном и народном животу имала врло кобних последица. Зато се ту има у нас да уради врло много: да се васпитавањем што више укроте, ублаже необуздане природе. — Немачка саможивост а од скора и надувеност према другим народима истина нам не треба, али је ваља бар употребљавати према истим Немцима. Још мање би се могла препоручивати немачка себичност. Она је шта више за мале народе, који се имају борити за свој опстанак, врло штетна, јер у колико би се њиме подизао појединац, у толико би више страдала целина. У борби чешког, па и пољског народа против немачких угњетача баш се најлепше показало, како словенско пожртвовање може да победи немачку себичност.

Али оно чега на жалост немамо а чега баш највише треба, то је: сталан, редован рад и разумно, умерено трошење. Истина да смо којом срећом за последњих пет векова могли ма и лагано целокупном масом нашега народа културно напредовати и васпитивати се у том правцу, ми бисмо до сад већ доста савладали нашу, доста трому природу и довели у ред ово садашње лакомислено руковање како својим тако и туђим иметком. Али овако смо на жалост заостали и тек што смо једним делом стресли са себе јарам дивљих варвара а већ смо се обрели пред оштрим ножем културних варвара, који су се иза наших леђа снажили и напредовали.

У нас се још мисли, да су Немци необично вредан народ, т. ј. да раде врло много. Али ко год је био међу њима могао се уверити, да није тако. Ништа више не раде Немци него што бисмо и ми могли радити и много је наших људи, који раде више него обичан вредан Немац. Али је сва разлика између нас и њих, што у Немаца и појединац и маса народна ради истина умерено али стално, из дана у дан, и што се зарађено и стечено не размеће. То су особине, којима они побеђују противнике, па наравно и нас. А да бисмо се одбранили, ваља нам имати у рукама исто оружје. Зато је на првом месту потребно

стварати у нас што више истински образованих, савесних, карактерних људи, који ће волети свој народ, осећати са њим, ићи у његову средину, да познају и њега и његове јаде, па да му помогну и да га на добро упућују.

*

Народ је скуп људи, који је у току многих и многих векова живео заједнички и развијао се под утицајем истих природних и историских погодаба, то створио тиме себи најподеснији облик, у коме се може и даље развијати. Оне особине, које су једном народу заједничке и које он ради свога целокупног напредовања има и даље развијати, чине његову народност. Уништавати народност значи према томе рушити основе напредовању неког народа, лишавати га најприроднијих средстава, којима се он може и најподесније и најбрже попети на виши ступањ људског развитка. То је непобитна истина, на коју се имају право позивати и најмањи народи. А ми на словенском Југу, који нисмо сасвим мали народ, имамо и сувише права и разлога, да непрекидно подсећамо свет на овај свети закон. Ми не можело за ноћ претворити наше милионе душа у део каквог великог „културног“ народа; ми на то не смемо ни помишљати, јер знамо, да би смо се таквим тежњама љуто огрешили о природу тих милиона и да бисмо место напретка и бољитка створили хаос. Ваља нам се дакле управљати према природним особинама нашега народа и водити га културном напретку оним путем, који је за њ најлакши, правцем, који нам сам народ указује и којим су још наши давни претци пошли. А кад је тако, онда нам је света дужност не само добро познавати те основе за природни развитак нашега народа него и што брижљивије чувати њихову природност, њихову чистину, и отклањати од њих штетни утицај туђинштине.

Пођемо ли са тога гледишта, онда се никоме неће учинити ситницом и залудним послом овака, ма и непотпуна посматрања наших односа према туђим народима и културама. Нису та посматрања само националистичке или политичке вредности; имају она и много већег значаја — значаја и по будућу привредну моћ и друштвени положај ове „групе људске“, чији смо чланови. Зато се оваким питањима треба озбиљно да бави сваки образовани син југословенских племена и да мисли о средствима, којима би се за времена спречило, да не постанемо у рођеној земљи робовима туђих људи, туђе културе и страшнога капитализма западњачког.

Јован Ердељановић

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Она гледаше у њега умиљато, али кад опази да он опет није онако некако као обично, рече му:

— Ми ћемо овде забављати господина Швирскога, а ти иди те отпочини мало:

— Нећу... Не бих могао заспати одговори Полањецки.

Међутим Швирски је говорио даље:

— Нема ветра нимало. Нигде да један листић мрдне. Прави летњи дан! Да ли сте, господо, запазили како, кад овако обузме јара и тишина, цео свет изгледа као да се некако замислио. Сећам се да је Букицки све говорио како у том има нечега мистичнога, и да би му се хтело да умре кад је тако сунчан дао, тако да седи у столици, да заспи и да га нестане у светлости...

— И не умре у лето — примети Бигјел.

— Него у пролеће... и по лепом времену. А при том у опште узев није се ни мучио, а то је најважније.

Ту умуче за часак, па после тога додаде:

— Јер смрт, то је на пример нешто с чим се човек може измирити, и на њу се нигда нисам срдио. Али нашто муке, то човек просто не може да схвати.

Нико не учини ништа против те примедбе, те Швирски отресе пепео са цигаре и рече:

— Но на страну с тим. По обеду и при црној кахви може се наћи и важнија тема за разговор.

— Причајте нам о Завиловском, господине, о њему — повика г-ђа Бигјелова.

— Завиловски ми се допада. У свему што он ради и говори видиш лавовску шапу... у опште нека необична организација — веома бурна. За оно неколико дана што сам био у летњиковцу познали смо се мало више и спријатељили. Не можете, господо, замислити: како га Основски воли. Са њим сам, с Основским, говорио отворено: да се бојим е такав човек не може бити срећан с оним госпођицама.

— Ама зашто, господине — упита госпођа Марина.

— Тешко је то тако јасно изнети кад човек нема фактичких доказа. Али се то осећа. Зашто?... Зато што су оне по природи несталне. Видите, госпођо, све више аспирације, које су храна животу Завиловскога, за њих су само украс, као венчић на хаљини... То се облачи само за госте, а сваки дан се хода у „шлафроку“ — а то је већ огромна разлика. Бојим се да оне, уместо да се вину с њим орловским летом, не навале на њега да тапка за њима као плашљива гуска, и да оно чега у њима има великога не потроше оне на ситно поткусуривање у својим свакодневним издацима. А у њему има нечега! Не држим да би морала наступити каква катастрофа, јер немам права да речем е у њих нема оне обичне, ситничарске честитости, али може не имати среће. Само ћу вам толико рећи: сви ви познајете Завиловскога и знате да је то човек веома наиван, а при том, како ја мислим, претерано и искључиво воли госпођицу Кастели. Он улаже у ту љубав целу своју душу, а она... један делић... јел'те!... а остатак би хтела да сачува за друштвене односе, за тоалету, на походе, на луксус, на „фајв о клок“, на „лон-тенис“ са господином Кановским, једном речи на онај млин, у којем се живот дроби на комадиће...

— Може бити да се то баш не слаже са госпођицом Кастели, а ако тако буде, у толико лепше за Завиловскога, ако сте ви у опште тачно рекли — рече Бигјел.

— Не, то пре свега није лепо; господин просто мрзи женскиње — рече г-ђа Бигјелова.

— Ја да мрзим женскиње! — повика Швирски, а обе руке подиже к небу.

— Па зар ви не опажате, како од госпођице Кастели правите обичну ћурчицу.

— Ја сам њој, госпођо, давао само лекције из сликања, али се нисам бавио њеним васпитавањем.

Слушајући све то госпођа Марина попрети господину Швирском и рече:

— Баш је право чудо да тако добар човек има тако опак језик.

— У том је сушта истина — одговори Швирски — ја сам то осећам и врло сам често задавао себи питање: да ли сам ја одиста добар човек? Али држим да јесам.

Јер има људи који оговарају своје ближње само за то што воле да брљају по блату, и то је гадно; има опет таквих који то чини из зависти — и то је тако исто гадно. Букацки је на пример клеветао ради досетке, а ја... ја сам прво човек клеветивус, а друго човек, а нарочито жена, интересује ме мање више, него све друго, и најзад ружноћа, простаклук и друге ситне таштине веома ме расрђују. И добро је што је тако. Ја бих волео да све женскиње има крила, а овамо види да по неке имају само репове, те се од самог чуђења станем дерати да се до Бога чује.

— А што ви тако не вичете и на људе? — упита госпођа Бигјелова.

— Махните их се! Шта се они мене тичу? А озбиљно да говоримо и шта би нас људе више интересовало него жене.

И госпођа Бигјелова и Марина окупе сад јаднога сликара, али се он стаде бранити и настави:

Па ето узмите Полањецкога и госпођицу Кастели. Он од детињства на раду, толико брига претурио преко главе, сит се намислио и дао нешто свету, а она? Као тица у крлетци!... Даду јој шећера, воде, семења, а она само шиште кљуном по својем перју и цвркуће. Зар није тако? Ми много радимо, госпођо!

Цивилизација, наука, вештине, хлеб, све што овај свет одређује, наш је посао. А то је силан труд зацело. О том се лако говори, сам на том тешко ради. Да ли је природно или право да вас ту на рад не пуштају, не знам, и за овај пар ме

се ништа не тиче, или у опште узевши, вама остаје само један посао: да волите, па бар умејте волети!

Ту живахно лице сликарево доби некакав благ израз, а у исто време меланхоличан.

— Ево, на пример ја, радим све као због ове наше вештине. Двадесет и пет година само мажем и по хартији и по платну, и Бог једини зна шта сам себи стекао и зарадио. Међу тим осећам да сам усамљен на овом свету као сухо дрво у планини. А шта тражим? Да ми Господ подари за сав тај труд једну честиту женицу, која би ме мало волела, и била ми захвална за моју љубав.

— Па што се не жените?

— Зашто? — одговори Швирски некако жустро. — Зато што се бојим, јер од вас десет на сто уме волети, и ако никаква друга посла немате.

Даљи разговор прекиде долазак пана Плавишкога и гогоспођа Машкова, која је у затворено плавој хаљини и попрсканој белим, изгледала издалека као лептир. Пан Плавицки је изгледао као други лептир и чим дође у ходник поче викати:

— Отео сам, отео просто госпођу Машкову и ево је доводим. Добро вам вече, добро ти вече, Марино! Ја у дрошки овамо к вама, и погледам, госпођа стоји пред кућом; ја лепо под руку њу и ето нас к вами пешке. Дрошку сам вратио, јер држим да ћете ме ви одвести.

Присутни се стадоше здравити са госпођом Машковом, а она се зацрвенила од хода, поче весело причати, скидајући шешир са своје напрашене косе, како је њен Плавицки одиста одвукао, док је она стајала на вратима очекујући својега мужа, а није јој се остављала кућа.

Пан Плавицки је тешио да ће се муж сетити где је, кад је не затече тома, а нимало се неће љутити што је он лепо отео и одвео, јер ово прво и прво није град, где људи праве сплетке каквим било поводом, него село, које има своје обичаје и допушта да се не гледа на етикету.

Говорећи тако он погледа некако шеретски на госпођу Машкову, протре руке па додаде:

— Хе, хе! Село има своја права... Добро сам рекао: има своја права, јел' те! И због тога за мене вам нема ничега над селом.

Госпођа Машкова се смејала, осећајући, да се и она с тим

слаже и да је може когод гледати. Бигјел, који је иначе био скучен у говору, окрете се Плавицком па му рече:

— Па кад нема ничега изнад села, што ви, господине, остајете преко лета у граду.

— Шта ви то велите? — упита пан Плавицки. — Што преко лета не оставим град? Хтео сам до Карлсбада, али...

Ту стаде за часак па, заборављајући да је већ казао тако нешто, што би још могло младу жену изложити злим језицима, додаде као са резигнацијом:

— А зар вреди водити рачуна о којој години још што је остала да се живи, а које се не тичу ни мене нити икога другога.

— Е, зашто! — повика весело Марина. — Ако не одете у Карлсбад, онда ћете пити Милбрунску воду код нас у Бучнику!

— У каком то Бучнику? — упита Плавицки.

— Збиља ваља огласити „la grande nouvelle!“

Она тада исприча како је Полањецки нашао и најмио Бучинек, да ће га вероватно и купити и да ће кроз четири дана и она и муж прећи у тај Бучинек на цело лето.

Кад госпођа Машкова чу до краја ову причу, подиже своје очи на Полањецкога и гледећи право у њега запита:

— Зар нас збиља остављате?

— Да — одговори Полањецки некако набусито.

— Таако!

Неко кратко време гледаше у њега погледом као да ништа не разуме и да пита шта све то значи; а кад не доби никаква одговара, окрете се Марини и поче неки сасвим други разговор.

Она је тако била упућена у форме друштвене, да је вест о Бучнику утонула у њене навике, које су јој направиле као неки покровац на мозгу, те му отупили осетљивост. Одмах се присетила да би ту могла бити увучена у игру њена личност, и да то изненадно пресељавање може да се доведе с њом у везу. Сваког јој је тренутка та истина излазила на очи све јасније, те њено иначе ледено лице постаде још леденије. Поступно је њом овлађивао осећај понижавања. Учинило јој се просто да је Полањецки учинио нешто што је сасвим противно оном што је она имала права очекивати од њега, и да је нешто погрешио не само према њој, него и према свим обзирима, које је дужан имати човек извесног друштвеног слоја према жени. И цела њена душа огледала се у оном, што је то више заболело него и његов одлазак. У извесним случајевима жене истрајују више

обзира него што им припада, и у толико траже да се више поштују, у колико то мање заслужују, јер им је то потребно да би обмањивале саме себе; а исто тако заслепљеност деликатност или неозбиљност људи призна им све то што оне жуде, бар за неко време.

А међутим то баш што ће се неколико дана провести на другом крају града било би као наручена, истина доста груба заповест да се они односи прекину. Вероломство има своје захтеве те врсте, а posteriori, има и понајвише за то, што нема на овом примера, да је однос, којем је основа вероломство, остао на дуже времена. Али је овде грубијанство прешло сваку меру и сетва је показала претерано брзо своју жетву. Мало по природи покретљиво мишљење госпође Машкове није морало много да се напреже те да дође до закључка да оно што је њу снашло није ништа друго но просто презирање.

У исто је време и Полањецки мислио:

— Како ли сад та мора мене презирати!

А обома није ни на ум падало да је то што се код њих обоје дешава само питање времена, у најбољем случају.

Али се госпођа Машкова још надала да ће то бити какав неспоразум, какви тренутни гнев, какво раздражење фантазије, нека увреда којој она не уме дати имена, нешто тако, што може бити мање стално, него што изгледа. Један разговор, једна реч само згодно добачена може све да разјасни. Мислећи да и Полањецки жели тако нешто реши се да му у том олакша.

Кад се сврши чај, она се спреми за полазак, а погледа у Полањецкога и рече:

— Сад морам замолити кога од господе да ме отпрати.

Полањецки устаде. Његово изнурено и срдито лице као да је говорило госпођи Машковој: „Ако хоћеш праву истину сад ћеш је имати,“ али изненадно им Бигјел поквари рачуне рекавши:

— Вече је тако лепо, да вас можемо сви отпратити.

И тако и би. Плавицки се сматрао за ритера госпође Машкове, пружи јој врло галантно руку, и целим је путем забављао разговором тако да Полањецки није могао доћи до речи с њом, него тек једва на капији при растанку што рече једно „laку ноћ.“

Уз то лаку ноћ ишло је и стезање руке, које је било ново питање без одговора. Полањецки је у осталом и рад био да не

мора давати објашњења, могао га је дати само нејасног па и то глупог. Својим присуством госпођа Машкова будила је у њему толико душевне одвратности, колико и физичке дражи и са оба ова узрока држао је: да ће му она бити и сувише близу, ако остане у дому Бигјеловом.

У осталом он је тражио Бучинек и најмио га поглавито стога, што људи његовог кова морају по самом нагону ма шта предузимати и радити, и ако то није у свези са њиховим послом. Али он ни најмање није схватао: да је бежање од несигурна пута то исто што и повратак на прави пут или бар води к њему. Сад му се то учинило да је сасвим доцне, и да је то ствар која је једном за свагда пропала. „Утећи — говорио је сам са собом — зато је увек било времена. Сад је то животињски егоизам: кад се осети несигурно у једном легалу, одма бежи у друго.“

Пре је учинио неверу према Марини, сада према госпођи Машковој, бојећи се да му однošај према њој не постане и сувише тешким и он издају врши и сувише глупо и грубо, газећи је ногама. То је само нова подлост, коју себи допушта човек, који је у очајном његовом стању, убеђен да ће поред свих својих напора опет стрмекнути у понор.

На дну тих мисли ипак се крило неизмерно чуђење. Да се то десило ма коме другоме, који живот олако узима, он би само махнуо руком и држао да му је на путу насрало нешто забавно. Полањецки је приметио да би их већина на ствар гледали тако. Али је он израдио себи начела, имао их је, па је пао са њихове висине, и у толико му је рад био већи. „То што сам ја у себи разрадио, до чега сам сâм дошао, није ми била одбрана ни од чега. При тим начелима ломи се врат, као и без њих.“

Дошло је било дотле да већ не може никако да појми. Зашто? Из којега узрока? На то питање није умео дати одговора и док је пре посумњао у своје поштење, сад поче сумњати у своју памет, јер виде да ничему крсна имена не може ухватити.

Он се осети као човек који је запао у неку духовну пустињу, у којој не уме ничега да нађе, па чак ни привезаности према жени. Учинило му се да је, погубивши све људске особине, изгубио и начин и право да њу воли. Још му је чудноватије било кад је видео да му тамо негде на дну душе тиња као нека увреда од њене стране што је он лично ниско пао.

Дотле није бедио никога у животу, није могао знати да се човек обично осећа увређен, а камо ли мржња према оном којему се чини неправда.

Дотле се друштво по опроштају са госпођом Машковом стало враћати дома. Марина је ишла поред мужа, али је мислила да се он сад размишља о куповини имања, а знала је да он кад се таквим пословима бави не воли да га ометају, те није прекидала ћутање. Вече је било топло, те после повратка још остадосмо на пољу. Бигјел стаде задржавати Швирскога да преноћи шалећи се како такав атлета неће моћи да стане у малу бричку поред онаквога пана Плавицкога. Полањецки је волео да му се при његову овакву духовну стању нађе ту и когод са стране те потпомаже наваљивање Бигјелово.

— Останите — рече и он Швирскому — ја сутра и онако рано идем у град, па ћемо заједно.

— Журим се због сликања — рече Швирски. — Сутра би требало да сам рано на послу, а овако се само лењим.

— Имаме ли што што ваља за извесно време израдити? — упита Марина.

— Не госпођо, али се рука забатаљује. То је такав занат да се не сме никако прекидати. Већ ми толико дана пропало вукући се те до Припулова, те до вас, а дотле ми се боје суше.

Обе се госпође стадоше смејати, што то говори славни мајстор, који треба да је слободан од бриге да ће заборавити сликати. А Швирски им одговори на то:

— Само изгледа то тако: кад човек дође до потпунога савршенства: то му после и остаје. Чудна је то ствар људски организам, којему стоји толико до воље да бира: или да иде напред, или да се тргне назад. Не знам да ли је тако по свим струкама, али у вештини није допуштено рећи: „о сад је добро!“, не сме се стати. Чим ја једну целу седмицу не сликам, не само да ми одмах шака није гипка него изгубим и снаге. Руке отупе, то још разумем! Али уз то отупи и чуство вештачко, просто таленат отупи. Држао сам да је тако само у мојем послу, јер у њему техника значи врло много; али хоћете ли веровати, господо и госпође, да ми је говорио то исто и онај Сњатински, који пише за позориште. А у књижевности у чем помаже техника? Ваљда на том да је човек нема, или бар да се она не опази. Па и он је опазио: да се не може стајати на једном месту него се иде или назад или напред према томе да ли се мање

или више ради. Служба вештини! — то лепо звони. Али како је то псећа служба, у којој никад мира ни одмора нема! Само напори и страховање! Да ли то није судба свега људскога рода, или смо само ми тако измучене слике.

Додуше Швирски није никако личио на изнурена човека, није ни падао у патетичан тон наричући над својим занатом, али у његовим речима било је искрености, ради које су оне биле такве да човека дарну. Мало после подиже песницу у вис и претећи њоме месецу што се у тај мах показа над шумом, повика нешто весело, а нешто срдито:

— Ето она освешта! Једном научила да облети око земље, па сад за навек зна своју вештину. Да ми је да бар један такав тренутак имам у својем животу.

Стаде се смејати госпођа Марина и нехотице подиже очи у правцу Швирскове руке, па рече:

— Немојте нарицати, господине Швирски. Није само вештацима недозвољено да застану. А радом на сликама а над самим собом, све на једно излази, јер треба радити свакога часа, јер би иначе било зло.

— Много треба радити! — прекиде је с уздахом пан Плавицки.

Али Марина настави говор, тражећи свим силама згодног упоређења, а притом подизаше обрве.

— Видите господине Швирски, кад би човек ма и за тренутак рекао у себи: ја сам довољно паметан, доста добар, то не би било ни мудро ни добро. Мени све изгледа као да сви ми пловимо по некој дубокој води, ка некој бољој обали, и чим би ко хтео да одахне те престао махати рукама то га сопствена тежина сваљује на дно.

— Само фразе! — рече наједаред Полањецки.

А Марина весела што је нашла тако лепо упоређење, одговори:

— Није, Сташо! Жив ми ти, нису то само фразе!

— О камо да их могу повише таквих слушати — рече живо Швирски. — Госпођа је сасвим у праву.

Али је у суштини и Полањецки био у дубини душе убеђен да Марина има право, и шта више у оној тамнини која је њега била обавила стаде му нешто сијати као светиљка. Па баш је он сам себи и говорио био: доста сам паметан, доста добро и могу да се одморим. Па он је баш и заборавио био о непре-

киdности напора; он је то над дубином престао махати рукама и њега је баш сопствена тежина оборила на дно. Тако је и било! Он је сва она узвишена начела и погледе које је себи разрадио, затворио у својој души као што затвара новце у челичну касу, и начинио од тих начела и погледа мртви капитал. Он их је имао, али на остави. Он је постао заслепљен као каква тврдица који се теши тиме што има новаца, а живи као скот. Он је имао разрађена начела и погледе, али није живео по њима, поуздао се у своје богаство, уобразио је да су његови рачуни са животом свршени и да сад може одахнутути. А сад као да се поче нешто ведрити усред те ноћи која је била обавила његово умље и из оне тамнине почела му се помаљати јако magловита и неразговетна истина: да се рачуни те врсте никад не завршују, него да је то свакодневни, силни и непрестани рад, који се као што вели Марина, свршава тамо негде на другој лепшој обали.

(Наставиће се)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Међу оном масом преведених комада, који излазе с времена на време, позоришни репертоар је добио један заиста диван комад од Пола Хервије. Хервије је у драмској литератури у два, три скока умео да дође до славе. Прво као романсијер, а после као драматичар Хервије ужива врло леп глас. Покрај „Tenailles“ „Course du flambeau“ истакао се његов комад „Загонетка“ који смо са задовољством гледали први пут, 17. марта и на нашој позорници. Добар зналац срца човечјег, јак психолог, Хервије је доста слаб моралиста. Његове тезе теже човек прима него Диме Сина. Док су код Диме духовитост и лаки стил у стању да човека занесу и повуку за његовим разлагањима дотле Хервије скоро научним стилом расправља тешка питања друштвеног живота. Таква му је и „Загонетка“. Есенција је њена: шта треба да ради преварени муж кад сазна за кривицу своје жене. Проблем тежак али га он срећно и логично решава. Уобичајеном вештином и познавањем он нам износи карактере онаки какви су, они су тако верни, тако тачни да бисте свакоме типу могли дати име кога свога знанца. Ипак то нису конвенционалне личности оваквих комада, они су ту живи, ми их срећемо на улици, код куће, свуда. Њихове страсти су верне и тачне, оне нису извештачене и прерађене по модерним шаблонима. Те се страсти и ти карактери укрштају, теку тако просто, тако искрено и верно као и у животу.

„Загонетка“ има свега два чина, а сам догађај траје у размаку од неколико часова — за непуну ноћ. Два брата Гуржирана, Ремон и Жерар, дошла су на своје пољско добро са својим женама Гизелом и Леонором и децом. То су типови пле-

мића одгајених у старим простим традицијама. Добра здравља, челичних мишица и чврстих карактера. Њихови принципи су прости и снажни. Њихови погледи су као и њиховог претка, који је у рату био лав, затим се закалуђерио, али му то ништа није сметало, његовом убеђењу, да за украденог зеца треба крадљивцу ископати око. Ремонова Гизела је мала, окретна, пргава женица, искрена и простосрдачна. Жерарова Леонора је можда интелигентнија, али повученија и лукавија. Ну они нису сами на пољском имању. Ту је и њихов рођак Маркиз од Неста, стари доброћудни племић, који ће нам у комаду износити пишчеве назоре, и друг Жераров и Ремонов млади Виварс. У самом почетку комада браћа се договарају са чуваром лова да сутра у јутру сва тројица пођу да похватају крадљивце дивљачи, а за тим долазе и њихове жене, Маркиз и Виварс да мало проразговарају. Једна сензационa вест, како је један муж заклао своју браколомну жену, упути конверзацију на ту тему. Шта ће да ради преварени муж у тој прилици? Строги Ремон и Жерар одмах, отворено изјављују да муж треба да убије. Јест, али кога? жену или љубавника или обоје? Ремон би убио жену Жерар љубавника. То мишљење револтира Гизелу. Зар ту није несразмерна казна према кривици? Зар преварити изазива убити. Жена која превари свога мужа може му ипак бити пријатељица. Гизелу потпомаже дискретно Леонора, а у помоћ им долази Маркиз, добри чича који на измаку свога живота има пуно милосрђа према кривцима, а ни друштву не допушта право да некога лиши живота. Он налази да је главни извор свему томе гадни егоизам, који сједињује све грехе. Нека и закон заштити мужа убицу и ма колико цивилизација глачала спољашњост људску, све то пада у једном моменту и „човек из каменог доба, онај из пећина“, појави се са својим крвавим идејама. Чича Нест падне толико у ватру дискутујући погрешност појмова браће Гуржирана и данашњих људи, да полази у засебну кућу, где му је одређен стан. Виварс му прави друштво, а браћа пођу такође да се одморе како би ујутру уранили. Ремон намести на врата полугу. Раније, пре овога почиње права загонетка: Нест и Виварс били су сами и ту је Нест тешко оптужио Виварса. Старац прошле ноћи није могао да спава и чуо је Виварса да је устао и изашао из куће. Нест стане на прозор и види га како је ушао у кућу где станују мужеви са својим женама. Да би могао ући, неко му је морао отворити врата,

која се изнутра затварају полугом. Виварс, озбиљан младић, испочетка одлучно одбија те оптужбе, али кад види да је ухваћен, почиње да признаје, али он не може да прекине ту везу, спреман је да претрпи све, јер љуби и љубљен је. Нест не зна која је од двеју жена погрешила, он тражи, испитује њихове изразе лица, њихов говор понашање, али без успеха. И једна и друга су потпуно коректне и у најмањим ситницама. Ето то је сад загонетка, она иде и даље, ми до пред крај комада не знамо која је грешница. Оне остају после својих мужева саме, раде своје радове и разговарају, али из тога се још ништа не види. Како им је врућина хоће да отворе врата, и ту Леонора не може да скине тешку полугу, већ то учини Гизела. Тај пак знак сумње паде доцније кад пођу спавати, јер онда Леонора каже да и није потребно опет се мучити око полуге, пошто никоме на памет неће пасти да уђе. И завеса пада на томе остављајући вас у неизвесности. У зору излази Ремон спреман за лов, с фењером у руци и приђе вратима да их отвори, — али она су отворена. Он мисли да га је брат претекао, али у тај мах чује се из куће убрзани корацн и иза завесе се појављује Виварс, а за њим Жерар с фењером. Виварс се од једном налази између ова два брата, који га салете као бесни тигрови. У почетку збуњен, Виварс се прибере и брани. Нервни напади нагнали су га да уђе у кућу и потражи у ручној апотеци лека, у мраку је залутао и ушао у ходник који води собама жена. Наилази Леонора. Салећу и њу питањима, она се брани. Ремон доводи Гизелу, која је спавала — и она се брани. Браћа су доведена до беснила. Виварсу кажу да иде у свој стан и од госта постаје он заточеник. Они пак лете у собе својих жена да ту можда нађу штогод што ће разјаснити ствар. Долази и маркиз; он одмах упућује жене својим мужевима „јер та два челика не треба остављати да се оштре један о другог". У томе се појави Виварс, опрашта с маркизом и узима ловачку пушку да се убије. Кад њега нестане, ствар ће лећи. Неће се знати која је згрешила, он ће бити заборављен, јер ће престати бити опасан, а он више живети не може јер ће њу муж сумњичити и чувати. Маркиз стаје на пут овој одлуци али без успеха. Виварс излази, а браћа наиђу и задрже маркиза, који им објасни куда је Виварс отишао. У томе плане пушка. Жене излећу из својих соба застрашене и чују од шумара да је г. Виварс случајно закачио пушку за једну грану и пушка окинула, метак

је ударио право у срце. То је такав удар, да Леонора врисне и падајући на колена довикне мужу: „Уби ме, Жераре, он је био мој љубазник“. Жерар је не убија, он је оставља да крај њега живи и испашта тешку кривицу а Нест је подиже с речима: „Ми, пријатељи и поштоваоци живота, ми грешници који у створењима, подржавамо нашу сестру у слабости, ми ћемо учинити да се ипак заврши влада Каинова“.

Кад видите овај комад, кад изађете из позоришта није вам могућно, а да се не замислите о овоме проблему. Страст ће и даље чинити своје, а сажалење и милосрђе неће бити у стању да спрече да се крв не пролије. „Човек из пећине“ опет ће се појавити, а теорије чича Неста неће бити довољне да његову оружану руку зауставе да не пролије крв свога брата.

Типови су сви из живота, само бисмо мало посумњали у Виварса. Мало је таквих љубавника, па баш и да и најискреније, најсилније љубе, који би у једном таком тренутку завршили самоубиством, а оставили љубљену жену у рукама разјареног мужа и то још онаквог каква су браћа Гуржирани. То бегство, у том тренутку не би учинио карактеран човек, какав треба да је Виварс, а његова оправдања која Несту казује сувише су слаба и натегнута.

И техника је таква, да јој се може мало замерити, на два три места морала су доћи дужа или краћа објашњења, која су потребна, да разјасне за што је нешто морало бити.

Да тога није било, имали би смо пред собом савршен комад, овако имамо пред собом врло добар комад.

Игра је била прилична, али не онаква какву смо могли очекивати од наших првих снага.

Д. Л. Стевановић

ХРОНИКА

У Загребу

Прва три дана (по новом) цветнога месеца маја, посвећена су, ове године у Загребу, свечаноме састанку чланова савеза југословенских уметника „Лада“, књижевника, журналиста и академске омладине. То је било у част прославе завршене двадесет пете године од постанка „Друштва уметности“. Двадесет и пет година, четвртина века, у животу народа са младом, новом културом, чине видан и значајан период развића и напредовања. Период не дуг по количини прохујалог времена, но јасан по творевинама и последицама у поступном културном кретању. „Друштво уметности“ није завршило овај период на начин тривијалан и обичан: уз просто регистровање тековина, суво набрајања факата, таште разметање у смеровима и празно пљескање препородном утицају. Прослава је ова изашла из шаблонски утврђеног оквира познатих церемонија; представила је собом свечано славље правог словенског смисла, потпун тријумф напредног југословенског духа. Заснована на стаменом основу братске солидарности у заједничком пословању, занојена искреношћу поштених младих душа, поткрепљена тврдом вером у поуздан успех, она је ових дана тако много обећала и будућност ведрином обасјала. Дубља проницавост и трезвена увиђавност прекрилиле су тесне међе уже отаџбине, знатно размичући видиков круг, и својим умним погледом прелетеле пространим размерама велике југословенске заједнице. Одушевљено младо колено види у толеранцији и мирољубивости најбољу залогу заједничкога успеха.

Воз којим су стигли гости из Србије и Бугарске бурно је поздрављен на загребатком државном колодвору. Академско певачко друштво забруја значајну песму „Ој. Словени...“, а одушевљени усклици „Живели!“ били су први топли поздрави.

Главна тачка у извођењу програма јесте јубиларна изложба радова хрватских уметника. Сви су радови укусно размештени по видним просторијама великога и лепог Уметничког Павиљона. Они представљају све врсте сликарске уметности, у извођењу мал` не свих бољих хрватских уметника. Изложба заслужује нарочиту пажњу и стручну, детаљну оцену.

Сем ове изложбе посетиоци су имали прилике да се увере о вредности хрватских сликара и вајара и у дворани „Кр. Владиног Одјела за богоштовје и наставу“, где су они такође заступљени.

Штросмајерова галерија слика, смештена у неколико одаја у згради Академије Наука, богата је збирка неколиких цењених класичних оригинала, одличних копија и мноштва сликарских радова старијих и модерних уметника. Ова галерија, особите вредности, леп је резултат заузимљивости, културе духа и широке руке неумрлога Штросмајера.

У име Акедемије госте су дочекали Dr. Марковић, Брусина и Dr. Врбанић, који их је поздравио топлом добродошлицом. У отпоздрав српски и бугарски уметници приложили су венце на бисту Штросмајерову, уз кратке, прикладне говоре. Још је бугарски новинар и књижевник г. Бончев приложио сто лева, у име бугарског новинарског удружења, као скроман прилог за споменик великог Штросмајера.

Заједнички састанци били су збиља братски, без нарочитих формалности, без укочености и намештених фраза. И први састанак у просторијама Друштва Хрватских Књижевника, и банкет у хотелу „Ројалу“ и комерс ђака са свеучилишта, у огромној дворани „Грађанске Стрељане“, сви су поступно, лако и пријатно, уводили у боље упознавање и јаче зближење, отварајући све већу вољу за заједнички рад и крепећи убеђењем у успешан и користан резултат.

Држано је у тим приликама више говора, више мање добрих и, што је главније, потпуно сагласних са сврхом, која је и скупила ову заједницу. Говори са комерса, на коме је било до шест стотина учасника, у толико су интереснији, што су

њима заступљене све универзитетске групе, па чак и група Старчевићанаца.

У стану „Друштва Хрватских Књижевника“ одржане су две последње седнице: седница „Ладе“ и седница југословенских књижевника и публициста. Овом су приликом и књижевници са публицистама, по примеру уметника, основали свој Савез. Седницом је руководио изабрани председник г. Богдан Поповић. Предлог о савезу изнео је г. Бончев, формулишући правила у десет тачака. По томе предлогу, чије су поједине тачке прошле кроз редакцију, главно је сврха тога савеза. Она се састоји у узајамном упознавању и солидарном раду на пољу мисли, на пољу културе. А то ће се постизавати разменом радова и листова, упознавањем читалаца са радовима југословенских књижевника и публициста. Круг заједничких мисли добиће већег обима на заједничким састанцима у конгресима, који ће се наизменично држати у појединим земљама југословенства.

Савез има своіу нарочиту организацију у појединим групама. Преписка између њих вршиће се на језику тих појединих група.

Ова правила добиће завршан облик и санкцију на првоме конгресу, по реду, који ће бити у Београду 10. и 11. (септембра, ове год. (по новом).

Сем поменутих састанака, општих за све учеснике, био је још састанак универзитетске омладине са хрватским напредњацима у напредњачкој читаоници. Остали, српски књижевници и уметници, користили су се том приликом да обиђу српске установе у Загребу.

На Мирогоју, лепо уређеном гробљу, гости су се задржавали код украсних споменика знаменитих научника и књижевника, као и других заслужних синова, одајући им достојан помен.

Вожња кроз Максимир, показала је живописну и лепо уређену околину Загреба, препуну винограда и убавих летњиковаца.

Свечаност је завршена представом у хрватском земаљском казалишту. Приказан је добро познати Шекспиров комад „Хамлет,“ уз гостовање г. Шмахе, члана „Народног Дивадла“ у Прагу. Гост је имао улогу Клаудија, краља, а Хамлета је приказао г. Фијан. Г. Фијан није више онај, каквога ми знамо на београдској позорници. Време, које све обара, оставило је немила трага и на овоме славноме уметнику. Остала је трупа, у

опште узев, доста слаба. Госпођица Рикова изводи Офелију далеко слабије од госпођице Нигринове. Она је марљива ученица, што се нарочито видело по сцени, кад долази Офелија као полудела. Јер је сцена изведена тачно по познатој немачкој школи.

Од осталих приказивача да споменемо још г. г. Штефанца (Лаерт), Борштника (први глумац), Рашковића (Хорације) и Варјачића (дух).

Позориште није велико, али је врло укусно и украсно.

То су у главним потезима важнији моменти, који су обележавали ову прославу.

Верујући у корисност идеје, која се овом прославом јаче обележила желети је да лепи смерови, изнесени тих свечаних дана, добију што реалнији значај. Сем лепих жеља треба тежити и њиховој примени, њиховом остварењу. А зато се тражи јаке воље, дурашне издржљивости, чистоте побуда, искрености у поступцима, трпељивости у односима. Само под таквим погодбама моћи ће лепа идеја успевати, остављајући видан резултат при сваком пословању. Крупније тачке, обележене у општем интересу уметности и књижевности, биће добри почеци за даљу заједницу, одређенију и у политичким односима. Заједнички састанци и конгреси доводе до бољег упознавања носилаца идеја и других прилика, које имају везе са извођењем њиховим. Тиме се ствара пространији терен и поузданији ослонац за слободније кретање у широј заједници, у културној утакмици.

Бор. П.

Оперета у Народ. Позоришту

Народ који има овако лепе песме и мелодије као ми Срби а уметничку музику тек у повоју, за њега је оперетска музика прави отров. Ако упоредимо нашу озбиљну народну песму са лаком, неозбиљном, фриволном и врло често бесмисленом оперетском музиком, онда морамо рећи, да нам нису никакво добро учинили људи, који су оперету у позориште увели.

Поред народне, имамо и уметничку вокалну музику, која није потпуно развијена као у напреднијих народа, али је тек имамо и можемо се с њоме поносити, и онда оперети нема места у позоришту, коме је са свим други задатак, а не да нас упознаје са западном културом.

Само српској и словенској музици има места у народном позоришту, ако се хоће да Србија постане културни центар за цело Српство.

Неговање оперете није остало без рђавих последица. Данас у српским домовима пре ћете чути валцере из Птичара и Лутке, него српску и словенску песму.

Ево доказа. Лањске године приредише српска деца у позоришту концерат у корист своје мале браће и сестара у Старој Србији и Маћедонији. Деца су изнела у програму шта су знала и умела. Мала пак ћерка Србина музичара у место какве лепе маћедонске песме певала је из Птичара „Гле ја сам Криста поштарка.“ Публика је ту тачку одушевљено поздравила, а критика — јавно мнење похвалило је тај музикални подвиг. Кад Србин музичар васпитава тако своју децу а публика и журналистика налази да је то лепо и на свом месту, значи, да је та фриволна оперетска музика ухватила дубоко корена у нашем друштву, а заслугу или боље је да речем, одговорност за то носи народно позориште.

Садашњи управник сигурно је увидео штетност, од таког рада по драму и српску музику и хтео је да укине оперету, али није био јунак да ту реформу на своја плећа прими, него нашао за мудро заклонити се за музичарска леђа. Ако би га случајно новине напале могао је рећи: тако су музичари решили и ми смо усвојили стручно мишљење и оперету укинули.

Сазвавши музичарску конференцију, на којој су одборници, редитељи и драматург били, управитељ нам је у кратко рекао са што нас је звао, изнео историју како и кад се оперета увела, ко је за то крив и какве штете наноси развићу драме и српске музике. Прва оперета давана је за време управљања Н. Петровића. Он, управитељ, био је тада драматург те прима сву кривицу (која наравно не доноси никакве казне) на себе. За тим је изнео податке колико је оперета научено за време Нушића, а колико за време пок. Докића.

Од музичара исцрпно је говорио Ј. Маринковић.

Изнео је јаке доказе колико смета страна неозбиљна му-

зика развијању српске музике. Као пример навео је Хрвате, који су имали оперу и оперету, па баш зато нису успели подићи своју народну музику. Испричао је у каквом се јадном стању налази наша музика. У нас се почиње од горе музицирати а не од доле. Главној маси — народу ускраћено је свако учешће у тој лепој вештини. Основна школа не даје добар основ певању као осталим предметима, деца уче на памет и по слуху певати а не на основу нотног система. Гимназије имају учитеље певања и музике, али оно што је најважније нема. Уџбеник и ваљана збирка песама за школску омладину није још написана. Наводи пример како је преко десет година радио у певач. друштву „Обилић“ па ни десети није донео ни главне појмове о певању и музици. Певачке дружине употребљавају песму као средство помоћу кога могу правити излете, банкете и проводиње, њима није песма душевна храна. Своди свој говор да треба радити најозбиљније да се у основној школи и гимназијама систематски певање предаје, на тај начин може се развити љубав ка тој вештини у омладине, да се осети права потреба за ту уметност. Ако се буде и надаље овако радило у школи, позоришту и певач. друштвима, одгајиће се укус у омладине и публике такав, да неће умети своју уметност ценити, а то тек нико не жели.

Нарочито је Маринковић нагласио да се у позоришту у недостатку српске, негује словенска музика која је нама ближа, приступачнија и сроднија од оперетске.

После овако лепог Маринковићевог говора нико није имао шта додати. Један од г. одборника неколико пута је напомињао да ће укидање оперете донети материјалне штете, пошто оперета пуни кућу. На то је драматург цифрама доказивао, да и драмско комађе пуни кућу као и оперета. После тога сви смо једнодушно донели одлуку да се оперета укине.

Као последицу те конференције, чија је одлука у свима листовима штампана, сваки је очекивао да о оперети нема више ни говора и да јој је одзвонило. Међутим шта бива?

Баш у то време када су се око оперете копља ломила, успела је г-ђа Десанка Ђорђевић да гостује у позоришту и то у Птичару.

Нестручна критика поздравила је њено певање као савршено и следствено томе тражила да се г-ђа Десанка прими за члана позоришта. Најзад то често гостовање које је пунило

кућу имало је за посљедицу да се тај жељени ангажман оствари, мада се сваки паметан човек питао, зашто ангажовати певачицу кад се оперета укида? Управник се нашао у прилично незгодном положају, наравно својом кривицом. Његов предлог да се укине оперета, косио се са захтевом престоничких листова да се г-ђа Десанка ангажује, али благодарећи малодушности његовој морао је учинити по вољи журналистици.

Музичарима је сва ова комендија смешна изгледала. Сваки је питао, на што конференција кад се мимо њене одлуке ради? У томе је дошао конац сезоне, а нисмо позитивно знали, постоји ли оперета или не!?

У почетку нове сезоне почело се зуцкати, да ће се опет давати оперета и већ су се отпочеле пробе држати, ако се не варам из Лутке, а за којом ће следовати Лепа Јелена, па и Маскота.

Како су моји односи с управником позоришта охладнели били да би могао чути шта је у ствари, обратим се на Рају Павловића и добих овакав одговор: управник је мишљења да су горепоменуте оперете од нарочите музичке вредности и за то ће их давати и даље. Слегох раменима и одох кући с једним искуством више. Да ли је оправдан овај разлог?

Ако се водило рачуна о ономе што се говорило на конференцији, онда о овоме не би могло бити речи. А ако је оперета убитачна за драму и српску музику, онда ма колика јој музичка вредност била, она је штетна исто овако, као и пре годину дана, и да је било доследности, то никад не би могло наступити. Причати о некој музичкој вредности у оперетама права је бесмислица. Има у свакој оперети две до три тачке које вреде, остало је музикално ђубре, а нарочито за нас Србе. Тај разлог управников потпуно је ништаван, нарочито кад се зна како је његово музичко разумевање слабо и погрешно васпитано. Има ту други јачи разлог који на овом месту не могу износити.

Од тих Луткиних проба није дуго време дошло до преставе, увек се нашла нека сметња која је принудила управу да не изнесе ову оперету.

Пажљиво сам пратио комаде с певањем у позоришту и писао сам стручне критике које се нису допале управи а још мање певачима и капелнику. Певање је ишло све горе и горе из простог разлога што су соло певачи оронули и треба да престану певати; за тим је хор и оркестар у интересу штедње

десеткован и најзад површно знање у вокалној музици и аљкавост у раду садашњег капелника учинили су да је певање почело бивати све несносније.

Дуго се ломило с којом оперетом да се почне, најзад Јованчини сватови, па Мамзел Нитуш, па на послетку и Лутка уверише нас да је она конференција била проста комендија. Моје писање бивало је све оштрије, али није било помоћи. Управа је давала оперете које су све рђавије певане и тако је сама себе демантовала да нема никаквог правца у раду.

Природно је да директива у музици стоји у рукама стручна човека, међу тим код нас није тако, капелник је једна машина која извршује жеље управине, па ма то било у опреци с његовим музичким начелом, а то је по мом мишљењу скроз погрешно, и догод тако буде трајало, певање ће у позоришту бити пасторче.

Према нашим приликама позориште не може постојати а да се у њему не гаји уметничко певање и музика. Сваки паметан човек држи, да позориште поред драмске уметности мора и певање култивирати, али то не мора оперета бити, кад знамо да је словенска музика богата. Али како се данас ради и управља нарочито с певањем дошао сам до закључка да је управа ставила себи у задатак, да овим скандалозним певањем омрзне београдској публици ту лепу вештину, и ако се томе за времена на пут не стане, бог и душа успеће управа у овом новом и оригиналном подузећу. Кад човек зрело промисли, за што се то тако ради без нужде, не може до правог одговора доћи, за то ваља ћутати и чекати, овакав рад не може добар плод донети, а неће ваљда ни дуго трајати.

Душан Јанковић

Промена времена у погодби са појавама светлости у атмосфери

по

Глазенапу и Елпе-у

од

Јов. Бадемлијића

(СВРШЕТАК)

Исто тако можемо поуздано веровати, да и она количина прашине што се находи у ваздуху има велики утицај на боју неба, каква нам се често пута изразито јавља пред рађање сунца, у зору, а нарочито после његова заласка; ако је уз то, у изузетним приликама, количина чврстих теланца у атмосфери необично велика, онда ће се и тај вишак оштро изразити у бојењу неба, нарочито у оним тоновима боја, који ће се видети приликом сунчева заласка. У низу таких посматрања могу се узети у оцену као најугледнији пример оне необичне појаве светлости, које су посматране са више места ускоро после познате нам страховите вулканске ерупције на острву Кракатао, када се вулкански пепео из његова кратера подизао у необичну висину и отуда, захваћен ваздушним струјама, био развијен и разрешен у недогледно пространство земљине атмосфере. У хроници тога вулкана находимо забележено, да је, некако ускора после поменуте вулканске катастрофе, сунце било покривено неком чудноватом зеленом бојом, која се у почетку могла видети у близини острва Кракатао, а тек после неког времена и у оним местима, која су била у знатном одстојању удаљена, неколико стотина хиљада километара!

Та појава била је најпре запажена на острву Цејлону а мало доцније и са острва Маврикија, на Индиском океану; после тога са западног прибрежја Африке и, напослетку, била је виђена у Бразилији, у Средњој Америци и многим другим странама. На измаку новембра 1883 г. изазвале су у целој Европи опште интересовање и необично чуђење неке ретке појаве, које су тада посматране у неколико прилика уз залазак сунца. Тада се све небо покривало пурпурним сјајом, који је трајао необично

дуго — докле га није потпуно покрила ноћна помрчина. Извештаји о тим појавама стизали су у Европу готово са свију крајева света. На многим местима биле су раније запажене него у нас, у Европи, али главни је факат у томе био, да оне нису биле никад посматране пре ерупције вулкана на острву Кракатао.

По тврђењу инглеских природњака, проф. Џесом-а и Локапер-а, та значајна погодбена веза са вулканским пепелом потицала је од његове огромне масе, чија су се ситна теланца, у времену страховитог избацивања поменута вулкана, подизала у висину шест хиљада метара и отуда захваћена ваздушним токовима — разносила су се по атмосфери неколико месеца! Таква погодба поменуте појаве са вулканским пепелом утврђује се још и околношћу, што је највећа изразитост, интензивност тих ефеката светлости достигла свој врхунац, maximum, у 1883 г. после вулканског избацивања а после тога почела су најлак нестајати до самог завршетка ерупције.

На овом месту морамо поменути, да су се, ма и у слабијој јачини, посматрале сличне појаве светлости, које су биле исцрпно описане, не само у научним часописима него и у дневној штампи пре три године (1902), после вулканскога избацивања на острву Мартинику. Одиста, лето и јесен те године били су изразито обележени у необичним ефектима таких тонова боја, који су се виђали на многим местима уз вечерње сумраке, када су се врло често могли посматрати црвени тонови боја уз залазак сунца и који су овда-онда постајали ватрено црвене боје, а кадшто пурпурно ружичасти тако, да је и са̂ма поменута појава више пута трајала прилично дуго време.

У допуну тих опажања из поменуте године а нарочито у потврду наших ранијих напомена, да у таким појавама светлости у атмосфери играју велику улогу чврста телашца, која у њој пливају и која се могу, с времена на време, таложити на земљину површину у облику црвене или жуте кише, што редовно бива услед обилатог усвајања влаге из ваздуха, — изнећемо један најновији необични случај нагле промене времена, који је 1903. г. посматрао и предао јавности проф. Маскарт, директор метеоролошке централе у Паризу:

„Два дана раније (28 јануара 1903 г.) пре но што ће стићи необично јаки и пустошни оркан до западног прибрежја Европе не само да су нам већ стигла извешћа о његову кретању дан раније у правцу СЗ, дакле од Америчких Антила, него су и

метеоролошка показивања дала поуздан наговештај у атмосферском стању мутна и прашињава неба, које је било довољан знак и по оправдану мишљењу народне метеорологије за вероватну наглу промену времена. Ја сам, — вели проф. Маскарт, — по томе и са̂м предвиђао јаку буру на обалама Француске, која је морала јурити сатанском брзином преко Атланског Океана и да ће са необичном јачином доћи од приморја Норвешке, Ирске и Енглеске на Канал Ла-Манш, захватајући уз то целу Бретању и Бискајски Затон — све до Биарица. Стога сам одмах телефоном известио министра марине, а он је, од своје стране телеграфисао свима заповедницима приморских лука, које се находе на океанској страни и, након тога, одмах су истакли семефорски сигнали „црне купе“ („cône noir“), са којима се редовно означује, сигнализује, наредба брзе и неминовне приправности против наступајуће опасности од велике буре. Већ 4 фебруара не само да беху стигла извешћа из Норвешке, Енглеске и Ирске, него је било јављено и са приморских лука француских а нарочито са Канала Ла-Манша, да је оркан стигао и у њихове области и да је свукуд починио огромне пустоши и бродоломе. Тога дана, — вели Маскарт, — небо је изгледало превучено ватреном сјајношћу и барометар је показивао, у једно магновење, када се олуј беше нешто мало стишао, необично велики притисак уз нагло падање живина стуба. Преконоћ, између 4 и 5, бура је постајала све усиљенија, док напослетку захвати и Париз, камо је брзина њена надирања забележена у 33 метра на секунад и у тој јачини трајала је цео дан, 5 фебруара. На том простору од Канала Ла-Манша до Париза, учинио је олуј највеће штете у Клиши-у, камо је у 9 часова и 40 минута јурио са брзином од 40 метара у секунду.“

„Тог истог дана стигле су из Лондона депеше, у којима је јављено: да су на неким местима, докле је захватао олуј, „падале плаховите кише са неким жутим и црвеним шљамом, праве пешчане кише, које су за собом оставиле дебеле слојеве песка и блатњава шљама на површини земље и кућним крововима.“ А у Фалмонт-у (Енглеској) био је 8 фебруара „електрички олуј са провалом облака и, у то време, падале су са кишом милијарде некаких живих глиста од 5·5 см. дужине, какве дотле нису биле познате становницима у томе крају.“

„Такве страховите буре, као што је била ова, — вели Маскарт, обично наступају у то доба године, у први освит пролећа, и оне се обично, али ипак не по строгом правилу, крећу са J. ка СЗ. Француска је згодно положена на путу те ваздушне струје, али најјаче су изложене у Европи: Ирска, Енглеска и Данска. Опажања и изучавања таких атмосферских појава захтевају редовно методско бележење, јер само се тим путем може доћи до поузданих података, из којих се могу извести сигурни закључци о евентуалном наступу циклона или бура и њихову ранијем предвиђању. Такве оштре и нагле промене времена — вели Маскарт — најбоље утврђују, од какве огромне користи могу бити метеоролошке централе у јавној предохрани културних места у опште.“

У реду напред поменутих појава, које смо изнели у неколико примера и утврдили, да стоје у погодби са постојећим стањем у атмосфери, неминовно је потребно да скренемо пажњу на још једну интересну појаву светлости а на име на *дужину или трајање сумрака*, јер вечерњи сумраци нису свакад једнаки по времену њихова трајања. Они понекад врло брзо мину после сунчева заласка, некад, напротив, провлаче се прилично дуго. Раније смо поменули, да залазак сунца има јачи ефекат на бојење хоризонта и да је у толико дужи и интензивнији прелив светлости, у колико у атмосфери има више страних чврстих теланца, која су у њој развејана струјом ветрова; природну особитост те појаве можемо врло лако схватити, само ако имамо на уму, да сумраци зависе или да се њихово трајање огледа по одбијеним зрацима заходећег сунца: одбијање светлих зракова у атмосфери биће свакад истрајније, у колико буде у њеној области више страних теланца, чврстих или течних. То исто можемо објаснити и овим речима, да влажан ваздух мора редовно увећавати а сув — умањавати или скраћивати дужину сумрака. И одиста, тај закључак поклапа се потпуно са интересним посматрањима проф. Хелман-а, која је овај природњак извео у Шпанији непрекидним огледањем две пуне године. Његовим научним радовима несумњиво је утврђено, да уз повећану количину влаге у атмосфери, долази као последица таквог стања истрајнији сумрак и обратно: *у колико је ваздух сувљи, у толико је и сумрак краћи.* Ако бисмо уз то имали још на уму, да обилатост влаге у атмосфери наговештује приближавање циклона, олуја или ненадна

ветра уопште, онда можемо лако схватити, да дуже провлачење сумрака може бити поуздан знак у наступу промене времена: дуги сумраци наговешћују наступ ветрова и киша, а кратки редовно обећавају благо и сухо време.

У ред таких опажања улазе још неке изразите појаве, на које морамо скренути пажњу читалаца, јер и оне више пута наговешћују велике количине влаге у вишим, високим, слојевима атмосфере, кад нам се покажу у доглед колутови или венци около месеца или сунца. Ови колути постају услед преламања светлих зракова и, по њима, можемо поуздано закључити: у колико је у горњим слојевима атмосфере више влаге, у толико ће зраци около извора светлости (месеца или сунца) бити збијеније размештени градећи светао колут и обрнуто: мала количина влаге у атмосфери уграђује у тим појавама колуте, који су јаче расути од извора или центра светлости. Отуда можемо извести овакав практички закључак: већи, али уз то блеђи колути около месеца или сунца наговешћују сув ваздух у горњим слојевима атмосфере и, по томе, таква опаска служи као поуздан знак на суво време; мање пак расути, обијени зраци а уз то живље црвене боје колути, утврђују обрнуто, т. ј. наговешћују кишно време. Редовна посматрања таких појава у атмосфери по све су подударна са поменутим закључцима, о чему нас уверава и проф. Броунов, који вели: „Кад се у тóку промене времена види около месеца или сунца један или два колута, прстена јачега распона (20 степени у пречнику), онда је то поуздан знак да ће ускоро, за који дан, наступити суво време, а кадшто се може провући и кроз читаву седмицу — па и дуже“. Таква исти случај утврђује и А. И. Колмовски у својим белешкама, штампаним у „Метеоролошком Вјеснику“ за 1900 г.

У вези са преламањем светлих зракова, постоји још једна необично изненађујућа и ређа појава у атмосфери, која, на основици научних посматрања проф. Броунов-а, може тако исто бити усвојена, као поуздан знак у одређивању наступајуће промене времена. Та се појава огледа у привидном истицању или израстању неких предмета у даљини од неколико десетина и стотина километара: кад се такви предмети (планине, брда, обале,

градови, шуме и т. д.) находе иза хоризонта, обична догледа, не могу бити запажена уз обичне погодбе у атмосфери, али у изузетним приликама одједном се могу врло лепо видети и тада нам се чини, као да су се испели у хоризонат. Такве варљиве појаве у атмосфери најчешће запажају приморски становници или они што станују украј дубоких и пространих затона морских или на обалама већих језера, те им такве појаве у жарком, летњем времену служе као поуздана знамења у наступу хладна времена.

Овде ћемо изнети један пример, који је описао професор Броунов:

„Једнога летњег дана (1888 г.), када је дуго трајала јака жега, која је придолазила са обала Финскога Затона, могла се лепо запазити у близини Петерхофа наспрамна обала тога затона, која је лежала на норвешкој страни и која се у обичним атмосферским приликама никако не види. Обала је у овој прилици изгледала широка и пространа и, рекли бисмо зар, као да је висила у ваздуху; на њој се тада могла лепо да распозна свака стена и шумарак. Дан доцније, после ове необичне појаве, приметио је да је отпочело падање температуре, под утицајем барометарскога minimum-а, који је забележен у такву ступњу у свима губернијама Средње Русије. Затим је одмах наишла хладноћа, која је трајала 2-3 седмице. Лако је могуће, — вели Броунов, — да је тога дана, када су чињена посматрања поменуте појаве, била већ распрострта област барометарскога minimum-а у вишим атмосферским слојевима изнад Финскога Затона, у којој су владали С и СИ суви ветрови. Они су, зар, и морали отклонити неки део влаге из горњих слојева, која је могла бити раније нагомилана у знатној количини докле је трајало жарко време, и баш таква погодба морала је појачати зрачење на копненој, дакле, сувој и воденој површини. Али, као што нам је познато, ваздух се попут зрачења топлоте на сувој површини земље јаче разхлађује него на воденој; по томе дакле, ваздух се у овом случају морао на суву много јаче разхладити него ли онај на води, а уз то је неминовно наступило размештање густине у ваздуху; услед таквог ремећења његови су се слојеви морали извитоперити, отприлике као зубци на тестери: кад бисмо гледали неки предмет са једнога краја такве разврнуте тестере, који би се находио у правцу њеног другог краја, онда би, услед преламања зракова посма-

трани предмет изгледао као да је знатно у висину истакнут. То се дешава и са светлим зрацима у атмосфери само кад се затеку у малочас описаним погодбама уз неједнако расхлађивање ваздушних слојева на воденој и сувој површини земље, који су се (зраци) морали одбијати на такав начин од наспрамне обале, која је тада виђена: она се, рекли бисмо, пропињала навише и зар само тако могли смо је лепо видети, као да плива или виси у ваздуху, јер је између јасно уцртане обале и водене површине био истакнут, више или мање, широк светао појас.“

Такву исту појаву посматрао је проф. Броунов у јесен 1901 г. и у Уст-Нарови, када су се након дугих топлих дана почеле јасно оцртавати удаљене обале Наровског Затона, које су -- вели — изгледале као да висе у ваздуху а уз то су њихови оближњи и пространи забрани, који се у обичним приликама виђају у облику дугачкога једноставног појаса, изгледали необично високи и подвојени. Мада је после те оптичке појаве и сутра дан још једнако трајало лепо време ипак је температура другога дана почела нагло падати; та се појава у кратким интервалима понављала са слабијом или јачом интензивношћу и, у брзо за тим, наступила је трајна хладноћа са слабијим кишама и уз ниску јесењу топлоту.

1902 г. посматрана је таква атмосферска појава у Уст-Нарови врло често, и свакад је била праћена са трајним, хладним кишним временом.

Овде морамо поменути, да та посматрања нису по све усамљена; са њима се пре неколико година методски бавио и познати научник Билвилер, директор метеоролошке централе у Швајцарској.

Из његових посматрања изнећемо само један пример:

13-га марта, пред подне, 1894 г., становници у горњем делу Цириха, били су необично изненађени једним мађионичким призором: „по врх доњега дела тога града, који се простире украј једне стране језера, висила је, — вели Билвилер, — у ведром небу дивна панорама Алпских планина, у којој се могао лепо видети Есел, Грениш, Теди, глечерска главица Титлиса и др. Тога истог дана, с вечери, почело се време мењати: ЈИ ветар прешао је у ЈЗ под утицајем барометарскога minimum-а, који је долазио са СЗ стране, преко Француске. Небо се почело покривати густим и тучним облацима, а после тога беше се просула јака киша и наиђе необично рђаво време.“

По тврђењу Билвилер-ову, таква иста појава светлости запажена је била у Цириху и у ранијим годинама и, као и у овој прилици, свакад је поуздано наговешћавала — хладно и кишно време.

Није нам намера да на овом месту поведемо реч о „миражу," који је, по своме оптичком пореклу, веома подударан са напред описаним атмосферским појавама, него ћемо одмах прећи на још једно најлепше знамење у наступу промене времена, које је необично тачно одређено и веома поучно и практичној метеорологији, јер га је она већ поодавно запазила и усвојила.

То необично просто и поуздано знамење, у које сеоски свет, свију земаља и делова земљиних, поодавно верује, оличено је у треперању звезда. Стога унапред верујемо, да ћемо читаоце најпријатније забавити опширним описом те карактеристичне оптичке појаве у атмосфери, коју тако често виђамо у зимње доба, када вечери или ноћи нису обасјане месецом. У намери пак да изнесемо што тачнији, управо научни опис те појаве, послужићемо се кратким описом из пера познатога руског астронома, проф. Глазенапа, а после ћемо изнети карактеристичну особину поменуте појаве у погледу на њен метеоролошки значај.

„Треперање звездâ", вели проф. Глазенап, јавља се редовно, у облику најлепше појаве небеске, у мрачним зимњим ноћима: звезде, обично вели народ, играју уз прелив свију дугиних боја. Најјаче треперање запажено је у белих звезда; бојене звезде, нарочито оне црвене, могли бисмо рећи да трепере много слабије или по све не трепере. Уз то можемо још додати, да треперање звезда постаје у толико јаче, усиљеније, у колико су оне ближе хоризонту; тако исто можемо тврдити, као неоспоран факат, да се такве појаве могу посматрати у свој њиховој лепоти и изразитости само у горућих, сјајних звезда; звезде слабије сјајности свакад нам изгледају посве мирне. Тако, напр., досада није примећено никакво треперање звездâ из партије „Млечна пута": оне нам се све приказују подједнако сјајне и једне боје; у њих нису запажени никакви преливи или тонови плавих боја, као у других сјајних звезда, које улазе у друге звездане групе или области."

„У оно исто време док опажамо треперање звезда, можемо запазити и другу појаву: да звезде, као скачу, да се магновено испињу у вис и спуштају наниже; истина, ови њихови

скокови нису велики, али ко је у зимње ноћи чешће и дуже погледао у звездано небо могао се уверити, да неке звезде одиста скачу. Но, овде има нешто, што не смемо никако заборавити, а то је: у колико се прелива боја у току треперања звезда појављују истинити, стварни, у толико су и скокови звезда привидни, субјективни. Кад бисмо посматрали звезде у време њиховог јаког треперања са телескопом јаког увеличавања, одиста бисмо запазили њихово изразито скакање, али оно је ипак незнатно, јер се свршава у простору од 10 секунада у дуги; величина пак дуге од 10 секунада не може бити запажена у посматрању са голим оком; стога и таква посматрања могу се узети само као прости субјективни упечатци, који зависе од чудновате игре боја.“

„Међу астрономима први је био Роберто Хуко, који је још 1667 г. научно објаснио питање о треперању звезда; он је ту појаву приписао неправилном или, боље да речемо, променљивом преламању светлости у атмосфери, чији се неједнако густ слој находи час у слабијем, час у јачем покретању; та његова поставка, хипотеза, по све се подудара са многим учињеним посматрањима. И одиста, само уз такву поставку можемо објаснити усиљено треперање звезда, у колико се оне, више или мање, находе ближе хоризонту. У минулом веку највише се занимао изучавањем поменуте појаве познати белгијски астроном, Монтињи, који је штампао своја посматрања у Часопису Бриселске Академије Наука.“

„Да бисмо правилно схватили појаву треперања или скакања звезда, замислимо један светао зрак, који долази од неке сјајне беле звезде. Кад такав зрак уђе у атмосферу наше земље, за коју ћемо рећи да је у тај мах била у мирном стању, он ће се тада одмах растурити у саставне дугине боје; после његова даљег кретања кроз области земљине атмосфере, његово распадање продужиће се у појачаној мери и, кад би из те звезде долазио само један зрак или сноп, онда би се он растурио на описани начин и пао би на мрежицу нашега ока као прост, елементарни, безбојни зрак спектара оне звезде, коју смо посматрали: ми бисмо је тада запазили или у црвеној или у жутој боји, или у поморанџевој или у др. бојама, што ће поглавито зависити од тога — какав је и у који пар пао зрак на мрежицу нашега ока. Али са оне звезде не продире у нашу атмосферу само један зрак, него читав сноп преломљених зракова;

сви се расипају онако исто, као и онај малочас поменути прости зрак. Стога ће се насликати на мрежици нашега ока цела група спектралних боја: од једнога зрака добили бисмо — црвену боју, од другога — плаву, трећега — поморанџеву итд. Све пак спектарске боје укупно узете, учиниће у нашем оку упечатак — беле боје: ми ћемо, дакле, запазити звезду исте таке боје, какву она одиста има. Али, замислимо и такав случај, да атмосфера не мирује, да је усколебана, да се таласа; атмосферски слојеви једнаке густине нису концентрични међу собом, а још мање они са површине наше земље. Мада сваки оделити зрак, чим уђе у нашу атмосферу, расипа се онако исто, као и у првом случају, ипак на мрежицу ока једновремено пада неједнака количина свију спектарских зракова, а може се десити и такав случај, да у један тренут падне више зракова црвене боје а после тога више плаве или поморанџеве боје. Јаче нагомилавање или превлађивање зракова ове или оне боје изазива у самој ствари такву чудновату игру боја, какву редовно и опажамо у времену треперања звезда. Проф. Монтињи тако је генералисао ово питање, да је начинио и нарочиту оптичку справу, са којом се може тачно измерити јачина треперања звезда, и са њом се данас већ служе многе главније метеоролошке станице у Европи и Америци".

„Пређање објашњење треперања звезда доводи ту појаву у погодбену везу са таласањем ваздуха; многа методска посматрања одиста су и утврдила такву погодбу: у колико је ваздух мирнији, у толико је слабије треперање звезда и обрнуто. Необична минимална покретљивост, тишина ваздуха запажена је у пространим равницама, степама, камо редовно владају, више или мање, једнаке погодбе загревања или расхлађивања ваздуха и не изазивају месно, локално ремећење у ваздуху; стога тамо најобичније превлађују тихе и мирне ноћи, које су и песницима свакад биле најпримамљивији и најдражи етички мотиви."

„Тамо звезде сијају, а не трепере".

„Треперање звезда посматрано је и са најистакнутијих висова планинских. Др. Пертнер био је у прилици да се увери, да са Сонблика у Швајцарској, који је висок 10.000 стопа, угледа како планета Сириус, посматрана са те висине, много јаче трепери, него кад бисмо је гледали са подине поменутог виса. Нема сумње, — вели проф. Глазенап, — да треперање

звезда постаје услед преламања светлости у највишим слојевима земљине атмосфере.“

„Та погодбена узрочност треперања звезда са стањем ваздуха у његовим најистакнутијим слојевима иде нам згодно на руку, да градимо закључке и о стању горњих слојева ваздуха по треперању звезда, а како стање времена зависи од погодаба које се находе у тим атмосферским слојевима, — онда се можемо користити појавом треперању звезда у погађању промене времена. И проф. Монтињи вели, да јако треперање звезда свакад претходи наступу промене времена; али он ипак мисли, да та погодба још није потпуно оправдана пред научном критиком.“

„У област изучавања појаве треперања звезда улазе две науке: астрономија и метеорологија, и само попут њихова истраживања будућност ће, на сву прилику, дати научницима ново градиво у поузданом погађању а по томе дакле и згодан упут у оправданом предвиђању промене времена.“

Овим питањем, — вели Елпе, — занимало се човечанство још у најстарије доба; стога су до сада биле предлагане многе теорије за тумачење поменуте појаве, међу којима је било веома хипотетичних и бесмислених па и највероватнијих. У најновије време усвојена је чисто научна теорија Карла Екснера или, да узмемо правилније, Хукова теорија, коју је свестрано разрадио и утврдио проф. Екснер у осамдесетим годинама минула века.

Ми ћемо овде додирнути само главну садржину те теорије уз кратко тумачење, како се по њеним одредбама објашњује треперање звезда.

Главна Екснерова мисао огледа се у овакој преставн: Кад светли зраци пролазе кроз ваздушне слојеве различне дебљине, онда се они преламају и услед тога мењају своје пређашње правце кретања: том приликом зраци се прикупљају или растурају: у првом случају много већи број зракова пада на очну мрежницу посматрачеву, док у другоме случају — мање; у колико та промена праваца кретања брже истраје и у колико је она ређа, у толико ће очна мрежница бити осетљивија или управо надраженија таким дрхтањем, вибрирањем светлости, и у толико ће бити јаче запажено треперање звезда. Кад би пак атмосфера имала једноставну дебљину, кад не би дакле била састављена из више слојева разне дебљине и густине, онда би светли зраци са небесних светила долазили мирно до мрежнице наших очију

дакле, без усталасане светлости, и тада не бисмо могли запазити треперање звезда.

Али — с друге стране, подударно поменутом тумачењу, излази веома схватљиво, да уз свако значајније колебање атмосфере, какво се редовно може посматрати у области, камо се шири циклон, у толико пре можемо очекивати треперање звезда. Јер у овом последњем случају светли зраци, који долазе од звезда, морају пролазити кроз многе ваздушне слојеве који су неједнаке дебљине, а то баш изазива непрекидну промену њихових праваца кретања, и отуда после излази те нам се, као чини — да видимо неко дрхтање, треперање светлости.

Да видимо, да ли се такав закључак одиста правда учињеним посматрањима? На то питање — вели Елпе — имамо већ посве оправдан одговор у опширним радовима напред поменутих научника а нарочито проф. Монтињи-а, који се у новије време на томе пољу највише бавио. Њему је пошло за руком, да попут тачног мерења са својим необично осетљивим апаратом, поуздано утврди: у каквим погодбама стоји слабије или јаче па и по све незапажно треперање звезда уз слабије или јаче колебање, таласања ваздуха. Тако исто и уз приближавање циклона, буре или олуја т.ј. са наступом више или мање оштријег колебања у маси ваздуха, треперање звезда постаје редовно усиљеније и достиже, на скали Монтињиова апарата, највећу јачину, кад наиђе циклон или бура а после тога уз стишавање колебања у атмосфери, треперање звезда почне трајно и поступно опадати.

О необично живој изразитости и покретности тога знамења у промени времена можемо по томе судити, што слабије или јаче треперање звезда почиње онда, кад немамо иноткуд са друге стране никаква другог знака и никаквих других поузданих појава, које би нам, још раније или у исто време, скретале пажњу или ма како наговештавале приближавање циклона или јаког олуја.

Користећи се, дакле, том појавом светлости, Монтињи је у више прилика тачно одређивао наилажење циклона и евентуалну промену времена, које стоји у непобитној погодби са њом. Уз многа друга његова опажања, поменућемо овде само један веома поучан пример: Једнога дана, 7 децембра 1886 г., када, у сумрак и уз ведро небо, метеоролошки прибори централне станице у Брислу нису показивали ни најмањи знак каквог по-

ремећаја у ваздуху, а још мање да су слутили на приближавање јаког олуја, — необично усиљено треперање звезда те вечери, речито је наговештавало томе посматрачу отпочето кретање циклона. И одиста, после неколико часова жива је у барометру почела магновено падати, ветар постајао све јачи и усиљенији, а после тога беше се надао страховит олуј, који је уз необичну јачину трајао у Брислу и његовој пространој околини пуна три дана.

Задовољени цигло са овим примером, на њему ћемо се и зауставити те нећемо улазити ни у друга детаљна објашњења тврдо верујући, да су поменути подаци стручних посматрача по све јаки и исцрпни за правилно схватање описаних појава светлости и њихове погодбене односе у промени времена. Јер поменуто методско посматрање оптичких појава у атмосмфери, у вези са њеним стањем и физичким особинама, можемо сматрати као најпоузданије мерило у погађању промене времена. У томе пак одређену погледу, морамо прићи уз мишлење руского природњака, проф. Броунова, који вели: „небо у неку руку преставља отворену књигу, коју треба умети читати, па да свакад узмогнемо погодити или предвидети промену времена.“ Али, на жалост, морамо отворено признати, да ће још много времена проћи, док једва научимо правилно читати из те „велике књиге природе“, у толико ћемо се јаче утврдити у мишлењу и веровању, да смо тек у почетном срицању и прочитавању њених првих листова, и да на свакој њеној страни или листу наилазимо на нове и досад непознате нам податке и факте, који нас непрекидно и заповедно упућују: да своја опажања и огледања управимо те на једну, те на другу страну њене неисцрпне и несавладљиве садржине:

У потврду овога што рекосмо, изнећемо само један пример из кога се јасно види, докле су данас распрострта научна испитивања и опажања у погледу на правилну прогнозу времена, погађање промене времена.

Пре две године штампао је немачки метеоролог, проф. Ејдам, своја дугогодишња посматрања, са којима утврђује, да је по чујноме звуку који пролази кроз телеграфске жице, утегнуте на стубовима у пољу, — свакад могао познати и закључити наступ рђава времена. Ако је, вели, звук протегнут, управо дуг, тада ће промена времена наступити после два

дана; ако ли је пак зујање у кратким тоновима, онда ће се време променити после неколико часова.

Проф. Ејдам уверава нас, да та акустична појава не долази, као што се обично мисли, услед усколебана ваздуха, који би зар на неки механички начин утицајем, изазвао такво зујање телеграфске жице; напротив, то је зујање посве нечујно и кад дува најјачи ветар, кад бесни прави олуј, — него се оно чује уз најмузичније тонове кад је посве тихо време.

Други опет немачки метеоролог, проф. Ласка, који тврдо верује у тачност својих опажања, покушао је у најновије време да успостави научну теорију поменуте акустичке појаве. Он вели, да његова посматрања, која је методски извршио на положеном, хоризонталном клатну — утврђују, да барометарски minimum-и могу бити опажени на растојању од неколико стотина километара, ако су само постали услед колебања, вибрације земље, који су геолозима и геофизичарима добро познати под именом „сизмичких колебања." У времену или моменту таквог колебања или труса, земља се под нама колеба, рекли бисмо, наизменично у кратким периодима које, на сву прилику долази од природе, геогношког састава земљишта и чији се периоди мењају у размаку времена од 2—5 секунда. Ако бисмо после овога објашњења усвојили да телеграфске жице примају некаквог удела у таквом стању колебања земље, онда бисмо могли на прост начин објаснити и ону појаву зујања затегнутих телеграфских жица у пољу, коју редовно опажамо и јасно чујемо пред промену времена.

У сваком случају, можемо по овоме судити, да у новијој метеоролошкој науци има необично интересних података, који се могу корисно употребити у практичном животу; али у том случају мораћемо ипак сачекати, да се поменута теорија проф. Ејдама најпре утврдити научном критиком, и онда ће, зар, практична метеорологија наћи у њој једно више поуздано знамење у предвиђању промене времена.

На завршетку овога списа, у који смо унели само неке главније појаве светлости у атмосфери и њихов погодбени однос са променом времена, не смемо пропустити без напомене нарочито она физичка знамења, која су утврђена емпиријом и

на којима „прост свет“ упорно заснива своју „народну“ метеорологију.

Свакомје познато, да не само у нас него и у других народа, постоји утврђено веровање, да мене месеца утичу на промену времена и, кад је то веровање добило већ право догматичко обележје, неће зар бити на одмет, да и њега овде забележимо у циљу потпунијег схватања практичне метеорологије.

Многи смо, више пута, били у прилици да чујемо од некога старца или старице, како „прост“ народ, по мени месеца, погађа наступ промене времена. Тако смо понекад чули од некога старијег домаћина да заусти: „Умио се, вели, месец, кишом или снегом — биће ове седмице облачно време;“ ако је изашао млад месец, појавила се младина, уз ведро и чисто време, — чули бисмо да се старац радује, јер се утврдо нада лепом времену у почетку тога месеца; ако ли се пак деси облачно или мутно време када је први пут изашао пун месец, — чича би нам рекао: „Надај се, синак, ветровима и промени времена;“ или, ако би у последњој четврти угледао обноћ, да месец прелази преко ведра неба, — онда се наш народни метеоролог утврдо нада чистом и ведром времену и тада ће све учинити, да се на време уради: пожње, оврши, покоси, итд.

Према оваком утврђеном веровању, можемо поуздано рећи, да народ много полаже на тачно познавање промене времена, да живи и поступа по запаженим појавама које се дешавају о мени месеца, посматрајући, дакле, у каквом се стању атмосфере дешавају поједине мêне месеца; стога бисмо могли, зар, рећи, да је за сељака месец — најпоузданији календар, много бољи и од оних погађања промене времена, која су заснована на научној метеорологији!

Та иста знамења, што наговешћују ранију или доцнију промену времена или слабије и јаче колебање ваздуха у извесним правцима атмосфере, непрекидно прати оштрим оком и практични бродар са палубе, крова својега брода, пловећи по рекама или морским и океанским пучинама; на њих се озбиљно осврће и рибар, који је, уз горко стечено искуство, свакад опрезан и дубоко размишљен у избору времена: кад је „најпробитачније“ поћи на далеки риболов, а када не, јер се свакад само по таким приликама или знамењима одлучује на срећно предузеће.

У наточ таквом тврђењу неко нас, зар, може упитати, а откуд потиче такав наук?

Ми бисмо одмах одговорили, да је одговор на то врло прост. Та знања свакако нису поцрпена из какве физичке опсерваторије или метеоролошке централне станице, већ из оне универсалне људске опсервације, која, од пре неколико хиљада година, чини непрекидна и необично марљива опажања у области земљине атмосфере и прати све појаве у њој по одређеном циљу и даним променама, које отуда потичу. Таква навика у истраживању поменутих природних погодаба, родила се са човековим интелектом и она га непрекидно прати још из његова почетног живота, из доба дивљаштва; она се наслеђивала у његову животу и његову раду с колена на колено, од једнога народа и племена пренашала на други, као и свако друго знање или искуство и традиција. Кад бисмо само упитали нашег сељака о поменутим познавањима промене времена или, кад бисмо могли повести разговор са неким „простим“ човеком из удаљене туђине, па ма и са неким афричким или аустралијским дивљаком, — уверили бисмо се, да се они сви подједнако слажу у познавању и оцењивању промене времена по једним истим појавама и знацима у атмосфери и на небу. Ми бисмо се на сва њихова казивања само могли чудити, како су више или мање слична једно другом, и онда бисмо се морали упитати: одкуда то долази, да метеоролошка наука не скреће пажњу на на та општа човечанска опажања, него се већим делом својих истраживања зауставља на испитивању само неких „средина“ и брижљиво бележи и региструје текуће промене у њима? — Па кад се сав метеоролошки посао свео у такво схватање научног истраживања, зар онда нема места оном оправданом приговору, који је у најновије време учињен научној метеорологији од стране рускога природњака Н. Посилова, који вели: „Ја мислим, кад бисмо скупили и научним методом редиговали у једну књигу све народне опаске и његова казивања, која се односе на погађање промене времена, могли бисмо још одавно поцрпсти за се корисна знања, у место тога, што непрекидно и упорно верујемо, да се, народ, тај „прости свет“ бави у заблуди око таквог посла и да се у томе питању безазлено вара!“

У наточ таку неоправданом приговору, који по сваку цену ниште емпиријске тековине људскога интелекта, изнећемо на овом месту емпиријске закључке рускога „народног метеоро-

лога“, који је пуних тридесет година марљиво посматрао и бележио мене месеца, и тим путем, дошао до закључака, који су необично прости и лако схватљиви.

„Ако се — вели чича Фађејев — месец први пут појавио уз ведро време најмање 24—48 часова, онда можемо бити уверени, да ће и у идућих шест дана. Ако је месец у првој појави провео први дан уз облачно и мутно време, онда ће бити такви и наредних шест дана. Ако је пак месец одборавио онај први дан, дакле првих 24 часа, уз промењљиво и мутно време, онда — вели Фађејев — запамтите то стање времена, па ћете се уверити, да ће се такво исто стање поновити и у оних шест дана, који преостају до његове друге мене или, у крајњем случају, у тих шест дана не можемо се поуздано надати истрајном стању времена.“

„Тим истим поретком можемо трагати, по календару или личном памћењу, и за оним другим трима менама месеца, посматрајући и бележећи какво је време и какве се промене дешавају у добу његова периодска, наизменична трајања, тј. од једне мене до друге.“

Овај поредак личног посматрања и такво просто извођење закључака, одиста је тако лако схватљиво, да се простије не може ни замислити. Стога, како у нас тако и других народа, има много старих људи и жена, који, и без календара, све ово добро знају и редовно прате промену времена, која се дешава, уз мену месеца, у атмосфери.

Зар то нису у неком систематском поретку представљене оне исте народне опаске, по којима он, традиционално, с колена на колено, закључује, са већом или мањом вероватноћом, по лету — каква ће бити зима: то су она иста посматрања и опаске народне, по којима он по времену и приликама минулог зимњег доба предвиђа унапред какво ће бити пролеће и лето, на што много полаже и рачуна у својој привреди, која је зависна од таких атмосферских погодаба.

На завршетку поменућемо, да је сада већ настао изразит преокрет у метеорологији, који је дошао услед нових научних метода у грађењу прогнозе времена, чиме је скренута пажња научног света. Сада су већ почели учестано излазити на јавност не само омањи чланци него и опширне расправе у научним часописима, који се јако приближују овим питањима, као најновија посматрања, марљива методска бележења и сумирања свеколиких посматрања промене времена, из свију крајева света.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Les Reformes et la Protection des Chrétiens en Turquie. 1673—1904. Firmans, bérats, protocoles, traités, capitulations, conventions, arrangements, notes, circulaires, réglements, lois, mémorandums, etc. par A. Schopoff. Paris. Plon-Nourrit et Cie, imrp.-édit. 1904. 8⁰. 645.

Питање о реформама у Турској добија сваким даном све више материјала за своју историју. Уговори, протоколи, дипломатске ноте, меморандуми и т. д. о овом питању толико су већ многобројни да је и стручњаку врло тешко водити прегледну „евиденцију“ о свему томе. Не малу услугу у том погледу чине познати зборници, као што су Тестин, Габријел-Норадунгијан ефендије, Аристархи-беја, Мартенса и т. д., а нарочито званичне публикације, које британска и француска влада (каткад и друге, н. пр. талијанска и аустроугарска) подносе својим парламентима ради тога да обавесте јавно мнење о своме раду по овом питању. А већ познато је да је оно данас једно међународно питање. На жалост, поменути зборници са својим материјалом заостају већ далеко иза данашњих дана, а званичне публикације — Жута, Плава и Зелена књига — обично садрже само радњу по једног одређеног, краћег периода, те тако ономе, који хоће да има потпун преглед горњег питања, ипак недостаје знатан део битнога материјала за оријентацију. Правим историцима ово још и не би било нека велика неприлика, али дипломате, публицисте, државници и т. д. нису свакада у могућности да се посвете дугим и заморним архивским студијама те да дођу до материјала, који им у овом погледу може требати. Отуда би се, без сумње, могла сматрати као добит једна публикација, која у наше дане гледа да ову празнину попуни и да

широј публици учини доступном ону масу дипломатских докумената, султанских и других аката, који су везани за ово тако важно питање о реформама и заштиту хришћана у Турској.

Изгледа да је г. А. Шопоф и сам то имао на уму; бар у предговору своје књиге, чији смо натпис исписали у заглављу овог реферата, он изреком даје израза тој мисли. На жалост, начин, на који је изведен овај посао, оставља стручњака врло незадовољеног и одаје једну намеру, која је у битној супротности и сасвим далеко од тога да „учини услугу историјској науци“, што писац жели у своме предговору. Шта више, ми се не устежемо да још одмах, у почетку овог приказа, обележимо ову публикацију као ствар, којој је скривени циљ сасвим нешто друго, што не само мало или нимало везе има с правом историјом, већ се може уврстити у ону гомилу шарених брошура о истом питању, које се пишу да мистифицирају европско јавно мњење о политичким аспирацијама словенског хришћанског становништва у Турској. Заједнички циљ пак њихов је у том да се ово становништво представи као бугарско и да се аспирације осталих балканских држава у погледу наслеђа „болесног човека“ — осем бугарске државе — обележе као илегитимне.

*

Г. Шопоф је спојио питање о реформама у Турској с питањем о заштити хришћана. То се види већ и по самом натпису његовог дела. Отуда је своју збирку докумената по овим питањима отпочео капитулацијама, закљученим између Француске и Порте у Једрену 1673., саопштивши из њих само оне чланове, који се односе на протекцију хришћана. Иза овога дошли су уговори Аустрије с Турском у 17. и 18. веку, из којих су такође саопштени само понеки чланови, затим уговори руско-турски и т. д. Питање о реформама у ужем смислу започиње документом под бр. 13., у коме је познати султански хатишериф од 1839. и иза тога иду документи, који се ближе односе на еру танзимата и дипломатску акцију за време париског и берлинског конгреса. Најпосле су ту неколики документи новијег доба.

Питање о реформама у Турској стоји, до душе, у тесној вези са питањем о заштити хришћана. И с те стране можда се не би могло много замерити писцу што је из велике масе докумената о овом предмету одабрао само неколике, и то оне, који почињу поменутим француско-турским капитулацијама. Али је за данашње стање овога питања још од много већег значења радња Порте и Европе на унутрашњем преображају отоманске империје. А та радња почиње истина од поменутог ђулханског хартишерифа, али претежно пада у период после

париског мира и берлинског конгреса. Из овог периода и има највише материјала за детаљну оријентацију у великом питању о реформама.

У овом погледу зборник г. Шопофа има не мало празнина. До душе, аутор истиче и сам да је ову збирку градио првобитно за свој властити рачун, одабирајући за време свог дугог бављења у Турској оно, што је њему требало ради оријентације по овом предмету. Отуда је ваљда и дошло да и ако су му стајале на расположењу класичне збирке: Тестина, Нораду̂нгијан-ефендије и т. д., ипак у ову збирку нису унесени документи, који стоје у директној вези с овде објављеним актима, и по којима се једино и може разумети прави смисао целе акције на пољу реформа. Тако, примера ради, да поменемо да је аутор саопштио хатихумајун од 18. фебруара 1856., изоставивши целу дипломатску акцију пре тога, која је била од битног утицаја на тај акат и у којој се налазе сви главнији елементи тога султановог акта. И ако су иза овога документа саопштени неколики акти дипломатски, по којима се може судити о природи и суштини реформа, извођених после париског мира, ипак је и у томе поступано врло нерационално и несистематски. Тако саопштене су депеше Горчаковљеве од 12. и 20. маја 1860. год., а изостављене за ствар не мање значајне депеше о мисији Мехмет-Ћуприли паше у Босни и т. д., које су биле не мали ослонац у дипломатској кампањи, коју је Русија водила поводом питања о реформама. Исто тако аутор је саопштио представку о извршењу хатихумајуна од 1856. и не означивши да је то акат, који је Фуад-паша упутио представницима Порте код страних дворова 1867. и у којем је, наравно, само с похвалне стране говорено о султановом акту. Па кад је већ дошао на идеју да и овакве акте уноси, онда је необјашњиво зашто су изостављени и други акти исте природе, н. пр. рапорт великог савета великом везиру од јуна 1864. о уведеним мерама и т. д. и т. д., што је такође реформа на основу хатихумајуна! У овом погледу вреди да поменемо да је у овој публикацији француски текст и самог хатихумајуна сасвим друкчији него што је то у Тестиној збирци. У тренутку кад пишемо ове врсте није нам при руци збирка Аристархи-беја, али ће по свему судећи овај текст овде бити неки дотеран, модернизован превод самога аутора, који се прилично разликује од старије, досада неосумњичене публикације у Тесте.

Документ, који садржи закон о уређењу вилајета, не носи такође у овој збирци годину; осем тога никаква индикација не означава да је то ранији закон о уређењу дунавског вилајета. А у једној

оваквој збирци таква напомена била би на своме месту. У непотпуности овога реда треба урачунати изостављање Султановог рескрипта о организацији Haute Cour de justice, уведене 1868., па онда закон о Држав. Савету и читаву једну серију закона, који су издавани у периоду танзимата, а имају директног значаја и за положај хришћана и за питање о реформама. У том погледу истичемо нарочито законе о организацији мешовитих судова, па онда берате о томе од 1869., 1879. и т. д.

Новије доба заступљено је у овом зборнику протоколима двеју цариградских конференција (1876. и 1880.), затим текстом сан-стефанског и берлинског уговора, неколиким другим дипломатским актима, турским уставом и подацима из Жуте и Плаве књиге од 1895. па до 1905. год. Као што је познато, ово је нова фаза питања о реформама у Турској и у њој су се нарочито бугарски агенти трудили да питање о реформама вежу за политичке аспирације бугарске кнежевине. Аутор је и овде пробрао и објавио само извесне акте, нарочито оне, који питање о реформама доводе у везу с радом познатих маћедонских комитета и тако дају целом предмету извесно, шовинистичко обележје. У том погледу њему је нарочито било стало да у ову публикацију унесе програм комитета за аутономију Маћедоније и Албаније (документ под бр. 74.) и програм маћедонског конгреса, држатог у Софији 1902. (документ под бр. 75.), и ако цео свет зна да ови документи за цело ово питање имају само значај незваничних новинарских чланака. Што још лепше илуструје намеру ауторову, то је да кад му се већ учинило потребно да уноси и оваке документе, ипак у целој збирци нема ниједног документа, који би указивао и на дипломатску акцију других балканских држава осем Бугарске. Писац у библиографији истиче да је имао приступа и у неке дипломатске канцеларије, н. пр. у Софији и Цариграду, па је одиста не мало чудно како није могао доћи н. пр. ни до каквог акта српске владе бар по питању о црквено-школским захтевима наших сународника у европској Турској или у погледу држања Арнаута у Старој Србији. А такви акти, објављени и познати и кроз српску и кроз страну штампу, били би за ствар ако не од веће а оно бар од толике вредности колике су и меморандуми маћедонског комитета, које је аутор уврстио у своју збирку....

Серију докумената у овој збирци завршују неколики документи о острву Самосу, о Ливану и Криту. Што се овог последњег тиче, аутор је унео само документе, који иду до 1878. год. Међутим дипломатски документи последњих година, н.пр. Жута и Плава Књига,

садрже податке и из најновије историје овога острва, те је права загонетка зашто их писац није унео у своју збирку, кад јој је већ дао натпис Реформе и Протекција хришћана! То у осталом најбоље приказује тенденцију ове публикације и њену вредност. Онај, ко хоће да дубље уђе у ова питања, мораће ипак и поред ове збирке потражити друге, оригиналне публикације, које имају бар ту добру страну што су потпуније и без тенденције, Ипак за нас је и ова од неког значаја, јер показује колика је активност наших суседа да на себе сврате пажњу европског јавног мњења...

Проф. **Ал. Станојевић**.

Г. Баласчев. **Неиздати турски документи о српском устанку 1805 и 1813.** Прештампано из „Срп. Књиж. Гласника“ (књ. XIV.). Београд. Штампарија Св. Николића, 1905. (Цена ?) Страна 32, 8⁰ (С бугарског превео М. М. Ибровац).

На завршетку своје критике и прегледа извора за израду историје постанка данашње Србије у књизи „Устанак на Дахије“ (стр. 45.) изнео је Стојан Новаковић један мали план: шта све претходно треба урадити па да се тек онда узмогне приступити раду на овој епоси српске историје, коју он обухвата временом од Свиштовског до извршења Једренског мира (1791.—1830.). На име он ставља у налог да се што пре критички издаду сва акта, документа, архивска грађа и извештаји, који се тичу првог и другог устанка, даље све што има преписано из руских и париских архива у Д-р В. Богишића и Д-р М. Гавриловића као и да се исцрпу аустријски, пруски, енглески архиви, у којима несумњиво има доста грађе за историјске догађаје, који су се у ово време одиграли. Пада у очи да Новаковић у овоме свом налогу, и ако је на страни 30. ове своје расправе поменуо познату Рашид-бејеву „Историју чудноватих догађаја у Београду и Србији“ (српски превод у Споменику С. К. Академије XXIII.), не поклања ни мало пажње турским изворима из поменутога периода балканске историје уопште и српске на по се. Међу тим књижица Баласчевљева показује, или боље она тек наговештава, од колике су важности и значаја за овај а и друге периоде српске историје извори прве врсте, који се налазе на турском језику и помоћу којих

ће тек моћи дубоко и свестрано да се уђе у најразличније и најкомпликованије односе и борбе српских устаника са Турцима. Па не само с те стране, него и што је још значајније, ови султански фермани (разнога облика и садржаја), везирске и других административних лица и инстанција буурлтије, судско-шеријатска решења разноврсних процеса као и разни протоколи куповина, продаја и наравнања, документи о подели наследства, разне мере лакалних административних власти, молбене представке становништва, расходне књиге и буџети појединих вилајета, трговински уговори са суседним земљама и њихове примене тек ће бити у стању да нас упознаду са фактичним **друштвеним склопом Отоманске Империје**, која је за неколико векова своје некултурне владавине успела само, да у себи самој издиференцира оне елементе, који су 1804. год. неминовно морали устати на самоодбрану и ослобођење од државе, којој су тако дуго били потчињени. Јер национални и верски антагонизам између хришћанске раје и мухамеданских господара био је појачан и заоштрен до кулминационе своје тачке, да се тако изразимо, социјалним антагонизмом, који доводи по сукоба робове и господаре исте народности и исте вере, а некмоли кад је све то, као што је овде био случај, у исто време удружено[1]. Овим хоћемо да кажемо, да тек онда кад се буде створила јасна слика целокупног система турске владавине и њених односа према хришћанима, моћи ће се јасно прозрети и схватити узроци првог српског устанка и сви слични покрети у турској царевини. У овом погледу до сада је најзначајнији покушај Калајев, док су Ранке, Новаковић, да и не помињемо остале писце, баш овој најважнијој страни најмање пажње поклањали.

Из свега овога јасно излази, колико ми ценимо поменуте турске документе, од којих је само неколико Баласчев унео у ову своју књижицу што их је с турског превео Г. Д. Ихчев, који се сада бави описивањем турских књига у софијској Народној Библиотеци.

[1] Најбољу потврду за ово даје народна песма „Почетак буне против дахија“, која каже:

Ту кнезови нису ради кавзи,
Нит' су ради Турци изјелице,
Ал' је рада сиротиња раја,
Која глоба давати не може,
Ни трпити турскога зулума.

Вук Караџић: Срп. Нар. Пјесме, књ. IV. стр. 118.

Оваквих докумената или тефтера, како сам писац каже, има до 318, разнога обима и са различитим бројем листића. Сви они обухватају време од 1604. до 1850. год. а у Софију су сабрани из месне (т. ј. софијске) турске библиотеке, као и из видинске а можда и самоковске.

Од свих докумената из 1804, 1805 и 1806., који су тако важни за овај део наше нове историје и који би према извесним његовим наговештајима бацили нову светлост на Портине намере према српским устаницима, Баласчев је изнео само један из 1805. године. „У тефтеру за 1804. г. налазе се," вели он, „документи који сведоче да је турска влада, ма да се чинила да одобрава Србима, хришћанима што су се били подигли против дахија и неких крџалиских вођа, ипак у ствари чинила у Софији припреме за многобројну војску." Али и ову бурултију као год и остале документе, који сви у 1804. носе припреман карактер, он не износи у целини, као год и документе из осталих поменутих година, од којих су поред осталих важне две наредбе Портине: једна из новембра 1805., која је упућена Ибрахим-паши и Саид-Мустафа-паши а у којој се овима наређује да прихвате команду са Мехмед Хесапчием, хазнатаром румелиског валије, над разбијеном војском нишкога Хафис-паше. Други документ из јануара 1806. год. садржи наредбу везиру Саид-Мустафа-паши, да из Босне са старешинама из ново-пазарског округа нападне на Карановац, који је тада од Срба био већ освојен.

Прва тајна бурултија (наредба), коју је Баласчев изнео у целини издана је у Цариграду 25. маја 1805. а стигла је у Софију 1. јуна исте године. У њој се говори о све већим размерама, које узима српски устанак и о потреби да се што пре угуши. Затим се из ње врло лепо даду увидети расположење, које је устанак изазвао код свих поклоника дин-ислама као и сва сретства, која против устаника Порта предузима и одобрава. Наредба гласи: „Да се убија, уништава и стреља сваки бунтовник, ма где се такав ухватио, да би се у корену могла уништити клица устанка. Овај начин поступања, успешно извршен, рачунаће се и као освета правоверних мусломана, коју налаже њихова верска дужност." Јер је турска добро увиђала, да ако се устанак оснажи, може се свуда раширити и изазвати „важне и судбоносне последице" за њен опстанак. Старешине, које су овом наредбом наименоване, биле су: Саид-паша, управитељ дукакинског санџака; Ирпањали-Мехмед-паша, управитељ чирменског санџака; Инекли-Дервиш-паша; скопски Али-беј-оглу-Хасан-беј, и за главног управитеља Малик-паша, коме је дата титула „баш-бог." Оваква једна

наредба била је упућена Ел-Хаџи-Мурад-аги, коме је остављано пет дана рока да брзо сазове све војнике из потчињене му области, да их спреми и уреди и да сам спремније и јуначније наименује за старешине појединих одељења.

У тефтеру од 1813. год. налази се деветнајест различитих докумената, који се могу поделити у три категорије: прво документи, из којих се виде припреме турске за покоравање Срба; затим документи, који говоре непосредно о турској акцији у Србији и трећа врста, која констатује само извршење овога акта. Баласчев је дао кратак извод и преглед свих ових докумената са датумима, који им одговарају. Само један ферман из августа (15—20) 1813 изнео је он у целини. Овај је ферман упутио Султан Махмуд софиским властима у којима их извештава да је за врховног команданта нишке и румелиске војске, са неограниченим правима, поставио везира Ел-хаџи Мехмед-Бахрам-пашу, бившег управитеља чирменске области, пошто је ранији Карсли-Али-паша неодлучно руководио повереним му пословима. Даље се у овом ферману налазе наређења новоме команданту: којим правцем да упути своје операције и како да удеси своје држање према покоренима као и одржавање веза са турским војскама од Босне и Видина. Као што се види, из овог документа излази да се за правог победника над Србима 1813. год. има сматрати овај Мехмед-Бахрам-паша а не Куршид-паша, који је тада остао у Једрену.

Само ова два документа, која је једино Баласчев у овој књижици изнео у целини, довољна су де покажу сву важност поменутих турских извора за проучавање оне велике деветогодишње борбе, из које се развила идеја и за политичку независност нове Србије. Сама пак књижица Баласчевљева има и већих научничких претензија, мада се из натписа то не види. И он би много боље урадио и науци више користно, да је, у место непотребних увода и сувишних објашњења ова два документа, изнео у преводу још који од оних докумената који му стоје на расположењу. Јер издавање историских докумената и писање историје два су посла, која додуше воде истом циљу, али која се морају потпуно одвојити један од другог. „Објављивање грађе“, као што лепо примећава Новаковић, „треба да је посао са свим засебан од писања историје и да се врши по прописима који се диктују потребама науке и критиком извора. . . Скупљач грађе и конструктор историје ретко се, у осталом, и састају у једном истом лицу. То треба да имају на уму и скупљачи грађе и историци“. Ово мишљење Новаковићево може се само у толико допунити: да ова два посла не треба радити истовремено

на једном месту, пошто иначе није искључена могућност да савестан скупљач и издавач грађе буде и добар историк. Овај покушај Баласчевљев је један од најмаркантнијих примера, који се за потврду горњега мишљења може навести и он као ретко који сличан пример показује како ове послове не треба радити. Међутим желети је да посао, што га је Баласчев отпочео, буде што пре, ма на који начин, настављен и завршен. Јер ће се њиме много, врло много допринети оном тешком и великом задатку, који има права историјска наука.

Ђурђе Јеленић.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Пјесме Авде Карабеговића. — Авдипп другови за спомен на пријатне другарске часове, које су у ђачком животу провели са својим другом а нашим младим песником, издали су лепу збирку његових песама. У првој групи песама ове збирке налазе се три песме, у којима песник покушава да и сам уплете један скроман цветак у венац витешких српских бесмртника, који 1804. отпочеше борбу за слободу свога народа. У другој се групи налазе разне песме, међу којима има врло лепих, од којих је знатан део посвећен српским књижевницима и песниковим пријатељима. Са много више полета испеване су „Емпре“ и „Са Источног Парнаса“, у којима се тек јасно и огледа Авда као песник. Неке од њих раније су штампане у нашем листу.

После толико непоетских и накарадних стихова, који се одликују извештаченошћу, неприродношћу и нескромним претензијама, ова збирка искрених песама долази као у добри час свакоме ономе, ко воли и зна шта је поезија. Узалуд ћете овде тражити „високе мисли“ и космичкодушевне проблеме најновијих извештачених српских непесника, али ћете зато наћи у овој збирци много просте искрености, управо нечега нашега и источњачкога. Ова збирка песама има 58 стр. а стаје (ваљда) 1 дин.

Наши Поморци: II. Младић. — У 106. издању задужбине Илије М. Коларца изишла је ова књига, која је друга приповетка из циклуса приповедака што носи опште име Наши Поморци.

У овој је књизи, уз мало романтичну историју мужа који путује по мору и жене која остаје на дому, изнесен, оним познатим бокељским морнарским језиком коме требају многи коментари, немиран живот наших помораца Бокеља, који за крухом јуре у све четири стране света, који на ћудљивоме и покретноме тлу мора проводе живот свој, живећи оним распусним морнарским животом; ту су описани, са оном познатом љубави, којом се одликују наши поморци, многи индустријски градови, бујни и

[1] Ко од писаца или издивача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

шумни, до којих оних доспевају и у којима се привремено задржавају; у њој су приказани занимљиви контрасти монарског живота: крајњи напор и титанска борба с морем за време рада с једне стране, и с друге распусни и безбрижни живот за време одмора.

Интересантност ове књиге је појачана удаљеношћу места на коме се нама мало познате радње дешавају. На крају крајева, развијено познавање самога живота превазилази уметничке диспозиције самога писца.

Приповијетке Ксавера Шандор — Ђалскога (Љубомира Бабића). — У 96. и 97. свесци симпатичне мостарске „Мале Библиотеке“ изашле су две приповетке најчувенијег хрватског литерата, српској читалачкој публици доста познатога, Ђалскога. Прва се од њих зове „Зашто? и у њој износи писац жеље, наде, љубав и тужну историју трагичног свршетка живота једнога младог, доброг и идеалног младића, који на самртничкој постељи, у последњим роцима, отпочиње да остварује маште свога млађаног доба: заљубљује се и чини му се да бива љубљен од здраве и младе девојке, пуне снаге и живота, која је тек ступила у прве дане одређених тежњи и осећања. Због тога се овај безнадежни болесник чисто опоравља неким нејасним психолошким дејством у присуству и уз брижљиво надгледање и саучешће овога младог створа, који се у исто време из простог животног нагона заљубљује и вери са лечником, који има у себи више свега онога, што је потребно једној младој и здравој девојци. Али то баш ускорава смрт болеснику а код ње изазива грижу савести због мишљења, да му је она живот убила. Заказани сватови ћутањем се одлажу на одређено време и кад је једног дана она изјавила жељу своме веренику да што пре сврше уобичајену процедуру, закашље се на једанпут и избацује лопту крви од прилепљиве и неизлечиве болести, коју је од несрећног младића добила. У другој причи: „Сан доктора Мишића“ описује Ђалски, како се једноме човеку, опет лекару, са реалним и научним погледима на живот, приказују на сну извесна кобна привиђења, која се на крају сва и остварују. Доктор, секцирајући леш младе и дивне певачице, која му се пре тога непрестано, и ако потпуно непозната, појављивала у памети, посече се зараженим хируршким ножићем а након неколико дана сврши са животом.

Литерарни правац Ђалскога, према овим двема приповеткама, потпуно је неодређен и нејасан. Поред интимних и искрених описивања осећања и верних ситуација и природних лепота, којих код њега доста има, налази се ту много фантастичнога, неодређеног, мистичког и спиритистичког, што све чини једну огромну збрку у појмовима и погледима, у којој је човеку апсолутно немогуће да се нађе. Ту вам је помешано толико тачнога и нетачнога, истинитог и у машти створеног, доброг и рђавог, као код ни једног другог иначе признатог писца у целој југословенској књижевности. Не би било згорега, да „Срп. Књижевна Задруга“ добро припази, шта ће од овога писца будуће југословенске заједнице издати после радова једнога Лазе, Јанка, Глишића, Матавуља, Сремца, Боре Станковића и др.

Гетеов Вертер у српском преводу. — Човек, који воли књижевност ретко кад има прилике да се у исто време толико обрадује и ожалости, као што је то случај овога пута. Радост, коју је код нас изазвао глас, да српска читалачка публика добија на своме језику краснога Гетеовог Вертера,

кога само треба тачно у његову историском смислу схватити и разумети, намах је помућена чим смо ову књигу (93—95 свеска „Мале Библиотеке". С немачког превео Бранко Мушицки) добили у руке. Превод и језик, на који је ова ствар преведена, просто да се изразимо, стоје испод сваке критике. Само неколика упоређења, која због простора не можемо овде изнети, довољна су да покажу, како смо наказног Вертера добили. Сем срећно успелог српског Вертера Лазе Лазаревића, пада у очи, да је Вертер због несавесности и неразумевања посла код Срба врло рђаво прошао. Овакав превод Гетеовог Вертера значи за српску преводну књижевност, исту добит, коју је она иначе пре кратког времена добила у оној сулудој и неписменој пародији Вертера, о којој смо прошлога пута изрекли свој суд.

„Мала Библиотека" треба добро да отвори очи шта уврштује у ред својих издања. Она је досад толико добрих ствари дала и успела да придобије симпатије чак и инертне српске читалачке публике. Ми њена издања најискреније препоручујемо свакој српској кући, али зато од ње захтевамо да савесно врши свој племенити задатак и да се високо издигне изнад кужне и шпекулантске атмосфере новосадских шпекуланата и свих осталих „културтрегера", којих је код нас тако много. Ми се томе од ње надамо, у њену добру вољу и искрену преданост ствари верујемо, ми то од ње с правом тражимо. Иначе ово што се десило са Вертером много је већи и тежи грех но што је нпр. оно што је уредник „Пријегледа" допустио у двема последњим свескама, да прво пише Ото Хаузер о Светиславу Стефановићу а одмах затим Стефановић о Хаузеру.

Ускршњи књижевни додаци наших политичких листова. — Од неколико година уведено је код наших политичких листова доношење књижевних додатака о Божићу и Ускрсу, новина колико корисна толико и штетна; корисна по добрим додацима, који су у мањини, штетна по рђавим, који су у већини. У колико су ти додаци књижевни, ми ћемо их овде приказати.

Самоуправа. — М. М. П. Пролетње јутро, обична и доста пријатна песма; Hop Frog, Ускрс, једна мала енциклопедија различитих религиозних појмова о ускрсу природе, о пролећу; Мих. Сретеновић, Сиромахов ускрс, филантропска и сентиментална бајка; Влад. Станимировића добар препев двеју Хајнеових песама; Невесињски, Добром срцу — добар Бог, једна слика из савремене друштвене средине херцеговачке у којој се црта „цивилизаторски" рад Аустрије; Ник. Х. Илић, Проспидба, песма, безбојна и штура; М. М. Ускоковић, Фантазија, Недирнуто Срце, леп и пријатан превод једне музичке фантазије на језик литературе; Dis, Посета, песма, један нерешив песнички ребус; М. Д., Успомена једнога роба, извод из врло занимљиве књиге („Souvenirs du Bagne") анархисте Лиара Куртоа.

Одјек. — Дан. Јанковић, Народе мој! и После боја, две патриотске песме; М. Јуда, песма, М. П., Васкрс једнога устаника, једна пригодна слика из живота македонских комита; Милорад Петровић, Из „Чучук Стане", одломак, Јован Скерлић, Огист Барбје, страсно и топло написан чланак о песнику Јулске Револуције, С. Д. Петровић, Сусрет, песма по форми; Хајне, Трагедија, ваљан препев, Тод. Петар „Чауш", Дина и Сајтарија и Коле „Прекидаљка", нишким дијалектом написана приповетка по обрасцу који је Сремац дао; Уланд, Њој, препев; Јаворов, *⁎*, препев; Иван

Ивапић, Изложба грожђа (из мемоара једног паланачког уредника).

Дневни Лист. — Милорад Ј. Митровић, Анђео сам и ја био...", врло саркастична песма; Алекса Шантић, Елегија; Рад. Домановић, Увели цветак, једна већ причана прича; Дан. Јанковић, Доцкан, песма; Вел. Ј. Рајић, Васкрс дубока и искрена песма; Андре Терје, На моме прозору, превод; Дан. Јанковић, Мојој Суседки, песма; Сокољанин, Слутња, песма; Dis, осакаћен препев разглашеног Арверовог Сонета, Авда Карабеговић. Не куни се:

Правда. — † Драгомир Брзак, 1. Исус Христос, бомбастична песма од преко сто редова са педесет знакова чуђења, и из заоставштине његове. 2. Мудре изреке Брзакове, прављене по калупу Сафирову а једна из њега и извађена; Ник. Х. Илић, њој, две рђаве песмице, Невесињски, Невјеста и по, занимљива прича; Мих. Сретеновић, Ружа, песма у прози; Сокољанин, Сан, песма; Уланд, Блажена смрт, препев; Фафанов, Зар не видиш, препев с руског.

Политика. — Душан Симић, Дубровнику, болна песма, најјача од свију у ускршњим додацима; В. Станимировић, Кроз Отаџбину, патриотска песма; Милутин Јовановић, Finale, две песме, Милорад М. Петровић, Из „Чучук Стане", Вељко полази у бој, одломци из већег циклуса песама које имају за мотив врло погодну личност из наше историје; Милутин Јовановић, Добошар, врло лепа прича из касарнског живота, Ал. Жеља, песма у прози, Ј. У. 1) Христов Лик, 2) Професорска посла, врло занимљиве ствари из професорских предавања.

Борба. — М. М. Ускоковић: Врбица рабаџиског сина; Максим Горки: Песма слепих, слика из живота људи из „На Дну", јака и емоционална; М.: Атом, хумористичка прича.

Штампа. — Хајне: Серавина, Јоланта и Марија, два никаква препева, Сокољанин: Славујева песма и Пољупци, песме; Рад.: Из Природе, две неприродне, неискрене песме; Мих. Сретеновић: Слепи Чвор, сличица, А. Чехов: Оговарало.

РАЗНО

Проучавање насеља у српским земљама. — У петроградском „Сборникъ по славяновѣдѣнію" I. штампао је Јован Ердељановић прошле године под горњим именом кратак преглед радова, који су код нас под руководством проф. Д-р Ј. Цвијића из ове области до сада изашли. У своме чланку изнео је Ердељановић прво правац, у коме се крећу поменута проучавања, затим врло кратку анализу познатих Цвијићевих Антропогеографских Проблема Балкан. Полуострва, који служе за основицу целокупног овог великог и за науку тако корисног предузећа. Ту је укратко изложио главне типове српских села, вароши и варошица, који су по досадањим проучавањима пронађени. После тога је прешао на све досада описане области и изнео њихове карактерне особине. Поред тога унесено је овде тридесет и један фотографски снимак: кућа, зграда и предела, о којима је у овим радовима говорено. На крају се налази шест простих малих карата као помоћно средство за боље разумевање самога излагања. Овај рад је и засебно у издању истог Зборника оштампан, по чему га ми овде и регитрујемо.

Из Годишњака XVIII. Срп. Краљ. Академије Наука оштампан је засебно

извештај Музеја Српске Земље, који је Академији поднео привремени управник Музеја Петар С. Павловић. Поред извештаја о стању и раду Музеја овде се налази још и говор Јована Жујовића, којим је он 7. септ. 1904., приликом прославе Стогодишњице Првога Устанка поздравио присутне госте и изнео укратко значај ове корисне и младе наше културне установе.

Најновији речник страних речи. — Познати издавачи Браћа М. Поповићи из Новога Сада издали су овај најновији речник што га је приредио професор Јован Грчић, да би се стране речи, које се код нас употребљавају разумеле и да би се њихова чешћа употреба избегла. Књига је од несумњиве вредности за све оне, који се почињу бавити књигом и пером а за препоруку је нарочито многим неписменим српским новинарима, и поврх свих нетачних објашњења, а нарочито недовољног познавања нашег језика, које смо при њеном прегледу запазили. Има 399 страна а цена јој је 3 круне (динара).

Deutsch — serbische Correspodenz. — Иста књижара издала је збирку писама, упоредо на српском и на немачком језику, која може доста сигурно и врло корисно да послужи свима онима, који не владају немачким или српским језиком, а потребно им је да на њима врше ма какву преписку. Нарочито може корисно послужити трговцима, агентима а и ђацима Трговачке Академије. Велика је 175 стр. а стаје 1·40 дин.

Besteht eine gelbe Gefahr? (Да ли постоји жута опасност?) У Потсдаму је ове године изашла под горњим именом једна повећа брошура, у којој се на „официрски начин“ немачког лајтнанта расправљају ова питања: 1.) Светско-историјски значај битке на Јалу. 2.) Узроци жуте опасности. 3.) Западна култура и цивилизација. 4.) Источна култура. 5.) Савез Кине са Јапаном и 6.) Жута раса је природни савезник Германства противу Словенства. На крају, дабогме, по обичају има и закључак целокупнога резоновања, коме ће се пре свих осталих насмејати прво паметни и трезвени Немци. Незнање, непојимање и тенденциозност главне су црте ове књижице, која открива у своме писцу, грофу Виламовицу-Мелендорфу, диван пример неспособности једнога напућеног и укоченог средњевековног титуларног петрефакта, који се пача у ствари, од којих је далеко, тако далеко и његов ум и способност да ствари изнесе онакве, какве су оне у истини.

Крај једне династије, од Владана Ђорђевића. Изашле су две прве свеске овога „дела“, које треба да сачува спомен о влади Владана Ђорђевића и доцније кад не буде било више међу живима никога, чија су ребра пребијена, будућност убијена, породица упропашћена, живот разорен за владе овог бандоглавог тиранина. Ако се овако брижљиво буде уплетало у надгробни венац династије Обреновића све оно што је ту династију упропастило а земљу довело на ивицу пропасти, као у овим првим двема свескама, свршетак дела многи неће доживети.

За људе, који су се кретали у круговима министара и дворјана, нема ничега новог у овој књизи сем многобројних ситних, кретенастих разговора, здравица и поздрава, повезаних багљавом логиком и пропраћених блазираним и ни мало духовитим причањем. За свет, који није те среће да се у тим круговима креће, открива ово дело сву поквареност и ништавило тих кругова за време једног не-

ваљалог режима. На челу дела лепо би приличила она реч шведског канцелара Оксеншлерна: „Ти не верујеш, сине, како се с мало мудрости управља светом“.

Кад бисмо нашим читаоцима препоручили ово дело, ми бисмо им били дужни рећи и то, да једном руком затисну нос пре но што га почну читати.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Стогодишњица смрти Фридриха Шилера (1759—1805). — Пре неколико дана, 26. априла, прослављена је у Немачкој и на више места ван Немачке стогодишњица смрти Фридриха Шилера. У многим немачким варошима приређене су светковине, на многим универзитетима одржана су свечана предавања; издата су нова издања Шилерових дела у свечаном руху и појавила се маса дела, расправа и чланака о Шилеру. Нарочито пада у очи да је цар Виљем, који је навикао свет на говоре приликом сваког важнијег догађаја, тога дана ћутао и вршио некакве војне смотре, да је његов највиши чиновник исто тако говорљиви канцелар фон Билов био заузет другим пословима, а да је немачка радничка класа најмногобројније и најозбиљније прославила успомену једног од највећих немачких песника. Tempra mutantur et nos in illis.

Може Гете бити већи песник а Хердер већи драматичар од Шилера, али ни један ни други нису били ни приближно тако омиљени народни песници нити су тако силно утицали и покретали осећај и мисао немачког народа као Шилер. Овај омиљени песник слободе, за кога је „зграда праве политичке слободе најсавршеније уметничко дело“, постао је најречитији тумач оног силног гнева и незадовољства, које су осећали сви напредни људи у доба грађанске просвећености према мизерном и ропском животу ситних немачких државица његова времена. Друштвена и политичка мизерија немачког народа у другој половини 18 века јединствена је у историји света. Та беда стварног живота без живота беше отерала песника у царство идеала, у свет „чистих форама.“ И тамо, у средини идеалности, у којој се развио песнички геније Шилеров, постала су његова уметничка дела, која ће вечито сијати и обасјавати стазе пред човечанством. Шилер је био песник, који је познавао беду друштва и људи, али који је био и сувише високо да би осетио рђав утицај те беде. Шилер, који у своме кратком веку није знао ни за пола часа задовољства, осећао је беду живота, желео је потпуну људску срећу и слободу и писао је с уверењем да „кроз лепоту води пут слободи“, савршенству људи. Шилер таквих идеалних тежња и осећаја дао је својим снажним песничким талентом крила немачкој речи, којом је будио и дизао успавано и пало људско достојанство.

Тога великог песника сетио се на дан навршених сто година од смрти не само немачки народ него и цео културни свет. Стогодишњица песникова прослављена је и у Русији, у којој се зна највише и најправилније ценити драж и лепота оне слободе, људског достојанства, смелости, прегалаштва и слободе уверења, који прожимају живот и дела песникова. Најзад, Фридрих Шилер је по рођењу Немац, певао је на немачком језику, али је певао за човечанство, живео за човека, ма где он био и ма како се звао, и за њега тражио слободу. „Бедан је и ситан идеал писати за једну нацију; један философски дух није у стању да поднесе ове границе.

Он се не може зауставити само на једном делу човечанства". И када се плаћени агенти послуже Шилером да задовоље своје освајачке прохтеве и груби материјални интерес на рачун туђе слободе, то је само доказ колико је модерно „цивилизовано" друштво још далеко од идеала, у којима је Фридрих Шилер налазио своје песничке инспирације. И место узалудне ламантације, с којом је наша штампа устала против прославе Шилерове у Сарајеву, ми се придружујемо прослави стогодишњице овога песника, који је кроз уста Карла Мора рекао: „Мука се мора сломити о моју охолост."

Од свију многобројних заморних и дебелих књига, које су угледале света приликом стогодишњице песникове и посвећене његову животу и раду, много одваја одлична студија Франца Мерннга: Schiller Ein Lebensbild für deutsche Arbeiter. Меринг је један од најјачих теоретичара немачке социјалне демократије, аутор њене историје, одличан познавалац историјског материјализма и у целом свету признат литерарни критичар, историчар и журналиста. Он је и овим делцетом самлео у прах и пепео многе заблуде и легенде о Шилеру, које шире и подржавају литерарни критичари „јевтина гласа" а које су исто толико правичне за Шилера колико и она прослава у Сарајеву. Добро би било кад би радове овога писца боље познавале наше књижевне судије, које бесном фразеологијом прикривају само своју неспособност за науку а сулудом насртљивошћу велику нескромност а малу душу.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити „Дело" из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.)

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

Претплатницима и Повереницима

Част нам је умолити сву г. г. наше претплатнике, да нам дугујућу претплату за прво полугође ове год. изволе послати.

Тако исто молимо и сву г. г. поверенике да се заузму око скупљања претплате, да је што пре покупе и са обрачуном нама пошаљу.

Надамо се да ће г. г. претплатници као и г. г. повереници и сами појмити своју дужност коју „Делу“ дугују, и тим нам уштедити време и новац, које смо иначе приморани трошити око непрестаног писања опомена.

Молимо сву г. г. претплатнике да нас на време извештавају о свакој промени адресе.

Они наши претплатници, који не би на време примили коју свеску, моле се да нас о томе известе у року од 15 дана. Потраживања која би нам доцније дошла нећемо моћи задовољити.

У том очекивању остајемо

С поштовањем

Администрација „Дела“

ДЕЛО

КЊИГА 35. Мај, 1905. год. СВЕСКА 2.

ПОЕЗИЈА

ЗА СУНЦЕМ

Тихо и благо спушта се вече
На ловорове мирисне горе;
К'о растопљен опал шири се море,
Вечерњи осмех пучину прелеће.

По плавом зраку небесног мора,
Уморан путник лагано броди;
На пучини глаткој путања златна.
Даљном Западу путника води.

Тамо, на крају светскога краја,
Где се небо с пучином спаја,
Отварају се небесна врата
Од аметиста, пурпура и злата.

Ох, у те дивне светове нове,
Неодољива жеља ме зове,
Да кроза двери алем — рубина
Уђем у пред'о рајских милина.

Ја се отиснух на уздисају
Преко пучине, чаробном крају,
Збацих са себе земаљско бреме:
Тугу и бригу, старост и време.

Пођох за сунцем, на броду лаком,
Душевни вали тихо ме носе

Тамо, где блиста сунчани сјај
Где душа тражи одморни крај.

Пламеним лицем сунце додирну
Ледених вода пучину мирну,
Па онда сијну светлошћу злата
Па га нестаде — кроз тајна врата.

*

Затворише се дверице тајне
На небу још трепти вечерњи сјај
К'о безнадежног, тешког болника
На копно ме враћа мој уздисај
Враћа, ох, враћа у предео — туге трајне.

31. марта 1903.
Дубровник

Владислав II-ги

А. С. ПУШКИН

*
* *

Ја преживех све жеље моје
Ја омрзнух све снове своје!
У празном ми срцу свега неста,
Још само туга ту нађе места.

Под бурном ми судбине моћи
Цватећи мој венац, ох, свену!
Сад живим у тужној самоћи
И чекам: хоће л' ми крај мој доћи?

К'о пренеражен од зиме ране
Кад ветар духне љут
Што још на врху од сухе гране
Трепери последњи листић жут.

Владислав II-ги

ЖИВКОВА ИСПОВИЈЕСТ

ИЗ НАРОДНОГ ЖИВОТА У ЗЕТИ

— САВО П. ВУЛЕТИЋ —

Сунце бјеше тек захладило. Лијепо мајско вече указује се са свијема својим дражима, које оно може приказати у околини којег од онијех лијепијех села, што се налазе у подније Ћемовског Поља — онамо ђе та степа постепено прелази у плодни крај, што је са сјевера заскочио Скаарско Блато. Враћао сам се из поља кући. Уморила ме жеља, да све видим у свом родном крају, у који сам тек на кратко вријеме дошао; уморио се скакутањем од мјеста до мјеста: од плодне њиве у којој се лелуја пшеница као море, до винограда, до цвијетне ливаде, до пашњака у којем сам некад као дијете чувао овце; уморио ме поглед по оној драгој ми равници, које као да се не могах нагледати!... Уморан сам, да, али је тај умор некако сладак!... Вече ме напаја хладом и свјежином, мирис процвјетале околине потрепљује ме, а све што ми до ушију долази, некако ме мило раздражује! Груди ми се надимају!... Осјећам пријатно, а управо не знам што је то, те ми ту пријатност ствара..... Као некако да ми се јавља моје ђетинство, које сам овђе провео!... Да, као да је баш то било оно, али ми се није јављало јасно, но као под неком копреном полузаборава, коју је навукао мој познији живот проведен у другом — даречем туђем — свијету!... С неком неодољивом чежњом како бих хтио да испод те копрене угледам свој некадањи живот; с милином се присјећам свог срећног доба, које сам овђе провео!... Лавеж паса, блека оваца, рика и букање волова пролама зрак и све то годи мом уху

као свирање најљепшег музичког комада што сам га икад у животу чуо!... Буде ми се негдашње представе и осјећања!...

Ој, ђевојко душо моја,
Чим миришу њедра твоја,
Или дуњом ил' јабуком? —
Нити дуњом нит' јабуком;
Него душом ђевојачком!...

Забрујаше гласови двеју Зеђанки, које измицаху путем преда мном између два висока фронта бујне живе ограде, а кроз лаку вечерњу маглицу и лоптасте ројеве мушица, које се дизаху и спуштаху као на каквој еластичној жици. И ако лијепо не виђах своје земљакиње, по оном њиховом звонком гласу, по оној мелодији пјесме, коју сам први пут чуо док сам још мајчину сису сисао, некако ми се чињело да су прелијепе и зажелех, да их изближе видим! Умор се губи, крећем се као на крилима, а пратилац ми Мићо, наш домаћи најамник, поскакује уз мене.

— Би ли запушио? — упита ме Мићо, хотећи зар да ме забашури, док би душом дануо и томе његово питање трже из заноса. Тад тек примјетих, да ми је у руци незапаљена цигара, коју тако дуго носах, и маших се у џеп за жигице, али њих нема!... И Мићо се узврда, јер и он не могаше створити ватру.

— Е-е-е-е-еј, просио сам, па су ме одбили,
Срце моје тугом су обвили!....

— А-â, ето Живка! — разабра се Мићо, кад чу пјесму у једној башти, поред које ја и он пролажасмо, — он ће моћи чекисати. — О, Живко! — завика, а онај не чује, но наставља пјесму:

— Срце јадно хоће да препукне,
Животу ми хоће да се смркне;
То ће бити кад мој зли дан дође,
Кад ми драга за другога пође! —

а глас му бруји уз жубор потока, који туда поред баште пролазаше!...

— О, Живко море-е-е! — опет ће Мићо и то љутито, а Живко ни мукајет, но се занио пјесмом, која му — виђаше се — сасред срца потијече:

— Ја то богме преживјети нећу̂,
Од жалости, од срцâ умр'јећу,
Сахран'те ме близу њеног двора,

Да се она мене сјећат' мора,
У сјећању мене спомињати —
Тако ће ми земља лакша бити!!...

— Е сиромах! Изгоре га Јања! Све оно њу гађе — Мићо ће.

— О-о-о-о, Живко морееее, раздрије се колико мога.

— О-ооој! — одазва се једва Живко. Мени криво што га трже из заноса. Садржина његове пјесме, па онај глас, који тако речито изражаваше боле душе, као кад најмилокрвнија сестра тужи брата свог или мајка кад нариче за својим јединцем, затијем оно што Мићо помену Јању, — све ме се то некако чудновато косну!

— Ајде, хоћеш ли дома? пита га Мићо.

— Ето ме! — одговори Живко, и већ му примјећавах кошуљу, ђе се бјеласа кроз грање. За часак прекорачи ускочак на улазу и изиђе на пут к нама, ђе смо га причекали. Назва „добро вече“ и маши се капе. У толико га уочих и сравних га с његовом пјесмом. Учиње ми се, да он не може друкче пјевати, до онако како га малочас чух. Стасит је, снажан и на први поглед поносит двадеспетогодишњак, али када му се јаче загледаш у чисто сањиве очи, у оне ра̑не боре по лицу му, пред тобом се укаже очита меланхолија, рушевина, пропаст!..

— Можеш ли чекисат'? — упита Мићо Живка.

— Могу.

— Е, ела! Он изгубио ћибрите.

— То си ти Живко?! — у толико ћу ја као присјећајући се.

— Ја, господине, — одговори он тихо и некако умиљато и опет се маши капе.

— Зар је ово имање сад ваше? — упитах.

— Наше. Бабо га — анђели му с душом! — купио баш пред смрт, — одговори Живко и извуче иза силава малу прљаву кесицу од платна, извади из ње огњиво, крем и труд; удари потом неколико пута огњивом о крем, при којем палцем од лијеве руке придржаваше труд, и укреса, те припалисмо, па се сва тројца заједно упутисмо ка селу.

„Сахран'те ме близу њеног двора“ и „Изгоре га Јања“ као да чујах непрестано и то ме некако голицаше. Премишљам, како ћу зађенути Живка, да ми исприча штогод о своме јаду, који као да ми бјеше познат, али као недовољно јасан; оно неколико његовијех или Мићовијех ријечи створиле ми га неком

необичном загонетком и драго ми бјеше, да ми је баш сам Живко одгонене.

— Ти пјеваше... лијепо пјеваш, — зађенух га некако неспретно.

— Поје ола, нико с њим, — брбљави ће Мићо, — али он поје све жалостиво! Посјекла га Јања по срцу!

Живко се намргоди и оштро погледа Мића, па послије стидљиво мене.

— Која Јања, што је то? Јеси ли ожењен, Живко? — трудим се ја, да не пропустим прилику.

Нијесам жењен, — одговори Живко кроз зубе, па заћута. Видим, да му је смрт о томе причати.

— Што оно Мићо рече?.. Да није... заустих и не знавах што ћу даље.

— Испричај му, што се либиш?! — Мићо ће Живку — он није ка̂ ови други људи, да ти се руга, а најпослије то ти свако понаша и ђе чујеш и ђе не чујеш; није ти скришно сад...

Живко га опет мргодно подледа, па се послије окрену мени сасвијем другијем погледом, који као да представљаше срдитост, која се постепено ублажава. Обори потом очи, закашља се, вијђаше се, без потребе, па опет диже очи к мени, а поглед му све блажи. Као да је појмио, да сам му, пиљећи му у лице, хтио нијемо рећи: „причај, причај, интересује ме!"

— Дуга је то прича, — прозбори он једва чујно.

— Да, дуга. 'Одио је он с тога у свијет и сад ће, како се прича, чак у 'Мерику; а ја не бих, чини ми се, сконет тога ни прео Мораче пријешао, — цапдрља Мићо, а Живко га погле̂да мрзијасто и мени као да нешто шапу, да је Мићо сад у нашем друштву излишан; да би се Живко можда распричао, да њега није.

— Мићо, боље да ти пројеш. Требаћеш дома: растовара се сијено, музе се стока, — рекох му и он ме послуша, и ако с очигледном непријатношћу и размину нас.

Кад ја и Живко остадосмо сами успорисмо ход. Вече је већ наступило. Попци су цврчали око пута, ћукови ћучали нешто даље у врбљацима, слијепи мишеви пролијећаху нам изнад глава, а Живко ми је, послије мог дугог и дугог наваљивања, истиха причао историју своје љубави, а уједно и своју историју и то је причао опширно до ситница, како ја

нијесам ни тражио, али он развезао, па му се у причи — чини ти се — излијева уцвијељено срце.

*

— Моја покојна сестра Мара и њена Марица, — прича Живко, — биле су посестриме и држале су се још од шаке ђетета боље, но да су биле од једног оца и мајке. О томе би ти и данас ко драго у селу причао. Играле се заједно, чувале заједно, заједно бивале на прелу, на сједнику, на че̑чки — свуђ. — Држале су ни се и куће одавно. Мој бабо и њен ђед — оба покојни — били јарани од малена, па задржали љубав до суђеног дана. Али Мара и Марица како су се вољеле то је за причу. Па као и Бог то благословио: знам једном о Ђурђевудне, кад се оно у нас највише цецају, падоше њих двије с чечке са оног великог бријеста, што је насред села, на Јововића ублу. Откидоше се конопи испод штице и оне одлеђеше у ава̑, а држе се! Све, што бјеше ту, умрло од страха, гледајући их. Иду к земљи загрљене, а хаљине им се рашириле као шатори!... Падоше и ни малог прста да сломише! — Свако вјероваше, да их је Бог сачувао, што се тако љубе, а да то би̑ ко други, оде в а с у п и т у — што се вели. Покојна Мара једном у игри паде на своју отргнуту бритвицу, што је о пасу посаше и расјече ногу изнише кољена. Сви се ми забринули, па се и разабрасмо, кад јој јаја[1] заустави крв паучином с черепа изнише огња; али Марица (и њој да речем п о к о ј н а) не може да се умири, но се припила уз Марину постељу и стоји је плач и дерњава! — Кажем ти, то је било чудо, што су се љубиле. И та њихова љубав као да пријеђе некако на мене и на Јању. Бјесмо тек промиљели, кад смо почели свуд са сестрама ходити: на игру, за стоком, кад је лијепо вријеме, на брање кошћелица, — вељу ти свуђ. Оне нам нијесу браниле, миловале су нас што нијedне сестре. И ја и Јања постадосмо једно другом тако, као да смо били на једном срцу спа̑ли.

Био сам чапкунаст и међу ђецом ка̑но обад: сваког да задијем, сваком да учиним какву штету; али Јању никад да дирнем или да јој оштетим, рецимо, „кућару" од прашине или „воденицу", што се прави на бујици, кад пљусак удари, но да јој је то ко други учинио, мени је за то грдно плаћао, ако сам му

[1] мајка

ишта могао. Ако дâ ко њој или мени нешто лијепо, што се ије, не шћасмо једно без другог од тога ни окусити, но се тражи да подијелимо. Мило то наше држање Мари и Марици! Почеше нас послије вргови и дирати. Тобож нас вјерили, кад ја и Јања нијесмо ни знали што је то! Мара зове Јању снахом, а Марица мене зетом. Нама постаде то послије обично, као да бјесмо — да опростиш — баш прави вјереник и вјереница, а овамо се једва отресли од пелена! Кад се играсмо с другом ђецом сватовâ, не давах да Јања иком другом буде „невјеста“ до мени.

За ову нашу „вјеридбу“ знаваху сви наши, па и комшије.

Нас двоје чим останемо нàсамо, причамо о нашој правој свадби. Мени криво, што Јању већ не доведу за мном; а опет видим, да то не може бити, док се прво не ожене два ми старија брата? Не знам откуд сам онда знао, да то мора ходити редом: како је који у кући старији. Дође ми да плачем, кад на то помислим!

Ја и Јања смо почели рано чувати, још у шестој години (прави смо врсници, рођени негђе у два дана). — Испрва смо чували јагњад и то заједно. Какво ли је то прво наше чување било! Мајке нас однесу јутром на рукама онако спаваћиве и поћерају јагњад; па кад дођу у брањевину пробуде нас и умију водом из тиквицâ, што су их са собом понијеле; дадну нам хљеба и што уз хљеба, како је кад чему вријеме, па нас оставе код јагњади. Ми смо се послије играли, брали цвијеће, понекад извлачили доње крајеве својих кошуљица, те у њима правили „масаницу“ од удробљеног хљеба и сира, па се тијем залагали. Уз све смо то непрестано мјерили своје сенке, да би знали, кад ћемо поћерати јагњад кући, јер су нас Мара и Марица биле научиле, да је јагњећи попасак, кад нам сјенке буду од наших пет стопа и покос.[1] Пођекад смо и страдали. Знам кад једном Миловића пси поћераше зеца, те ђе ће с њим, но у нашу брањевину. Јагњад се од њих гр̑киуше, изиђоше улазом из брањевине, на свој пут! Ђе ће да ће, те у један млади фрметин, још не опрашен. Ми дотрчи плачући и скопа се, да тобож јагнад ишћерамо из фрметина, али хоћеш! Не маре она за нас, колико да нас није и поптишаше цио фрметин, а ми само плачи! А једном није, но се ја и Јања договорисмо, да ишћерамо

[1] нога попријеко

јагњат из брањевине; да обиђемо с њима једну дугачку дионицу засијану јечмом, које већ бјеше прокласао; да онда изађемо на друм, који бјеше с друге стране јечма, па да друмом поћерамо јагњад кући на попасак, те да нам се сви чуде, како смо били тобож јагњад далеко оћерали на пашу као велики чобани. — Ни три го̑на нијесмо одмакли уз ону дионицу, а јагњад ухвати врућина, па ни једно ни да се макне, но се скупише у глѐту и запландоваше. Ми их тобож разгони и би̑ прутовима, док их не сломисмо, па послије само плачемо. Попасак дође и стока сеоска поче се примицати кућама, а ми стојимо сакривени за онијем јечмом. Уплијећемо се међ јагњад, плачући и гурамо их кољенима, да их тобож рашћерамо. Пече сунце озго а а̏па од јагњади подјарује оздо! Час ћешим ја Јању, час она мене, а час опет цикни обоје као змије у процијепу!..

Ето ти у једно зло доба Маре и Марице, пошто већ напојиле и помузле овце. Кад виђеле, да нијесмо у брањевини, пукне по пољу, да нас траже. Кад нас нађоше, заврже Марица мене, а Вара Јању на леђа и поћераше јагњад кућама.

Пуно бих ти још имао причати из нашег ђетинства. Вељу ти, чудо је било, како смо се још ондар држали; ништа нам није било одвојено, а ето, да речеш, што смо ондар знали за... они...

Би кисмет, да се наше куће помрзе! То је било убрзо послије свадбе наше Маре (Марица се бјеше удала мало прије). Ми звали њих на свадбу као они нас што су; али Јањин ђед не дао ником од својих да нам дође. То је било с тога, што су се неколико дана прије тога споречкали били он и мој бабо; али не да је било међу њима какве свађе, но онако, нешто се разминули у ријечима.

Тешко с овога бабу, а тешко и нама свијема, да нам се чињаше, е нам није весеље, но као нека жалост! Били, што се вели, једна кућа, па на овакви дан ни да се макар назвирну на нашу авлију! Поће послије с овога рђава зу̑чка по селу.

Опет нијесмо за мало били у каквом злу; али виђаше се, да је бабо Јањином ђеду жедан грдно. Срамотио га је пред свијема нашијем чељадима. Не много послије тога, као што ти рекох настаде између нас омраза велика! Зађели се опет њих двојица у крчми Велише Стакића. Ријеч по ријеч, па закрупнили и ко зна што би било, да нијесу скочили људи, те развадили. Бабо се био латио оружја, а како и неће, кад му је Јањин

ђед на посљетку рекао, да више свиње његове арче, но сва наша кућа! Остала је бабу за то пёка до смрти. Послије је запријетио свијема нашим чељадима, да нико не смије ни завирити у Симовића, нити говорити с њихним чељадима. Жао то свијема нама; али што старији реку, то треба слушати.

И одбисмо се једни од другијех као да се нијесмо до тадер ни познавали. Нијемо од нас да се с њиховијема састане ни у пољу или у лугу!

Ни ја и Јања се нијесмо више састајали, али смо се виђали онако издалека. Испрва би се осмјехнули једно на друго, па и то излиња. Баш тадер негђе ја пођох у школу, а она и даље остаде пастирица, те се послије мање и виђасмо и постајасмо једно другом све некако даљи, онако, како ћу ти рећи... не бјесмо више једно другом обични као прије, зар ђе се не састајасмо, ђе не зборасмо, што ли. Али се опет мене чињаше, да ми је све ближа срцу и све ми је милије виђети, а кад се уријетко ђе стучимо и не погледамо се лијепо. Не знам ни како дође то, да се једно од другога стидимо!

Кад Јања већ мало ојача и поче чувати говеда, ја сам био за њом махнит. Све удешавам како ћу се срести с њом и чим видим пеку њену баљасту краву, не шћаше ме ни у конопцима задржати, да не изиђем, да се сусретнемо; а да је бар људски погледам, да јој што проговорим, но ништа! Ни она већ не шћаше ни трепавицом мрднути, кад буде према мени, но размини једно поред другог као поред турског гробовља! Кад моја млађа сестра Вида пође први пут за говедима упути се с Јањом. Бабо је то дознао, па није бранио, јер се бјеше послије толике године смирио. Мени мило, Боже, што је Вида с Јањом упућена.

Што гођ Јања рекне дању, то ми Вида увече прича. Мени то премило слушати, а нарочито кад је Јања што о мени причала.

Једном ми Вида рече, да ју је Јања молила, да јој из нашег бостана понесе коју садионицу јоргована. Отишао сам у бостан, па ушчупао бреме садионица, да га је Вида до Јање једва понијела. Виду сам замолио, да никоме ово не казује.

Прича ми послије Вида, да је казала Јањи, е сам јој ја садионице послао, а она јој рекла да ми захвали. Кад ми је то Вида рекла био сам као махнит од радости. За неколико ноћи сам послије све Јању сањао, а и будан мислим о њој и онако мислим о много работā....

Јања је са мном у школи имала стричевића Ђорђију, јарамаза највећег што може бити. Не учаше ништа, а већ несташан и злочест, што ниједан му друг. Али опет мени мио, зар кроз Јању, и радо се дружах с њим, а ето — да ти се сам хвалом осрамотим — био сам ђететом ваљаст и могао сам се дружити с најбољијема.

Кад изиђох из школе и почех радити, сријетао сам се чешће с Јањом у пољу и тако. Она већ не чуваше говеда но овце. Звук чаткара на њеном угичу, чини ми се, боље сам познавао но глас своје рођене мајке и кад начујем његово звоњење некако ме чудновато мило прође! Ма у каквом послу био, гледам да га оставим и да отрчим Јањи у сусрет; а сад сам још чуднији био, кад сам се с њом сријетао, но прије. Кад јој се примакнем на десет крока, лијено ми се ноге узму, па се заплијећем, као да хоћу да паднем, а кад будем баш према њој, не знам ђе сам и трпућем као да хоћу да се стропоштам у какву провалију. Не баста ми је погледати као да ме хоће из њених очију змија печити.

Муку претрпим кад се гођ с њом сусретем, али чим је размине корим са̂м себе, што сам такви, и замјећем прилику, да се опет сретемо. Знам да ме једног пролећа мајка много хвалила, да ме уз звијезду прикује, што сам свако вече без поговора водио на ланцу једног нашег житова на торину близу села. Не зна она да ја то чиним зато, што је у то доба Јања туда овце прогонила, па ми је милије срести, налазећи се у каквом послу, но онако, да се види, да ја баш ради ње излазим. Знаш, мени бјеше тешко да и она зна, да ја баш тако за њом цркајем и да јој се натичем. Оно, да речем, виђело се што је, но сам само тобож заваравао траг.

Јања је расла као краставица, а ја, ка сви мушки,назадан. Криво мени то, што се размимоилазимо, па се кочоперим и чиним се виши, но што сам. Колико сам пута, пролазећи кроз нашу озим, а поред Јање, ђе чува овце на утрини, усперао се на прсте, да јој се учиним виши!

Била нам је већ по петнаеста, кад Јању одвојише од оваца и поче да ради у пољу. Јад мени зато, јер се сад не могах с њом сријетати као прије. Све сам се дотле канио, да је присретнем коју вече, кад припозно ћера овце кући, па да се с њом разговорим, да јој кажем, да зна како ми је за њом и да је питам... Клео сам се себи толико пута, да ћу то учињети, али никад не

одржах ријеч: а и како ћу? Кажем ти, кад поред ње дођем узмем се вас од врх главе до пета и језик занијеми!

Бјесмо већ стигли до села и требало је да се растанемо, да идемо сваки својој кући; али као да ни мени ни Живку не бјеше до тога. Мене заинтересирала његова прича, а њему, виђаше се, успомене, што их причом обнављаше, бјеху тако миле, да их с највећом вољом и с јаким осјећањем пропраћаше, будући све слободнији у причању.

На моју понуду сједосмо поред пута и утонусмо у меку пољску траву, која нас задахну јаким мирисом. До ушију нам долази из села вечерњи жагор, који баш тад бјеше у јеку; први мрак као неки вео оклопио сеоске куће. Плашљиве ћурлије лармаху у пољу за нама. Живко примјети, да их је неко пренао с легала! Прислушасмо мало, па кад се не чу ништа више, Живко настави своју причу.

— Тако ти је то с нама ишло. Драга она мени, а већ виђаше се да се и ја њој допадам. Чуо мој побратим Алекса од своје сестре, да су се ђевојке разговарале међу собом о удаји, па рекла Јања, да би се најрадије била удати у кућу, што је на бријегу, под којом је ливада и у ливади једно шаторасто дрво; а на главу је то наша кућа. Кад ми је то побратим казао помамио сам се од радости. Мисли о томе, премишљај, па ми се понекад јави и зла слутња, да то она није гађала на некојег другог. Тражим мислима да ли у селу има још које такве прилике и не могу да нађем. Има и кућа̂ на бријегу и ливада̂ с дрветом, али овако састављено: да је ливада баш испод куће и у њој шаторасто дрво тога нема ђе друго у селу!

Јању су дирали са мном, а мене с њом. Особито ми снахе не даваху мира. Али кад бабо једном то чу, рече да би ме воли заклати, по ме оженити унуком Петра Симовића! Ово ме саразило! Чељад се почеше сузбијати послије овијех бабовијех ријечи. Позније нико Јању ни да помене у нашој кући и ја своју чељад омрзнух ради тога! Од снахе Милке не бјеше ми до ондар милија ни која од сестара, а тадер је укрмисчих у крваве и то ево с чега: идемо једне нeђеље, пошто се из цркве изишло, ја и побратим ми Алекса у поље, кад ли близу села сретнемо Јању. Враћала се из поља и носаше киту ружа. Бацих на њу очи. Зажагрила се у образе нешто од стида, а нешто од прољетње припарице, да не бјеху руменије од ње оне руже што их у руци држаше. Алекса отворен, па ће Јањи: „Снахо,

дај коју од тијех ружа за мог побратима!“ — Ја се скамених! Што се вели: зини земљо да ме прождереш. Јања и не гледећи у нас, одвоји неколико ружа и пружи их Алекси, па замаче као опарена.

Побратим ме послије дира и хоће да ме закити онијем ружама из Јање, а ја се не дам.

Дођи ми послије тога снаси Милки у брањевину, ђе она бјеше код стоке и Алекса јој показа руже и онако поче да прича о мени и Јањи.

„Нећемо ми за њега Јању, — Милка ће, — наћићемо ми њему и бољу ђевојку и од боље куће.“

Не рекох јој ништа — ко би јој рекао! — и ако ми се учиње не друкче, но као да ми нож у срце забоде. Алекса се поче с њом довијати и хвалити Јању, а Милка је худи, па ће најпослије: „Не да бабо њу па шта ћеш?“

Већ ме бјеше убио сјен зле слутње, да Јања неће бити моја, а опет не могу замислити, да ми без ње може бити живота. Прави кастиг! Туђе чељаде, а овамо ми мила као да ми је неко од срца одвојио и некако ми се чини, да ми је вазда пред очима! Сјетим се тек оног, што је бабо рекао, па премрем! Знао сам и прије како је он с Јањиним ђедом, али нијесам мислио, да ће већ тако!..

Пројуначим се тобож неки пут, па рекнем у себи: „Е, стало ми је што бабо збори; зар ја не могу другојаче, но баш како он хоће?!“ али се одмах повратим: љутина се изгуби и поплашим се, да ко не дозна, што сам у тај мах мислио!

Помишљао сам и на то, да би бабо, може бити, попустио, кад би знао, како је мени за Јањом. Али ко ће му то лијепо казати без мене? Ја опет не шћах никоме другом из куће за то поменути, да ме хоћаше убити, а за баба и да не зборим! Ти не можеш никако знати, како сам ја био за то стидљив.

Кад Јањи залеже шеснаеста почеше је просити! Прво је запросише за Сима Томовића. Ја сам то први пут дознао од Нешка Лукића. Чувамо ја и Нешко овце, а Симо прође поред нас, те заузесмо говор о њему док ће Нешко: „Ишту му ону Симовића ђевојку.“ — Лијепо се охладих, кад то чух! Не знадох ђе сам. Не шћаше ми лакше бити да чух е ми се кућа ископала. Само се као загрцнух и не рекох Нешку ништа!

Све сам послије прислушкивао, да неће ко штогођ причати о томе и нећу ли дознати, да је већ свршено!

Нијесу је Симу дали!

Чуо сам послије да Јању и други просе. Ђевојка као злато, а од лијепе куће, па јој се натурили просци бољи од бољега; али Симовићи нешто оклијевају. Ја само чекам злу срећу своју а не баста ми ништа да учиним. На мене се већ познавало, да злопатим; али сам то крио као змија ноге.

Залијећао сам прилику, да како Јању ухватим на само. Чињело ми се да ћу моћи с њом зборити, а знао сам већ што бих јој рекао. И даде ми се таква прилика, да бољу нијесам могао жељети. Брȃсмо фрметин у лугу: ми, Симовићи и још многи из нашег села. Одредише мене и Јању да чувамо волове свију, док се набере фрметин и док буде потреба, да се преже. И наша и њихова кућа задружне, па најлакше нас одвојити од рада.

Поћерамо нас двоје волове у ливаде подаље од фрметиништа и ућерамо их у неке ограђе опкољене плотинама и врбом па стани она с једне, а ја с друге стране стоке и тако стојимо неколико сахата, ни да се честито погледамо, а камо ли да се једно другом примакнемо и да што проговоримо! Ја се све тобож кани да учиним оно, што сам прије замишљао, да Јању запитам хоће ли ме и да се с њом договорим, ако видим, да сам ја њој као она мени. Каних се, али се не уканих, но и кад шћах очи пут Јање бацити намах хоћах с њима утећи у страну чим видим да хоће Јања пут мене да се окрене.

Кад нас зваше да гонимо волове, да их прежу, поћерасмо их, стојећи једно од другог још даље но кад смо их на пашу доћерали, као да се бојасмо, да нам што једном од другог не припоне!..

И тако ми и тај дан прође! Псовао сам послије себе и клео се, да опет не би више тако чинио, али такве прилике више не би!

Тадар већ наша и Симовића чељад говораху, кад се шћаху у пољу састати, до само не ијасмо једни у другијех а бабо и Јањин ђед држаху све као први дан послије сваће. Тако једног дана њихове жене зборилe с мојим снахама о томе, о овоме, па најпослије питале да ли ће мене те године вјерȃти. Снахе рекле да не знају и да о томе бабо и јаја мисле.

„Неко, може бити, једва чека да се јавите,“ — рекла Јањина стрина.

„Знамо на што гађеш — истрчала се наша брбљава Милка — али се бојимо да неће ништа од тога бити, јер неће бабо дати...“

Не знам што су још ту збориле, али чим су спахе увече дошле кући, казале све Јаји, а њој — душа јој царевала! — то добро дошло, те поменула бабу, за што се била и прије канила, јер је она, чини ми се, погађала све што ја о Јањи мислим, али није било лако бабу поменути; мучан је он човјек био — не дошло му души тешко! — и што науми не одврати га од тога, па макар да му топ окренеш. Кад Јаја првом поменула, он се разгоропадио на њу и у мало није дошло међу њима до боја, чега није било ни у младости им. Но она се не дала уплашити, нити ју је могао одбити. Тако она досађивала један дан, други, пети, девети... За мене рекла да другу нећу, но да ћу узети свијет на очи, ако ми Јању не вјере. Зар јој анђели казали све како ја мислим, што ли!?

Кад се бабу то досадило рекао јој, да ће он мене питати је ли ми ђевојка баш тако драга. „Ако је истина — рекао — баш да му је и узмемо, а мени ће то, ако Бог да, бити пред главом!“

Лежали смо онда ја и покојни бабо заједно. Једно јутро се пробудили порано, па лешкаримо и разговарамо се. Одједном ће он мени онако изубаха: „Море ја чујâм да се ти ерменисаш овој Симовићевој ђевојци — Јањи, како ли је зову?“

Ја се просто скамених, па ни једне ријечи да писнем!

„Немој да шутиш, — он ће — но ако ти се допада, да ти је тражимо, а чујем дали би је, па што је било — било; ја ћу зар попустити и ако ми је тешко. Она је, чујем од пролаза, немој да се послије кајеш.“

Ја шутим!.. А и како бих проговорио?! Да бабу зар рекнем: „Волим је, испроси ми је?!“ — Никад му то моја уста не би могла рећи! „Али треба да му кажеш; ова ће те прилика сад одмах разминути!“ — као да ми нешто збори из мене. — „Сад ћу рећи, послије ћу“ — као одговарам се ономе што ме нука и потраја тако комадић.

„Што велиш — оћеш ли или не?“ — упита бабо још једном.

„Нећу, ето!“ — изиђе мени из уста ни сам не знам како. Нијесам о томе баш ништа размишљао, али дошло ми некако, да треба тако да рекнем, јер да сам шутио, дошло би — чињаше ми се — као да сам рекао, да је хоћу, да ми се допада.

„Добро, кад нећеш“ — бабо ће као да то једва дочека и

прекиде о томе разговор, а мени се учиње као, да ме прође свака срећа овога свијета!..

Чујао сам да је јаја послије много јада виђела, док је ову моју погрешку поправила и не знам како се до тога дошло, да се просац пошље, али он би послат!!

Једног дана је просац дошао у нас и казао дан, који је одређен, да се ријеч даде. Почеше се припреме. Комшије се спремају, да шенлуче и да пију. Ја не идем, већ по земљи, но летим — чињаше ми се. Што ми гођ ко у кући рекне — од баба до малог ђетета — да учиним, ја чиним без узмака.

Одређени дан за вјеридбу била је неђеља, а у суботу, уочи тога дана, дошла јаји Манда Вучинина — знао си је, мислим, била је даљна стрина Јањина, вук јој пут претекао и мртвој! Њена и Петрова кућа биле у завади, па с тога зла душа оговорила Јању јаји преружно. Испричала јој како је Јања зла, како ће ни кућу помутити и још много ружних работа за њу казала, што не би човјек никад могао вјеровати. Ми се толико година са Симовићима не мијешали, па као да нијесмо ни били у једном селу, и, Бога ми, јаја не да речеш да је све повјеровала Манди, но онако, побојала се, да није макар што од тога истина и било јој претешко. Знаш, ја њено дијете, а опет гогово она све наградила, да ми се Јања проси, па јој зебња и од баба, ако послије буде што рђаво. Нит је та, да работу оштети, нити да не чини ништа. Знала је, да речеш, добро Манду, али јој опет шужба, јер се и вели: што се злом чу, добром се не поврати. Дала се јаја у велику бригу, пошто Манда од ње отишла, па и просузила, а у толико дошао у нас Трипун Маретић — он је био просац — да нешто пита за сјутрашње дарове и нашао јају плачну. Навалио, да му каже зашто плаче и она му најпослије казала. Грдио он Манду и увјеравао јају да ју је лагала, па отишао. Али ни Трипуну није дао ђаво мира, но кад је сутрадан отишао у Симовића, да узме ријеч, заћенуо да прича о томе. Стари Петар је био узео боцу с ракијом, да ју пружи просцу као здравицу и заустио већ да рече срећно, а Трипун се изблејао.

„Најох — рекао он — Милеву Паунову синоћ ђе плаче" — и испричао им, што је било, па додао и што није било и рекао да је тобож он претекао, да се работа не поквари.

Петар стукнуо боцом и не рекао ништа; а кад Трипун

навалио, да се посао тршаје, казао му старац, да иде, како је дошао и да од вјеридбе не може бити ништа!

„А не, Петре, вијећам ти Бога и светог Јована!“ — закумио Трипун, али му није помогло!

„Ако је истина, што је Манда зборила — рекао Петар — нека ми остане зло у кући, што бих га давао Пауну Јовановићу. Ја сам се и зачудио тој просидби; има ту може бити још нешто! Но, молим ти се, иди ми из куће и тијем послом да ми нијеси више прага пријешао!“

Молио и преклињао Трипун и послије тога, али залуду, те зли и гори изишао из Симовића као без главе.

Око наше се куће скупило људство и чека да се Трипун јави. Наредила момчадија пушке, да се пуца на весеље. Снаха Милка и сестра ми Вида започеше пјесму:

У горе се сјекло и ловило
У наше се дворе веселило!.. —

а друге женске наставише. — У кући и око куће све свечано, а ја се замећем по шталама, да нијесам на видоку, и храним живо. Весео сам да хоће, чини ми се, да ми срце од весеља из прси искочи. Ко ме задре очима, дирне ме, а ја се чиним да то не чујем.

„Стекли смо га од како смо му је почели просити, — чух ђе један од браће ми рече за мене сусједу — ради, послушан је, то је једно чудо!“ — Мени — што се вели — само расту уши од милине.

Ето ти у зло доба и Трипуна, ђе иде од Симовића куће — покуњен. Све у њега упрло очи и чека се док ступи на нашу капију и док опали кумбуром, па да настане грмеж од пушака. Стиже али се не маша кумбуре, но још припријети, да се не би ко други преварио и пуцао. Нико и неће; није адет, док просац не почне. Прође Трипун проз они народ и уђе у кућу... Само рекао бабу: „Работа је развргнута; Симовићи не дадоше ђевојку!“ — и одмах изишао. —

Све што бјеше у нас занијеми од чуда. Разилази се људство као с гроба! Ја кад разабрах што је било, шћах ради бити да су ме седам пушака разниједе, но што се учињело!.. —

— Што не идеш дома?! Чекамо те вечером, — подвикну мени Мићо из мрака и чисто ме поплаши. — Карали су ме, што сам те оставио и сургунисали ме, да те тражим!

— Мајде сам се и ја опознио за на тор! — рече Живко устајући.

— Што за тор? — упитах га.

— Ја спим на тору. Немамо одраслог чобана, а дијете не можемо само оставити ноћи код оваца.

— А ђе ви је тор?

— Ту на Шијаку, таман код вашег.

— Бих могао и ја ноћас доћи, да спавам на тору.

— Тек да хоћеш! Лијепо је тамо лежати не умијеш вјеровати, — соколи ме Живко молећиво.

Поздрависмо се и раздвојисмо: Живко оде својој, а ја и Мићо нашој кући. Није ми с умена спадала Живкова прекинута прича:

Сви су ми се домаћи зачудили, као сам по вечери рекао, да ћу те ноћи коначити на тору код брата ми чобана. Савјетовали су ми да то не чиним, али не успјеше.

Живко је на тор дошао прије мене. Чух ђе граје на псе, што се режаху један на друге.

— Јеси ли ту Живко? — гласнух му се.

— Јесам, — одговори он.

— Испрати ме од тијех паса!

— Не бој се! слободи ме. Брату рекох да легне, да мене не чека и упутих се Живку.

Проговорисмо по двије-три обичне, па Живко настави своју причу онамо ђе је стајао пред вечером.

— Скочили су били — рече — људи на баба да поврне просца, али он да се побије с њима, кад га на то наговарају. „Узе ми — вели — Петар Симоновић образ сад поново, а да му је просто оно старо! Бјеше ми већ преболело“.

Да се шће бабо повратити, шћаху људи Симовићу сломити срца и шћаше, чини ми се, дати Јању. Како причаху, он се ондар, кад је просца вратио био поплашио, да му се бабо за стари дерт не освети и да му не остави ђевојку испрошену. Тако нагађаху, а може бити није, но му дошло тешко, да му се у нашој кући махниса ђевојка пред прстен и да се вјерује Манди Вучининој, која, до јадне душе, шћаше помутити крв међу браћом.

Наступи зло вријеме, кад више не могаше бити ни говора о мојој вјеридби с Јањом! Ја премирам! — Стотину пута сам се канио да отидем бабу, да му кажем све што ми је на срцу, да га прекумим, да ми вјери Јању! И закунем се себи, да ћу

то учињети; али кад помим да му пођем, прекину ми се ноге, изгубим живот. Зар да ја то бабу речем?! А ко зна, што би ми одговорио на то!..

Мислио сам и на што друго, као да отидем Јањи, да јој речемо да се узмемо без ичијег питања, да бјежимо или тако што; али то је све била само магла у мојој глави. Ко је у нас још то чинио, да зна и по чувењу ико ко је жив?! А најпослије што сам ја знао како Јања мисли. Зар да ризикам, па да спрдњу од себе начиним?!.. Није ми бастало ништа учињети, па то ти је!..

Чујȃм за Јању: данас се вјери — сјутра се вјери, па се богме и дослути! Није прошао — колико се сјећам — ни пун мјесец од моје несуђене вјеридбе, а Јања се даде и то баш у наше село за Милића Перџишића — познавао си га ја мњим?!..

Ја нијесам прије тога ни знао да Јању за Милића ишту. Дознао сам тек уочи саме вјеридбе. Стао ја увече поред нашег ајата, а у ајату чујем разговарају брато и јаја. Наднесем се над ћерамиде и прислушах разговор, кад али о томе зборе! Чух ђе јаја рече чудећи се: „Зар Јању за Милића Перишића?! Ех, ола су је намјестили! Пуста кућа — скоровечерници!“

— „О, свршено је, сјутра ће бити пуцњава и весеље“ — збори брато, а ја се већ једва ногȃ држим, лијепо ми се живот узима!

— „И у нас ће, ако Бог да, брзо то исто бити! јаја ће, — и ми ћемо Живка вјерити прије три дана!..“ Све ме веће чудо сналази!!..

„Је ли већ готово?“ — чух послије брата.

„Јест, — одговара му јаја, — само имамо да се договоримо о свадби. Они су тражили да буде чак у месвеђе, а наш с т а р ȋ не да, но на јесен за инад Петру. Просац је данас долазио и рече да ће они пристати како ми хоћемо. Ђевојка је веле добра, а и кућа прва у то село — како причају.“

Тај ме разговор уби, сатрије ме сасвијем. Јања иде за другога, а мене вјерају с неком другом ђевојком, али с којом, оклен је она, чија је, каква је?!.. Да нијесам знао, е је превелики гријех самог себе убити, шћах то смјеста учињети; али шта ћеш, кад ће ми душа из тијела право у пакао?!..

Наступила је црна ми ноћ... Легао сам да јадо — заспем. Све су тобоже преда мном Јања и она ђевојка што ће с њом да ме вјере. Јања стане, па ми се смјешка жалостиво, а она се друга ђевојка испријечȋ испред ње и кревељи се на мене,

разјапљује вилице, а искести страхота велике зубе; банди се и ружно намигује на мене! Ја се у страху тргнем и отворим очи. Склопим ли их опет, опет све истом као прије! Послије се растријезних сасвијем, па мислим, премишљам: сјутра ће бити шемлучење у Перишића, трчаће сељани да пуцају, да се проведеље и почасте пићем. Зваће ко и мене да тамо одем, ако ни с чега другог а оно да ми напакости! Богме и с Милићем сам лијепо живио, па најпослије и требало би да отидем на честитање! Али како ћу?! Зна ли свако што је било?! Погледао би ме неки може бити као жалостиво и рекао пакосно, да га ја чујем, како тобож жали, што Јању нијесу мени дали!.. Ја то не бих могао поднијети!.. Треба да се скријем да ме нико не види!.. За мало па ће и мене вјерити!.. Каква ли је та ђевојка, Боже?!..

Устао сам с кревета. Видим да је још ноћ. Све мирно у селу ни макар какво пашче да лајне. Обукох се припасах левор, који тек што ми бјеху тијех дана купили. Отворих врата и изиђох изван ни са̑м не знам зашто, до знам да ми бјеше нешто тешко, претешко!..

Пошао сам од куће — не знам куд. Сјећам се да некако нијесам могао на мјесту остати, све као да ме нешто гони. Чињело ми се, да ће се сваки трен дан јавити и да ће у Перишића запуцати пушке!!.. Бјежим, бјежим, да то не чујем, да не видим... Кад се сад свега тога сјетим, чини ми се да сам ондар био махнит — богме ако се човјек може помамити без ђаволâ!..

Кад је свануло, ја сам био подаље од нашег села. Ишао сам даље; утркивао сам се са сунцем, које чињаше ми се, хита по небу што никад...

Опет сам чуо пушке у Перишића, али далеко и чујаху се као у некој дубини. Може бити да је то било и ђе друго, али мене је дирало грдно и бјежао сам без узмака и размињивао село иза села. Цијелог дана ни да сам макар мало стао! А куд сам бјежао?!.. О томе нијесам разбирио! Кажем ти: права махнитост!.. Нико да ми тадер падне на памет као јаја, бабо, браћа, сестре... нико до Јања и весеље у Перишићâ!..

Кад сам већ оставио равницу и почео се пети уз брдо, окренуо сам се бојажљиво за собом и виђех наше село и високо дрвеће у нашем метеху, па ми се учиње истом као да се одвајем од овога свијета! Зажмурих и јурнух напријед!..

За један дан сам велики пут превалио: оставио Зету и

обишао око Хумског Блата и с ноћу се стучих далеко тамо у Бузији, ђе не може човјек чути ни једне нашке ријечи. а ја опет, за зло, нијесам тадар ништа знао арбанашки. Свратих у једну кућу до пута и баш ме лијепо примише. Разабраше да сам бјегунац и чињаше ми се, мишљаху да сам наврο на крв, па бјежим од освете. Разумјех од њихова говора толико, да ме слободе и да ми дају бёсу. Узмухаше се по кући и труђаху се да ме што боље дочекају, али ја нијесам могао ништа окусити но сам једва дочекао да се спустим на постељу. Пао сам као кам на дно воде. Ноћ ми је прошла у неком бунцању. Нити је то био сан нити јава.

Кад сам се сјутра дан дигао као да се бјеше раздањило и у мојој глави, као чудио сам се ђе сам, а овамо опет све лијепо знам што је јуче са мном било!.. Сјетих се својих и би ми претешко; дође ми да крепам од јада. Помишљам, како ће ме тражити!.. Мајку ми најжалије. Што ће она, кад види да ме заиста нема?!.. Кајао сам се што сам учинио и — заплаках!.. Стојим тако и мислим: „Скочило је сво село да ме тражи. Обићи ће све метехе нашег села, све претражити, али чега није — није! Неко ће рећи да сам стркнуо у свијет, неко да сам се негђе удавио и тако... Како било тек за јају зло! Кука јадница и запомаже!.. Може бити не би било позно да се вратим?“ — и одмах ми прође преко умена да се сви досјећају с чега ме нестало!.. Сјетих се још и тога, да је Јања већ Милићева вјереница! Сјетих се опет и оне ђевојке с којом хоће да ме вјере, коју нијесам никад ни чуо, а камо ли видио! „Ко зна каква је“ — помислих — може бити да је какво грдило овога свијета!..“ Занесох се нешто и учиње ми се да је видим истом онакву као оно онојчери у оном клапежу, а тамо даље као стоји тобож Милић Перишић и уз њега Јања весела, насмијана!!.. Пошао сам даље, бјежао сам опет...

Живко се промигољи, уздахну из дубине, па послије настави причу:

— Тумарнуо сам — што се вели — као муха без главе, дошао у туђи, непознати народ и ишао од немила до недрага проз све седам малисорских гора. вазда, чини ми се, бјежећи, а од чега сам баре тамо бјежао не знам. Трпио сам свакојаке муке, тек што ме није млин млио! Но све да је просто, но непросто то, што ми је срце боловало и душа ми окајавала!.. Будући будан вазда сам једва чекао, кад ће ме сан ухватити.

да бих за овамо снио, а долазило ми је све одовуд на сан чим очи заклопим. Да видиш Јања ми мало по мало постајаше другојача. Не ни њу да заборавим, али тек онако... не бјеше ми као прије, па то је. Али да ми је нешто јају било виђети, да ми ју је било загрлити и молити је да ми опрости, што сам јој толико јада дао!.. Да ми се било наћи дома, али да није ништа било од онога, што је било, а овако да се сад вратим... Што би ми се зборило?! Кад би ме виђели, знали би с чега сам утекао и то се не може на друго обрнути. Сад држе да сам мртав и жале ме, а кад ме виде жива ругаће ми се, као што имају и право. Видим лијепо нема ми повратишта!.. Рекох ти да ми је најтеже било ради мајке. Знаш, ми смо сви — њена ђеца — били понешени за њом. Носили би лијеп лов, воће и тако што девет дана под пасом, само њој да га донесемо, па се ја тога сјетим тамо, кад што лијепо намјерим и помислим, да бих то њој дао да сам, ђе нијесам; дође ми да цркнем као кријес! Тешко ми је било и с другијех у кући и са свега нашег. Једном нађох једну духанску кутију, ама у свему ћићера кутија мог брата, па сам толико плакао над њом, као да је, не дај, Боже, брâто био ту мртав! Једном опет виђех једног шареног вола истом таквог као што је неки наш био, па се сјетих многих работа и помисли — и тадар сам плâкао.

Много бих ти имао причати о невољама, које сам за толико доба по Малесији поднио, али што да ти дуљим? И тако те намучих својом причом о Јањи и себи, али ми је мило, да ти отворим срце, кад си ме већ зађенуо. Никоме другом ја ово до данас нијесам причао.

Куд срећа да ме нијесу никад више ови крајеви виђели, а и не шћаху, да се не догоди што се догоди. Неки стари крвници мог газде, код којег сам дворио, нападоше га, да му се освете, а ја се нађох код њега. Бранисмо се и одбранисмо. Мјесто да узму крв оставише двије главе!

Није ни стана било дома, но смо се дигли па од пријатеља до пријатеља: негђе дан, негђе два, негђе неђељу, негђе двије и тако, идући од мјеста до мјеста; дођосмо у Скадар! Некако као нехтећ' дођох у наш крај!!.. И помисли што ће бити: у Скадру се нађох с Марком Маротићем, првијем нашим комшијом. Отишао тамо некијем послом.

Кад Марка виђех, хтједох да га размишем, али не могах: учини ми се као да сам све своје видио! Он мене не познаје!

Погнах се к њему и док он разбираше у чуду: ко сам и шта сам, ја га обгрлих, па никако да га пустим! Отвори ми се некако жалост, па лијем сузе као грожђе!.. Казах му се и њему се учиње као да збори с некијем, што је с оног свијета дошао!..

Марко ми је испричао много јада. Бабо и јаја умрли, умрла ми сестра Мара!.. Саразио ме Бог, па то ти је!..

Каза ми Марко и да је Јања остала удовица!.. Да ти се исповиједим као на смртном часу: овај ми глас бјеше мио! Грешан ти је човјек, брате!.. Колико ли сам пута прије тога и на то промишљао, да ја баш учиним да Јања остане удовица: да дођем и да убијем некако Милића, па да му послијем узмем жену! Стресем се послије од такве помисли и кајем се што ми је то преко умена прошло, али се та мисао опет јавља и не могу је од себе одагнати!..

Без размишљања сам похитао кући, да се увјерим је ли све онако, како ми је Марко казао. Ништа као да ми не сметаше, да се повратим!..

Били су ме већ заборавили. Тражили, распитивали свуд ђе се могло, па ме најпослије ожалили као све мртве! Јели су ми и седмине. И једно је чудо то: мој повратак, чињаше се, није нико у нашој кући обрадовао! Друга је то кућа, а не она коју сам ја био оставио: мајке ми није, оца није — прошло сво добро овога свијета! Ето браћа су, снахе, али све је то сад другојаче. Давно се рекло: кад оштро прође, тупијем о камену! Видим послије, да сам сваком и у кући и у селу за спрдњу. Добаце ми пријекор онако тобож иза очију, али ја све чујем. Један од браће ми није, но ми рече једном, да би ради били, да сам негђе десрегао свој живот, како су мислили, но што сам им се вратио. „Ко је — вели — још остављао кућу ради једне ђевојчине, па бјежао у свијет као ти?! Остаће ни грдно име с тога“.

Ако ћу право ружно сам био и учинио — што јест, јест; али зар сам ја баш хтио да тако учиним?! Тако је некако испало. Рекао сам ти већ, да сам ја био управо махнит, другојаче, мислим, није могло бити оно што је било.

И да видиш досадило ми се овђе. Па нигђе није ни оно село што је било нити оно људство у њему, које је прије било. Све се промијенило.

Први пут сам Јању по повратку видио на пазару. Продавала је воће. Иста она Јања! Не бјеше се чини ми се ништа

промијенила, до што бјеше мјесто капе ставила махраму. Чим је виђех пођох к њој. Сам сам се послије себи чудно, како сам то могао! Као да ту у њој нађох сву прошлу срећу своју: и јају и баба и Мару и све оно, што је прошло с мојим лијепијем ђетинством и завршило се оног јутра, кад се Јања хтјела вјерити за Милића!.. Дошао сам к њој и запитао је пошто су јој неки шипци, тек да нешто рекнем, а то сам изговорио некако сметено и једва сам дисао! Јања и не погледа, кад ми одговори што је питах. Није ме ништа познала! На мени бјеху малисорске хаљине, а и онако промијенио се за толико доба. Не баста ми казалти јој се ту, но побјегох од ње као опарен. Опет моја стара работа! Послије ме Јања корила за то. „Нијесмо — вели — сад ђеца као прије“.

Позније се ослободисмо, па разговарамо као ово ја и ти. Е да сам некад био тако слободан! Други би ми кокоти данас појали!..

Да ти не дужим. Ја и Јања стадосмо на есап: обећасмо једно другом, да ћемо се узети! Што није некад могло бити, нека буде сад. Њој лако оставити први дом: није у њему имала ђеце.

Чињаше ми се, да ће ми се све повратити; као да је оно што је прошло био само некакав ружан сан, како ли? Заносах се некако!

Прво сам стрицу казао што сам намислио. Он као најмекши бјеше према мени, па бјех слободнији код њега но ђе друго. Али и он ме дочека као на анџару. „Неће — вели — она никад у наше браство!“

Премр̂о сам кад сам то од стрица чуо! Нијесам се надао, да ће ми сад више бранити да Јању узмем. Кад и остали браственици дознадоше, што сам хтио крв и нож!

Испрва сам мислио да ми не даду Јању узети ради оне наше старе работе, али није, но ево с чега: муж Јањине сестре Марице отишао у свијет неколико дана пред Благовијести, а Марица послије родила дијете мало нешто по Божићу. Родила, родила — никоме ништа; али кад се она послије тога поријечала са својом јетрвом, ова јој изнијела, да јој дијете није од мужа, јер што се — да опростиш — заметне о Благовијести, ђустом се рађа о Божићу; а ово Маричино некако не излазило према томе. Но никоме ово и не долазило до умена, док Маричина јетрва не изнијела.

Загустила се послије ова работа, да је лако могла крв потећи с тога, но суд претекао. Доктори рекли, да може Маричино дијете бити од мужа јој и Марицу вратили дома, а њену јетрву уапсили. Али каква фајда од свега тога? Ријеч није махрама, па да се свије и у џеп сложи, но она иде од уста, па је хватај ако немаш работе!

Остала Марици срамота као мајчино млијеко, а не само њој но и сваком њеном. Осванула је јадница једно јутро сва изрешетана пушчанијем зрнима! Убили је браственици, ма и платили послије суду.

Знао сам ја и прије да Марица није жива, казала ми Јања да је умрла, али не како је умрла, а другом нијесам ником ништа о њиховој кући зборио, нити ко мени.

Узети сад и даљну својту Маричину, кад је тако обршила, зазор је, а о рођеној јој сестри нема ни збора!

Кад су моја браћа дознала, да сам намјерно узети Јању, припријетише ми, да ће ми сваки комадић учињети као ухо, ако то покушам. Знам и ја толико за људску и не бих тако заброждио, нити чак и напоменуо за то, да сам знао како је. Срце ми хоће Јању, али ум не да, па не да! Знаш ко би братство застидио, да свом срцу угоди зло би велико учинио. А ето, да речеш ја бих могао узети Јању, па с њом заједно свијет на очи, али сви моји остају ту, да послије људство с њима испира уста! Е нећу то учињети, па што били, а ето, чини ми се да ми без Јање нема живљења. Ја сам већ унечообразио, па ти без стида причам свашта! А ето, нијесам ником као ово теби причао, но је све ово гњело у мени; али кад си ме већ зађенуо, да ти кажем све што ми је на срцу! Да ти не кријем и то да сам, чини ми се, за Јањом махнитији сад, но кад сам с ње оставио оца, мајку — рај овога свијета! А не знам што бих имао сад оставити?! Ништа!.. Јању нећу — о томе нема збора; али нећу ни другу; а нећу вала ни стојати више овђе: идем куд ме очи воде, а ноге носе!.. А што бих и стојао овђе?! Кажем ти, све се промијенило! Нико ме не љуби, до те сироте Јање, а која је фајда, да ме и она љуби, кад је овако. Чудновато је то: она браћа, која су се некад клела са мном, сад ме гледају као ступац крви!! Знам и ја да сам ружно учинио, али опет брат сам им, како им срце даје?! Но нека их, како им драго. Тумараћу у бијели свијет и биће тадар рахат од мене!

— А куда ћеш баш? — упитах Живка готово заплакан.

— Казао ти је Мићо ноћас, кад смо се заједно кућама враћали. Идем у некакву Америку. То је кажу далеко преко свијета! Неће ме од мојих нико ни чути ни виђети; учињећу им срцу на мир. С браћом сам се нагодио, да ми дадну путни трошак, па ето им цијела моја иса. Нијесам заслужио да ми ни толико од баба остане, е сам му загрчио посљедње године Браћа ми и веле да с тога не могу никад добро бити, па ни онај, који је са мном. Зло је богме родитеље ожалостити, видим то и ја. Ах, кад се само јаје сјетим! Знаш, мајка је Бог земаљски и ко њој нажао учини, нека се никаквом добру не нада! Све ја видим, што сам учинио, али никако нијесам могао другојаче, ама баш никако кажем ти. Мађије ли бише, што ли би не знам!.. Молићу се Богу да ми лакше буде на ономе свијету а већ видим да ми је овај ђаво понио!.. Ако ћеш ми вјеровати ја се и сад некако будим и не знам чисто како је све са мном било оно, што је било! Истом је то као кад смо на свадби или каквом другом весељу, па смо радосни и задовољни и у највећој сласти превари нас сан. Кад се пробудимо, а оно нема ништа од онога, но се весеље разврглo, а људство се разишло, па нам буде тешко, што смо заспали. Бивало ти је то, мислим, који пут? Мени јест у ђетинству заиста. Како је у нас некад било, а како је данас!.. Дако ми што лакше буде, кад се тамо одбијем!..

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Поноћ је била давно прошла, кад сам се са Живком растао. Мој брат је ркао у дубоком сну, кад сам к њему у страницу дошао. Пружио сам се поред њега по пустини ваљаној од јагњеће вуне, положеној по мирисном младом сијену.

Како сам био умородављен, држао сам, да ће ме сан одмах ухватити, али није тако било. Мисли ми се роје у глави, будући врло јасне. Пропратио сам у памети цијелу Живкову историју, размишљао сам о свему што ми је причао, размишљао о појмовима чедности и морала, који царују у околини у којој се Живко креће... Био сам свијем тијем занијет, а Живка ми је било опет необично жао!

Покоја птичица је већ била почела својом пјесмом наговјешћавати зору, кад сам заспао...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Сунце бјеше високо отскочило, кад сам се пробудио. Нити је мог брата, ни Живка нити стоке у торовима. Један нас је

завијао до тора на ланцу. Сунце припекло, а мухе га окупиле па цвили очајнички. Около пак шеве лепршају у зраку и непрестано понављају своју једнолику пјесму. Очити примјери ропства и слободе!

Мени некако бјеше празно у грудима и обујмила ме ужасна зловоља... Саосјећао сам Живкову невољу...

⁂

Нијесам се у селу десио оног дана, кад је Живко кренуо у Америку. Рекоше ми послије да ме тражио, да се опростимо!..

Ускоро затијем пролазио сам самодруги уским путем кроз родно наше поље, позлаћено већ зрелијем озимима. Пућпуричу препелице на све стране, извијају се тонови из дипала и свираје, а коса фрšти, режући рошљиво биље. Ја и мој сапутник занијели се разговором, док ће он мени одједном:

— Слушај!

Један глас надјача све гласове око нас:

— Сва се гора лишћем вија
а ја немам с ким
А ливада ђетелином,
травом зеленом:
А баштина родним житом —
драги рођени;
А Морача с бреговима,
а ја немам с ким;
А мој драги с туђом земљом
туга на срцу!..

— Јања! — рече мој друг, кад пјевачица продужи за часак.

— Зар Јања?! упитах зачуђено, разумјевши све. Попех се потом на један јендечак, да ју боље видим. Жњела је пшеницу недалеко од пута; осамила се, па дала срцу на вољу, а глас јој у пјесми тако вјерно казује јаде његове!! Убрзо настави пјесму:

— Отуд иду три туђина
из туђе земље.
Јесте ли ми ђе виђели
мога драгога? —
И да смо га ђе виђели
ми га не знамо. —
Њега ви је ласно знати
јад га не знао:

На њему је мор — долама
морем до земље;
На доламп шеһер пуца
с те п с те стране;
У прспма срце куца
само за мене!!..

И умуче, зар заврши пјесму, што ли.

Е чудо ти је то! — прекиде кратко ћутање мој сапутник — таквијех мераклија једно за другијем није ова равница рађала.

— Као Живка и Јање? — утах, досјећајући се куд ријечима гађе.

— Е, чоече... Ово ти је за калијеж! Причаће и наша праунучад о томе и уклинат' се. Зар се примака̂ страшни суд, што ли! Овакве су ја мњим његове прилике!

Настависмо пут не зборећи ништа. Добро смо се разумјели, да нам није било потребно никакво објашњење...

„Да ли и Живко овако тугује — мислио сам — тамо ђегођ, трошећи своју млаћану снагу у каквом руднику?.. Да ли ће му се тамо у туђини дати прилика, да се упоређењем својих и туђих поступака у животу увјери камо му је љубав с Јањом била п р о с т а?!!.. Ко зна што ће још с њим бити!..

Цетиње, августа 1904.

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР

Кад је на 8. априла (26. марта) ове године дошао глас из Ђакова у Загреб, да је деведесетогодишњи старац заклопио своје очи, нађоше се у Загребу пријатељи на договору не да истакну вриједност и величину Штосмајерову, већ да вијећају, како би најбоље могли сви Хрвати показати вањским знаком своју велику тугу за покојником. Но у разговору падоше ријечи, да Штосмајер није био обични владика, који од свога великога добра хоће да даде, кад га ко заиште, него да је Штросмајер геније, који је величином свога духа обухватао уза свој народ и читаво човјечанство, понајвише и понајбоље опет славенски свијет, а како је тај свијет велик, ближа браћа и срцу су му била дража. Кад се саставио одбор за сабирање прилога за споменик Штросмајеру, ето и опет неће Хрвати да сами од својих жуљева подигну видљиво свједочанство свому великому оцу, већ мисле, да би срцу Штросмајерову више одговарало, да и сва браћа принесу какви такви дарак и да тако подигну Штросмајеровим идејама изван̂и знак. Какви ће одзиви бити, по томе ће се моћи просуђивати — но не по броју пара, већ по срцу — схватање великога духа великога Хрвата о словенској слози и братинству.

Последњи је пут прије смрти Штросмајерове велики и широки свијет говорио о Штросмајеру 1888. године. Било је то у граду Бјеловару, камо се сабрала војска на своје вјежбе, а дошао и краљ Фрања Јосип. Дакако све што је у Хрватској од мјеста и положаја, дошло је да се поклони своме краљу, који 20 година није ушао у Хрватску. Како је Штросмајер као владика ђаковачки дошао онамо са својом браћом бискупима, тако је и

примљен од владара у аудијенцију. Но догодило се нешто баш ове године, што политичкоме свијету у Монархији није било мило. Русија је славила девет стотина година свога крштења, а Штросмајер је послао на ректора универзитета у Кијев брзојавни поздрав и као католички бискуп изјавио се овако: „Частим се најсрдачнијим весељем присуствовати Вашој данашњој слави. Баштина св. Владимира, света вјера јест ускрснуће и живот, свјетло и слава рускога народа. Нека Бог благослови Русију, те јој помогне, да у правој вјери, божјом помоћи и кршћанским јунаштом, уз своје остале задатке испуни и онај велики свјетски задатак, који јој је од Бога намењен. Ово је искрена жеља срца мога. Молим, да ове осјећаје изразите осталој браћи, којим пријатељски желим срећу и очински их благосивам“.

Маџарска је политика то схватила као силан гријех, а на уста сиједога владара добио је Штросмајер укор, који се њега толико такнуо, да је владару одговорио: „Моја је савјест чиста!“ И то још није било доста. Ђаковачки је бискуп био позван на велики ручак код владара, али он послије оних ријечи поклони се и изађе из дворова, сједне у своје кочије и отиђе кући не опростивши се ни с ким у Бјеловару. И та је афера давала грађе новинама мало не читаве Европе, да се изјаве о оваквоме чину једнога владике — можда јединога, који је могао тако што учинити. А ваља знати, да је Штросмајеру у то доба било већ оцвало 73. прољеће — дакле доба, кад се не може узети овакви чин као једноставни младеначки јогунлук. Пријатељи су Штросмајера тјешили, но он поради ове афере није тражио утјехе, већ је изјављивао, да ће он остати и даље, који је и до сада био, а велико му је било задовољство, што га је хрватски народ свагдје поздрављао, куд је год пролазио, те тиме некако још више показивао, да разумије ријечи и дјела свога великога сина у одјећи часној.

Но Штросмајер није био овакви само у својим високим годинама. Он је имао све културне елементе уза се од онога часа, кад се први пут јавио као културни прегалац у хрватском народу. Већ од 1860 године, кад су наступала уставнија времена у читавој монархији, Штросмајер је својим политичким и просвјетним радом показивао, да не схвата свога положаја и својих великих доходака уз бискупску столицу као земаљска добра, одређена њему, његовој личности, већ да су та добра за то толика, да он мора и може подупирати све народне по-

требе. Велики је дух држао својом дужношћу, да свагда ради по своме геслу: „Све за вјеру и за домовину,“ па и онај његов последњи јавни, свакако велики политички чин у Бјеловару не бијаше друго, већ само наставак онога, што је прије у многим приликама и радио и говорио. Та он је и у својој дивној ђаковичкој цркви, којој нема тако близу прелинзе у погледу умјетничком и у погледу дивне замисли — а то је потекло из велике умјетничке душе Штросмајерове — одмах над главним улазом поставио вјечно свједочанство свога духа, свога мишљења и свога програма у ријечима: „Слави Божјој, јединству цркава љубави и слоги народа свога.“ Нису то ријечи каквога римскога ревнитеља, већ су то ријечи бискупа славенскога, који је жарком љубављу љубио свој хрватски народ, али како је тај народ у великоме свијету мален, но има много браће, која и нису с њиме исте вјере бискуп католички жељаше, не да се нађе све у једноме колу, већ да се нађе начин, како би та браћа могла живјети као браћа, што су је вијекови с туђим примјесама у ономе одијелила, где је било за браћу најмање користи да се дијеле. Како су политички интереси у велико одлучивали у различним згодама о развијању цркава, тако су Штросмајера водили и опет политички интереси, да стане на пут ономе правцу, који је много јада задавао управо Хрватима као католичкоме народу с обзиром на сву осталу браћу некатолике.

Штросмајеров је живот пун згода, које га у овом слободном духу карактеришу као мало којега човјека културнога свијета, па кад се данас сјутра припопћи кореспонденција његова са свим људима просвијетљене Европе, видјеће се, да су га криво схватали они, који су одмах код његове смрти хтјели да га прикажу као каквога ревнитеља у једноме правцу, он је био свагда и остао је до смрти своје ревнитељем у љубави за свој народ и за срећу те напредак читавога славенства. А то нам доказује његов рад.

Штросмајер је одрастао у доба, кад се славенство почело будити, кад су у Загребу радили људи, који су у своме родољубивоме мишљењу били потпуно увјерени, да се Хрвати не могу одржати, ако узраде сами за себе, већ да ће моћи да ушчувају своју народност само у слози и љубави са свом браћом славенском. Штросмајер је растао, кад су код Хрвата како и код Срба почињали у своје руке преузимати вођење народних

послова свјетовњаци, који су на хрватској страни настојали да отупе сваки жалац вјерске разлике између православља и католиштва, који су пропуштали свакому појединцу, нека води рачуне вјерске са својом савјешћу, а оно, што је једно јединствено по наравноме реду — племе, народ, народни обичаји и језик — нека не буде запреком културноме и политичкоме развијању. Како Германа не може дијелити разлика у вери, тако не смије ни Срба од Хрвата. Штросмајер је одрастао у доба, које је било познато у свему свијету под именом илирским, а то је име у Хрватској имало сјединити све „покрајине од Јадранскога мора до Црнога, од Алпа до Балкана,“ јер „вас овај народ говори један језик и за то може имати и једну литературу.“ И кад име илирско није могло да привлачи духове у једну заједницу, напуштено је, али мисао није утрнула, мисао о браћи није могла бити ишчупана из загријаних срдаца, већ је добила сјајну потврду у чину, што га је извео патријарх Рајачић у Загребу уводећи бана Јелачића у банску част, да онда за који дан послије тога изјави и загребачки бискуп Шрот јавно пред народом, да несрећна партикула-que (filioque) не може да за увијек раздијели праву браћу и даје другима прилике, нека и даље над поцијепаном браћом господаре.

Познати славни И. И. Срезњевски на своме путу кроз Хрватску увјеравало се на сваком кораку, да су Хрвати били доиста у илирско доба потпуно напустили задјевице између браће поради вјере, да су дапаче у Хрватској неки ревнитељи ударали на вође своје поради вјерске снопљивости, а што се на свим линијама међу интелигенцијом признавало, то и онако није могло да народу смета, кад је он видио, да је доиста много тога заједничко и једно, а што би господске задјевице могле да ометy, на то се није обазирао. Ето такво је било вријеме, које је младога професора богословије у Ђакову, Јосипа Јурја Штросмајера подизало у народном погледу. А четрдесетих је година баш ђаковачка богословија слала у свијет људи, који су испод водства католичких професора улазили као књижевници у талашње српске листове, да још јаче истакну ону жељу и тежњу, која се имала огледати у заједничком раду. Доста ми је споменути само Мата Топаловића, одана и искрена пријатеља Штросмајерова за читавих 20 година.

Ако је такви круг и такво друштво било у ђаковачкоме сјеменишту, док је ондје боравио млади Штросмајер не пре-

шавши још ни тридесетих својих година, ко би се могао чудити, да је он и у зрелијим данима својим, кад је још више имао прилике да учи и проучава и своју богословију и опћене науке свијета, могао пригрлити идеје млађих својих година, и да су му оне из дна душе могле онда говорити оне ријечи, што их је он послије договора са својом браћом бискупима изјавио ректору кијевскога университета за руске славе? Та Штросмајер је неколико година прије тога (1882. године) јавио своје мишљење у штампи о бискупу и његовим дужностима у јавном послу: „Не може бити никакве двојбе, да смо ми бискупи по звању свом дужни сваку ријеч своју, свако слово своје и сваки корак свој према пуку своме и према браћи својој надахнути љубављу Исусовом.“ За њ су владике све једнаке, и православни и католички: „једна је тер иста она света жртва, коју ми једни и други у црквама нашим обављамо и Богу приказујемо; једна су тер иста света отајства, која пуку нашему дијелимо; једно је тер исто свето еванђеље, које народу нашему тумачимо; а што још на једну тер исту цркву жалибоже не спадамо, то би нас једне према другима морало још опрезниjима, пристојнијима и љубазнијивима учинити.“ Дакле кијевски телеграм и није био друго, већ потпуно увјерење старца Штросмајера, који је по својем дубоком увјерењу и послије бјеловарске афере остао до пошљедњега часа оно, што је био у првим годинама свога рада у Ђакову за илирских времена, па онда од почетка до сврхе свога бискуповања.

Кажу, да је Штросмајер био по нарави жељан славе, а онда к томе особито својеглав, те није нигдје од свога хтио да попусти. Ако су то приговори, који могу теретити душу среднјега човјека, не могу никако да буду особити гријех онакву духу, пред којим су се поклонили и његови највећи противници. Узмите само на око све и веће људе, какви су у својим старачким годинама, па их поредите са старцем Штросмајером, који је имао мало свјетовних части, а по својим даровима и и способностима духа могао би их стећи, онда ће они приговори изаћи као сјајна својства. Он није мислио, што ће свијет рећи на ово или оно, већ је радио самостално, држећи увијек на уму, од какве ће користи бити његов рад потомству, а не што ће данас свијет казати.

Најбоље је свједочанство тој доиста великој души за овакви поступак Штросмајеров у часу, кад се почело јављати нешто

уставнога духа у Хрватској. Тешке године од 1850—1860. сакупљаху снагу Штросмајерову. Десет је година земаљско господство плаћало Мађарима што су тражили своја права, али је десет година плаћала Аустрија Хрватима, што су били на првој мети у обрани своје слободе, а к тому и у помоћи Бечу. Десет се година послије лијепих времена Људевита Гаја и првих дана Јелачића бана није смјело у Хрватској ни хрватски мислити, а камо ли говорити или радити — јер је немачка влада намјестила туђе људе, који нису имали не срца, већ нити душе радити за напредовање хрватскога духа и народа. Кад се почео враћати устав, који је хрватска краљевина знала себи очувати увијек и у свако доба, па и не било то у оној мјери, у којој би се желело, негдашњи су Илири тек почињали да се сналазе. Нових сила није било, јер их није имао ко да узгоји, будући да су сада, послије 10 година, били сви задовољни, да се у школама може чути хрватска ријеч. А Штросмајер у тој пустоши културној и политичкој и народној? Ето он тражи и оснива прве и највише културне хрватске заводе! Јесте ли то гдје другдје у свијету видјети: немати ни својих школских књига, немати ни људи спремних, који би књиге могли да саставе, па мислити и оснивати свеучилиште (универзитет) и академију?! И неки поузданији пријатељи Штросмајерови нијесу хтјели да узму као озбиљну бискупову одлуку — јер није било спреме за оно, што је заснивао и замишљао још мало познати бискуп. Но народни су циљеви били пред очима, па је он полагано али сигурно не обзирући се што ће свијет говорити почео разбијати бедеме запрека у народноме културноме раду. „Повјест нас учи — вели он у своме писму 1890. године — да књига не може цвасти у народу малену, а нити у народу колико му драго многобројну, али нарјечјима раздробљену, ако се ова не слију у један књижевни језик“. Ко у томе да не гледа, како је Штросмајер добро разбирао стање Хрвата и њихове књижевности у часу, кад се имала размахати борба између Далмације и Хрватске да би за што, већ за правопис и дијалекат — те ситнице, што су мучиле наше људе готово стољећа, само да не узмогну даље и напредније радити. Али чујмо даље самога Штросмајера. „То увидјевши сви знатнији народи старога и новога свијета стопише разнолике живље језика и ћуди у један цјеловити строј, те створише једну народну књигу, која их по-

дниже до висока степена народне просвјете и наображености. Докле су већ доспјели разни народи романскога и германскога племена? Познато је, да ова настојања, навластито код Хрвата и Србаља лијепим уродише плодом, те да они могу показати дјела, која би и осталим европејским књижевностима служила на част. Ну разборитији синови југословенскога народа, којима је до тога стало, да свој народ доведу на оно мјесто, које га иде по одлуци божје промисли, сваки дан јасније увиђају, да овако расцјепани у хрватску и српску само писменима раздијељену, у словенску и бугарску грану, троше заман своје лијепе силе. Одавле породи се у њих мало не опћенита тежња и жеља, да се у коло хрватске и српске књижевности најприје повуку браћа Словенци, којим би се тим обезбиједио народни живот и напредак, а нама Хрватима и Србима набавила лијепа кита супосленика. Тому колу могли би се приближити и радиши Бугари. Тај народ, јак до пет милијуна, већ из тога заслужује сву нашу позорност, што је некада управо на књижевном пољу предњачио не само јужним него и сјеверним Славенима, па у новије такођер доба показује, да није у њем утрнуо дух св. Ћирила и Метода, св. Климента, Ивана Ексарха и великога цара Симеуна. Ево на тај начин свуда на словенском југу указује се врућа жеља, да му буде једна књига. Само до сада нема још средоточја. Овим средочјем имало би бити учено друштво или академија, у ком би се имали стјецати и сједињити сви бољи умови хрватски, српски, словенски и бугарски. Град Загреб стече толике заслуге за препород наше књиге, да заслужује бити столицом овога југословенскога ученога друштва".

Сад је јасно, за што у Загребу постоји Југославенска Академија. Криво имају они, који међу Хрватима држе, да је Штросмајера к заједници књижевној, а може бити да је постепено мислио развити и заједницу, или бар добре односе и у политичком погледу, навела одбојна политика Беча, којему да је Штросмајер од првога часа био једино одан и вјеран. Он је одњихан на крилима оних мисли, оних идеја, које су у Хрватској од 1836.—1849. године биле започеле добивати карактер неке реалности, па за то недаће у политичком животу Хрвата нису могле да Штросмајера свежу с кнезом Михаилом прије него ли су оне настале. А он ево већ 1860. године пише онако Хрвату бану Шокчевићу с обилном мотивацијом: „Народна

књига је и главни плод духа свакога и главно промицало његова развитка; дапаче у несретним околностима јавнога живота једино сидро, које га од пропасти чува". Штросмајер је то писао у часу, кад се још није никако знало, како ће се развијати прилике и неприлике за Хрватску, а писао је тако, јер је разбирао добро и лијепо: ако Хрватска што хоће да буде у свијету, нека најприје докаже својим умним радом; кад буде духа освијешћена, кад буде душевне снаге, мораће се јавити и физичне, па ће све ићи на боље. Кад тако не би мислио, не вјерујем да би могао писати одмах даље у писму на Шокчевића: „Но да књига буде збиља промицало народнога развитка, има проникнути сав народ и све његове јавне и сукромне одношаје, те сав народ има бити позван, да ју обдјелава и негује, да јој своје умне силе посвети, да јој буде учитељем и учеником".

То су идеје, које су се чуле више пута у четрдесетим годинама у Хрватској, само неприлике нису допуштале, да те идеје задобију конкретнији облик; Штросмајер их је у добри час и опет на свој начин истакнуо, као високи достојник с њима почео радити те у своме мишљењу и даљему раду почео да преузима на себе све задатке, које је имао душевни рад Хрвата да ријеши. Хрватски је живот још и данас, у двадесетом вијеку, некако аристократичан. У илирско се доба много говорило о народу, о пуку; пучани су били највећим дијелом и они, који су народни правац ширили и давали му европско схватање. Али је то све било премало, јер су сама господа и племићи обављали државне послове. Није им било могуће да раскину везе и окове, који су у аристократској држави данас јаки. Но Штросмајер је својим друштвеним положајем, својим земаљским а још више душевним благом захватио дубље, јер је он звао свакога на рад и уједно свакому само по његовим дјелима и заслугама одређивао вриједност. Он је као првосвештеник, учитељ, човјек и великан на уму дошао, да пред свим народом каже: Хрвати ће доћи до својих права, ако се на окупу нађу господин и грађанин, сељак и тежак и ако сви заједно имадбуду пред очима своју народну обрану и своју народну заштиту у духу и његовој снази. И само прозборити ову велику ријеч — бијаше за Хрватску много; порадити, да она доиста не остане само ријеч, то је задаћа била Штросмајерова вијека.

И прије њега многи су говорили; ваља се народу сјединити и сједињеним силама радити око свега. Но где је могло бити јединства, кад у Хрвата није било мјеста, у којем би се могли људи да састану и поведу народ? За то ђаковачки бискуп каже, да се средиште, има створити у академији или ученоме друштву. Ту ће се наћи „сви бољи умови хрватски, српски, словенски и бугарски да вијећају, којим би се начином имала најпрече створити једна народна књига на Словенском Југу, и како би имала у своје окриље узети све струке човјечје знаности.“ Он ето мисли академију уредити, зове све у једно коло — а код куће више или мање сама пустиња! Бискуп се тога није бојао. Кад су и одличнији са скепсом примали оне ријечи бискупове, он се од слоге, како смо чули, нада бољој будућности. Сама ријеч није нигдје достатна. Да Штросмајерова мисао не остане само ријеч, он жели подићи и уредити мјесто за састајање: даје педесет хиљада форината за нови дом, који се има подићи прилозима читавога народа, јер ће у том дому бити главна полуга „душевнога препорођења свега Југословенства.“ Десетога децембра 1860. удари Штросмајер темељ академији.

По свједочанству тадашњих новина, Штросмајерове су ријечи нашле одјека у свим странама великога Славенства. Не само Хрват, него и Србин, Словенац, Бугарин, Чех, Пољак и Рус поздрави са свим својим братским и славенским срцем и заносом велико дјело епископа хрватскога, јер је проговорио пред читавим свијетом онако културно, како може да говори човјек, који знаде, да је просвјета права зубља, што води човјечанство до среће, до напретка. Није он попут какка американскога гавапа сам основао академију, већ је добро рачунајући с приликама и неприликама својим даром хтио, да читави народ, читаво славенство помогне градити зграду просвјете. Само народ може у заједници, а појединци ће урадити ондје, гдје је народна снага подигла и појединца, да му он може повраћати, што је од њега примио. Штросмајеру је требало стварати, за то је његов дар од 10. децембра већи, него да је у оном часу сам све саградио.

Умни помагач Штросмајеров, већ 11 година покојни Фрањо Рачки, бијаше душа, о коју се могао ослањати стваралац, може се сигурно рећи, данашње хрватске културе и просвјете. Сигурно је Рачки у договору са Штросмајером онако лијепо из-

грађивао академију. Народ се одазвао позиву свога бискупа, народ је сакупио прилога за кратко вријеме, на што је Штросмајер започео у своме писму 1860. год. на бана Шокчевића, то је наставио јавно пред читавим народом у хрватском сабору 1861., а сабор је већ ове године 29. јула прихватио правила за академију. Но од сад је било још много муке, да се отворе дворови академији.

Правила академије дуго су се потезала по канцеларијама и прелазила су из једне руке у другу, да их обрађују и прерађују. „Једному се није свиђала — каже Рачки — широка самоуправа, другому правац, трећему само име — Југославенска Академија. А уза све то, док је ријешење државоправних питања висјело, просвјетним се мало склоно било. Дапаче ћа и у домаћим круговима послије онога првога заноса стало се сумњати, није ли питање о академији прерано на дневни ред постављено. Показивало се на сиромашну душевну главницу у Хрватском народу, на неразвијене друштвене одношаје, на пречe друштвене потребе, на ниски ступањ нашега умнога развитка напрама високому напретку других народа.“ Слаби би дух уз овакве прилике очајавао, и кад је требало мало не више од 5 пуних година, да се послије првога заноса не може доћи до академије, напустио би све. Штросмајер тога није учинио. Он је са својим до смрти вјерним другом и помагачем Рачким радио, да ствар не усне сан покојника, па је 1864. основао часопис Књижевник, који је имао јавно пред свијетом доказати, да међу Хрватима, Србима, Бугарима и Словенцима има доста способних људи, штоно ће моћи да воде академију онако, како јој и пристоји као првој академији на Југу. Бискуп је коначно побиједио и 1867 год. било је у Загребу славље, без једне сјенке какве противности, какво се ријетко слави у малених народа. Но Штросмајер је у то доба био и политичким и културним вођем свога народа, поради чега је сасвим разумљиво, да се сав културни свијет поклонио католичкому бискупу, који је са својом Југословенском Академијом дошао у сусрет свим умницима између Балкана и Триглава без разлике вјере и племена и привео свој народ за добар корак ближе ономе циљу, који је Хрватској младежи давао и прије снаге, а и данас припрема славље сад у Београду, сад у Софији, а сад опет у Загребу. Читав је славенски свијет могао с поносом гледати у Штросмајера као у свога човјека, јер је он јасно и гласно про-

говорио свима: одбацимо ситнице, које су нас до сад одбијале; не тражимо узрока свађи, већ тражимо оно, што нас може братскому срцу притегнути, па онда тек говоримо и о незнатнијим својим братским пословима.

Ударајући прве основе академији Штросмајер је у исто доба мислио, како би и другу чврсту основу дао Хрватима, како би створио завод, који ће давати академији и народу младица — мислио је и на свеучилиште.

Загреб. **Д-р Ђ. Шурмин.**

(Наставиће се)

ОСНОВНИ ПОСТУЛАТИ ДИСКРЕТНЕ ГЕОМЕТРИЈЕ

од

Др. БРАНИСЛАВА ПЕТРОНИЈЕВИЋА

Дискретна Геометрија, чије сам принципе изнео у моме недавно публикованоме метафизичко-математичком делу[1], полази од ових пет основних постулата:

1. Простор се састоји из тачака.

2. Број тачака у простору је крајан.

3. Величина просторне тачке равна је 1.

4. Постоје две врсте просторних тачака: реалне средишне и иреалне средње тачке.

5. Иреалне тачке престављају екстензију простора, а реалне оно што је у простору дато.

Од ових пет постулата прва три имају своје корелате у континуираној Геометрији, док су друга два специјални постулати дискретне Геометрије, којима у континуираној Геометрији нема директних корелата.

Први основни постулат дискретне Геометрије противречи директ одговарајућем постулату континуиране Геометрије. Док континуирана Геометрија претпоставља да је простор непрекидан, континуиран, да он није састављен из делова који би били одвојени један од другог, дотле дискретна Геометрија тврди, да је простор састављен из недељивих делова, простих тачака, да дакле није континуиран већ дискретан. Да би разлика између ова два супротна тврђења обе Геометрије била јасна, ја ћу је илустровати на најпростијем простору, на правој

[1] Principien der Metaphysik. Erster Band, erste Abtheilung. Allgemeine Ontologie und die formalen Kategorien. Mit einem Anhang: Elemente der neuen Geometrie und III Tafeln mit 56 geom. Figuren. Heidelberg 1904.

линији. По тврђењу данашње континуиране Геометрије линија AB садржи истина у себи линије AC и CB (resp. CD, DE и EB) али није из тих линија као стварно одвојених делова састављена. Тачка C, која линију AB дели у линије AC и CB (на слици ове последње су половине оне прве) није тачка која би у ствари одвајала линију AC од линије CB, већ она то чини само у нашим мислима, т. ј. линија AB остаје као таква неподељена тачком C, тачка C само фиктивно дели линију AB на делове AC и CB, у ствари линија AB остаје непрекидна, континуирана т. ј. она није подељена, она није састављена из делова. Кад би линија AB била тачком C у ствари растављена на делове AC и CB, онда би и линија CB била тачком D растављена у делове CD и DB, тако исто линија DB била би тачком E растављена у делове DE и EB и т. д. и то би дељење ишло све дотле док се не би дошло до делова који се више не би дали делити, дошло би се дакле до простих недељивих тачака, из којих би линија AB била у последњој инстанцији састављена. Али баш зато што изгледа да је немогуће саставити линију из простих недељивих тачака, које више нису просторне, баш зато континуирана Геометрија и тврди да простор није дискретан, испрекидан, састављен из недељивих делова, већ да је континуиран, непрекидан.

Сл. 1.

Као што се види, нерв аргументације данашње континуиране Геометрије да је простор континуиран, састоји се у тврђењу, да је немогуће саставити простор из простих недељивих тачака, пошто су ове непросторне и по величини равне 0. Основни постулат контуниране Геометрије, по коме је простор континуиран, противречи дакле директно основном постулату дискретне Геометрије, по коме је простор дискретан т. ј. састављен из простих недељивих делова, тачака. Ако дискретна Геометрија хоће да постоји, она мора очевидно доказати могућност састављености простора из простих недељивих тачака, она мора показати да и ако су просте тачке непросторне, да се ипак простор може из њих склопити. Састављеност простора из простих непросторних тачака (оне су непросторне зато што су недељиве, јер што је просторно то је и дељиво) била би само онда немогућа, ако би величина тачке била равна 0, као што то тврди континуирана Геометрија. Међу тим ово тврђење континуиране

Геометрије само је онда тачно, ако се простор схвати као засебно биће поред материје, ако се простор схвати као празно биће у коме се материјални делићи налазе. У том случају празан би се простор дао доиста замислити само као континуум, јер ако би се он схватио као дискретум, онда би просте тачке, из којих би био састављен, биле без величине, јер би биле без икаквог реалног садржаја, пошто реални садржај сачињава материју. Међу тим ако се не претпостави да постоји празан простор поред материје, већ ако се узме да материја и простор падају уједно, да простор није ништа друго до просто истовремена датост материјалних реалних делића, онда нема више никакве тешкоће претпоставити, да је простор дискретан.

У том случају на име величина простих недељивих тачака, из којих је простор састављен, није и не може више бити равна 0, већ мора бити равна 1. Јер кад би величина реалне материјалне тачке била равна 0, онда би то значило ни више ни мање, до да она нема никаквог реалног садржаја, да дакле није материјална тачка. Проста материјална тачка чини реални корелатум апстрактне аритметичке јединице, која је последњи елеменат чистих аритметичких количина, целих бројева. Па као што је из простих недељивих јединица могуће саставити сложену аритметичку количину ма каквог целог броја, исто је тако могуће из простих непросторних реалних тачака саставити сложену просторну количину. Линија АВ не може се све дотле саставити из простих непросторних тачака, док је год величина тих тачака равна 0; чим се пак величина простих непросторних тачака стави да је равна 1, нема више никакве тешкоће схватити њену састављеност из простих тачака. Јер у том случају просторност линије АВ не састоји се ни у чему другоме до просто у томе што она преставља множину простих тачака, док се непросторност ових последњих просто састоји у томе што је свака од њих једна. По континуираној Геометрији простор је пре својих делова, делови простора могући су само у једноме целоме простору, по дискретној Геометрији пак простор је нешто што је после својих делова, простор по тој Геометрији није ништа друго до симултана датост множине простих недељивих делова, који су као такови непросторни. Чим се допусти трећи основни постулат дискретне Геометрије, на име да је величина просте тачке равна 1, одмах ишчезавају све те-

шкоће које чине немогућим први основни постулат њен и дискретна Геометрија постаје у принципу могућа.

Као што се из ових излагања јасно види, ми би могли први и трећи постулат спојити у један, који би гласио:

Простор је састављен из простих недељивих тачака чија је величина равна јединици.

Спајање оба ова постулата уједно изражава тесну везу која између њих постоји, пошто је, као што се из наших извођења види, само тако могуће саставити простор из недељивих тачака, ако се величина тих тачака стави да је равна јединици.

Други постулат дискретне Геометрије противречи, као и први, директно одговарајућем постулату континуиране Геометрије. Док континуирана Геометрија тврди да је (континуирани) простор дељив до у бесконачност, дотле дискретна Геометрија тврди да је (дискретни) простор састављен из крајњег броја тачака, као последњих недељивих делова његових. Тврђење континуиране Геометрије да је простор дељив до у бесконачност логичка је последица првог постулата њеног, на име континуиранога простора. Ако је линија AB доиста непрекидна, ако она не садржи никаквих стварних делова у себи, ако су делови њени само фиктивни, онда делење њено у мислима мора ићи до у бесконачност, не може имати нигде краја. Тачком C ми смо линију AB поделили на два дела, тачком D поделили смо једну од тих половина, на име CB, на два дела, тачком D поделили смо даље једну од ових (DB) на два дела, па пошто линија AB при свима тим делењима на двоје није фактички већ само фиктивно подељена на делове, то је јасно да ово делење неће нигде у самој линији AB наћи на границе, пошто би ове границе у том случају могле значити само просте недељиве делове, а оно што садржи просте недељиве делове не би више било континуирано већ дискретно. Континуирани простор мора према томе нужним начином бити дељив до у бесконачност.

Ова нужност отпада међу тим код дискретног простора. Пре свега дискретан простор, баш зато што се састоји из недељивих делова, не може у ономе смислу бити дељив у бесконачност у коме је то континуирани простор; док је овај последњи дељив у апсолутном смислу до у бесконачност, т. ј. тако да се при томе делењу не може никада доћи до последњих недељивих делова, па ма колико бесконачно велики био број делова у који

смо континуум у мислима поделили, дотле дискретни простор може само у релативном смислу бити дељив до у бесконачност, т. ј. он може садржавати бесконачно велики број простих недељивих делова, само та бесконачност не би била апсолутна. Ми се овде не можемо дубље упуштати у излагање ове разлике између апсолутне и релативне бесконачности[1], она у осталом у крајњем резултату и нема никакве принципијелне вредности, пошто се да показати, да релативна бесконачност нужним начином повлачи за собом апсолутну бесконачност и да према томе бесконачности дискретног простора не може ни бити, да простор, чим је дискретан, мора бити и крајан. Доказ за ово изнет је у главном у једном ранијем чланку овога часописа[2], где је показано како две основне противречности бескрајнога — противречност бескрајног броја и противречност изненадног скока крајњег у бескрајно — потпуно уништавају бескрајност простора. Тамо су ти аргументи употребљени независно од тога да ли је простор састављен из недељивих тачака или не; међу тим они у првом реду важе за дискретан простор, т. ј. они непосредно утврђују да дискретан простор може бити састављен само из крајњег броја недељивих тачака.

Четврти и пети постулат престављају, као што смо поменули, специјалне постулате дискретне Геометрије, којима не одговарају диретно никакви постулати у континуираној Геометрији. Ти се постулати односе на геометријску природу простих делова дискретног простора, који у дискретној Геометрији играју очевидно улогу конститутивних елемената простора и облика у њему. У континуираној Геометрији примарну улогу игра сама непрекидна екстензија континуираног простора, док тачка игра секундарну улогу фиктивног одвајања појединих делова те екстензије једног од другог. У дискретној Геометрији тачка није више фиктивне вредности, она је последњи стварни елеменат из кога постаје како сам простор, тако и сви поједини облици у њему. Отуда очевидно мора дискретна Геометрија нарочито испитати природу тих својих последњих елемената, и то она и чини у ова два последња постулата своја.

Први од ова два постулата тврди, да постоје две врсте та-

[1] Види о томе моје наведено дело „Principien d. Metaphysik etc...“ стр. 226—28.

[2] „О бескрајности света“ у „Делу“ за јануар 1904.

чака у дискретном простору, тачке реалне и тачке иреалне. Тврђењем да поред реалних тачака постоје и иреалне тачке у простору овај постулат уноси у дискретну Геометрију нешто што, по пређашњим нашим извођењима, није обухваћено у првом и трећем постулату њеном. Говорећи о трећем постулату ми смо видели, да је дискретни простор могућан само под претпоставком, да су последњи елементи његови реалне природе, јер је само у том случају величина њихова равна 1 и према томе композиција простора из њих могућа. Овај нови постулат наш међу тим тврди, да поред реалних тачака постоје у дискретном простору и иреалне тачке, тј. тачке које нису испуњене никаквим реалним садржајем, овај постулат изгледа дакле да негира донекле пређашњи постулат. У ствари он га нимало не негира, већ га само допуњује. Јер иреалне тачке, које овај постулат претпоставља, такве су природе, да је њихова егзистенција немогућа без реалних тачака. Иреална тачка на име могућа је само као тачка која раздваја две реалне тачке, иреална тачка на име могућа је само између две реалне тачке. Али и обратно реалне тачке нису могуће без иреалних тачака које их раздвајају: претпоставка реалних тачака повлачи за собом нужним начином претпоставку иреалних тачака, две реалне тачке немогуће су без иреалне тачке која се налази на средини између њих (отуда ја и називам иреалне тачке средњим а реалне средишним тачкама, пошто су ове последње носиоци оних првих) и која их раздваја. Као год што фиктивна тачка C континуиране Геометрије раставља линију AB у фиктивне половине AC и CB (сл. 1), исто тако мора између две реалне тачке A и B (сл. 2) постојати иреална тачка C, која их раставља: ово тврђење је нешто што непосредно излази из самог посматрања две дискретне тачке које се додирују, то је тврђење дакле једна непосредна интуитивна чињеница.

C
A B
сл. 2.

Сам факат иреалних тачака у дискретном простору не може се одрицати, али оно о чему може бити дискусије то је, да ли је величина иреалних тачака равна величини реалних тачака тј. равна 1 или је њихова величина, за разлику од ових последњих, равна 0. На први поглед изгледа да је само ово последње могуће. Јер иреална тачка, према самој дефиницији њеној, јесте тачка без икакве реалне садржине, па како смо ми величину реалне тачке баш зато метнули да је равна 1, што је та тачка испуњена реалном садржином, то би из тога непо-

средно следовало, да је величина иреалне тачке равна 0. Међутим то тако изгледа да је само на први поглед. У ствари чим смо ми величину реалне тачке ставили = 1 ми морамо одмах и величину иреалне тачке ставити = 1 просто зато, што су и једна и друга, с чисто квантитативног гледишта, у истом смислу тачке. Из квалитативне испуњености реалне тачке ми смо само закључили да њена квантитативна вредност као тачке не може бити равна 0 већ мора бити равна 1, из ове квантитативне вредности њене пак ми смо у праву одмах закључити да је и квантитативна вредност иреалне тачке равна јединици јер је иреална тачка у истом оном смислу тачка у коме је то реална тачка, она је наиме исто тако прост и недељив квантитативни елеменат као што је то и реална тачка. И ако дакле постоји између реалне и иреалне тачке квалитативна разлика у томе што је она прва испуњена реалним садржајем а ова друга не, ипак су обе у квантитативном погледу идентичне, тј. обојима је величина равна 1.

То је први разлог, који се да навести за тврђење да је величина иреалне тачке равна 1. Други је разлог овај. Иреална тачка као тачка која непосредно раздваја две реалне тачке представља у исто доба и њихово растојање. У континуираном простору растојање између две (фиктивне) тачке увек је једна екстензивна линија, која их раставља, сама тачка пак, која фиктивно раставља два дела једне линије један од другог, н. пр. тачка С у сл. 1. делове АС и СВ линије АВ, равна је по својој величини 0 и то просто зато што она у ствари и не раставља једно другом окренуте крајеве одговарајућих линијских делова један од другог. У дискретном простору ствар стоји сасвим друкчије. Ту иреална тачка раставља доиста реалне тачке једну од друге, и за то величина њена мора бити равна 1 а не 0, пошто би величина 0 у овом случају значила уништење сваког стварног растојања међу њима, значила би дакле уништење стварне одвојености једне реалне тачке од друге, чиме би сама дискретност простора била уништена. Баш зато што је величина фиктивне тачке континуираног простора равна нули, мора величина иреалне тачке дискретног простора бити равна јединици.

Трећи разлог који се да навести за тврђење, да је величина иреалне тачке равна 1, стоји у тесној вези са пређашњим. Докле пређашњи разлог полази од појма иреалне тачке као непосредног растојања двеју реалних тачака, дотле овај раз-

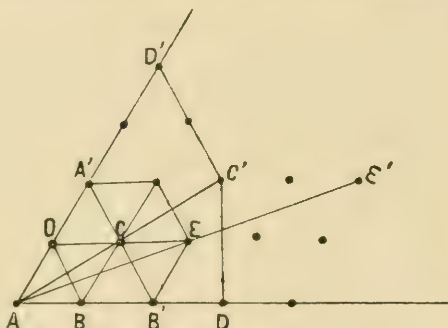
лог полази од појма преалне тачке као непосредног додира двеју реалних тачака. Преална тачка на име и ако раставља две реалне тачке једну од друге ипак је то раздвајање непосредно, реалне тачке не могу се једна другој тако приближити да између њих нема више преалне тачке — пошто би у у овом случају оне пале уједно и не би биле више две — преална тачка преставља у исто доба и непосредни додир реалних тачака. Пошто смо ово утврдили, да се лако увидети, да величина преалне тачке не може бити равна 0, већ да мора бити равна 1. Кад би величина преалне тачке C, која раставља реалну тачку A од реалне тачке B (сл. 2), била равна 0, онда би ове две тачке морале пасти уједно, неби могле бити две. Јер ако би тачке A и B у овоме случају требале да остану раздвојене, да не падну уједно, онда би се морало претпоставити, да се тачка A додирује са тачком B само једним својим крајем и то оним који је окренут тачки B, а исто би то важило и за тачку B у односу на тачку A. На први поглед ово изгледа и могуће, међу тим чим се узме у обзир природа просте тачке, одмах се увиђа да је то немогуће. Тачка A као и тачка B проста је и недељива, т. ј. она нема никаквих делова у себи а претпоставити да се једна тачка може са другом тачком додиривати само једном страном својом, значи претпоставити да се она може додиривати само једним делом својим са другом тачком, значи дакле претпоставити да тачка има делова, а то је немогуће. Пошто тачка нема делова то је очевидно, да ако је величина преалне тачке C равна 0, тачка A мора се цела додиривати са тачком B и обратно, у ком би случају очевидно обе тачке морале пасти уједно. Преална тачка не може дакле по својој величини бити равна 0 већ мора бити равна 1 (као тачка она не може имати величину већу од 1).

Ова три разлога потпуно су довољна да утврде став, да је величина преалне тачке равна 1, чиме је трећи постулат, који је раније изведен само за реалне тачке, проширен и на преалне тачке, учињен дакле општим.

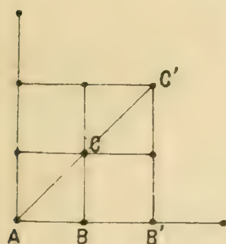
Пети постулат дискретне Геометрије са чисто геометријског становишта најважнији је од свих постулата њених, јер од тога постулата зависи сама могућност дискретне Геометрије као математичке дисциплине. По томе постулату екстензија дискретног простора лежи само у преалним тачкама његовим, т.ј. величина линије у дискретном простору има да се цени само

по броју иреалних тачака које су у њој дате, реалне тачке не смеју се при томе никако узети у обзир, оне се имају при томе сматрати просто као нуле. Овим својим постулатом дискретна Геометрија изгледа да непосредно негира саму полазну тачку своју. Ми смо раније видели како само онда нема никакве тешкоће у схватању да је простор састављен из тачака, ако се претпостави да су те тачке реалне, јер је само у том случају њихова величина равна 1. Сада пак ми тврдимо да се права екстензија простора и не састоји у реалним тачкама већ само у иреалним. Међу тим ово наше садашње тврђење само привидно противречи нашем пређашњем тврђењу; ово садашње тврђење само би онда противречило пређашњем кад би величина иреалне тачке била равна 0 а не 1. Чим је пак утврђено, да је величина иреалне тачке равна 1, одмах је тиме већ казано да у екстензији простора морају и иреалне тачке играти улогу. Али — и у толико наше садашње тврђење доиста одступа од пређашњег — оне не само да морају играти улогу у екстензији простора, него оне су и једине које ту екстензију сачињавају. У почетку је изгледало да само реалне тачке, баш зато што им је несумњиво величина равна 1, једино могу сачињавати п р о с т и р а њ е простора, сада пак, пошто је утврђена егзистенција иреалних тачака, излази да су ове последње једине које то простирање чине. Из тога излази само једно, на име да унутрашња геометријска структура дискретног простора није тако проста ствар као што то на први поглед изгледа. У дискретном простору морамо на име разликовати два сасвим различна конститутивна фактора: оно што простор стваља и оно што простор чини. Реалне тачке на име несумњиво су оно што простор стваља, без чега простора не би било, јер су иреалне тачке могуће само између реалних тачака, оне претпостављају екзистенцију ових. Али реалне тачке нису оно што чини сам простор, само простирање, екстензију. Јер иреалне тачке, баш зато што растављају реалне тачке, што их стављају једну ван друге, што представљају непосредно р а с т о ј а њ е између њих, очевидно су оно што чини специфичну просторност у дискретном простору. Једна реална тачка за себе не чини никакав простор, две реалне тачке већ чине простор — и ако најпростији простор који се да замислити — а пошто су две реалне тачке две само помоћу иреалне тачке, која их раставља, то је очевидно да је у овом случају иреална тачка оно што чини простор, што чини екстензију простора.

Место сваког даљег чисто логичког доказивања петог основног постулата дискретне Геометрије ми ћемо чисто математички доказати, да је само под његовом претпоставком дискретна Геометрија као егзактна математичка дисциплина могућа. Овај математички доказ полази од једне чињенице у дискретном простору, којој у континуираном простору опет ништа директ не одговара, на име од чињенице имагинарног додира и имагинарних правих линија. Сл. 3 и 4. престављају нам две основне равни дискретне Геометрије — које су у исто доба и типичне форме дискретног простора — и то сл. 3 троугласту а сл. 4 квадратну раван. Прва је састављена из све самих простих троуглова а друга из простих квадрата (одн. четвороуглова). Две тачке, које се непосредно додирују, престављају најпростији могући простор, оне чине најпростију праву линију или просто просту праву линију. Три тачке које се непосредно додирују једна с другом чине најпростију дискретну раван, оне чине најпростији могући троугао и то је тај троугао, као што се лако да увидети, равностран а стране су му просте праве. Како се око једне тачке може у (дискретној) равни метнути шест таквих простих троуглова (одн. шест тачака) то је јасно да се из простих троуглова да склопити без празнина дискретна раван, и така раван назива се троугластом. Раван пак која је састављена из простих квадрата т. ј. квадрата чије су стране просте праве — око једне тачке могу се у (дискретној) равни метнути четири таква проста квадрата (одн. осам тачака) — назива се квадратном.

Сл. 3.

Сл. 4.

Само један поглед на троугласту раван сл. 3. уверава нас да не само за тачке A, B, B', D, од којих се свака непосредно додирује са оном што јој предходи, морамо тврдити да чине праву линију AD, него исто тако морамо и за тачке A, C и C' тврдити да чине праву

линију AC' и за тачке A, E и E' да чине праву линију AE' и т. д. Осим правих линија дакле, између чијих реалних тачака постоје иреалне тачке, у дискретном се простору налазе још и такве праве, чије реалне тачке нису више растављене иреалним тачкама, већ чије се реалне тачке, које непосредно следују једна за другом, налазе у растојању које је веће од растојања 1 иреалне тачке. Док се тачка B додирује с тачком A непосредно, т. ј. док је њихово растојање равно растојању које преставља иреална тачка, дотле је тачка C удаљена од тачке A за растојање које је веће од 1. Како ми за тачке A и B само зато тврдимо да се додирују непосредно, што између њих нема никакве реалне тачке (као што је случај са реалним тачкама A и B' које су растављене реалном тачком B), тако ћемо исто морати и за тачке A и C тврдити да се додирују једна са другом пошто нема никакве реалне тачке која би их растављала (као што је то случај са тачкама A и C' које су растављене реалном тачком C), само што ћемо овај последњи додир за разлику од оног првог назвати посредним. Како је посредни додир, као што се лако да увидети, само у преносном смислу додир, то је боље назвати га имагинарним за разлику од непосредног који је, као додир у правом смислу, реалан. Према томе и праве линије чије се реалне тачке имагинарно додирују назваћемо имагинарним правима (такве су AC', AE' и т. д.) за разлику од реалних правих, чије се реалне тачке реално додирују једна са другом.

Пошто смо тако утврдили чињеницу имагинарног додира и имагинарних правих у дискретном простору, показаћемо да имагинарне праве само тако могу у дискретном простору постојати, ако се просторна величина реалних правих цени само по броју иреалних тачака, које оне садрже, а не и по броју реалних тачака, т. ј. ако се реалне и иреалне тачке при оцени величине реалне праве не сумирају једна са другом. Ово ћемо доказати најпре индиректним путем т. ј. показаћемо да постају противречности у одредби величине једне имагинарне праве ако се при оцени величине реалних правих сумирају реалне тачке са иреалним. Ми ћемо ова израчунавања имагинарних правих извршити прво у троугластој па онда у квадратној равни и то ћемо у оба случаја израчунавати величину просте имагинарне праве AC, управо растојање имагинарног додира између тачака A и C, које ћемо за разлику од просте имагинарне праве AC —

која обухвата осим имагинарног растојања између тачака A и C још и ове последње — означити са iAC.

Ако сада израчунамо — по Питагорином правилу — у сл. 3 имагинарно растојање iAC најпре непосредно из правоуглог троугла AA'C а затим посредно из имагинарне праве AC', чију величину израчунавамо из правоуглог троугла AC'D', имаћемо:

1) $iAC = AC - 2$ (пошто је $AC = iAC + 2$, где 2 означава суму простих тачака A и C), $AC = \sqrt{AA'^2 - A'C^2} = \sqrt{5^2 - 3^2} = \sqrt{16}$ (пошто је $AA' = A + O + A' + 2 = 3 + 2$, где 3 означава суму простих реалних тачака A, O и A' а 2 суму иреалних тачака које се између њих налазе, а $A'C = 2 + 1$ где 2 означава суму реалних тачака A' и C а 1 иреалну тачку која се између њих налази), дакле

$$iAC = 4 - 2 = 2.$$

2) $iAC = \frac{AC' - 3}{2}$ (пошто је $AC' = A + iAC + C + iCC' + C' = 2iAC + 3$), $AC' = \sqrt{AD'^2 - D'C'^2} = \sqrt{9^2 - 5^2} = \sqrt{56}$ (пошто је $AD' = 9$, $D'C' = 5$) дакле

$$iAC = \frac{\sqrt{56} - 3}{2}.$$

Како је у првом случају $iAC = 2$ а у другом $= \frac{\sqrt{56} - 3}{2}$ то би требало да је $2 = \frac{\sqrt{56} - 3}{2}$ што није случај, јер кад се изврше рачунске операције у овом изразу до краја излази да је $49 = 56$, а то је немогуће.

На основу аналогог израчунавања у квадратној равни сл. 4 имамо:

$$AC = \sqrt{AB^2 + BC^2} = \sqrt{9 + 9} = \sqrt{18}$$

$$AC' = \sqrt{AB'^2 + B'C'^2} = \sqrt{25 + 25} = \sqrt{50}$$

$$iAC = \sqrt{18} - 2,\ iAC' = \frac{\sqrt{50} - 3}{2} \text{ дакле}$$

$$\sqrt{18} - 2 = \frac{\sqrt{50} - 3}{2}, \text{ дакле } 4\sqrt{18} = 23, \text{ што је немогуће.}$$

Као што се из овог израчунавања види, ако величину реалне праве ставимо у суму иреалних и реалних тачака њених, онда величина једног истог растојања у дискретном простору добија различне вредности, оно дакле постаје у својој величини неодређено, што је очевидно немогуће и показује само да је сама претпоставка, од које смо при одредби његове величине пошли, погрешна и немогућа.

Ова неодређеност у одредби величине једног истог имагинарног растојања у дискретном простору ишчезава потпуно ако се величина реалне праве цени само по броју иреалних тачака које она садржи.

За троугласту раван сл. 3. имамо у овом случају:

1) $iAC = AC$ (пошто у овом случају реалне тачке не играју никакву улогу при одредби величине реалне праве, оне то не могу чинити очевидно ни код имагинарних правих, тако да се овде не може више правити разлика између имагинарног растојања iAC и просте имагинарне праве AC), $AC = \sqrt{AA'^2 - A'C^2} = \sqrt{2^2 - 1^2} = \sqrt{3}$ (пошто је у овом случају $AA' = 2$ где 2 означава суму иреалних тачака које се налазе између реалних тачака A, O и A', а $A'C = 1$ где 1 означава иреалну тачку која се налази између тачака A' и C) дакле

$$iAC = \sqrt{3}$$

2) $iAC = \frac{AC'}{2}$ (пошто је $AC' = iAC + iCC' = 2iAC = 2AC$),

$$AC' = \sqrt{AD'^2 - D'C'^2} = \sqrt{4^2 - 2^2} = \sqrt{12} = 2\sqrt{3} \text{ дакле}$$

$$iAC = \frac{2\sqrt{3}}{2} = \sqrt{3}$$

Као што се види величина имагинарног растојања iAC, одн. просте имагинарне праве AC, у оба је случаја иста, претпоставка од које се пошло мора дакле бити тачна, пошто је то осим оне прве, која је немогућа, још једина могућа претпоставка.

То исто показује и аналого израчунавање у квадратној равни сл. 4, где имамо:

$$iAC = AC = \sqrt{AB^2 + BC^2} = \sqrt{1^2 + 1^2} = \sqrt{2} \text{ и}$$

$$iAC = AC' = \frac{AC'}{2} = \frac{\sqrt{AB'^2 + B'C'^2}}{2} = \frac{\sqrt{2^2 + 2^2}}{2} = \frac{\sqrt{8}}{2} = \sqrt{2},$$

дакле за оба случаја за iAC исти резултат.

Као што смо се досадашњим израчунавањима уверили, да се величина реалних правих може само ценити по броју преалних тачака, које оне садрже — чиме је пети постулат дискретне Геометрије дефинитивно доказан — и аналого томе величина имагинарних правих само према броју и величини имагинарних растојања која леже између реалних тачака њихових, тако исто можемо се аналогим рачуном уверити, да се величина преалне тачке може само ставити да је равна 1, никако не да је равна 0. Ми ћемо опет, претпоставивши ово последње, израчунати величину имагинарног растојања iAC најпре за троугласту па онда за квадратну раван, и то на исти начин као што смо то и раније чинили.

За троугласту раван сл. 3. тада ћемо имати:

1) $iAC = AC - 2$ [пошто је и у овом случају као и у првом случају под 1) $AC = iAC + 2$], $AC = \sqrt{AA'^2 - A'C^2} = \sqrt{3^2 - 2^2} = \sqrt{5}$ (пошто је у овом случају $AA' = A + 0 + A' = 3$, где 3 означава суму реалних тачака A, 0 и A', а $A'C = 2$, где 2 означава суму реалних тачака A' и C) дакле

$$iAC = \sqrt{5} - 2$$

2) $iAC = \frac{AC' - 3}{2}$ [пошто је и у овом случају као и у првом случају под 1) $AC' = 2\,iAC + 3$], $AC' = \sqrt{AD'^2 - D'C'^2} = \sqrt{5^2 - 3^2} = \sqrt{16} = 4$ (пошто је у овом случају, као што се лако из слике види, $AD' = 5$ а $D'C' = 3$), дакле

$$iAC = \frac{4-3}{2} = \frac{1}{2}$$

Како је у првом случају $iAC = \sqrt{5} - 2$ а у другом $iAC = \frac{1}{2}$ то би морало бити $\sqrt{5} - 2 = \frac{1}{2}$, што није случај, јер кад се изврше рачунске операције у овом изразу до краја излази да је $20 = 25$, што је немогуће.

За квадратну раван сл. 4 имамо сличним начином:

$$AC = \sqrt{AB^2 + BC^2} = \sqrt{2^2 + 2^2} = \sqrt{8}$$

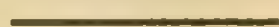
$$AC' = \sqrt{AB'^2 + B'C'^2} = \sqrt{3^2 + 3^2} = \sqrt{18}$$

$$iAC = \sqrt{8} - 2, \quad iAC' = \frac{\sqrt{18} - 3}{2} \text{ дакле}$$

$$\sqrt{18} - 2 = \frac{\sqrt{18 - 3}}{2}, \text{ дакле } 4\sqrt{8} = 15, \text{што је очевидно немогуће.}$$

Као што показује горње рачунање, под претпоставком да је величина иреалне тачке равна 0 — у ком се случају величина реалне праве мора очевидно ценити само по броју реалних тачака које она садржи — излазе различни резултати за величину једног и истог (имагинарног) растојања у дискретном простору, што је противречно и немогуће, из чега излази да је и сама та претпоставка немогућа, а из тога опет излази да једино претпоставка, да је величина иреалне тачке равна 1, може бити тачна.

Ми смо свих пет основних постулата дискретне Геометрије анализали и доказали, а тиме смо у исто доба доказали и могућност дискретне Геометрије. Досада се држало да је дискретна Геометрија немогућа, што је долазило само од недовољне анализе основних постулата њених. Која ће пак од две једино могуће Геометрије, да ли континуирана Геометрија која данас важи, или дискретна, чији су тек први основи постављени, однети дефинитивну победу, то ће решити будућност.

[2] Питање о величини иреалне тачке у вези са још неким принципијелним питањима (о којима је и овде било помена) дискретне Геометрије ја сам опширно расправљао у своме чланку „Ueber die Grösse der unmittelbaren Berührung zweier Punkte. Beitrag zur Begründung der discreten Geometrie", који је изашао у Ostwald's „Annalen der Naturphilosophie" 1905.

ЛЕГЕНДА СТАРОГА ЕГИПТА

од

БОЛЕСЛАВА ПРУСА

Гледајте, како су ништавне наде људске према уређењу светском; гледајте, како су ништавне према пресудама, које је огњеним знацима исписао на небу Вечни!...

Столетни Рамзес, силни господар мисирски, довршавао је живот свој. На груди силог владара, пред којим су пола века дрхтали милиони, пала је морија, која гуши, и испија му крв из срца, снагу из руку, а кадкад и свест. Као оборени кедр, лежао је велики фараон на кожи индискога тигра, покривши ноге триумфалним плаштом цара етиопског. Суров чак и према самом себи, позвао је најмудријег лекара из светиње у Карнаку, и рекао:

— Знам, да су ти познати јаки лекови, који или умарају, или од једном лече. Направи ми један такав лек према мојој болести, и нека се једном сврши... овако или онако.

Лекар се колебао.

— Сети се, Рамзесе — шануо је лекар — да је, од како си ти сишао с неба, Нил већ сто пута преливао обале своје; и могу ли ти дати лек који није сигуран чак ни за најмлађега од твојих ратника?

Рамзес се исправи на лежишту.

— Мора да сам јако болестан — узвикну Рамзес — кад се ти, свештениче, устђујеш давати ми савете! Умукни и изврши, што сам заповедио. Та жив је тридесетогодишњи унук мој и наследник Хорис. Египат не може имати господара, који не би могао хитро сести на кола и дићи копље.

Кад му свештеник пружи уздрхталом руком страшни лек, попи га Рамзес као што жедан испија купу воде; затим дозва к себи најчувенијег астролога из Тебе и нареди му, да му искрено каже шта звезде показују.

— Сатурн се приближио месецу — одговори мудрац — што значи, да ће умрети један члан твоје династије, Рамзесе. Рђаво си учинио, што си данас пио лек, јер су ништавни људски планови према пресудама, које на небу исписује Вечни...

— Сигурно су звезде наговестиле моју смрт — одговори Рамзес. — Па кад ће то наступити? — упита лекара.

— Пре но што сунце изгреје, Рамзесе, или ћеш бити здрав потпуно, или ће твој свети прстен бити на руци Хорусовој.

— Доведите Хоруса у фараонску салу; — рече Рамзес тихо — нека тамо чека последње речи моје и прстен, да не би власт наша ни за један тренутак престајала.

Заплакао се Хорус (имао је срце, које јако саосећа) због блиске смрти деде свога; али како владање није смело да се прекида ни за тренутак, оде у салон фараонски, опкољен многобројном свитом.

Седе на доксату, чије су се мраморне степенице спуштале на ниже, чак до реке, и, дубоко ожалошћен, разгледао је околину.

А месец, уз који се приљубио злослути сатурн, златио је руменкасту воду Нила, на ливадама и по парковима оцртавао је џиновске сенке пирамида, и на неколико миља унаоколо осветљавао је долину. И поред тога што је била ноћ у велико, и у палатама и у колибама гореле су лампе, а народ је изишао из кућа. По Нилу су се мицали многобројни чамци као о празнику; по палмовим шумама, на обалама реке, по трговима, по улицама и поред палате Рамзесове таласала се неизбројна гомила света. Па ипак била је така тишина да је до Хоруса допирало шуштање речне трске и тужно јечање хијена које траже хране.

— Зашто се овај свет скупља? — упита Хорус једног дворанина, показујући на поља од глава људских.

— Хоће да поздраве тебе, господару, као новог Фараона, и да чују из уста твојих добра дела, која си им наменио.

У том тренутку први пут удари о срце царевићево помисао о величини, као што удара вал морски о стрме обале.

— А шта значе оне лампе тамо? упита опет Хорус.

— Свештеници се упутили гробу матере твоје, Зефоре, да самртне остатке њене пренесу у фараонске катакомбе.

У срцу Хорусову на ново се пробуди жалост за матером, чије је кости — због милосрђа, које је према робовима имала — строги Рамзес сахранио међу робовима.

— Чујем рзање коња — рече Хорус, прислушкујући; — ко одлази у ово доба?

— Главни министар, господару, наредио је да припреме коњанике, који ће отићи по твог учитеља Јетрона.

Хорус уздахну при помену омиљеног учитеља, кога је Рамзес прогнао из земље, што је у душу унука његова и наследника усадио мржњу према рату, и милосрђе према угњетеном народу.

— А она светлост с ону страну Нила?...

— Оном светлошћу, о Хорусе! — одговори дворанин — поздравља те из манастирске тамнице верна твоја Береника. Првосвештеник је већ послао по њу чамац фараонски; а кад свети прстен заблиста на руци твојој, отвориће се тешка врата манастирска и повратиће се к теби пуна чежње и пуна љубави твоја Береника.

Чувши ове речи, Хорус већ ни за шта друго не хте питати; умуче и сакри очи руком.

Наједанпут хукну од бола.

— Шта ти је, Хорусе?

— Пчела ме уједе за ногу — одговори побледели царевић.

При зеленкастом сјају месечеву прегледа му дворанин ногу.

— Захвали Озирису! — рече — што то није паук, чији је отров у ово доба смртоносан.

О! како су ништавне наде људске према пресудама, које се не поричу... У том тренутку уђе врховни војсковођа, и, поклонивши се Хорусу, рече:

— Велики Рамзес, осећајући, да му се већ хлади тело, послао ме к теби са заповешћу: „Иди Хорусу, јер мене неће дуго бити на овоме свету, иди и извршуј вољу његову, онако као што си моју извршивао. И кад би ти казао да уступиш Горњи Египат Етиопљанима и углавиш с тим непријатељима савез, изврши то, кад мој прстен спазиш на његовој руци; јер кроз уста владарева говори бесмртни Озирис.“

— Нећу дати Египат Етиопљанима — рече царевић — али ћу углавити мир с њима, јер ми је жао крви мога народа; напиши одмах указ и нека га држи у руци гласник, да, кад заблиста прва зора у моју част, полети југу и милост моју однесе

Етиопљанима. И напиши још један указ, да се од овог сата па до свршетка мога ниједноме заробљенику на бојноме пољу. не сме чупати језик из уста. Тако наређујем...

Вођа паде лицем к земљи, а за тим се повуче да напише указе; царевић рече дворанину да му опет прегледа рану јер га веома болела.

— Мало ти отекла нога, Хорусе, -- рече дворанин. А шта би тек било, да те је уместо пчеле ујео паук!..

Сад уђе у салу први министар државни, и, поклонивши се царевићу, рече:

— Силни Рамзес, видећи, да му се већ вид мрачи, послао ме к теби са заповешћу: „Иди Хорусу и слепо се покоравај вољи његовој. Макар ти казао, да робове ослободиш окова, а народ обдариш земљом, учини то, кад видиш на руци његовој мој свети прстен; јер кроз уста владарева говори бесмртни Озирис.“

— Милост моја не простире се толико — рече Хорус. Али ми одмах напиши указ, да се народу смањује пореза у пола, а робови ће имати недељно три дана слободна од рада и без пресуде судске неће бити тучени штаповима по леђима. И још напиши указ, којим се позива натраг мој учитељ Јетрон, који је најмудрији и најплеменитији Египћанин. Тако наређујем...

Министар паде лицем к земљи, али пре но што је стигао да оде и напише указ, уђе првосвештеник.

— Хорусе — рече, — кроз неколико тренутака Велики ће Рамзес отићи у царство сенака и срце ће његово на најтачнијим теразијама измерити Озирис. А кад свети прстен Фараонски заблиста на твојој руци, заповедај, и ја ћу те слушати, макар захтео да се обори дивна светиња бога Амона; јер кроз уста владарева говори бесмртни Озирис.

— Нећу рушити — рече Хорус — већ ћу подизати нове светиње и повећаћу плате свештеничке. Захтевам само, да напишем указ о свечаноме преносу посмртних остатака матере моје Зефоре у катакомбе фараонске и други указ... о ослобођењу миле Беренике из манастирске тамнице. Тако наређујем...

— Мудро започињеш — одговори првосвештеник. — Све је већ припремљено да се испуне те наредбе, а указе ћу сад написати; кад их додирнеш фараонским прстеном, запалићу ево ову лампу, да објавим народу милост, а твојој Беренаци слободу и љубав.

Уђе најмудрији лекар из Карнака.

— Хорусе — рече лекар — не чуди ме твоје бледило, пошто Рамзес, дед твој, већ завршава живот. Није могао да поднесе јачину лека, који му нисам хтео дати, тај силни над силнима. Остао је код њега само заступник првосвештеника, да, кад већ умре, скине свети прстен с руке његове и преда га теби у знак неограничене власти. Али ти бледиш све више и више, Хорусе...

— Прегледај ми ногу — јекну Хорус и паде на златну столицу, чији је наслон био украшен изрезима као јастребове главе.

Лекар клече, прегледа ногу и повуче се пренеражен.

— Хорусе — шану — тебе је ујео паук врло отрован.

— Зар ми ваља мрети?.. у овако срећном моменту?.. — упита једва чујним гласом Хорус.

А мало затим додаде:

— Хоће ли то брзо бити?.. реци ми истину...

— Пре него се месец скрије за ову овде палму...

— Ах, тако!.. А Рамзес ће дуго још живети?..

— Зар ја знам... Можда ти већ носе прстен његов...

У том тренутку уђоше министри с готовим указима.

— Министре! — узвикну Хорус, хватајући га за руку — да ли би испунио моје наредбе, кад бих сад умро?..

— Доживи, Хорусе, век твога деде! — одговори министар. — Али и кад би одмах за њим стао пред суд Озириса, свака би твоја наредба била испуњена; само ваља да их додирнеш светим фараонским престеном.

— Прстеном! — понови Хорус — али камо га?..

— Говорио ми је један од дворана — шану војсковођа — да велики Рамзес већ издише.

— Послао сам моме заступнику наредбу, — додаде првосвештеник — да одмах, чим Рамзесу престане срце да куца, скине прстен.

— Хвала вам!.. рече Хорус. — Жао ми је... ах, како ми је жао... Али ваљда нећу сасма умрети... Остаће после мене благослови, мир, срећа народа и... моја ће Береника добити слободу... Дуго још?.. упита лекара.

— Смрт је од тебе на хиљаду корака војничкога марша — тужно одговори лекар.

— Не чујете? нико отуд не долази?... — говорио је Хорус.

Ћутање немо.

Месец се приближавао палми и већ је додирнуо прво њено лишће! ситан песак тихо је шуштао у пешчаним часовницима.

— Далеко?... шану Хорус.

— Осам стотина корака — одговори лекар; — не знам, Хорусе, да ли ћеш имати времена да дотакнеш све указе прстеном, и кад би ти га сад донели...

— Пружите ми указе — рече царевић, прислушкујући, да ко не трчи из собе Рамзесове, — а ти, свештениче — обрну се лекару, — реци, колико ми живота остаје, да бих могао потврдити бар најмилије указе.

— Шест стотина корака — шану лекар.

Указ о смањивању порезе народу и о раду робова испаде из руку Хорусових на земљу.

— Пет стотина...

Указ о миру с Етиопљанима сасуља се низ колена царевићева.

— Нико не долази?...

— Четири стотине... — одговори лекар.

Хорус се замисли и... паде наредба о превозу смртних остатака Зефоре.

— Триста...

Иста судбина постиже и указ о повратку Јетронову из прогонства.

— Двеста...

Хорусу поплавеше уста. Згрченом руком баци на земљу указ о нечупању језика заробљеницама, а остави само... наредбу о ослобођењу Беренике.

— Сто...

Посред гробне тишине зачу се лупа сандала. У салу утрча заступник првосвештеников. Хорус испружи руку.

— Чудо!... узвикну заступник. Велики Рамзес оздравео... Дигао се чврсто с лежишта и зором иде на лавове... Тебе, Хорусе, у знак милости, позива да му правиш друштво...

Хорус баци мрачан поглед с ону страну Нила, где је блистала светлост у тамници БерениКиној, и две сузе, две крваве сузе склизнише му низ образе...

— Не одговараш, Хорусе?... — упита зачуђени посланик Рамзесов.

— Зар не видиш да је умро?... шану најмудрији лекар из Карнака.

Видите ли, дакле, како су ништавне људске наде према пресудама, које Вечни огњеним знацима исписује по небу!

Сјерадз (Краљ. Пољска)
7 — VII 1904. г.

С пољског превео
М. Ст. Јанковић

ЈЕЗУЈИТЕ И ЈАНСЕНИСТЕ[1]

НАПИСАО

ОСКАР БРАУНИНГ

Какве било да су погрде бацане за три стотине година преко глава језуjита, уопште је чињен изузетак када је говорено о услугама, које учинише васпитању. Бакон говори о томе са највећом хвалом, и жали што се слични реформатори не находе у другим земљама. Он вели у свом „Унапређивању наставе“: „Што се наставе омладине тиче, ту треба само једну реч рећи — идите у школе језуитске, јер ништа не може бити боље“, на другом месту вели, да се, када на њих мисли, сећа, што је Агесилај рекао Фарнабазу: „Talis cum sis, utinam noster esses“. Декарт је такође сматрао њихов колеж у Ла Флешу као једну од најбољих школа у Европи, и ако он приписује њезине добре стране више разноликости ученика и њихову утицању једних на друге но којој било изврсности у настави од стране великих оцева. Јавно је мишљење било извесно на њиховој страни.

[1] Ово је осма глава из дела Оскара Браунинга, вишега члана и професора Кингс Колеџа у Кембриџу, Увод у историју васпитних теорија (Oscar Browning, An Jntroduction to the History of Educational Theories), које је преведено са четвртога енглеског издања. Дело је састављено од предавања, која је писац држао у Royal Jnstitution, од чланка о „Историји васпитања“, штампанога у Encyclopaedia Britannica и од разних чланака, објављених у Journal of Education, и попуњено тако, да нам у прегледу износи читаву историју педагогије. Како се због начина, којим је ово дело постало, поједине главе могу узети и као засебне целине, као што ће се читаоци уверити и из ове главе, то стога овде унапред саопштавамо овај важан, а у нас мало обрађен одељак из историје педагогије.

Преводилац.

За време Хенриха III, Хенриха IV, Луја XIII, Луја XIV језуитски колежи ницаху свуда по Француској, крај све опозиције од стране универзитета, и у почетку шеснаестога века они имађаху око 14.000 васпитника у провинцији париској, и више но 1.800 у колежу клермонском. У половини осамнаестога века, управо пред својим расулом, ред је имао 22.580 чланова. Ред имађаше 669 колежа и 117 семинара. По последњем се попису рачуна, да ред има 9456 чланова, од којих су три тисуће у Француској, а нешто преко тисуће у Енглеској.

Извештај о васпитном систему Дружине Исусове садржи се поглавито у четири књиге. 1. Оригиналне конституције Игњата Лојоле са коментарима његова следбеника Лајнеса. 2. „Ratio studiorum", који је израдила нарочита комисија пред очима и под утицајем Аквавивиним. Подељен је на 28 одељака, садржи статуте за провинцијала, за ректора, за префекте науке, за професоре виших факултета, за префекте нижих наука, за учитеље нижих разреда и за остале прецепторе и студенте реда. То је наставни програм, у коме се са највећом тачношћу одређује ред и деоба наука, наставни предмети за сваки разред и дужности свакога професора. Израђивање овога знаменитог дела отпочето је 1582, али није штампано пре 1599. 3. Г. 1706. изишла је на свет у Франкфурту трећа књига, расправа оца Жуванси-ја (Jouvensy) „De ratione discendi et docendi magistris sholarum inferiorum". 4. Са овом је обично спојена расправа Сакини-јева објављена у Риму 1625. „Paraenesis ad magistros sholarum inferiorum". Последње се две могу сматрати као допуна уз „Ratio Studiorum", засноване на методима, који су примењивани у клермонском колежу. Ове су четири књиге у тесној међусобној вези, „Ratio Studiorum" је коментар конституција, последње две су упуства за учитеље, који га чувају на сваком кораку и управљају у сваком поједином случају.

Видимо, да су у Француској, а слично томе и у осталим земљама, колежи Дружине Исусове били подељени на три разреда. 1. Велики колежи са приходом од 20.000 франака и са преко 100 учитеља, у којима се учило, осим класичких језика и природних наука, теологија и источни језици са нарочитим обзиром на мисионарство. 2. Средњи колежи са приходом од 16.000 франака и са преко 50 учитеља, у којима се учили само класички језици и филозофија, ова састављена од логике, морала, метафизике, физике и математике. 3. Мали колежи са приходом од 10.000

франака а са двадесет до четрдесет учитеља, у којима се учили једино обични школски предмети и морал. Васпитање је било бесплатно, и сиромах се и богаташ учили заједно. Али ово није ипак спречавало колеже, да не примају поклоне, и величина поклона, примљена од богатих, показује, да су они могли ласно васпитавати сиромашније студенте не тражећи од њих ништа. Колежи беху испрва семинари за искушенике реда, затим су примани на захтев публике и васпитаници споља. Затим стипендисте, издржаване приватним милосрђем, и напослетку, примани су такође и синови из богатих и племићских породица. Осим редовних колежа основане су и друге установе под ректоровом управом као convictoria alumnorum, благодејанска школа, у којима је плаћана незнатна сума за храну и за стан. Семинари, искључиво за васпитање свештеника, и школе у које није нико други приман осим потомака племићких породица. Ми ћемо се бавити сада једино малим колежима са средњошколским васпитањем. Овима управљаху ректори или префекти наставе. Њихова дужност беше, да походе разреде, да управљају испитима и уопште да надзиравају рад учитеља и васпитника. Под њим је био субпрефекат, који је нарочито пазио на дисциплину. Школа је била подељена у пет разреда: основни разред, разред граматике, разред синтаксе, разред поетике и разред реторике. Ови се разреди могаху даље делити, али никако не спајати. Језуите су изумеле „паралелне разреде“ (одељења) и тај је систем сада опште примљен у нашим јавним школама. Течај је трајао шест година, прва четири разреда трајаху сваки годину дана, а разред реторике две. Главни је предмет читаве наставе латински језик. То је био језик језуита и служио им је у исто доба и да их одели од општега стада и да их уједини заједничком везом, независном од разноликости њихових језика и и њихових покрајина. Важан предмет њихова васпитања беше стил. Они познаваху добро опасности од паганске литературе, а да би своје васпитанике учили духу класичких писаца.

У основном се разреду училе латинске деклинације и коњугације и први почеци синтаксе. Читана беху писма Цицеронова, De viris illustribus, Федрове басне и Корнелије Непот. Школски часови беху два и по часа изјутра и исто толико по подне. Време беше брижљиво подељено на половине и четврти часа. Граматичка правила и одељци из писаца беху тумачени, обоје се учило на изуст и понављало, али не са учитељем но

са декуријонима или старешинама десеторице, Коменскови Zehntmänner-и. Мали је састав задаван и брижљиво исправљан. У вежбању, названом concertatio, васпитаници беху подстицани да изналазе погрешке један другом, поступак, који је дуго одржан у Вестминстеру Да би се развило богаство дикције, учили су се дуги речници латинских речи, класификованих по категоријама, којима припадаху. У другом разреду, названом граматика или мала синтакса, учило се даље латински. Читали се одабрани одељци из Овидија, Цезара, Цицеронова De amicitia и De Senectute, Вергилијеве Еклоге и Георгика. Трећи је разред допуњавао знање из синтаксе и прозодије. Грчки се учило у свим трима разредима поред латинскога, али у много мањем обиму. На религију је обраћен велики део пажње, о аритметици, о географији, о историји и о модерним језицима нема ни речи. Два виша разреда називаху се хуманитетски разреди; први беше назван хуманитас или поетика, други реторика. Ова звучна имена једва да су оправдана чињеницама. „Ratio Studiorum“ поставља, да је задатак „поетике“, да припреми темељ за беседништво и то овим трима путовима — знањем језика, науком и кратком наставом у беседничким правилима. „Реторика“ треба да образује васпитаника за потпуно беседништво, да га оспособи за беседника и песника, али први је од највеће вредности. Укратко видимо, да је задатак последњих трију година изучавање прозног стила латинског и поетике. Тога су ради читани говори Цицеронови, Цезар, Салустије, Ливије, Курције, Вергилије, Хораците и други латински писци. Они беху брижљиво пречишћавани, к томе беху додана остала вежбања класичкога васпитања, која су и у нас уобичајена у нашим јавним школама — понављање на изуст научених одељака, писање латинских састава и стихова, а да би се ови што боље састављали, језуите су изнашле „Gradus ad Parnassum“, диспутовања, декламовања и играње латинских игара. У три нижа разреда час и по је дневно дат грчком језику, у два виша то је време удвостручено. Ако можемо судити по списку грчких писаца, који су узимани за читање, то је морао бити знаменит напредак постигнут. Он обухвата Демостена, Платона, Тукидида, Хомера, Хезиода, Пиндара и друге исте врсте, Григура Назијанза, Василија, Златоуста, дела Лукијанова, Плутархова, Херодијанова, Софоклова и Еврипидова. Али ми знамо да је ова импозантна парада мало значила,

и да је мало енергије и живости полагано на тај предмет. Све знање које не беше језик или стил, језујите су обухватале именом учености, и зато су дати засебни часови, који не беху саставни део редовнога наставног плана. Ови се предмети могаху управо учити о празницима читав дан, или су их студенти учили као припрему за испитивања. Ученост обухваташе ове предмете: аритметику, историју, географију и елементе алгебре и геометрије.

Да видимо сад дневни рад језујитских школа. Звоно је звонило у шест и по, и ученици се постепено прикупљали. У седам сви присуствоваху миси, а у седам и по почињаше дневни рад. После кратке молитве, учитељ се пео на катедру, а дечаци су говорили своје лекције напзуст декуријонима, док је међутим учитељ поправљао прикупљене задатке, а неке лекције и сам слушао. Од осам до девет прелажене су лекције пређашњега дана, и читано је ново градиво што је требало бити научено у току тога дана. У девет часова задат је кратак састав, који је морао бити написан, поправљен и преписан за време часа. Док су ученици радили, учитељ би позивао слабије ученике и давао им посебна објашњавања. У десет је школа пуштана. Ученици би долазили опет заједно у један и по, лекције су опет испитивали декуријани, а учитељ поправљао вежбања. Понављане су лекције претходно задате и нове задаване. У три би часа састав од пре подне учитељ поправљао и места су добивана и губљена. У три и по задавано би било домаће вежбање и дан би се завршио диспутовањем или изазивањем — такав је распоред за понедељнике и среде, који су били читави школски дани. Уторак и четвртак су различити, и у један од њих је по подне одмор. Петком је нарочита пажња обраћана на религијску наставу, а суботом би учитељ испитивао све пређено градиво те седмице, са општом утакмицом свих ученика. То је био редован распоред, али је он био страховито прекидан празницима и светковинама црквеним. Што је прво привлачило васпитанике језујитама у Француској, то је била већа благост у дисциплини, поређена са колежима универзитетским. Телесна казна не беше са свим укинута — њу су вршиле слуге, а не оцеви сами. — Али чедност и уверавање беху прописани пре свега другог. У исто је време потпуна и апсолутна послушност тражена од деце.

Друга особина у њихову корист беше изолованост у коле-

жима. Високи зидови их окружаваху. Тешка врата их затвараху. Ту не беше слугу, да их кваре, ни оцева, да се смеју бежању својих синова. Васпитаници су били под назором, када су ишли и враћали се са предавања.

Видели смо, да је успех, што су га језуите постигле, био, које у томе, што су веома уско саме одредиле задатак, који је мало даље ишао од учења латинскога стила, које у томе, што су своје ученике брижљиво одгајивале, а то се одгајивање често изопачавало у чисто механичко вежбање. Али тежиште је њихова утицаја било у начину, којим су они подстицали опасну снагу утакмице. Они ученици који се највише одликоваху на крају свакога месеца, добијаху чин претора, цензора и декуриона. Разред је био подељен на два дела, названа Римљани и Картагињани, Грци и Тројанци. Ученици сеђаху један према другоме, учитељ у средини, на стенама вишаху мачеви, копља и штитови, које противничке стране ношаху у тријумфу као награду за победу. Ова ученичка борења одузимаху велики део времена. Језуите установише јавне школске свечаности, на којима ученици приказиваху, а родитељима се ласкало. Они су писали сами своје школске књиге у којима захтеви добре наставе не беху тако важни као религијски предмети реда. Изводе су више ценили но читава дела; ако класике нису могли дотерати на свој укус, то их нису никако ни читали.

Какав суд можемо донети о језуитској настави у целини? Она заслужује хвалу у два погледа. Прво је одржала достојанство литературе у доба, које беше и сувише склоњено, да се на њ утиче са гледишта практичне користи. Она је одржала изучавање грчкога језика у Француској на вишем степену но универзитет, и одупрла се нападима незналица — родитеља на тврђаву јелинства. Друго је озбиљно поставила себи да схвати природу и характер појединога васпитаника, и да начин васпитања доведе у склад са духом, који га прима. Какви било да су били мотиви језуита за задобивање наклоности и осигуравање оданости у деце, коју су одгајивале, каква било да је била њихова жеља, да развију индивидуалност, коју су оне тражиле, или да је затру у клици и засаде нову природу на њезино место, — мора им се признати, да је милошта и брига, коју су показивале према својим васпитаницима, била нова полазна тачка у васпитању, и да је постала саставним делом свакога разумног система од то доба. И ту се наша хвала мора завр-

шити. Систематизовање њихових разреда и наставнога плана, ради чега их Ранке хвали, беше позајмљено од Јована Штурма и у позаимању изопачено. Ако је Штурм одговоран за превлађивање ускога класичког васпитања у нашим вишим школама, језуите су одговорне, што су том васпитању дале ништавнији и размаженији вид. Они су учили класицима не стога, што би они били најбољи начин за одгајивање интелекта, но што беху у моди, и усвојивши их, покушали су да их начине што је могуће нешкодљивијим. Они су забављали дух, место да га јачају. Они су проводили у беспослицама, као што су латински стихови, године, које су као што се бојаху, могле иначе бити употребљене на суђење и задобивање поузданога знања. И наше протестанске школе упадоше у ту клопку. Ништа не показује јасније битну слабост њихова система но њихово неприлагођавање савременим потребама. „Ratio Studiorum“ беху прегледали каснији и садањи ђенерали реда, отац Ротхан и отац Бекс. Али они нађоше, да га је немогуће преиначити, а не разорити га. Ма колико да су хваљене језуитске школе, оне дугују више моди, која их је пунила „пунонадежним“ ученицима, но својој властитој одличности у распоређивању свога градива. Волтер је увидео њихову трулост. „Од језуита не научих ништа“ рече, „но латински и трице“. Они нису могли никад издржавати пробу модерне критике, они немају места у рационалном систему модерног васпитања. Ми смо одавно престали, да их сматрамо као углед, али подносимо, да наше школе пате од нагомилавања метода и практичних поступака, које ми не бисмо помишљали никада да уведемо, да није било њихова сјајна али пролазна успеха.

Веома је био различит характер Порт-Ројолских школа, основаних од славне дружине јансениста, које се начичкаше око манастира Анжелике Арнола (Angelique Arnauld) Оне чине најуспешнији експеримент у васпитању, што је икада окушан у Француској, и процењујући утицај језуита, не можемо губити из вида, да је успех ових школа био осуђен тесногрудом суревњивошћу и опозицијом. Васпитање у Порт-Ројалу имало је такав глас, који није у сразмери нити са временом, колико је постојало, нити са бројем ученика, које је одгајило. Мале школе, petites écoles, као што беху назвате, како се не би чинило, да се стављају у опреку према университету, беху основане 1643. Оне постојаху само седамнаест година, пошто су укинуте 1660.

Вероватно је, да оне нису имале никад више од педесет ученика. Њихово се место више пута мењало, неки пут да се уклоне испред метежа грађанскога рата, неки пут да избегну гоњења. Највећим су пак делом биле у Port Royal des Champ-у у затвореној долини, скривеној у шумама, које су се граничиле са Версаљским вртом, неки пут у кућама les Granges-a, Chesnai-a, или у Château des Trous-y, када су уништене 1660. суревњивошћу језуита, који су имали јака утицаја на двор, њихови учитељи, гоњени и затварани, одаше се сами на посао, да забележе и опишу своја искуства. Најглавнији су учитељи били — Никол, чије се мисли с правом стављају поред Паскалових. Његови су погледи на васпитање најбоље исказани у његовој књизи о васпитању Краљевића. За њим долази одмах Лансло, Меланхтон тога покрета, писац значајних уџбеника, „Метода Порт-Ројалских“ Méthodes de Port-Royal) и „Врта грчких корена.“ (Jardin des Racines Grecques), који је учио грчком језику Гибона. Највећи је од свих Арнол, полемиста ове секте, који је логици и општој граматици дао неколико од њезиних најбољих страница.

Једно од главних обележја Порт-Ројалске школе разликује је уједно и од Језуита. Они су сасвим издвојили утакмицу, пошто је противна принципима хришћанске љубави. Паскал се жали, да то чини васпитанике мало лабавим и тромим, али кад се пореди са ништавним такмичењем њихових противника, имају право они, који греше. Разреде, затим, не чињаху никад више од петоро или шесторо деце, о којој се старао један учитељ. Ово даваше учитељу прилике, да изучава индивидуалност особина својих васпитаника и даваше потпуна маха за лично утицање. У исто је доба претерана фамилијарност искључена. Учитељи не заборављаху дужно поштовање према садржини Светога Писма, а дечацима се не дозвољаваше, да у својим приватним разговорима говоре ти један другоме. Даља је разлика између њих и језуита, што се њихово учење осниваше на француском, а не на латинском језику. Век, који је протекао од оснивања језуитских школа, учинио је, да се то лакше изведе, пошто је у то време француски језик, као што нам је познато, ступио у живот. Јансенисте дадоше примере доброга превођења. Г. 1647. објавише Федрове фабуле, француски и латински упоредо, „Pour servir à bien entendre la langue latine et à bien traduire en françois.“ Г. 1647. следоваше превод „Андрије“ (Девојке са Андра), „Аделфа“ (Браће) и „Формијона“ од Теренција,

rendues très honnêtes en y changeant fort peu de chose“. Касније следоваху преводи Плаутових „Каптива“ (заробљеника), неколиких писама Цицеронових Атику, избора Цицеронових писама пријатељима, Еклога, „Георгика“ и неколико књига из Енеиде од Вергилија. Иако су многе од тих књига, изишле после укидања њихових школа, оне беху зачете и написане за време њихова постојања и потекоше управо из њихових примењених метода.

Порт-Ројалски учитељи полажаху од принципа, да учење, место да буде сурово и оштро, и да најбоље године троши на прве елементе, треба да помаже ученике, што је могућно више, и да им буде управо пријатније но забава или игра. Због тога разлога они почињаху са француским језиком и управо овде уведоше једну новину.

Учећи азбуци они не именоваху слова именима, која су им обично била дана од граматичара, но звуцима, које имађаху на крају у називима, тако да су вокали и дифтонзи изговарани сами, а консонанти једино у вези са њима. Овај се метод приписује Паскалу, али он може бити много старији. Порт-Ројалу се такође приписује и изналазак челичних пера, велике благодати за децу. Пошто су научили француски, васпитаници су читали преводе класика и упознавали се са њиховим градивом. Тада се приступало латинском. Превођено је са француског на латински, али не писмено но viva voce — уместо да уче брижљиво израђену граматику Деспотерову (Despautère) на гласу у то доба, они су, пошто су се упознали са простим деклинацијама и коњугацијама, учили листе неопходних именица, заменица, глагола и прилога. Правила је допуњавао учитељ својим преводом viva voce. Тако почињући читати писце на латинском, које су увек прво учили понављати на француском, и вођени корак по корак симпатичним учитељем, који је имао мали број васпитаника, они су научили добар део језика од десете до дванаесте године. Што се латинских стихова тиче, ту јансенисте беху напредније не само према њихову добу но и према нама самим. Арнол вели у свом „Beglement d' Études“, да је задавати васпитаницима, да код куће граде латинске стихове, дангубљење. „Између седамдесет или осамдесет ученика може бити два или три имаће што од тога“. Остали ће се само беснињно мучити. Арнол допушта састављање пригодних extempore стихова, о ком датом предмету. У Грчкој су у настави увели велику новину. Они су учили грчком директно с фран-

цускога, а не посретством латинскога. Језујите су то жигосале као безбожно. „Зар није то“, говораху оне, „разоравати у исти мах и француски и латински језик и кидати везу, која од векова постоји између Француске и Рима?“ Заиста, као што је Лансло приметио, и као што су осим њега многи други мислили, грчки је лакши за децу но латински. Речи су тешке, али је конструкција проста. Нема књиге на латинском, која би била тако лака и привлачна за децу као Хомерова Одисеја. Ово много говори за учење грчкога пре латинскога. Тако је радио и велики Етјен (Estienne), владика Бломфилд и Џемс Мил.

Врт грчких корена, иако употребљив у своје доба, не би баш могао издржати сада строгу критику. То је каталог простих грчких речи, не корена у правом филологијском смислу, поређаних у кратким сликованим стиховима са њиховим значењем на француском. Дибнер, у писму Сент-Беву (Port Royal 111620) изнео је неколико значајних напомена о тој књизи. 1. Лансло води врло мало рачуна о употреби. Врло ретке се речи налазе напоредо са врло обичним речима, а неке од наведених речи су управо заборављене од граматичара. 2. Он меша песничке речи са обичним. 3. Поводећи се за сликом, често даје погрешно тумачење речима. Књига се ова заиста сасвим преживела и постала сасвим непотребна крај изврсних речника нашега доба. Ланслови стихови садрже око 3000 речи, а најпотребнијих, што их треба знати, нема више од 600 до 700. Дибнер у исто доба вели, да су остале реформе, које је он сам препоручивао париском универзитету, од 1856. до 1863. сличне онима, што су их објавили учитељи Порт-Ројолски, али за које он тада није знао да постоје. Међу њима беше, да се грчком приступи директно, а не посредством латинскога; да се отпочне читати непосредно, чим су се научиле правилне деклинације и коњугације, синтакса да се учи посматрањем, а да се не прелази систематски, све док се у примени не упозна, да се већим делом чита, а не саставља, све док се не стече способност за лако читање; да се допусти васпитаницима, да бирају сами предмете за наставу према градиву, које их је највише занимало у читању; да се једном учини крај страховитој злоупотреби писаних превода. Да је тај савет примљен, класички би језици били боље среће но што су сада држећи се свога начина у француском наставном плану.

Друга је особина Порт-Ројалског васпитања што су дали важно место модерним језицима. Лансло је написао методе за учење и талијанскога и шпанскога језика и четири расправе о латинској, француској, талијанској и шпанској поетици. Али напредни карактер њихова настављања најбоље се види из њихових дела о оптој граматици и о логици, два угледа здравога разума, примењенога на предмете, чије право учење беше новина. Општу граматику је саставио снажни ум Арнолов. Он је покушао, да продре у философију вештине говора, у науку о језику. Бакон је раније означио дело таке врсте као desideratum, који треба испунити. Време то још не беше дошло, да се та жеља могаше с успехом испунити. Од доба јансениста проналазак санскрта и њихових односа према грчком и латинском, индијско схватање граматике противно александријском, јасна дефиниција главних фамилија језика, стављање јеврејскога језика на прво место међу њима, доведоше нас до нове науке о језику, која се оснива на чињеници, а не на теорији. Али Арнол заслужује велико поверење, што је увидео, да је наука о компаративној граматици умна могућност. Порт-Ројалска логика, можебити најславније њихово дело, потекла је такође од тога истога узвишеног духа. Оснива се на „Discours de la Méthode“ од Декарта и на Паскаловим расправама „De l' Esprit Géometrique“ и „l' Art de Persuader“. Она кида одмах са формалном логиком схоластичара. Умне радње дели на четворо: 1. Схватање (или појмови). 2. Суђење (или судови). 3. Закључивање. 4. Срећивање (или метод). Расправљајући о силогизму примећује, да већи део заблуда човечанских потиче пре отуда, што се закључује од лажних принципа, но што се рђаво закључује од принципа, који су примљени. Глава је о лажном закључивању нарочито поучна. Примери су у сталном односу са практичним животом, или слуте утврђивању добрих моралних принципа. „Елементи Геометрије“ од Арнол-а, који беху дуго у употреби у Порт-Ројалу пре но што беху наштампани, били су тако добри, да је Паскал уништио своју расправу, написану о истом предмету.

Дисциплина у Порт-Ројалу не беше никако строга и одржавана је самопрегоревањем оних, који су је водили. Налог, који им је дат од старешине, беше говорити мало, трпети много, молити се Богу више. Радних часова беше три из јутра и два и по по подне. Радило се без књига, што је могућно више, и

веома се много примењивала конверсација. Часови су давани често на отвореном ваздуху, крај реке или у хладу од дрвета. Бригу о васпитању девојака водиле су Анжелика Арнол и Жаклина Паскал исто тако брижљиво као Никол и Ланслo о васпитању дечака. Какав контраст између непосреднога приступања духу и уму васпитника у овим школама и вештачкога траћења времена код језуита! Јансенисте беху најбоља нада, што је икада имало француско васпитање, и њихов успех је био веома велики за суревњивост њихових противника. Ни побожност, ни разум, ни врлина не могаху их спасти. У њима је угашена светлост, која би дала други правац васпитању у Француској и у Јевропи. Нико не може походити без душевнога потреса онај повучени манастир, скривен између версаљских шума, који не привлачи пажњу странаца, а суседи једва и да мисле о њему, где су цигљани голубињак, црквени стубови, дрвета, на опустелом месту још једино остали, да нам говоре о Паскалу, о Арнолу, о Тилмону, о Расину и о мајци Анжелики.

Превео
Милан Шевић

АДАМОВА МОЛИТВА

У дивљу шуму прогнан из светога раја
На земљу клоне Адам с големога ваја.
У косу своје прсте зарчив закопао
И плачућ ужас свога срца изјадао:
„О жено мила, Ево, знаш ли што нас чека
На крају нашег земског краткотрајног в'јека?
Ох! Створени смо, јадни, тек за ждр'јело смрти!
У глави ми се коло страшних мисли врти,
Све грозно вичу: Прах и пепео си био,
Идејом сам те краљем св'јету створит хтио,
Ал спознаје си отров окусио веће,
Те спознаја ти среће никад дати не ће.
Сад знаш да смрт те чека, распад и расуло,
Да плијен црви буде тјело твоје труло!“
О схваћаш ли ти, Ево, тӣ мајко живота,
Из смрти каква пр'јети роду твом страхота?

А жарког, рајског ока, меке топле груди,
И медних, ситних уста, рече мајка људи:
„О, глеђи, што ли туј румени се у трави!
То украо се амо рајски цвјетак прави!
Гле, преварих се, није цвјетак, јагода је!
Амброзијски јој мирис сласти ми одаје!
О, на ти, мужу, кушај, то нас раја сјећа,
А тад ћемо их јоште тражит посред ц'вјећа!“

Механички јој Адам вјерну руку пружи,
Гле јагода му на њој сличи рујној ружи,

И чини му се: свемир сав се дивној смије!
— Ал не би така била, да од Еве није!
Ко цјелов Адам ркне јагоду румену,
Ал мислит на сласт није ни могао њену.
У глави в'јек му грми: чека те расуло,
По смрти црви т'јело изјешће ти труло!
И тек јер Еви сласне јагоде су биле,
Стог Адам шутећ пође поред жене миле.
Те јагоде су брали покрај грма густа,
И стављало их једно другому у уста.

Ах! кличућ стане Ева, засја све јој лице:
Уз горски поток кад су брали јагодице,
Ту засја зв'језда дивна, шљунком запретана,
Ко јагода ил ружа ватром обасјана —
И сегне за њом страсно — алем-кам је био!
И Адам сам се жару његву задивио!
Драгуља стану жељно бљесак тражит варав,
За играчке што створи љајчица си нарав.
Ту рубим жарки сја, а зелен смарагд гори,
А хијацинт у вјечној уз њих пламти зори,
Ту љубице се дивне аметистом створе,
Берили многи горе чаробно ко море,
Модрином сафир збуни праоца нам свега,
Јер Евине ко очи гледу га из њега;
Ту жути топас искри као вино жарко,
Тиркизи модре као небо љетно, јарко.
Ко крв у срцу јадном тамни гранат пламти,
Љепота таких Адам из раја не памти.

„На оно брдо хајдмо, откле све то тече,
То молећ, горећ жељом, мајка Ева рече.
Од жеље жарке очи љепше јој засину,
Но игда зв'језда сјајна што се небом вину.
Од удивљења дах се Адаму уставља,
И нека виша сила т'јело му осавља,
У оку здвојном саме пресуше се сузе,
За Евом Аадам ступат к врелу среће узе.

И тако дођу прва дјеца земље мајке
На тјеме бр'јега као на праг дивне бајке:

Јер пред њима бје пукло неизмјерно море,
У море сунце тоне, морски вали горе
Ко жарко злато сјају до небеског прага.
У чуду стану Адам и жена му драга,
За све тек дубок уздах смогли су у груди!
По пучини, гле, око Адамово блуди:
На дохват оку туј маљушан оток плива,
Сав бујан, ко из мора кита цвјећа жива.
У Адаму је срце жељом заиграло —
Тад још га смирит мого ко дјетешце мало —
Но доћ' ће доба, да одољет моћи неће!
До мора саг је мекан посаткало цв'јеће,
А кроза њ р'јека силна к мору ваља вале,
И бл'јешти као сребро кроз цвјетане жале.

Пред величанством тим се срце им узнесе,
Јехове сјете тад се, који св'јетом тресе,
Над кољена се спусте, духом пред њим пану,
Ту дивну мајку земљу свето љубит стану.
И глеђ на земљи чудо! Плочице од злата!
Кол' пожудно их Ева меком руком хвата.
И, умјетница дивна, од њих круне двије
Лакоћом благом као чаробница свије,
И закити их цв'јећем, драгуљима сјајним!
А већу сву надахне величанством тајним,
И Адаму на главу врже — сја се злато! —
Тад себи мању стави — али љепшу зато!

Тад дивна пјесма вине Еви се из груди,
Од миља сав се топећ чу је отац људи:
„Ах — моја љубав, то је замјена ти рају!
У срцу моме наћи лек ћеш своме вају!
Од мудровања твога тешка и бескрајна
Далеко више вр'једи чара мојих тајна.
Царева биће силних и краља могући'.
Од стожера на стожер царства ће им пући,
Градова много сваки имат' ће и пука!
И повјест света градити царева ће рука
Ал тад ће доћи јачи: царства, робље, круне,
И бисер, злато, блага пусте милијуне;

И љубав силна пука, срца пријатеља
Преотеће му, таква снађе ли га жеља,
Ал срце његве Еве освојити неће!
Он силу чиниће јој, бацит је на смеће,
Ил ласкаће јој ропски, круном ће је крунит,
Ал срце њено неће премамит ни збунит!
И свладан краљ ће кликнут: Жено, срце твоје
То најтврђи ми град је, право царство моје,
Да, то је онај свети свемир у том св'јету,
Гдје трага варци нема ни издајству клету,
То мој је свјет, ту царујем, ту блажен владам,
Ај, што сте круне ви, да рад вас бједан страдам?
Шта ме се тиче све, поклонства сва и части?
Што војске сјајна жезла, што све чари власти?
Што тај је св'јет, гдје јачег тек слабачак слави?
Таштина, лаж! Код Еве тек је живот прави!"

То свладан краљ ће рећи, побједник ће планут,
Под његвим мачем краљ ће свладани изданут,
Ал Еве срце ипак неће добит тиме,
И након смрти онај још ће владат њиме!
И још кад умре Ева, тад ће душа њена
Потражит душу краља, чија бјаше жена,
Да с њом ко звјезда засја на вјечна времена!
Ој сретан, ком' ће његва Ева бити жена!"

Задивио се Адам визијама жене,
Ал зан'јеше га јаче звуци пјесме њене!
Ту љубав сва се чула, силна, пожртвовна,
Што рајску срећу сије жића благословна,
И којој није мудрост потребна, ни благо,
Јер сретна собом јест, ко чисто дјете драго.
Наједном јецај с пјесмом однекуд се здружи,
Ко пелин к сласти меда, ил трн к дивној ружи,
И дрхтај срца ода, када смрт га хвата,
Па ипак пјесма та му дража бје од злата!
Ту крила свуд се туга као тајна снага,
Од лава која створит јањца ће блага,
И чуда стварат права љубави без наде,
Што вечно сјаће свјету кроз све своје јаде!

У пјесму тад бје Ева удахнула снагу,
Ту љубав стала силом отимат се врагу,
Лукавство, глеђи, које у службу си стави,
И лажну хини пјесму душмана да слави,
Ал будна ока пази тигрица ко грозна,
О јао оном, тко ће такву да је спозна!
Ха! који бјес и ужас, страшна жеђ ли крви!
Ал панџе њене душман осјетио први!
Над мртвим кликће врагом, не зна милосрђа,
Да, то је љубав права, недобитна тврђа,
Да, ту је закон сав, ту дух и срце здраво,
Да, то је слава свјета, закључно му право!

Затрављен Адам чуо пјесму срца њена
Зан'јемљен сада истом појми, што је жена!
Пред снагом њене рајске уздршће љепоте,
Кад круну на њој спази, драгуља красоте,
А из свег њене очи ко два сунца сјају,
А л'јер од груди мами к слатком загрљају,
Да грлећ Еву љубне медна уста њена,
Да свилну косу глади срца разблажена,
Да жар си хлади ока на лицу јој рујном,
На груди топлој нађе мира срцу нујном,
И свладан чаром Еве стаде Адам зборит:
„Љепоту такву само Бог је мого створит!
На теби накит као божја сја чудеса,
Драгуљи искре као звијезде с небеса,
А злато сја и бл'ешти као сунце божје,
И цв'јеће бајно кити в'јенцем ти подножје,
Ал нема тога злата, драгуља ни цв'јећа,
Красота што би била од твоје му већа!
О к мени дођ', и Бог сам мени те је дао,
Незнањем јоште док сам ал и срећом сјао,
Ти срцу мому рану дала си дубоку,
Ал врата св'јета мом си отворила оку,
Крај тебе истом спознах сву свјета дивоту,
Јехове мудрост праву и његву доброту,
И тебе ув'јек љубит до смрти ћу своје,
Жртвоваћу се рад, запр'јетил' зло ти које,

Од лава браниһу те, тигра, љуте змије,
Нит суза бола пасти с ока твога смије!“

Љепотом рајском прва посвеһена жена
Тад пријуби се к мужу, ласком зажарена,
И шане њежно: „Теби све то и пристаје!
Ти један јео плод си с дрвета спознаје!
Задивит тко ће још се хармонији твари,
Љепоте схватит трен, док све се м'јења, квари?
Ах, само таког тебе ц'јени моја душа,
И само таког вођа срце љуби, слуша,
У таку тек се љубав уздат може твоју!
У души својој в'јек љепоту храни моју!
Нек в'јеком сјећа те, у рају да смо били,
Кад први пут смо свјету љубав осјетили!“

У мору тад се сунце угасило сјајно,
По земљи свуд се просу руменило бајно.
„Начинит туј ћу дом, тај крај нам раја вр'једи,
Љепотом нек нам буде ухјеха у б'једи!“
То рече први муж, и руке своје сили
У округ грабри млади сви се поклонили,
Те он им свеза врхе, испреплета гране,
Те чврсто склопи све, од зв'јери да их бране,
Тим први сазда храм, са женом туј да ноћи.
А Ева тајно његвој дивила се моћи!
Ал тад и она скокне срца разиграна,
Набере цв'јећа, траве и маха мекана,
Те прва кад на небу појави се зв'језда,
Већ мекан лежај бјеше сред њихова гњезда.“

Тад златне круне своје објесе о гране,
Драгуле сјајне крај њих, цв'јећем овјенчане,
И легну тад у мах и мирисаво цв'јеће.
А Ева рече њежно, схрвана од среће:
„О мужу мили мој, зар живјет л'јепо није?
С небеса, гледи, зв'језда како нам се смије!
Око нас чврсту грађу твоја рука склопи,
Од среће слатке, бајне, срце ми се топи,
Ни лав, ни тигар к нама срнут неће моћи,

Кад изван раја прве сниват ћемо ноћи.
Ал пази, што ћеш сањат, сутра ћеш ми рећи!
Проказат сан ће први пут нам к бољој срећи!
Но — тишти ли те што? Јел' узглавље ти право?
У реду све? Тад снивај! Сутра устај здраво!
Ах живјет — која сласт — у твом је загрљају!"

Њој Адам слатке р'јечи у свом рече вају:
„Ај, није мени меко, јер лежим на маху,
Ал твоје њежне руке лог ми настираху!
Да, твоја љубав силна, брижно срце твоје,
Да, то је мекан лежај, то узглавље моје!
Ал један дан смо ближе страшној судби, мила,
И тад ће мед нас пасти страшна смрти сила!!

И Адам гледне Еву: спавала је веће!
Сред слатких живих р'јечи уснула од среће,
А закључног му вaја нити чула није!
Гле сретна као д'јете у санку се смије!

Већ мјесец сребро просу по морској пучини,
А зв'језде искре свуд по небеској тишини.
Узнесен чаром ноћи, уста Адам с лога,
Под ведро небо носи дршћућа га нога.
Ко рубин с неба титра Алдебаран бајно,
Карѐва сва у злато одјела се сјајно,
Ко алем сјајни бл'јешти Мизарова глава,
А Херкулу на груди Љубица је плава;
У Ориону пламти жарка зубља ратна,
Плејада њежних бјежи пред њим чета златна,
Небеска Кола ватру ноћу проси пају,
А змајске очи као дв'је варнице сјају;
Смарагдов прстен носи Андромеда —
Задивљен Адам чуда та небеска гледа.

Тад дивну своју жену оком омилова,
Ал ко да зачу клетву, што рече Јехова,
Да смрт је негдје чека пакосна и кивна,
И распашће се, струнут она уда дивна,
Да у прах ће се распаст та божанска ружа,

Тад очај свлада срце љубећега мужа
И ломећ здвојно руке прам небу их пружа:

„Допустит то ли ти ћеш, оче, о Јехова.
Да смрт нас коље, дави, кроз в'јеке вјекова,
И муж да види милу жену своју мр'јети,
А смрти страшној неће моћи је отети,
Те она здвајат, плакат и ламат ће руке,
За помоћ молит сузно сред надземне муке,
Он косу ће си чупат, себе гристи мамен,
О камен главом лупат, скакат у живу пламен,
А она још ће здвојна с нехаја га корит:
У вјечну ноћ ме не дај смрти злој оборит,
Загрли — шапни -- реци, како знадеш, Богу
Да одрећи се твоје љубави не могу,
Ни сребра, злата, ц'вјећа, ни драгуља сјајних,
Ни мора, неба вјечног и звијезда сјајних,
Ја вјечности се бојим тамне и бескрајне,
Не желим спознат божје непојамне тајне,
О спаси, смилуј ми се, ако љубиш мене!“
Ил ја да умирући гледам ужас жене,
Гдје љубећ мене здваја, приспије у плачу,
У гроб да мој ће жива, са мном на ломачу? —
Да дјецу своју видим, гдје од мене бјеже,
Од смрти страшне побјећ' у недоглед теже —
И црви јадни дижу руке против Бога
Осветит му се рад живота свога —
Учинит то ли све ће Твоје руке свете?
О чуј, Јехова, оче: Молитва је д'јете,
Из раја Твога што сам понио са собом,
Из бједе моје земске да збори пред Тобом,
То чедо к Теби шаље први од свих људи!
Услиши га, о оче, милостиван буди!
Учини, благи Боже, Јехова о свети,
Да, кад већ дође доба, да морамо мр'јети,
Учини тад да сами смрт зовнемо на се,
Од тога жића да нас избави и спасе.
Пошаљи Еви старост, шаљи немоћ једну,
Нек крв охладни врућа, рујно лице спадну,
Побл'једе руже уста, свену груди бујне,

Угаси зв'језду ока, пошљи мисли нујне,
Да Ева кликне тада: гдје су жића чари?
О лажив ли си св'јете! Тко ли за ме мари?
Та земља није рај, то тамница је клета!
О смрти, дођи, спаси из тога ме св'јета!
Учини, Боже, нек ми бољи кости сатру,
Уложи у крв бону страховиту ватру,
Нек страшила ми грозна долазе пред очи,
Да једин спас ћу видјет тек у вјечној ноћи!
Узалуд пак ме љуби љубљена ми жена,
За мене чар већ имат неће љепост њена
Пошаљи ране, губу, срдобољу, кугу,
Нек реже на нас свуд, љекару на поругу,
Да син ми стане молит: „Шаљи смрт, о Боже,
Јер такве муке страшне тко још сносит може?“
Тад љубав жене његве помоћи му не ће,
На њеној груди не ће налазити среће.
Ти болести нам пошљи хидру тисућглаву,
Пошаљи љепру, рака и бјеснила страву,
Сљепоћу, глухост, н'јемост и наказу сваку,
А на кћер по најљепшу срамоту опаку,
Ублажит да јој срца сав св'јет не ће моћи,
У вјечној тек ће жељет сакрити се ноћи.
А тко је здрав, нек жена невјерна му буде,
Издајства дјеце, завист, страшне парбе луде
Нек дан и ноћ га муче, док јадан полуди,
Те ледна смрт му жељна спаситица буди,
И нитко за њим јадним сузе ронит не ће,
Од смрти за њег веће туј не бјеше среће!
Тиране створи, отмичаре љуте,
И разбојници ноћни нек засједну путе,
А смрт нек жељна свима спаситица буде,
Са смрћу, оче, тако јадне смири људе!“

И Адам паде ничице, груд му пући хтједе,
У несв'јест клоне глуху с људске страшне б'једе,
Ал молба његва здвојна, Богу одаслана
На власти се врши све до данашњега дана.

Загреб

Вјекослав Кошчевић

ЏОРЏ ФРЕДРИК УАТС

(George Frederick Watts)

Поезија и философске спекулације додирују се у многим тачкама. Метафизичари су песници, који су промашили свој циљ. Дубока тајна бића, загонетка света узнемиравале су од вајкада у подједнакој мери и песнике и философе. Њу су тражиле одгоненути главе под капама, ишараним хијероглифима, главе са турбаном и са црним баретом, са перикама и безброј других људских глава. Слично алхимисту, који смело рескира живот за једну мрачну наду, колико је њих без одмора трчало за сенком Непознатога! Утонули у неми разговор са својим сопственим духом они провођаху усамљено дане са срцем, препуним меланхолије, и са горком сумњом у глави. Иза формула наука, иза доктрина религија, иза уживања и тираније љубави, које владају светом, има ли управо чега несумњивог, непоколебљивог, неподложног измени; нечега, што не познаје места ни времена? Метафизичар у своме одговору указује на идеалан свет: у региону апстрактних истина, приступном једино духу: на тајанственом земљишту Неописљивога и Невидљивога владају принципи свих ствари. О истоме идеалноме свету, у коме веје дах чисте поезије, говори и песник. Философске конструкције постају сличне великим поемама. Сетимо се само космогоничних епопеја, у којима излазе пред нас, Ксенофан (Xenophanes) и Емпедокле (Empedocles)! Спиноза, један од најсухопарнијих философа, који су икада постојали, плени нас сталоженошћу својих дубоких рефлексија као изглед велике природе у њеној узвишеној тишини. Плени нас управо „она шума високих мисли“: док њена непоколебљива стабла спуштају своје корене дубоко

у земљу, дотле се цветни врхови њени, што се дижу у небо, љуљају у таласастим покретима. Свугде се ту осећа, како веје неки дах, који чудновато дира: човеку се чини, да дише ваздух будућности. У Дантеову Рају сливају се метафизика и поезија једно у друго. А ко је био већи песник од Платона и Плотина?

Нигде се са толико усрдности не поздрављају душа песника и душа философа као што је то у сликама Уатсовим. Песник и философ пружају ту један другоме руке. Пред сликом Љубав и живот ко се не би сетио оних дивних мисли Платонових о љубави, у којима се скрива исто толико чисте поезије, колико и узвишене философије! Изван овог материјалног света, који се налази у вечитој покретљивости и промени и као такав се постојано креће између две крајности: рађања и смрти, престолују у бесконачности вечите Идеје, неподложне измени, без места и без времена. Оне не познају рађања, ни смрти. Оне су мајка свега света и све што постоји, постоји само у односу према њима. Наша душа, бесмртна као и њен праизвор, била је једном код вечитих Идеја. Када се при проматрању овоземних ствари у њој случајно пробуди успомена на њене праобрасце, она пада у усхићење, слично екстази, која нас обузима при погледу на какав леп предмет. На овај се начин рађа љубавно усхићење, које има за предмет узвишену лепоту. Љубав, чедо обиља и сиротиње, јер се стално креће између Имати и Немати, није ништа друго до тежња постати сличан Бесмртноме. Ова се тежња најочитије оличава у нагону за продужењем егзистенције остављањем потомака. Најузвишенија је пак она љубав, која је управљена на чисту, вечиту, непромењиву лепоту, на лепоту без обличја, непомешану ни са чим овоземним — љубав управљена на Идеју лепога. Нека би једно овако племенито осећање, као што је ова љубав, водило живот у кратковремену току његову! У Уатсовој Љубав и живот, за коју он изрично вели: „ова је слика моје љубимче,“ представљена је ова небеска љубав, којој се поверава живот. „Без божанске љубави трошно човечанство није у стању достићи никакву духовну висину. Љубави је једино дато, да нас прати на неравној, трновитој стази живота; да нам помогне успузати се уз стрмени стеновити гребен. Једино њој дугујемо ми заборав свих болова; она нас доводи у могућност, да видимо чисте, небеске регионе, што пред нама леже“. После ових речи Уатсових ба-

цимо поглед на његову слику: Стрмена стаза уз обронак једнога брега. Стене набацане без реда најбоље показују, како је тешко грести овим неуравњеним путем. Овде онде по која бачена ружа, једини знак наде и љубави на овој мучној стази живота. Једна нежна, слабачка, веома млада девојка, неразвијених удова, што означавају рану младост, упутила се, потпуно нага, овом каменитом путањом непознатоме циљу. То је живот, овај јадни живот, што увек потребује помоћи. Са потпуном резигнацијом пружила је она обе своје руке једноме снажном младићу са крилима. Она се лако ослања на њ, а поглед подигнут њему говори о безусловној предансти њеној. Овај младић је љубав, која треба бедно створење да одведе какоме вишем циљу: сунцу, које се у позађу рађа у потпуноме блеску своме. Поред ове слике могле би тако згодно бити исписане речи песника Ведсверса (Wordsworth):

Life... ih energy of Love
Divine or human, exercised in pain
In strife, in tribulation, and ordained
If so approved and sanctified, to pass,
Through shades and silent rest, to endless joy

(Живот... је енергија љубави
божанске или човечанске, каљен у болу,
борби, беди, и опредељен,
кад је већ тако испаштао и посветио се, да пређе,
кроз помрчину и глухи мир, вечној радости).

Ова слика долази у ред дела, која се никада не заборављају. О дубоким утисцима које она оставља код свих, што племенито осећају, најбоље говори једно признање самога уметника: „Овој слици дугујем ја један од најдражих ми успеха. Она доведе мени једну странкињу, која се нахођаше у очајноме положају; па дође да иште у мене помоћи. Сума новаца не беше за мене тако незнатна, али њено поверење у сликара *љубави и живота* беше за мене богата награда“.

У спору, што се огорчено води између естетичара, који вредност једног уметничког дела гледају у садржини његовој и естетичара, којима је форма Јеванђеље, Уатс је одлучно на страни првих, обзирући се при томе савесно и на захтеве других. Изгледа, да је у овоме спорном питању, које никада неће доживети свога решења, јер је једнострано постављено, већина енглеских уметника, песника, философа, научника на страни

Уатсовој. Ту је, свакако, интересантно чути глас једнога од највећих песника енглеских у прошломе веку. У својој алегорији *Палата уметности* износи Тенисн (Tennyson) судбину једне душе, жедне лепоте. „Ја сазидах мојој души краљевску палату, где би у миљу вечно живовала“. На једном узвишењу, које отвара далеки хоризонат на околну земљу, диже се овај величанствени дворац. Ту су велелепне просторије, најраскошније урешене драгоценим сликама и скулптурама и безбројни ходници на стубовима. Опијена лепотом живи душа у њеној палати: усхићена, осећајући самоћу, Богу сличну; далеко од прљава метежа земаљског; узвишена над свима зађевицама секата и сталежа; посматрајући као Бог све могућне религиске форме, а не бирајући ни једну од њих. Ну мало по мало буде се сви ужаси усамљена живота: душу обузима сета; она почиње да очајава и да презире саму себе. У очајноме положају свом она баца са себе краљевске хаљине своје и са преклињањем моли за једну скромну колебу у долини, да у њој може јадиковати и молити се Богу. Ну да ли се душа може потпуно одрећи чежње за уживањима, која уметности пружају! Тенисн пушта њу саму да даде одговор: „Немојте ипак рушити тако лепо сазидане куле моје палате; кад већ будем испаштањем свој грех искупила, можда ћу се тамо опет вратити“. Душа није дакле за навек изгната из палате уметности, ну за нас је јасно, да јој стална уживања није у стању пружити једино спољашна лепота. Уметност би требало, нема сумње, да има и других задатака, а не само да оку ствара уживања лепим облицима својих производа. Уатс указује прстом на ове задатке лепих вештина: „Ја се надам, да ће у будућности, и у јачим рукама него што су моје, уметност бити у стању говорити свечаним и мајестетичним тоном, каким говораху Јеврејима пророци Старога Завета. Они захтеваху од њих племените тежње; њихове пороке подвргаваху најоштријој осуди и убедљивим речима одвраћаху од неморала и заборављања својих дужности.“ „Свака уметност, која има претенсија на прави и трајан успех, мора ма какав велики принцип духа или материје, ма каку значајну истину или какво узвишено заглавље из књиге природе и човечанства учинити опште приступним.“ Лозинка у целокупној делатности уметниковој остаде за њ увек иста: „The utmost for the highest!“ (За оно што је најузвишеније заложити све!) „Ја се трудим, да, искључујући све извештале фразе, које

су до сада биле у употреби, ново створим; да обучавам уметношћу, која идеалише; да васпитавам и да проповедам морал. Ово може да се чини само символички, јер су живот и смрт већ саме по себи символичне мистерије. У својим идеалним тежњама као сликар ја се исто тако обраћам души публике, као што то на другоме пољу чине песник и музичар. Ја верујем у своју уметничку мисију и желим, да публика при посматрању мојих дела размишља; ну мени није стало до њене наклоности. Најрадије се заустављам на пољу метафизичкога света; ја се находим у власти философских, човечанских проблема и оног, што ми обично зовемо вечним истинама. Ја се не устежем да на себе и на лица, која моја дела посматрају, у пуној озбиљности управим она велика последња питања, која човечанство покрећу: Откуда? На што? Куда?“

И доиста, кад човек прегледа све оно, што је Уатс створио, он осећа откровење новога јеванђеља уметничкога света. Уатс је херој свога народа. Он изгледа као гласник, који је одаслат из тајанствених дубина Бесконачнoга са новим вестима за човечанство. Оно, што он проповеда, нека је врста откровења. Има ли ишта вишег, него делати на оплемењивању човечанства? Из једнога сличног херојског осећања, које је Уатса руководило на целоме путу његова уметничког делања, постале су све слике његове. Без узвишених осећања није пак могућно створити велика дела. Из емоција ове врсте истиче цивилизација; оне покрећу преврате; утицајем њиховим се ствара препорођај људскога живота. Нико скоро до Уатса није у Енглеској говорио оваким језиком као он сâм. Чистота и достојанство морала нигде не беху нашли тако снажна израза као у делима Уатсовим. Рескин (Ruskin), који у својим списима, што изазваше револуцију у уметности енглеској, грмљаше против „лотофага“, што опијени духовним пићем туђега света заборављају на своју домовину; против филистара, што проповедају „банкротство науке“, чеда декаданса, што се хране лепим фразама и изван њих не познају другога јеванђеља, овај Рескин беше одушевљени обожавалац нашега уметника. У Уатсовим сликама гледаше он остварен идеал, који је сâм увек проповедао. Како се мало овај идеал слагаше са идеалом других народа! Британска нација живи са својим мајсторима усамљена као и стари Јелини. Она се уживи у њих и сва се испуни њима. Тако дође она до претежно националне уметности, којој се други народи истина ру-

гаху, иу која њу саму задовољаваше. Морал постаде естетика примењена на живот. Врлина ту није ништа друго до други облик лепоте, Уметност, као и философија, имађаше да разреши проблем бића, да одговори на питање, шта је живот? Свако право уметничко дело требаше да буде одговор на ово питање.

Са својим мистицизмом и са својим идеализмом Уатс не стоји усамљен у Енглеској. На свима пољима духовнога живота енглескога народа сретају се исте појаве. Ми их, пре свега, налазимо у поезији. Песници имају визије лепоте и усхићавају се племенитим осећањима. Њихов свет је свугде с оне стране нашег. Они лебде између неба и земље, у апстракцији у сну и у симболу. Исто налазимо у историји и философији. Карлајл је најбољи пример за то. Ми смо склони, да свакој ствари, ма како она незнатна била, дамо нечега духовног, да нешто од наше душе видимо у њој симболисано. Нека је ма како биће, увек иза његова видљива облика постоји за нас и нека тајна језгра, нешто божанско. Све ствари имају, према томе, двогуби смисао. Иза ове одеће од меса, коју ми зовемо телом, стануje још једно мистериозно, невидљиво биће. У свима видљивим стварима лежи исто тако скривено нешто невидљиво, нешто више, што нема облика, а даје се само осетити. Материја постоји, у ствари, само за то, да у какој идеји даде спољашњу форму. Све видљиве ствари само у симболи овога Невидљивог. Универзум је један простран симбол Божанства. Језик, поезија, уметности, црква, држава исто су тако само симболи. Наша фантазија је приморана да вечито тка одећу за невидљива створења нашега разума, да беспрекидно ствара симболе. Човек се, дакле, налази у власти симбола. Његов живот је само видљиво откровење мистичне, Богом дане силе, која је у њему. Време и простор, ове две простране безне, над којима лебди васиона и наш живот, само су маштаније, у које се умотавају наше идеје. На чега има изнад свих ових маштанија? Оно што је створено лежи пред нама као величанствена дуга, иу сунце, које дугу ствара, остаје иза нас, остаје сакривено нашим погледима. Ум га не опажа, али га срце погађа. Ми о овом Нечем немамо идеје, али имамо за њ осећања. Ми осећамо, како је овај свет леп. Пред овом лепотом, која се укрива у тајну, јер не знамо њена творца; пред овим лицем, које је покривено велом, човек мора пасти на колена и са страхопоштовањем склопити своје руке. „Одакле долазимо? Куда идемо? Чула незнају; вера не

даје одговора. Једино је ово познато: кроз мистерију мистерији, од Бога Богу."

Треба ли после овога мистицизма у поезији, у историји и у философији, да нас зачуди мистицизам у лепој уметности? Нико није већи у символици од Уатса. „Ја познајем само символику у животу. Све је символично поглавито уметност, па и са̂м језик". За дуга века свога није Уатс ни за часак изменио своје схватање уметности. Једна од најранијих слика његових Илузије живота исто је тако сиволична као и Двориште смрти, један од последњих производа његових.

Илузије живота (сликано 1849.). На једноме узаном језичку земље што виси изнад једне бездне налазе још за тренут прибежишта најобичније илузије, које поколења стално предају новим поколењима. У средини слике јури на помамноме коњу један витез, у витешкој опреми својој, за Славом: за мехуром сапуна, што се прелива у свима бојама једне призме. Десно од њега један заљубљени пар у љубавноме заносу своме шапуће нежне речи и не слутећи о пропасти, у коју срља. У њиховој сенци мучи се узалуд једно дете да ухвати шарена лептира, што се тамо амо пред њим лепрша. Лево један сед научник сав утонуо у своје студије. Изнад њих лебде на прозрачним облацима визије лепоте, наде и амбиције. Пред њиховим погама леже смрвљени и разбацани символи људске величине и моћи.

Двориште смрти (довршено 1902. као успомена на осамдесет пети дан рођења уметникова). Пред улазом на непознати пут, који води у вечност, на рушевинама силе и моћи овога света подигла је свој престо краљица смрти, љупки анђео са крилима: лица Мадоне: колосалних пропорција. Лево и десно страже, неми и озбиљни, слични стубовима, два дивовска стражара „Ћутање" и „Тајна". У наручју вечите краљице лежи новорођенче, на беломе покрову са дугим таласастим наборима. Оно је жртва, коју је принела једна млада мајка, што је својом смрти платила живот младога створења. Она лежи десно наслонивши главу на покрив. Преставници свих сталежа, богати и отмени, презрени и понижени прилазе престолу и на његово подножје стављају својевољно знаке своје моћи и свога занимања у животу. Они својевољно приступају степеницама олтара света, које кроз помрчину воде горе Богу.

(Свршиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

X

— А што се ви, мој драги господине, не одевате као господин Каповски? — говорила је госпођа Броничова, младоме Завиловскому. — Оно истина, наша Линета више цени вашу појезију, али просто нећете веровати како је оно мало̂ натучено сететиком и како се до ситница разуме у том. Синоћ ми дође јадниче, па ме запита а у лицу дошла тако дивна, да би сте се ви просто растопили да сте је видели; запита ме: Тето, што Игњат нема јутарње фланелско бело одело. Господи тако дивно стоји то одело?

Направите такво штогод, њој ће бити веома мило. Видите на и Лузјо Осиовски има такво одело; он их има неколико, само из кокетства према Аньети. То су ситнице, знам, али женскиње то тако обвезује, кад се обраћа пажња на њихове захтеве. Немате појма како она све спази. У Швенингену сви до подне тако иоде, и њој би било врло тешко кад би ко помислио, да ви не припадате друштву, које зна како се ваља оденути. Ви сте тако добри, ви ћете купити себи такво одело. Је ли? И нећете ми узети за зло што ја говорим о оним стварима које Линета воли.

— Ах, госпођо, како не бих! — рече Завиловски.

— Како сте ви ваљан човек! Али шта сам вам оно још хтела рећи? Ах, да! Па још би ваљало да имате леп путнички нечесер у жутој кожи? Је л' те? драги мој. Линета страшно воли да види у господе лепе саквоајаже; а тамо преко чим кога тако виде, одмах га уписују... Јуче (то вам онако у поверењу казујем) прегледали смо несесер господина Коповскога! Јух како је диван и укусан! Купио га у Дражђанима. Линети се особито допао. Видите га и ви, па и ви узмите онако нешто. Опростите што се ја и у то упуштам, али то је ситница. Видите, драги мој, да познајем женскиње у опште, а нарочито Линету. С њом вам не треба никаква боља метода, него попуштање у тим ситницама. А што се тиче круница ту се с њом лако погодити. Ви сте већ слушали какве је она партије имала на избору, па је ипак изабрала вас. Покажите јој се захвалним за то, макар и у ситницама. Да ли сте ви, као психолог, опазили да природе, подобне за велике ствари, пристају у великим питањима на шта хоћете, а у свакодневном животу желе да се угађа њима.

— Може бити, госпођо; до сада се никако нисам тим бавио.

— О, будите уверени да је тако и да је Линета баш такве природе. Ви још нисте у стању да процените какво је то чељаде, и ако би ваљало да сте је већ достојно оценили већ и по том што је вас изабрала. Али ви људи нисте у стању да те танкости осетите! Кад би се дала само прилика видели бисте ви како је у ње ништаван егоизам. Нека је Бог сачува свакога искушења, али не дај Боже да се што деси, ви бисте тек онда видели!

— Госпођо, одговори Завиловски живо — знам да ви цените госпођицу Линету, али чак ни ви не мислите о њој толико доброга, колико ја.

— Ах, како сте ми драги, кад такве речи зборите! — повика госпођа Броничова. — Драги мој господине, а ако је тако, онда ћу вам још нешто шапутти на ухо. Ана ужасно воли да види у људи црне бронерске ципеле, али бронерске, знате! Упамтите то! Ана ваља само да погледа па да позна одмах шта је бронер, а шта фил д'Екас! Боже мој, само ме немојте осуђивати, што ја хоћу у све да се уплетем. Нико се онако не уме повући као ја, само ми је много стало до тога: да Линета никада не помисли, е ви нисте у сваком погледу потпуно једнаки

са другима. Шта ћете? Ви узимате праву уметницу, која вам даје лепо све оно што је око ње. И заиста она неће никад бити тако бедна да нема права на то. Јел' те?

Завиловски извади бележник па рече:

— Да запишем ваше напомене, да их не бих заборавио.

У речима му се осећала иронија. Он је често долазио до нестрпљења од многоглаголивости госпође Броничеве, као и тим што је одавала како јој је и сувише стало до спољашности. Њега је поразило оно у њеној природи, што је одаје као појаву парвенисткињу. Како није могао дознати какве је она планове кројила са наследством од старога Завиловскога, он просто није могао разумети, како је та иначе деликатна жена могла тако мало да се заузима код њега око добивања за Линету онога што иде на срећу њиховога будућег живота. Мислио је да ће те госпође на против бити врло мало скрупулозне и у рукавицама према њему и то му је било прво разочарање. С друге стране га тиштало оно просто не имање укуса с каквим му је госпођа Броничова свакодневно досађивала са тим њеним великим партијама, које је Линета могла добити, а којих се одрекла њега ради. Тим њеним самоодрицањима још није било места. Завиловски није био какав уображени понопљивац, али ипак није дизао главу мање него што треба, те је држао да с оним чега има у њега он није гора партија од којекаквих Каповских или Комнасаових или Канафаропула и сличних оперетских лутака. Он се љутио и на саму помисао да њега упоређују с њима, а нарочито на његову штету. Имајући у себи љубави и поезије држао је да је у њега то чиме се ни кнежеви земаљски не могу подичити. Какав ће му бити живот у браку са Линетом, он дотад није ни помишљао на то: или је то чинио онако тек у опште, али осећајући у себи силе и готовости да се са судбином ухвати у коштац, надао се да ће тај живот бити плодан. О том животу унапред погађати се није имао намере, а кад би госпођа Броничова показала нешто слично томе он се морао уздржавати да јој не рече како он находи да је то и сувише простачки.

За бављења у Летњиковцу Швирски се изразио да љубав није потпуно слепа, али да пати од болести далтонизма. Завиловски је мислио да је Швирски, говорећи то, мислио на Основског, а није му пало на ум да је и он сам пример човека, који од те болести пати. Он је био ослепио само у погледу на

госпођицу Линету, а све што је било иза ње видео је јасније још него обично. Не водећи рачуна о опажањима на г-ђи Анети, њеним Јузјом и Коповским, он је, на пример, запазио како се његов однос према госпођи Броничовој почео мењати, опазио је да је од онога часа, кад ће постати у будуће њен рођак, муж Линетин, почела мање ценити његову личност, његова дела, његов таленат. То је можда за обично око било невидљиво, али за Завиловсково очигледно, а није умео одговорити зашто. Тек је будућност ваљало да му покаже: да обичне природе кад дођу у додир са вишим стварима или људима од самога тога зближења губе према њима цењење, као да би нехотице хтели показати да је оно што је постало њима блиско, морало тим самим да се понизи и постане простачкије, те не може да се одржи на својој висини.

Међутим госпођа Броничова га разочаравала сваким даном све више. Њему је већ изишао био на врх главе онај њен „Теодор". који је био и одбрана својим наградним одобравањем за сваки њен поступак.

Најзад га је веома зачудило како она мало мари за остали свет. Та иста Броничова, која је пред старим Завиловским била као бубица, за његовим леђима говорила је о њима с потпуним нерасположењем. Госпођицу Јелену просто и чисто није никако волела. Према госпођи Краславској и госпођи Машковој понашала се увек злобно, према Бигјеловима са потцењивањем, а већ госпођа Полањецка јој је била трун у оку. Она је тако нетрпљиво слушала похвале, којима су Марину обасипали Швирски, Завиловски и Основски, као да се све то чини на рачун госпођице Кастели. Завиловски се уверио да госпођа Броничова одиста не воли никога више на овом свету до једино њену „Линетицу".

Али за њега је то баш допуњавало све њене недостатке. Он тада није могао схватити: да је тако искључива и саревњива љубав, која у место да мири људско срце, чини да је оно све тесније и сувље, да је та љубав саможивост, а да је она толико исто саможивост, као да се нико и не воли сем себе сама. Сам он пак како је заволео Линету из свег срца и осетио да је од тога он сам бољи и ширих груди, држао је да људско биће, које истински воли, не може бити рђаво и у име опште љубави опраштао је госпођи Броничовој све њене недостатке.

А код госпођице Линете овај бистри посматрач није ништа

могао да опази. И најјаче мушке душе чине у том погледу толико несрећних грешака у љубави да облаче своје омиљено женско чељаде у своје најружичастије зракове, не водећи рачуна о том: да онај блесак, којим оне сијају јесте њихова сопствена светлост. Тако је и са Завиловским. Госпођица Линета све се више навикавала на њега и на своју улогу као вереница. Мисао да је он њу, међу толикима, изабрао узнео и заволео, мисао која јој је некада била извор толиких задовољстава и самољубља, стала је губити значај новости и стала бивати нешто свакидање. Све што би могло ићи њој у похвалу долазило је још само од госпође Броничове. Још би она по којипут, по утицају са стране, осећала шта је он и ко је, али би је брзо спопало право чуђење: како то да је тај препрости, заљубљени младић, што пиљи у њу као маче у жижак, што је готов куд она оком, он скоком, да је он нешто, над којим и Швирски врти главом, а којега Основски диже у небеса. Она га је, на пример, могла сваки пут послати у јагоде или тако што. И то јој је чинило пријатност, те је то чинило да јој још буде од потребе. Она се у њему наслађивала својој сопственој моћи, и то му каткад отворено казивала.

Једном су били изашли у цветне ливаде, Завиловски приђе да јој обује каљаче. Он клекну поред једне јове, намести јој каљаче на ноге, које после целива. Она погледа у ону главу што се спустила до њених стопа па рече:

— Вас сматрају за великана, а ви ми надевате каљаче.

Он подиже своје очи горе, па уживајући у своме положају одговори весело, не устајући:

— Зато што те силно волим.

— То је лепо, али сам само радознала: шта би људи на то рекли?

И изгледало је да је то последње највише и занимало. Али се Завиловски од тог тренутка расрдио на њу, зато што му је рекла ви, а није опазио да је у оном њеном: „То је лепо“, било више изражено забављање, као што се изговарају ствари потпуно познате или од мање важности.

Она је исто тако тек у пола слушала и оно што је он даље говорио: како он, и ако и сувише не прецењује себе, и сматра се за обичнога човека, али ипак цени своје песничко надахнуће, и да за највећу срећу баш сматра такав живот, у којем се може служити високим идеалима и волети просто. У осећању те среће

он је обухвати око пâсâ, како би ту своју љубав што простију имао ближе до себе. Али кад се његова испала брада истаче још више, што се обично дешавало кад год би почео занесеније говорити, Линета га стаде молити да се окане таквог начина говора, јер од тога долази некако суров, а она воли да види око себе весела лица.

Други пут рекла му како се синоћ после веслања по језерцу толико уморио, да је гласно, дубоко дисао. Није му хтела одмах казати да њу то „инервира“, али ништа толико као кад се неко јако умори па стане дахтати.

Говорећи то скиде шешир и поче њиме хладити лице. Подигнути тако поветарац подиже њене светле власи те у зеленој сенци од јововине, кроз чије лишће овде онде пробијаху сунчани зраци, она изгледаше као каква визија. Завиловски је жудно гутао очима а у њеним речима гледао захвалност раздраганога девојчета. Можда је у њима било и још нечега више, али он ничега више није тражио, нити налазио и то баш због тога што је његова љубав, поред све своје силине, проста.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

Духовни концерат

На Велику Среду приредило је Београд. Певач. Друштво духовни концерат у Народ. Позоришту. Посета није била баш обилата, пре би се могло рећи, да је публике необично мало било. Ако се у обзир узму многи концерти и забаве, па онда гостовање г-ђице Шумовске у Народ. Позоришту која је својом уметничком игром необично београдску публику заинтересовала, онда сам вољан признати, да је то главни узрок што је друштво готово у празној кући певало.

Програм овога духовног концерта, ако бих ценио са чисто православног гледишта, а на што ми даје право, 1., што га приређује најстарије Српско Певачко Друштво; 2., што ми не треба да подражавамо западној култури него треба све да удешавамо према нашим српским приликама и народним обичајима; 3., што се даје светле недеље — онда тај програм није за похвалу, него баш на против за покуду, пошто скоро више од половине програма заузима католичка музика.

Будем ли ценио програм с уметничког гледишта, онда долазим до закључка, да за многе тачке у програму друштву недостаје спреме, снаге, да би могло ваљано решити задатак који је себи у дужност ставило. Сваки има право о себи најлепше мислити, само не треба с ума сметати да увек треба своју снагу оценити. Ако то неће или не уме, критика је дужна да то забележи.

Београд. Певач. Друштво располаже с доста скромним хором бар за извесне пијесе. Број певача које женских које мушких

износи око четрдесет гласова. С тим бројем и онаким гласним материјалом не да се с великим успехом изводити Бортјансков концерат и Дворжаков Stabat Mater. Женски су гласови неразвијени, нарочито сопрани имају узан и слаб тон, а алтова правих готово и нема; кад додам да мушки гласни материјал нешто мало боље стоји, онда није чудо што хор није кадар ни звучно forte да изведе. Морам признати да женски гласови необично личе један на други и да су према томе јако погодни за хорско певање, за тим да су пријатног тембра, само им све динамичке нијасне не стоје на расположењу, а тако исто ни техника у изговарању текста. Многа места била су беспрекорна, али, због дужине композиције, на жалост, често се осећала замореност, да је интолација долазила у питање.

Концерат је отворен с неколико ситнијих народ. цркв. мелодија које је г. Мокрањац на свој уобичајени начин хармонизовао. Мени се не допада његов укус у прибележавању црквених мелодија, а и многи други музичари не слажу се с том врстом његовог рада. Далеко би ми милије било, кад би г. Мокрањац у место што се ограничио на хармонизовање црквених песама и што троши много времена око тога посла, кад би на основу тих црквених народних мелодија компоновао уметничку црквену музику, потпуно оригиналну мелодију, која би јасно и логично изражавала садржину црквеног текста из које би провејавао православни дух наше црквене песме, да сваки тон потсећа на православно појање, а да обичан слушалац не може познати, којим се мотивом народним послужио. Ко претендује на име композитора не сме свој рад ограничити на хармонизовање народних песама у руковете, нити се служити народном црквеном мелодијом која је неоспорно својина и умотворина народна, и ту мелодију можда сматрати као свој оригиналан рад, већ он треба да покаже своју стваралачку моћ и да на подлози народној створи уметничку црквену и световну музику. Кад се то неисцрпно народно благо буде корисно употребило, неће бити потребе да се пева Ave Maria и то на латинском језику.

Кад је већ реч о Ave Maria, морам г. солисти напоменути, да није дорастао за тај посао. Он треба врло много да учи, па тек онда такове композиције да пева. Тенор му је у висини узан и пискав а дубине никакве нема, за то слушалац није могао ни добити јасну представу о тој мелодији, ма да су средњи тонови доста пријатни били. Будући су овом певачу

побожни осећаји у певању потпуно страни, непознати, ова је вајна црквена песма личила на неку шалај-песму.

На Бортјансковом концерту највише се опазило да је нашим певачима непознато побожно певање, чак ми изгледа, да им је оно сасвим неприступачно. За њих нема никакве разлике између црквене и световне песме, и с тога би требале хоровође те закржљавеле осећаје постепено да буде и развијају. Без тога, певање неће никад учинити утисак који треба песма да учини. Ко је пажљиво слушао руске певаче, морао је осетити да у њиховом певању сасвим други дух веје. Човек осети неке са свим непознате побожне осећаје, неко узвишеније чувство обузме му душу, па и нехотице осети, да заиста има више суштаство које над свима нама влада. Наши певачи немају тога у тону, за то им певање апсолутно никаква трага не оставља у човечијој души.

Руси па и остали Словени немају своју националну црквену музику као што је ми Срби имамо. У недостатку народних прквених они траже мотиве у световној народној песми за своју уметничку црквену музику. С тога, кед се те њихове црквене песме не певају с довољно побожним осећањем, не чине утисак црквене песме.

Дворжаково Stabat Mater доста је тешка композиција за наше певачке прилике, ипак је друштво у извесним одељцима имало успеха. У другом делу има бас-соло с хором, но у оскудици доброг соло-баса, певао је ту партију баритониста, који има необично леп и звучан орган, али с малим знањем у певању. Јасан доказ да наше певачке дружине не дају ни најсретнијем гласу најобичније појмове у уметничком певању. Да је овај глас добио стручну обуку, куд би се део, овако се мора задовољити улогом хорског певача.

Да би оправдао своје мишљење, да је хор за тако огромно дело, као што је Stabat Mater, посве слаб, довољно је да споменем Finale. Замореност хора била је природна последица после тако дугог певања, те је детонирање морало неминовно наступити. За време певања a cappella то се најбоље опазило, али срећом, одмах после тога имао је хор подужу паузу, а оркестар сам да свира, и тако је хор ушао опет у нормалну интонацију и тиме се избегла катастрофа која би безусловно наступила. Последњи део ове друге композиције беше „Слава долготерпенију твојему“. Поновно сам у себи те

речи, јер је крајње време било да се публично, а бога ми и моје долготерпленије, не куша више, ја не бих могао гарантовати да нас оно не би изневерило. Оркестар је добро своју пратњу извео, истина било је места где је својом неодмереном јачином хор поклопио, али зар се свака оплетена удаје?

Да завршим.

Моје је тврдо убеђење, да су духовни концерти подражавање туђинштине и да их српске певачке дружине без потребе приређују, ако хоћемо да развијамо наш српски живот и да све носи српско обележје. Православна црквена песма треба једино да се у цркви чује, ту је њено место, она треба да нам светиња буде. Вери и тој црквеној песми имамо да захвалимо што су нам претци у петвековном робовању име и народност очували. Немачке певачке дружине играле су видну улогу приликом уједињења Немачке, а наше нас кљукају католичком музиком. Може г. Мокрањац имати и неке више погледе на ту врсту музике, али је непобитна истина да су српске певачке дружине основане да култивирају националну црквену и световну музику. Која то не ради, она не врши свој задатак.

Београд

Душан Јанковић

Уредба међународне службе испитивања земљотреса.

1. Претходни радови

Сеизмолошка испитивања узела су веома простран обим, много шири но што су често локална испитивања тих појава. Да се те појаве проуче има се претходно испунити главни захтев:

да се појаве земљотреса посматрају на што је могуће више места преко целе земљине површине; да се посматрања врше помоћу инструмената, чији су подаци сагласни и могу се међу собом упоређивати по истим упуствима.

даље:

да се добивени материјал из свих тих посматрања прикупља на једном централном месту: да се прерађује са-

[illegible]гласним методама и да се саопштава појединим посматрачима што је могуће брже.

Сматрајући сваку појаву земљотреса као општу т. ј. у вези са истом појавом у суседним и удаљенијим пределима — може се о њеној природи судити тек кад се она посматра у свој целини њеној. Да се тај најважнији захтев задовољи неопходно је потребна установа међународне сеизмолошке службе. Још 1995, приликом међународног географског конгреса у Лондону, изјављена је жеља да се установи та међународна сеизмолошка служба организацијом земљотресних станица. Предлог Е. Ребер. Пашвица прихватили су научници првога реда, те је о њему донесена и врло повољна резолуција. Од тада се и отпочела развијати међународна сеизмолошка служба. Одмах су подигнуте неколике станице са Ребервовим инструментом, на коме су извршене знатне промене те је удешен за међународну службу. С друге стране је и г. Џон Милне проширио своју активност на земљотресној служби у Енглеској, коју је он и завео на неколико година пре тога. Потпомогнут од Енглеске владе, основао је још многе станице са својим лаким инструментом по целој земљи, а нарочито у пределима енглеских колонија. Тиме је успео да прикупи огроман материјал, који је од велике научне вредности јер је добивен сагласним инструментима.

Прави научни значај те службе омогућен је установом централног сеизмолошког института у Страсбургу, који је снабдевен свима инструментима за земљотресе. Испитивањем појединих инструмената показало се, да различити инструменти о једној истој појави дају тако различите цртеже, да их је врло тешко упоређивати а још теже редуцирати. Главни задатак установе страсбуршког института је да прати појаве земљотреса на разним инструментима и да поменуте незгоде отклања. Даљи је задатак тога института да се брине о сређивању и обради микросеизмичких посматрања, која му се шаљу са разних страна. Ради тога станице морају слати тачна саопштења о својим посматрањима (време трајање и т. д.) За то пак Централни Институт мора: свакој станици слати повезане штампане публикације свих посматрања која добија од станица, као и њихове обраде. Уз микросеизмичке обраде, саопштавају се и макросеизмичка посматрања, које штампају и саме поједине станице. На тај начин, посматрања целога света у сређеном и подесном облику стоје на расположењу свакоме посматрачу за

његове даље студије и општег и специјалног значаја за сваку земљу.

Ну тај огромни посао, апсолутно се не може извести без потпоре свих сеизмолога. Ради тога споразума, узели су иницијативу немачки сеизмолози на предлог г. Г. Герланда у Страсбургу: г. г. Хелмерт (Потсдам), Најмајер (Хамбург), Рихтхофен (Берлин), Супан (Гота) и Вагнер (Гетинген), те су у августу 1899 г. упутили „позив за оснивање међународног сеизмолошког друштва“ свима државама (опсерваторијама). Први циљ оснивању тога друштва био је више приватног карактера. Хтело се, да се постигне узајамна веза између појединих сеизмолошких станица и појединих стручњака по томе послу. Програм тога удруживања имао је ове тачке:

а). Највеће старање о методичком испитивању макросеизмичких појава у свима земљама, нарочито у оним, у којима нема никаквих сеизмолошких станица и које су с тога мало познате у погледу земљотресних испитивања.

б). Највеће старање о установи једноликих макросеизмичких посматрања.

в). Публиковање посматрања у изводу у једној свесци као прилог уз часопис „Beiträge zur Gaeophysik“, који уређује г. Г. Герланд.

2. Прва међународна сеизмолошка конференција

Горњи позив нашао је на најживље одобравање у меродавним круговима. Резултат је био, да је на заузимање г. Г. Герланда и немачког министарства спољних послова одржана прва међународна сеизмолошка конференција у Страсбургу од 11. до 13. априла 1901. Главни задатак те конференције било је припремање за оснивање међународног сеизмолошког друштва. На тој конференцији биле су преко својих делегата заступљене државе: Белгија, Немачка, Јапан, Италија, Аустрија, Угарска, Русија и Швајцарска.[1] Осим тога ту су учествовали и многи други научници.

Претресањем разних питања у постављеном циљу доведено је до закључка да се оснивају поједине сеизмолошке станице и

[1] Ондашња српска Влада није могла наћи средстава да и наша држава буде заступљена на том научном концерту међународне службе.

да се установи „Међународно Удружење Држава“ као што је учињено приликом европског мерења степена. Органи тога удружења били би: стална комисија, главне скупштине и централни биро. Одржање и радиност тих сеизмолошких станица могућно је једино ако их владе појединих земаља потпомажу материјално. Само тако се може испитивати сеизмичност наше Земље по извесном плану, без прекида; само се на тај начин материјал може научно средити. Не само да је та међународна конференција препоручила установу „Удружење Држава“ него је још нарочито нагласила хитност и неопходност таквог споразума. Влада немачког царства узела је на се, да преко својих посланстава на страни покрене то питање. Да би се поједине државе могле оријентисати у томе, достављен је свакој статут тог Удружења, који су уредили Герланд, Хелмерт (из Немачке), Омори (Јапан) и Померанцев (Русија). У исто време установљена је одмах и провизорна централна станица у Страсбургу, под управом г. Герланда.

3. Друга међународна сеизмолошка конференција

Друга међународна сеизмолошка конференција одржана је у Страсбургу од 24. до 28. јула 1903. На њој је учествовала преко својих делегата 21 држава: Јапан, Русија, Италија, Енглеска, Аустрија, Угарска, Босна, Грчка, Белгија, Бугарска, Румунија, Шпанија, Португалија, Холандија, Сјед. Државе у Америци, Мексико, Аргентина, Чили, Швајцарска, Шведска и Немачка,[1] а осим њих и многи други стручњаци.

Најважнији резултат рада на тој конференцији јесте дефинитивна установа „Удружење Држава“ за организацију међународног испитивања земљотреса. Претходним споразумом, закључено је да предходна егзистенција тог удружења траје 12 година, почевши од 1. априла 1904, а обавезно је за све државе које изјаве свој пристанак председништву сталне комисије. Утврђено је функционисање поменута три органа удружења. Цен-

[1] На ту велику међународну конференцију била је позвана и Србија, Директор Опсерваторије, као позвани, пријавио се био да учествује али је пред само отварање те конференције морао отказати учешће наше државе, јер овлашћени министар просвете није могао наћи око 300 дин. трошка колико би стало наше учешће у тој међународној конференцији научној.

трални Биро стоји у таквој вези са Ц. нем. главном сеизмолошком станицом у Страсбургу, да је њен директор уједно директор и Централног бироа. Стална комисија састављена је од делегата чланова изабратих између појединих држава. Главна скупштина састаје се најмање сваке четврте године, а њени су правни чланови сви делегати удружених држава.

Улози појединих држава, као и други приходи у „Удружењу Државâ“, употребљавају се на одржавање међународне службе; на потпору разних нарочито теориских и експерименталних испитивања сеизмичких појава; на остваривање појединих одлука главних скупштина, као и на оснивање и издржавање сеизмолошких опсерваторијâ, које подигне „Удружење Држава.“ Тиме је на тој конференцији постављен чврст темељ, на коме се имају удружити владе цивилизованих држава целога света, да омогуће извршење једног великог научног задатка о испитивању земљотресних прилика, у доба које се с пуним правом може назвати „новим веком сеизмологије.“

Делегатима појединих држава, који су чланови Сталне Комисије стављено је у задатак, да се код својих влада старају о извршењу закључака главних скупштина и издејствују потребна новчана средства за одржање те међународне службе. Највећа сума на издржавање те службе „Удружења Држава“ утврђена је на 40.000 дин., а најмање 500 динара годишње. Све су државе изјавиле свој пристанак на то учешће. Једина Србија није ништа изјавила и остала усамљена по тој ствари, јер Влада још није донела своју дефинитивну одлуку: да и Србија буде члан тог међународног научно-сеизмолошког концерта. У том случају, наша би држава плаћала годишње по 500 динара на издржавање рада „Удружења Држава“. Има пуно разлога надању, да ће се и то питање решити повољно и да се обзири штедње неће зауставити баш на тој суми од 500 динара годишње.

Проф. **Јеленко Михаиловић**

Грађење симплонског тунела

Пре три месеца пролетела је на крилима електрике целим светом вест, да су се вредни раденици с једне и с друге стране симплонског тунела састали, да је пала и последња преграда, која их је раздвајала. Велико дело технике модерног века приближује се свом довршетку.

Мислимо да ће и читаоце „Дела“ занимати укратко изложена прича о току овог епохалног рада.

Често се у оваквим приликама чује: „Е да је да сад устану наши стари, па да се нагледају чуда!“ И доиста, кад би се нешто наши стари, који живљаху у време цветања културе у старом Вавилону, могли пробудити из вечног сна, они би виделі остварена многа чуда из арављанске хиљаде и једне ноћи, имали би се чему дивити: на мору парном бродовљу, по земљи железницама и аутомобилима, електрици и њеним применама: телеграфу, телефону, осветљењу и многим другим тековинама модерне технике. Али кад бисмо Нимрода и Небукаднецара довели пред симплонски тунел, кад га будемо довршили, они се не би бог зна како изненадили. Рекли би нам: „Па и ми смо нешто слично градили, истина не тако широко, високо и дугачко, али тек опет нешто слично.“

Небукаднецар би нам показао да је за његово доба израђен тунел испод реке Еуфрата који је везивао палату Небукаднецареву с храмом бога сунца; или би нам показао како су провели тунел испод града Нимруда за отицање воде, као што ћемо и ми у име Бога у Београду зарад канализације.

А Римљани? Они би имали да нам покажу врло много тунела које су они направили. Они би нам показали тунел за водовод, који је снабдевао варош Ситае водом из Аверниског Језера. Ово су језеро песници опевали као капију подземног света. Сад је тај водовод пресушио, али се кроз тунел може и данас пролазити. Па би нам затим показали тунел, дугачак пет километара, за водовод из језера Тучина, који је у ново доба обновљен. Имали би да се похвале баш и правим тунелима у данашњем смислу, јер је цар Веспазијан саградио тунел у апенинским планинама и њиме провео пут, па би најзад показали тунелске партије величанствених водовода римских код Рима, Лиона, Безијера и Ним-а. Али нарочито је важно поменути један стари тунел код Напоља,

назван „Позилипова Пећина“. Он везује Напољ с предграђем Tiori-Grotta. Саграђен је испод рта Позилипа, који дубоко залази у море, дужина тунела износи око једног километра. Размере овог тунела далеко надмашају димензије садашњих. Јер с једног и другог чела висина тунела износи 25 метара, а у средини 7 метара. Разлог ће томе бити, да се тунел што боље осветли дневном светлошћу. Ширина му је опет 7 метара. Зарад проветравања пробијено је неколико косих окана. — Данас у том тунелу расипљу 42 гасна пламена. Веле да је грађен за време цезара Августа, али вероватно је да је још старији. Изнад чела тог тунела с варошке стране почива, по причи, Вергилије, славни римски песник.

И у средњем веку рађено је на тунелима, али су то били махом подземни ходници — лагуми — око манастира и цркава или властелинских дворова. Од већих радова остаје само један, и то недовршен: тунел између Нице и Ђенове. Радови на њему отпочети су 1450 године, па су прекинути и за тим опет обновљени у XVIII веку, али су напуштени кад оно Французи упадоше у Италију.

Али кад би смо наше претке довели пред још недовршен тунел, кад би смо им показали каквим алатима располажу данашњи техничари при бушењу тунела, они би се зацело морали задивити, Само ту не би било баш ништа зазорно за наше претке, јер и многи данашњи становници не би им умели објаснити чему који алат служи и како се при раду поступа.

Да се то не би десило и читаоцима „Дела“, ми ћемо укратко да изложимо ток рада око извршења тунела, нарочито са обзиром на најновије величанствено дело модерне технике.

Али пре но што приступимо опису рада, мислимо да неће бити на одмет да се запитамо: Па нашто ће тунели? У којим се приликама одваже људи, да зађу под земљу где рад и скупо стаје и споро напредује, где је тако опасно по живот радника? Да би смо одговорили на ова питања, треба најпре да имамо на уму, да се данас тунели поглавито раде зарад провођења железнице. Код железница, као што знамо, колосек служи и као путања и као управница кретања воза. Као путања, шине су прилично глатка путања; између шина и точкова трење, које и чини да се могу кола покретати дуж њих, од прилике је десет пута мање но на обичном друму, те зато путања железничка не сме нагибати у оноликој мери колико путања обичног

друма. Сем тога железничка кола имају точкове чврсто наглављене на осовине, а осовине опет махом тако причвршћене за трап колски, да се не могу измицати нити обртати, као код обичних кола по друму. Зато железничка путања не може да савија у оној мери, у којој мери то могу обични друмови. Ове две чињенице: благи нагиби путање и кривине великог полупречника, чине да се железничке пруге не могу лако превести преко брда, јер кривине с једне стране и нагиби с друге не дају могућности, да пруга залази у уске а стрмене долине којима је брдовит предео испресецан. А кад се не може брдо прећи, мора се пробити. Таквим пробијањем брда може знатно да се скрати пут, а то је за брзину железничког промета од велике важности. Али се понекад при полагању железница нађе на широке реке или морске отоке, преко којих треба саградити мост. У извесним приликама грађење моста је немогућно: или с тога, што је тешко доћи до здравице при фундирању тумбаса и стубова за мост, или с тога, што би мост сметао пловидби. У таквим приликама одлучују се инжењери да проведу железницу испод реке и речног корита.

Кад опет железница има да се проведе кроз многољудне вароши, где је врло жив улични промет, који би железнички возови у великој мери реметили, и онда се с пругом иде под земљу. Американци опет у таквим приликама издижу пругу изнад улица.

Према томе има у главном три врсте железничких тунела: кроз труп брда, испод корита река или мора и језера, и плитко под земљом.

Интересантно је да је први тунел модернога доба израђен у Енглеској за подземну лондонску железницу, и проведен је испод Темзе. Овај је тунел задао енжењерима највише посла. Вода га је рушила, ваздух је у њему био нездрав, земља се суљала. Све је то учинило да је просечни дневни напредак једва износио 16 сантиметара.

Тунели се не граде само због железница. Има тунела који служе само зато да се кроз њих спроведе вода или пут или пневматична пошта, пловни канал и т. д. У Београду ће се за провођење главног канала за одвођење нечистоће израдити тунел, који ће пребацити воду из савског слива у Дунав код Карабурме.

А сад да пређемо на сам опис симплонског тунела, овог за историју технике епохалног дела, којим ће човечанство крунисати завршетак XIX и почетак XX века.

Колика је ово победа данашње технике моћи ће правилно схватити и оценити само онај, који се упозна с коликим су се тешкоћама имали да боре техничари на овом послу. Јер, доиста ни један досадашњи технички посао није био тако несигуран, као овај, од самог почетка свог па све до краја. Нигде није било толико непредвиђених тешкоћа, ни толико тешкоћа, које се нису ни могле предвидети, као на симплонском тунелу. Већ је у неколико махова изгледало, као да се посао неће моћи довршити, јер су се тешкоће гомилале, како се није нико могао надати. Али је сад све срећно свршено, поткоп тунела је пробијен и кроз неколико месеци раскопаће се цео профил тунела. Јер су заостали радови око проширења првог поткопа и озбиђивања тунела истина тешки, али ни издалека у оној мери, као што је било проковање првог подкопа. После тешких година зноја и труда наступиће дани весеља и свечаности.

Пројекат тунела стар је већ преко педесет година; али је врло дуго трајало, док су се споразумеле заинтересоване државе, да се приступи раду. Тек године 1893 склопљено је „друштво за израду симплонског тунела Brandt, Brandau & Comp“, у Винтертуру у Швајцарској. Ово је друштво израдило план за израду тунела и поднело га железници Јура — Симплон, те на основу тога добило је концесију за грађење. Удеоничари овог друштва били су: инжињер Алфред Брант из Хамбурга, који је умро 1899 године од запалења плућа што је наступило, кад је излазио из врелог тунела; инжињер Карл Брандау из Касела, који данас руководи радове на јужној страни тунела, човек необично енергичан и најзад фирме:

Лохер и Comp. у Цириху, чији је шеф пуковник Лохер управник радова на северној страни тунела и фабрика машина Gebr. Sulzer у Винтертуру; на послетку за финансијске послове Винтертурска банка.

Г. г. Брант, Брандау и Лохер имали су драгоценог искуства при ранијим тунелским и рударским радовима. Пошто је потписан уговор 15 априла 1898 године отпочети су радови око прокопавања тунела.

Многи мисле да овај тунел пролази испод брда, које носи

име Симплон. Међутим тог брда нема, као год што се ни једна планина не зове Готхард или Сплиген или Mont-Cehus. Св. Готхард управо је један планински сплет. Садања готхардска железница проведена је долинама, које се у том сплету веругају, а сам тунел пролази од прилике испод са̂мог чвора у истој околини, где је готхарски брдски пут проведен. Исто је тако и са Симплоном. Разлика је само у томе што је симплонски тунел положен много блаже но готхардски, те је зато и знатно дужи. Она нема тип планинске пруге испред и иза тунела, као што је то код готхардске. Тунел спаја Бриг у горњем Валису с италијанским сеоцетом Иселе у долини Diveria. Тунел се укрштава — управо подилази — наполеонов друм одмах иза Брига код Беризала, остављајући правац пута западно, па се после опет састаје с тим друмом на јужном излазу. На 9100 метру од прилике прелази италијанску границу.

Целокупна грађевина ова има много штошта врло занимљивог. Дужина тунела износи 19.803 метра. Ово је најдужи тунел на свету. Готхардски тунел дугачак је само 14984 м., Монт-Сениски 12849 а Арлбершки 10246 м.

Нестручњаци свакојако ће помислити да је при прокопавању тунела од 20 километара дужине понајтежи посао само бушење. Али није тако. Бушење ни из далека није тако тежак посао као што се замишља. Брантове машине за бушење врше тај посао сразмерно лако. Много је теже решење других техничких питања, на која нестручњак можда и не помишља, али од чијег решења управо и зависи хоће ли се радом успети или неће.

На првом је месту питање о вентилацији — проветравању.

Г. Сулцер-Циглер држао је предавање о грађењу тунела и том приликом је саопштио интересантне податке баш о том питању. Кад је грађен први већи тунел Монт-Сенизски, мислило се сасвим наивно да се тунел мање више сам по себи вентилира: као што то довољно и бива код врло кратких тунела. С тога су инжењери мислили да су бозна колико учинили кад су за покретање машина бушилица употребили збијен ваздух, који би имао да освежи тунелски тешки ваздух на радилишту. На истом принципу био је склопљен и програм грађења готхардског тунела. С опште гледишта је сасвим правилно да компримован ваздух, који се при излазу из машине бушилице разређује, освежава тунелски ваздух. Али у колико мери, то је

главно питање и ту су били рачуни погрешни. Оно ваздуха што избацују бушилице довољно је за раденике око машине саме. Али за друге раденике; рударе, зидаре и помагаче, — а њих је највише, — за ову велику већину радника није вођен рачун и за њих је недовољно ваздуха. При грађењу готхардског тунела као и многих других главну покретачку снагу за машинерије давали су потоци.

Кад је зими било по потоцима мало воде, била је и снага за машинерије недовољна и тада се дешавало да су у тунел могли утерати једва по 1½ кубни метар свежа ваздуха на секунд, што чини на минут 90 кубних метара, а при том је радило у тунелу око 400 људи. На сваког човека рачуна се на минут по ½ кубна метра. Дакле је за 400 људи требало најмање по 200 кубних метара на минут. Сем тога ваздух се још квари и тиме, што у тунелу мора сваки човек да носи лампу, те и она троши ваздух; па онда барут и динамит при праскању куже такођер ваздух. Услед тога здравље раденика у готхардском тунелу није било добро, а то је учинило да су и мање рада израђивали, но под добрим приликама. Људи су се од поквареног ваздуха разбољевали а поред тога услед влаге и нечистоће многи су и умирали.

Швајцарска влада била је одредила пок. D-r Sonderegger-а да испита здравствене односе на готхардском тунелу. Њега су били ти здравствени односи просто пренеразили, тако да је питао: Зар се при грађењу тунела не може никако друкше но да се радници морају жртвовати да раде под тако несрећним приликама за здравље, под тако огромним тешкоћама које их изнуравају? Да ли нема начина, да се те незгодне прилике поправе, те да и радња тунела буде под хуманим погодбама? Задатак је изгледао врло тежак. Стручњаци су махали главом и мишљаху да се морају хтели не хтели покорити оном што је неизбежно. Треба човек доиста да замисли, како је тешко наместити заптивене спроводнике, који би ваздух спроводили у тунелско радилиште. Ту се сваки час пале мине, руше стене; ту се проноси вагонима и вагонетима раздробљена стена; ту су балвани и греде испреплетане зарад подупирања раскопаних тунелских профила; ту често вода нараста по две три стопе. Све је на радилишту привремено, све мора да се премешта или посклања, како је кад потреба. Кад се на све ово помисли, онда је сасвим разумљива резигнација тадашњих стручњака. Али то

није поплашило стручњаке. Било је невероватно да ће први већи тунел изискати онолико жртава људских, колико готхардски. Ако техника не би пронашла пута и начина да се из темеља све промени, онда боље и не градити тунел такве врсте.

После свестране студије овог важног питања, изгледало је да је нађен прави пут. Арлбершки тунел било је згодно поље за пробу. Аустријски енжењери примише предлог, да се тунелско радилиште јако проветрава ваздухом под слабим притиском, који би се до самог места рада спроводио кроз цеви дотле непознатих димензија. Успех је био повољан. По овој методи вентилисања довођено је до места рада у тунелу по шест кубних метара ваздуха на секунду. И једино овом има да се захвали, што је арлбершки тунел био за читаву годину раније довршен, но што је било програмом предвиђено. А мора се још и признати, да је при арлбершком тунелу здравље радника било добро.

Код симплонског тунела било је ово питање о вентилацији далеко теже решити, но код арлбершког тунела. Тунел је двапут дужи; требало је много више радне снаге и радника. А сем тога што је најглавније придошао је нов фактор: висока температура.

Пре свега настављен је био и усвојен принцип, да се у првом реду штеди људски живот и чува радничко здравље, како би људи могли радити пуном снагом, као да раде на отвореном пољу. Али овај услов захтевао је неминовно, да се за сваког човека мора, ако је икако могућно, довести по три кубна метра на минут и то пре више но мање. Па како су срачунали да ће у тунелу радити по 500 људи, требало је за сваки минут по 1500 кубних метара ваздуха. Човек не може да издржи високе температуре ако ради у простору где је устајао ваздух, али ма каква била омарина, он ће моћи радити, ако има доста промаје. То су енжењери хтели да створе радницима, само на који начин?

Рачун је показао да за такву врсту промаје треба огромне снаге која ће моћи на велику даљину да потискује грдну количину ваздуха. Али тако велике снаге није било на расположењу. У готовом тунелу, где има доста места, могла се лако поставити цев од 1 м. пречника па и шире, али шта ће се с местом где се непосредно ради? а то је обично по 1000 метара дугачак узак претрпан простор. Што је већи пречник цеви

тим мање снаге треба за протеривање ваздуха, али за оно 1000 метара скученог простора треба уских цеви и много снаге. Из свега тога се увидело, да није могућно извршити вентилацију са збијеним ваздухом. Зато енжењери помислише на друкчије решење. Дошли су на мисао, да поред тунела израде упоредан поткоп, који би био од места до места у вези с тунелом и с радилиштем. И ово је било правилно решење, које једним махом отклони све незгоде.

Оваква женијална решења не долазе тако лако и брзо; њих изазове нужда и потреба, и она дођу тек као завршетак дубоког размишљања. И кад је решење сасвим добро и тачно оно је обично тако просто и схватљиво, да ће сваки рећи: „То се само по себи разуме, то није никаква чаролија; то би ја и сам урадио; та друкчије се то и није могло урадити“. Доброта решења била је баш у томе, што је у упоредном поткопу добивена она широка цев, која је тако потребна била и то цев од много већих димензија но што се до тада и мислило. Сем тога у главном тунелу није заузимала и онако тескобан простор.

Кроз ту цев могло се протерати ваздуха не 3 кубна метра на минут и човека но још много више.

Но не само у погледу на вентилисање, проветравање, радилишта, овај упоруднии поткоп донео је и другу корист, која је готово тако исто важна за грађење тунела. Та је корист у олакшици у преносу раскопане стене као и у том што се кроза њ могла одвојити и вода кад у радилиште навали. На послетку још је једна корист од овог поткопа и у томе, што се није морао раскопавати тунел за двострук колосек, но само за једнострук. А колико и ово утиче на цену коштања тунела, о том ћемо доцније казати коју реч.

И ако се овако поступно дошло до вероватног најбољег решења остало је још једно питање да се реши: шта ће бити с топлотом у тунелу? Ова проста вентилација није могла да савлада вероватно грдну температуру, која ће се јавити при раскопавању тунела тако дубоко испод површине земље; јер ваздух врло мало топлоте прима и при промаји односи. То се чак могло и срачунати. Већ при грађењу готхардског тунела топлота умал што није омела цео рад а тамо је достигла само 31° целзијев. Међутим код симплонског тунела, који је много дубље положен имала је очекивати температуру од 38°—40° С па и 42°. Јер што силазимо дубље под земљу, то је температура

све већа. Мерењем је нађено да у равницама на сваких 30 метара дубине температура пораста за 1 степен целзијев. У планинама где је површина земљишта испреламана и више изложена хлађењу, мало је друкчије, те су према склопу брда око симплонског тунела рачунали да ће температура порасти за 1^0 С на сваких 60 метара дубине. На различним местима симплонски тунел различно је дубок под површином земље. На северној страни је на првим километрима доста плитак. Иза петог километра све је дубље под површином; на деветом кикометру, баш испод италијанско-швајцарске границе, лежи тунел најдубље на 2135 испод површине. Одатле на дужини од 7 километара лежи тунел на просечној дубини од 1800 метара. Одатле дубина поступно опада до јужног тунелског излаза. На целом делу, почев од шестог па до петнајестог километра, имало се, дакле, очекивати много већа температура но код готхардског тунела: између 35^0 и 40^0 С. Искуство на гортхардском тунелу показало је, да већ на температури од 30^0 раденици попуштају у раду, ако је при том слаба вентилација; зато су се морали постарати, да се и та незгода отклони. Незгода је у толико већа, што у свима тунелима има влаге и зато је тунелски ваздух засићен воденом паром, а ово радници врло тешко сносе; јер се у таквом ваздуху не могу знојити, управо зној не може да испарава с раденика. Да би се та незгода отклонила, требало је радницима довести не само доста здравог ваздуха, но и доста хладног и што је могућно сувљег ваздуха. Али како?

За произвођење хладноће има доста разноликих метода. Најближе изгледа да је лежало, да се за расхлађивање употреби збијен ваздух. Јер кад се ваздух нагло разреди, он се онда и разхлади. Затим у близини било је на расположењу и леда с глечера и ледешика планинских. Могли би увозити лед и снег од лавина. Могли су и вештачки лед градити, јер је снаге доста било на расположењу. То је све на први поглед тачно и лепо, али кад се почне рачунати онда се види или да треба огромне машинерије, или да се не може тунел доста расхладити. Тај је рачун извршио рано умрли наденжењер Hirzel-Gysi из Винтертура. Он је срачунао колико ће калорија — топлових јединица — требати одвести из тунела, па да се температура снизи на 25^0 С, која је за раднике подесна. Зарад тога морао је срачунати колико ће калорија вероватно издавати из себе дуварови тунела, колико опет разрушена стена.

Ово је преокренут задатак од оног што обично инжињери имају да решавају. По том рачуну — који је наравно само приближан био, — требало је сваког сата одвести ван тунела око два милијуна топлотних јединица. И шта мислите, читаоци, шта је за ту огромну количину топлоте препоручио Хирцел? Врло просто срество: — хладну воду, које у снежним планинама има колико хоћемо. И ово изгледа просто и јасно па опет зато нико дотле није био дошао на ту спасоносну мисао.

На тај су начин правилно решена три главна питања: машинско бушење мина, вентилација тунела и хлађење тунелског ваздуха. И тек на основу тога могло се приступити изради тачног програма за инсталацију потребну за рад. Најпре се ваљало постарати за снагу, која ће терати све машинерије. Хвала Богу снагу је дала сама природа. Са северне стране река Рона а с јужне Диверија дале су извор снаге до миле воље обилан. За машине бушилице, за проветравање и довођење хладне воде било је потребно 2400 коњских снага.

Тунел за једнострук колосек широк је 4½ до 5 метара а висок око 6 метара. Површина попречног пресека износи око 30 квадратних метара. Али се та цела површина не буши наједаред. За почетан подкоп, којим ће да се истерује правац тунела, исеца се површина од 2½ до 3 метра ширине и 2 метра висине. Овај део зове се управо поткоп и за бушење овог дела употребљују се машине бушилице. Кад се тим машинама и барутом и динамитом раскопа поткоп, онда се проширује на једну и другу страну и у дубину колико треба. То бива ручним радом. Кад би смо хтели цео простор за тунел одједном да раскопамо, дакле кад бисмо хтели да напредујемо с пуним профилом тунела, онда не бисмо могли наместити више од 30 радника да заједно раде. Посао би напредовао врло споро. Али кад овако с поткопом измакнемо неколико стотина метара унапред, онда на проширење поткопа, на обзиђивање тунелских бокова и слемена и уопште на довршивање тунела, можемо да разместимо на стотине радника у исто време. Из тога се види колико је важно код грађења тунела, да се рад тако распореди, како ће бити могућно поставити што више радне снаге да истовремено ради и према томе колико је важно, да се с поткопом што брже одмиче.

Машине за бушење употребљене у симплонском тунелу, то су машине по систему инжењера Бранта. Принцип код ове

машине је овај. Стену треба ставити под јак притисак, да јој се савлада еластичност, па да се онда из тако притиснуте стене, помоћу шупље бургије, на којој има три до пет челичних зубаца, стена прстенасто струже око језгра. Рупа од Брантове бургије није дакле скроз шупља, већ је прстенаста с једним језгром у средини. Тек од времена на време заостало се језгро залама и извлачи из рупе, те тако рупа остане чиста у пречнику око 7 сантиметара. Помоћу воденог притиска бургија се приљуби уз стену огромном снагом од 10—12000 килограма. Зупци се утисну у стену на неколико милиметара и полако се цела бургија окреће 4—8 пута у минути. При том се окретању, дакле, откида стена у љуспама а не самеље се у ситно мливо, као код ручних бургија. За тај посао троши свака машина по 25 коњских снага.

На северној страни упрегнуше се у рад три такве машине а на јужној четири. Три или четири овакве машине припијене су на једном стубу, који се опет помоћу притиска воде, као распињача држи између бокова поткопових. Ова распињача треба да је толико јака, да може издржати притисак од 30—40000 килограма. Распињача заједно с машинама за бушење монтирана је на нарочитим колицима, да се може лако по потреби склонити и после експлозије мина опет дотерати на место. Јасно је да је све ово гломазно и да треба доста радне снаге да се ова колица покрену. Бушилице треба, кад добро раде, да избуше по сантиметар при сваком обртају, иначе машина не ради како треба и само се узалуд тупе зупци. Зато се морају бургије често да мењају, кад је стена врло чврста. Код чврсте стене треба изменити по 120—150 бургија докле се избуше рупе. колико су потребне да се једаред мине потпале. Најбољи челик и при најбољем раду не може у чврстој стени да избуши више од 10—15 сантиметара дубине. Време бушења различно је за разно стење. Траје обично 40 минута до 1 часа; али бива да бушење потраје и 1½ до 2 сата па чак и 3 сата. Свака машина има да избуши по 3—4 рупе пред свако паљење мина. Чврста и еластична стена мора да се избуши на више места. Дневно може да се пале мине по 4, 6 па и 7 пута, каква је кад стена, и при сваком паљењу напредује поткоп по 1 до 1½ метра у дужину.

Из овог се види од коликих фактора зависи напредовање радова у тунелима. Било је дана кад су у чврстој стени могли

да избуше једва четири метра поткопа, а опет и таквих дана, кад је напредак рада износио и 9 метара.

Најбољи напредак је био једне недеље кад је за 7 дана издубљено поткопа на 63 метара дужине, дакле тачно по 9 метара дневно. На северној страни просечни напредак износи 5,52 метра дневно, ако се рачунају у радне дане и они дани, кад се ма због чега није радило. А кад се узму у рачун само дани кад се радило, онда би просечни напредак износио 5,92 м. дневно. Машине бушилице тера вода под притиском, коју машинска инсталација изван тунела тера чак до места где се ради.

Већ смо поменули који су разлози руководули друштво, да буши још један упоредан поткоп. Овај поткоп ће се доцније проширити на потпун тунел за други колосек. Ово је новина у грађењу тунела и она се показала врло корисна. Ово проширење извршиће се тек доцније, кад промет на тој прузи буде толики, да бруто приход износе око 50000 динара по километру годишње.

Досад ће се само у средини тунела и други поткоп проширити на извесну дужину, колико је потребно, да се у средини тунела могу по потреби размимоићи два воза; како би се омогућио што живљи саобраћај возова. Зато ће сем проширења бити потребне и две косе попречне галерије за спровођење скретница на улазу и излазу мимоилазнице.

Попречни пресек тунела има јајаст облик. Висина му је $5^1/_2$ метара а ширина 4,40 у висини шина, а највећа ширина износи 5 метара. Овај други помоћни подкоп, који ће се доцнији проширити, за сад има ширину 2,7 m. а висину 2 m. Кад буду оба тунела извршена, њихове ће средине шина бити једна од друге 17 метара раздалеко. Од двеста на двеста метара оба су поткопа сад међусобом везана косим просецима, туда се размимоилазе сад возови што вуку алат и раскопану стену за време рада.

Израдом ова два поткопа решено је, као што рекосмо, оно тешко питање о проветравању радилишта. Кроз поткоп бр. 2 утерује се свеж ваздух, и он доспева кроз последњи попречан просек у радилиште. Да би то могло бити, заптивају се сви ранији попречни просеци. Тако се ваздух с радилишта обрнутим правцем враћа кроз подкоп бр. 1. Друга је добра страна овог двоструког поткопа та, што два поткопа малог профила лакше

могу да се држе по један поткоп великог профила, јер су код малих профила мањи и бочни притисци стења.

Овај је други поткоп учинио још једну важну услугу. Наиме, кад је при раду навалила грдна досад невиђена вода у поткопу бр. 1, могли су да је савладају само тиме, што су је испустили кроз поткоп бр. 2. Тако се једног лета и зиме у годинама 1901 и 1902 појавише на јужној страни јаки извори на дужини од 30 метара између километра 4,396 и 4.426. Ти су извори носили најпре 200 па после 860 литара у секунду. Ову су сву воду провели кроз подкоп бр. 2. и тиме створили могућност, да се настави рад у поткопу бр. 1. Па и дан дањи још служи подкоп бр. 2 за оцеђивање воде све докле год не буде цео тунел бр. 1 готов и док се испод шина не изради олук, којим ће вода редовно отицати. Кроз поткоп бр. 2 проведене су и оне огромне цеви кроз које се проводи вода под притиском потребна за терање бушилица и вода за расхлађивање ваздуха; цеви кроз које се проводи збијен ваздух, који тера локомотиву, што служи за вучу. Ту су и телеграфске жице. Тиме дакле није закрчен нипуколико поткоп бр. 1.

Да оставимо техничке детаље које би још требало све навести, те да се види какве су огромне тешкоће биле при овом раду и по којима би се тек могло правилно оценити какво је циновско ово дело данашњег човечанства, а да поменемо само како је друштво и управа радова водила бригу о самим раденицима.

На раду има око 3000 раденика. За све ове људе брине се Управа за све до ситнице.

Тамо се дневно ради по 8 часова. Радници су дакле подељени у три групе и смењују се сваких 8 сати, јер се ради дању ноћу, без престанка, Прва смена је у 6 часова изјутра, друга у 2 по подне и трећа у 10 часова у вече. Да се радници не би морили ходом од кућа до радилишта, уведени су раднички возови, који доводе и одводе раденике.

Да раденици не би прозебли излазећи из врелог тунела, често у поквареним хаљинама, управа је удесила, да радници при излазу добију преобуку и да се окупају. Ово је учинило, те је стање раденичког здравља врло добро.

У тунелу се труде да све буде чисто и да је ваздух свеж, те су тиме избегли заразну болест, која је људе косила за време рада у готхардском тунелу, и која у вестфалским рудницима

и данас још влада. Радници живе или по кућама, које је саградило само друштво, или по приватним становима. На северној страни живе по селима Бриг и Натерс, а на јужној у селу Изеле и у блиском сеоцу Балмалонеска. И на једној и на другој страни друштво је подигло болнице свака по 24 кревета.

Историја самог рада пуна је до сад невиђених случајева и тешкоћа и врло је често изгледало, као да се рад неће моћи довршити. Наишли су били на вреле изворе, који су друштву много посла задали. Први се извор вреле воде појавио 30 септембра 1901. на јужној полутини тунела. Због тог је застао посао за читав месец дана. Затим се опет с јужне стране наиђе на трошну стену, те су морали дангубити и трошити око подупирања, да се све не сруши. Због тог су од 1 октобра 1901 до 30 априла 1902 дакле за 7 месеци једва 90 метара израдили, док би под згодним приликама могли за месец дана израдили свих 210 метара. До 22 новембра 1903 год. био је рад са северне стране прилично лак, управо нису се јавиле особене тешкоће, те су тамо за читаву трећину више били израдили но на јужној страни. Али тада дође изненада врео извор. Одвођење овог извора било је необично тешко. Тунелски уздужни пресек личи на обичан кров само што стране нису тако стрме; кад се појавио извор већ су радови прешли били преко слемена, те је вода текла баш тамо где треба даље радити, наместо да отиче кроз већ готов тунел. Тек после напорног и тешког рада о пуна четири месеца, за које се време није ни за метар крочило напред, једва су успели да савладају воду.

У јесен 1904 године наступише нове катастрофе услед воде, и оне за дуго време ометоше радове и на северној и јужној страни тунела. Најзад су и оне савладане и радници са северне и јужне стране порушише и последњу преграду и састадоше се у поткопу.

Остали послови око извршења тунела биће довршени у октобру или у новембру ове године, и тада ће настати низ свечаности, којима ће се отворити саобраћај кроз симплонски тунел. У овим ће свачаностима учествовати сви културни народи честитајући техници још један џиновски успех, према коме свих седам светских чуда и сви Херкулови послови, које је машта још слабачког човечанства измислила као границу људске снаге, изгледају као сиграчке.

* * *

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

За рођеним огњиштем роман из ђачког живота, написао др. Бошко Петровић. Издавач Нико Фуфић, штампан у Ср. Карловцима.

„Књига мора бити дебела“ рекао је јунак из „Народног борца,“ тврдо решен да пише о нечему, но срећом, он ту намеру своју није остварио; „књига мора бити дебела,“ морао је рећи писац горњег романа, на несрећу и срамоту школовања у опште, а школованих Срба на посе, он је ту своју намеру и остварио.

Ако кога интересује да види каквим се наказним и срамотним мислима може да бави и што је главно: да их и другима саопштава, некакав доктор Србин, са не знам каквог университета, тај нека прочита горњи роман.

Ја сам га прочитао целога, јер сам на невољу своју обећао једном члану редакције „Дела“ да ћу написати реферат о њему.

Још читајући га у почетку, а нарочито кад сам га целог прочитао, на моју поштену реч, тврдо сам веровао, да га је писао какав келнер из кафане Корба у Бечу, где се дешавају многе сцене из романа. И наравно одмах сам се покајао, што сам дао реч, и што се ја нађох да пишем реферате о романима које су писали келнери. И чим сам после тога први пут срео члана редакције коме сам дао реч, молио сам га да ме ослободи задате речи. Зашто? питао ме је он изненађен. — Зато што је тај роман писао келнер. — Какав келнер? питао ме је он још више изненађен. — Келнер, кажем вам. — Молим вас писац је некакав доктор, рекао ми је он. Можете мислити како сам се тек ја ту изненадио. — Доктор! а од куд ви то знате? — Па стоји наштампано. — Пардон, рекох му, то не стоји.

— Не стоји поред имена на предњој, насловној страни, али стоји на полеђини.

— Е, ако је тако, рекао сам му, онда ћу вам ипак написати реферат. И после тога пошто сам се и сам уверио да је тако у ствари, напротив, са задовољством сам сео да напишем ово неколико речи.

Јунак је овог романа Никола Загорски медецинар шесте године, који је све своје силе свео на то: да нађе „правог задовољства од овог живота, праве забаве, која и срце и тело задовољава.“ Само залуд је то тражио, јер: „он није знао сам себи да скује план па да оствари те жеље.“ Међутим, како изгледа имао је прилично решења за то, јер: „искрено рећи, за шест година начинио је свега један испит, и то још прве две године, када је дошао у Беч. Четири године није се бавио у опште штудијама.“ Све то време, како изгледа заносио га је великоварошки шум „он му је и без његове воље стварао и натуривао примамљиве слике среће са женскима лепог и гипког стаса, живих невиних очију, са похотљивим, али ипак чедним осмејком... Гледао је у женска лица, у страсне погледе девојака и обле форме и заносио се мишљу о нарочитој љубави.... При том је чезнуо за љубављу страсном, пламеном, да се вечито успаљује а да та љубав у њему никад не гасне.“

Као што видите господин медецинар је колосалан. Та даља љубав му је била некаква Фрици, од прилике деведесет девета на реду како нам господин писац представља, знајући, као добар романописац и учитељ свога народа, да нам те тако важне ствари не сме прећутати.

Али Никола је стално тражио нешто друго, а за то, као што сте видели има прилично времена.

И једнога дана, шетајући се улицом, а стално, и беспрекидно обузет горе наведеним мислима: „Застаде узверен и занањен, но ипак усили кораке напред. Поред њега прође једно женско чељаде, које није могао више да заборави од како га је први пут видео.“ То је била нека Ана.

Приће јој, али: „не примам познанства са улице“ беше њен одговор. Па ипак то није ништа сметало. Истина, њега је то у први мах ужасно збунило, јер је мислио: „да девојка, која воли, мора ма на који начин пристати са истим мушкарцем, кога воли,“ али није дуго прошло, а та девојка, која је била из врло добре куће, (отац јој је био виши чиновник у градском већу) која је „врло фино изображена,“ већ је била његова.

А да видите само каква је то девојка била. „Када је на пр. изговарала реч конзерваторијум, она је наглашавала ту реч на слог то, а слушаоцу се чињаше као да слуша приповетку о каквим чаробним дворовима.“ Кажем вам нешто колосално!

Само и та девојка из боље бечке куће била је некако на Николину сорту: и она је, и поред Николе, водила још неколико љубави. Том приликом нас писац уверава како су све Бечлике, ама баш све такве. За доказ тога прича нам ово.

Некакав Драганић, опет наравно добар Србин, студент као и Никола, живи с неком старијом Мађарицом која га и храни. Да би човек имао што више трошка, он удеси да његова Мађарица издаје кост, и, по његовом наговору, на храну им дођу све сами Срби ђаци И сад да видите чудо невиђено. „Ови млади људи за кратко време огласише рат свима женскима од четрдесет партаја, и све што је у кући било за љубав, све је било за месец дана освојено...“ „Као болест међу женске уђе у кућу љубав са Србима ђацима и беше грдна срамота једној женској у кући не имати Србина ђака за обожаваоца. То је значило не имати никакве дражи, никакве способности за љубав, то је пак за Бечлику срамота.“

Пошто је прошло извесно време и Николу у љубави његовој с Аном, помагала чак и новчано и Анина мајка и Анина тетка — једнога дана добије Никола позив „да се има пријавити кроз три дана окружном суду за VIII округ.“

Кад је отишао рекли су му да по тужби Аниној има да издржава — своје дете. И „као струјом дочарана прелети сва прошлост његова са Аном и сав остали живот и стајаше ту пред судијом са пуним уверењем о свом ниском карактеру.“ Тек, то и толико било је довољно, да примора Николу на издржавање свога сина. Ана је изјавила „да је дете Николино и на основу ове изјаве Анине, суд осуди Николу да имаде издржавати уз очинску љубав и очинске остале дужности према своме сину.“

Осим те и такве сцене из односаја Николиног према Ани, коју нам је, као што се види, писац изнео, јамачно ради вас и питања нашег женског света, има још и много других, које су, најблажије да се изразим, скандалозне.

Ево н. пр. шта господин доктор пише о једном детету из боље српске куће из Војводине о петнајестогодишњој Јели, ћерки градскога лекара Србина.

„Страст у њој сазреваше, постајаше све силнија и девојче не умеде владати собом... Поче ноћу устајати из постеље и при једва

осветљеној соби кроз сумрак посматраше своје тело, руке и груди, које беху напупиле и застиђена од новог сазнања бацала је лице у јастуке и уздисала.... Само кад би се пружила прилика, она би му све показала и уверила га, да је она већ зрела за љубав...“ И није прошло много, а она је уграбила прилику, па му је све то баш и на делу показала. Биће, знате, да је господин писац реалиста. Сад, да ли је то злочин, и да ли је према томе господин писац, злочинац најниже врсте, нека оцене читаоци, а нарочито они, који знају шта је књижевност а шта јој је циљ.

Као школован човек, који се, ко зна, можда издржавао народним знојем, он је нашао да му је то најбољи пут да користи своме, већ полупропалом, српском народу у Војводини. И зато ми с правом чекамо да чујемо глас каквога честитога Србина Војвођанина о овој страшној појави, о овом роману.

О каквој литерарној страни овога дела не може бити ни говора. Ако су какво уже, лопата или цепаница литерарни продукти, то је онда и овај роман литераран продукт.

Из 285 страна колико је овај роман велики, ми смо изнели само неколико цитата, а ево у јавности тврдимо: да нема тога ареопага паметних људи, пред којим ми не би смо могли доказати да у читавом роману нема ни једне једите стране без ма и једне глупости и моралне гњаваже.

Још само два, три оваква романа, и, оном познатом систему за морално упропашћивање српског елемента у Војводини, неће више бити потребна б785 сва енергија његових агената. Њима као што се из овога види, иду на руку и помажу их и сами Срби, и то они школовани.

Кад је јунак романа Никола упропастио петнаестогодишњу Јелу, и то у по дана, кад им је први пут у кућу ушао, он је онда сасвим мирно отишао кући. „То га испуњаваше поносом, но ипак за њ' то беше само забава.“

Сад само да видите како су се у тој прилици понашали родитељи Јелини, који су све дознали.

„Од то доба велика брига овлада домом варошког физика за њихову јединицу. Шта се ту знало радити?... Са Николом се у опште није дало ни смело говорити, јер би шкандал избио у јавност и кућа би се за навек проиграла.“

То се дешавало о школском распусту који је Никола провео код своје куће. После распуста отишао је понова у Беч, тврдо решен да једном сврши своје „штудије.“

Пошто је одржао реч, а после три године од тога доба положио и последњи испит, вратио се својој кући. Наравна ствар да је због тога догађаја било у кући велико весеље. Многи су пријатељи долазили да честитају. Е сад тек да видите. Дакле долазе гости. У један мах „На вратима се указа једна госпођица с оцем и матером, чије му лице дође врло познато из недавне прошлости. Пред њим је стајала Јелка...“

Знате, дошла и она на честитање, и то, да би честитање било што свечаније, дошла као што видите и с оцем и с мајком.

Одиста красни људи ти Срби лекари из Војводине, наравно, по појмовима господина писца.

И помислите само: да је и таква књига нашла још и свога издавача. И шта сад треба мислити о томе издавачу?!

Лично ја мислим да је некакав бедник. Бедник је ако је знао каква ће „књига“ о његовом трошку ући по српским кућама, и ако је књигу штампао надајући се каквој материјалној користи. А бедник је и ако је некаква добра и честита српска душа, која је, не питајући никога који зна шта је књига и шта је књижевност, штампао ово дело господина писца, верујући, да тиме чини нешто корисно за свој народ.

Овај роман је једна нова срамота на образу школованих Срба. Овакве књиге дају повода многим честитим и паметним људима да зажале што се поново не уводе код нас и цензура, и — батине.

П. J. Одавић

La Question Macédonienne et les Réformes en Turqie, p. 208. par J. F. Voïnov (Paris, 1905. Société française d'imprimerie et de librairie).

Међу питањима која занимују европско јавно мишљење, питање о Ст. Србији и Македонији је и данас једно од најважнијих. О судбини ове две провинције турске интересују се све велике силе и све балканске државице.

Револуционарни покрет од 1902—1903. год. највише је потпомаган из Бугарске, тако да је револуција била без мало не искљу-

чиво бугарско дело. Док су се српска и грчка влада старале да спрече одужење и прелажење чета преко својих граница, у жељи да се одржи status quo на Балкану и мир у Европи, дотле је вазална Бугарска радила свим силама, да се револуција што више распростре у четири вилајета Европске Турске и да добије чисто бугарски карактер. И ако резултати оваког рада Бугара нису ни из далека задовољили очекивања патриота и политичара из Софије, Бугарска је ипак извукла бар тренутно, за свој труд стварних користи. Кад је устанички пламен обухватио највећи део Македоније (у лето 1903), Бугарска је донекле успела, ретком вештином и великим пожртвовањем, да представи Европи Македонију, са малим изузетком, као бугарску земљу. Истина, Србија, Грчка и Румунија свеле су претензије Бугарске у њихове праве границе, но при свем том сви бугарски писци говоре о Македонији као Турској области са искључиво бугарским етнографским обележјем.

У ред тих писаца спада и г. И. Ф. Воинов. Рад г. Воинова је један озбиљнији покушај да се македонско питање представи као бугарско питање par excellence.

Полазећи од те погрешне премисе, писац Македонског питања и Реформама у Турској учинио је низ крупнијих грешака, од којих су неке, може се веровати, намерне; омео је ствари, без чијег се познавања не може имати приближно тачна идеја о македонском проблему.

Дело је подељено у шест одељака

Читајући први одељак, пре би се могло рећи да је реч о историском развитку Бугара на Балкану но македонског питања. Пошто је изнео низ безуспешних покушаја Бугара, да се ослободе турског господарства (XIV, XV и XVI ст.), г. Воинов говори о потчињавању трновске патријаршије цариградској (1393), после изгнанства патријарха Етима; о прогонству бугарског митрополита из Охрида (1767); годину раније (23. септембра 1766) грчки патријарх је уништио пећску архијепископију. Тако, вели Г. Воинов, цела Бугарска паде под духовну власт фанариота. Из писчева излагања готово излази

да је Пећска Патријаршија (а не архијепископија као што вели он) била бугарска!...

Ратови Срба и Грка, почетком 19 века, против Турака нису покренули и Бугаре. Буђење бугарског народа почиње после кримске војне, а тек 1870. год. бугарска пропаганда постепено хвата корена у Македонији. Писац нам износи познату борбу бугарског егзархата са својим непомирљивим непријатељем, цариградским патријархом. За последњих десет година патријаршија је вели Г. Воинов, у борби против егзархата у покрајинама Турске нашла изврсног савезника у шовинистичкој пропаганди сестре Србије, оне Србије која се 1872. год. изјаснила отворено у корист црквене независности бугарске" (стр. 26). Није наше да упућујемо писца на боље проучавање предмета о коме говори; међутим, морамо са жаљењем рећи, да Г. Воинов не познаје ствари најелементарније природе, кад тврди овако погрешне ствари. Кад су бугарске вође имале да издрже (1869—1870) највећу борбу са грчким патријархом, поглавар српске цркве, митрополит Михаило је у два маха (10. маја 1869. и 14. децембра 1870.) писао у корист аутономне бугарске цркве, која би имала и даље да чини саставни део велике Источне Цркве. И онда, као и данас, Срби су остали пријатељи своје браће Бугара и заштићавали их од фанариотских гоњења. По себи се разуме, да су Срби радили за Бугаре у Бугарској. Што се пак тиче словенског елемента у Македонији, ту обе словенске државе имају дужност да раде на његовој еманципацији од грчког утицаја и заштити од турских и арнаутских обести. Оптуживати Србију, да је савезник цариградске патријаршије, то значи причати ствари, које постоје само у уобразиљи пишчевој. Борба Срба у Скопској Епархији против Грка и њихово коначно извојевање Србина за митрополита најбоље побија неистините тврдње Г. Воинова. Ако је до пребацивања, Срби би имали свакако много више разлога и основа да то учине Бугарима, јер баш у најживљој борби (1895—1901) Срба против Грка и гркомана Куцо-Влаха, бугарски је егзарх Јосиф I био далеко од тога, да се изјасни у корист Срба, као што је то некад чинио митрополит Србије за Бугаре; на против, он је свим силама радио да Срби не добију свог митрополита у Скопљу, тврдећи да Словени те епархије имају свог црквеног поглавара (у лицу бугарског владике). Опозиција од стране Бугара била је толика да је егзарх претио у Цариграду својом оставком ако Порта одобри избор Србина за митрополита.[1] Дакле, тврђења

[1] Види Плава књига 5. јануара 1901. г.

о неком савезу Срба са патријаршијом нису основана, а крстити њихов рад шовинистичким посао је свих људи, који не могу или неће да виде јасно македонске ствари.

Поред свих тешкоћа бугарска је пропаганда постигла добре резултате. Према извешћу егзархата[1] Бугари имају у Македонији 7 владика, 21 црквену општину, 1,200.000 Бугара егзархиста на 1,500.000 Бугара у Турској. По статистици познатог бугарског шовинистичког писца К'нчова[2] има 1.032.233 Бугара православних и 146.803 мухамеданаца (помака). Упоређени са егзархиским, податци Кнчова подбацују за близу по милиона а то је најбоља оцена о њиховој аутентичности; неспомињање пак Срба сведочи и о њиховој објективности. Бугарски успех на пољу школског рада такође је достојан озбиљне пажње. Према податцима које званична Бугарска стално саопштава, број ђака у три вилајета (солунском, битољском и косовском) остао је непромењљив за последњих неколико година. Тако по извешћу егзархиском од 1902. г. било их је 39.454 а 1905-39.468. Дакле за три године број бугарских ђака порастао је за 14.[3] У косовском вилајету Бугари су изгубили од 1897—1902. г. 519 ученика и ако су у истом вилајету добили шест нових школа и 22 учитеља више (стр. 39). С претпоставком да су ови подаци тачни, узрок застоју у прираштају ђака објашњује се сталним нередима у Турској; а губитак више од 500 ђака у косовском вилајету лако је разумети, кад се зна да је велики број Срба посећивао бугарске школе само да се отресе грчких. Међутим чим су Срби скопске епархије добили свог црквеног поглавара, одмах је знатна већина оставила бугарске школе.

Да је Г. Воинов крстио своје дело успеси бугарске пропаганде у Македонији" било би много умесније; бавити се, пак, македонским питањем, а игнорисати рад осталих балканских држава, ствар је по све неприродна; јер такав рад не може имати никакву објективну вредност а најмање научни карактер. Говорећи о становништву, писац је морао знати да поред Бугара у Македонији има и других народа. У осталом, како би се могло објаснити да грчке

[1] Види Летимични поглед о активности бугарског егзархата од 1877—1902. год. (Leipzig, 1902.) чијим се статистичким податцима служио Г. Воинов.

[2] Види В. Кнчов, Македонија, Етнографија и статистика. Софија, 1900. год.

[3] Ови се податци не могу сматрати за аутентично тачне. Грчки извори често тврде да у Македонији нема више од 20.000 бугарских ђака.

школе посећује близу 50.000 ђака (по грчким изворима) кад у Македонији не би било и Грка.[1]

Срби из Краљевине и Црне Горе никад нису жалили ни крви ни материјалних жртава ради заштите своје неослобођене браће. Тврђење г. Воинова да је рад српске пропаганде у Македонији, поред свих напора српске владе, остао безуспешан (в. стр. 54 и 108), само је један доказ више о познатој нетрпељивости и кратковидости бугарских писаца Не само што је узалудно но је и штетно узајамно се искључивати кад de facto има и Срба и Бугара у Македонији. 16.000 Срба ђака[2] најочитије локазује колико је јак наш елеменат у Македонији, не заборављајући да много Срба и данас мора слати своју децу у егзархиске школе, у местима где још немају свог црквеног поглавара, само да их ишчупају из фанариотских.

У непрестаном трвењу са Грцима, Бугари често веле: „Кад је нас мало, што нас се бојите.“ Исто бисмо ми могли рећи браћи Бугарима, кад их ни историска права, ни две митрополитске столице, ни хиљаде српских ђака, ни свакодневне српске жртве не уверавају о важности и значају Срба у Македонији. Само се тесногрудошћу, крајњим шовинизмом, може објаснити да има и таквих писаца (у које спада и г. Воинов) који одричу сваки успех Срба; ствар је у толико неприроднија, што баш Срби, изложени турској обести а нарочито арнаутском јатагану и аустриском моралном упливу, показују највише животне и отпорне снаге.

Најкарактеристичније је, управо чудновато, да писац крсти пропаганде осталих балканских држава „страначким“ (les propagandes étrangères“ стр. 107.) кад Бугари имају онолико исто историских права на Македонију колико Срби и Грци. У колико је која од ових нација уложила труда, у колико је фаворизирано приликама, у толико су њене школе боље заступљене. Ван сваке је сумње да Грци имају за свој положај благодарити искључиво Васељенској Патријаршији, која се, преживевши турску поплаву, претворила у огњиште јелинизма. Да 1871. године није (благодарећи у неколико кратковидости српских политичара) створен бугарски егзархат, велики део словенског елемента у Македонији, који је толико исто српски колико и бугарски, не би се везао за егзархију, у којој је нашао природног заштитника против грчког свештенства и турских

[1] Истина, грчке школе посећује велики број Словена и Куцо-влаха ипак у Македонији има 3—400.000 Грка.

[2] Види декларацију г. Веснића, министра Србије у Паризу (le Temps 14 стр. 1905. г.)

као и остале. За доказ томе служи најбоље постепено напредовање бугарских школа упоредно са учвршћавањем егзархата: тако да је 1885. год. њихов број био око 180 а број ученика до 8000. Тек је власти. Дакле, и бугарска је пропаганда у истој мери „страначка" последњих година (нарочито после грчко-турског рата), када је број бугарских владика, природних заступника школа, знатно повећан и број ђака умножен.

Говорећи о етнографским разликама између Срба, Бугара и Грка, (глава II), г. Воинов је да би доказао надмоћност бугарског елемента, употребио исту методу: спабирчио неколико етнографских карата и извода путника из XIX века, који говоре у корист Бугара, мислећи да је то довољно, а заборавља да су та завојевања на хартији најнаивније природе. Само један пример. По карти Кнчова цела је Македонија, па и велики део Ст. Србије бугарска: карта, пак, Енглеза Едуарда Станфора представља да је сва Македонија насељена Грцима: најзад по Гопчевићу у њој апсолутну већину становништва чине Срби. У Македонији је рат свију против свакога, те и борба путем етнографских карата, прављених у ком географском заводу, често далеко на Западу, не треба да изненади ни збуни читаоце. И одељак о револуцији представљен је непотпуно и нетачно. У место да изнесе ближе узроке најновијег македонског револуционарног покрета, писац нам стално прича о сметњама које чине турске власти и грчко свештенсво бугарској школи и цркви. Тако исто кад говори о безакоњима Турака, о поткупљивости турских чиновника, о порези, десетини, кулуку, пољским чуварима, о пљачкама, убиствима, обешчаћавању и т. д. писац не вели да сва та безакоња сносе у подједнакој мери сви хришћани, већ и овде би хтео да увери свет, како су само Бугари жртве обести мухамеданске! По пишчевом истраживању пало је око 25.000 жртава за време устанка од 1903., остало без заклона 127.845, 215 села је запаљено и опљачкано, а 19.400 кућа изгорело (стр. 112—127). Податци су сређени по вилајетима. Пошто нигде нису назначени ни време ни личности, често је немогуће уверити се о тачности догађаја, који су у сваком случају преувеличани.[1] Реформни део представљен је у довољно јасној светлости и ако има извесних празнина. Кад су већ изложени пројекат реформа француског консула у Солуну г. Steeg-а (15. децембра 1902.)

[1] Судећи по енглеским, француским и бугарским документима једва да је било до 12.000 жртава, запаљено око 200 села, остало без склоништа на 70.000 а одбегло у Бугарску, Србију и Грчку до 40.000.

и инструкције отоманске владе валијама (2. децембра 1902.) требало је споменути опширан реформни план (14. децембра 1902. год.). Г. Billioti-а, енглеског консула у Солуну, који је у главном послужио за базу раду г. Steeg-а. Нарочита је пажња обраћена на меморандум руско-аустриски од 21. фебруара 1903., први акт „двеју највише заинтересованих сила,“ чији је задатак, да у име Европе, васпоставе ред увођењем реформа у полицији, жандармерији и финансијама. Најзад је донет и текст Мирцштешког споразума од 22. октобра 1903. За доказ турске неспособности да се путем реформа спасе свог тешког положаја, г. Воинов потсећа да су сви реформни покушаји (хати-шериф од 1839, хати-хумајун од 1856., закон о вилајетима од 1880. и реформни пројекат од 1896.) остали, као што је добро познато, без резултата.

У завршном делу (Бугарска влада и македонско питање) писац попова наглашује да је Македонија бугарска земља. Политику Србије и Грчке за одржање status quo на Балкану сматра као природну последицу њихове слабости (стр. 195). Кнежевска влада чинила је и чини све, вели г. Воинов, да одржи добре односе са својим моћним суседом но ако патње бугарског народа у Турској не престану, једино средство за његову заштиту је оружје.

Дело г. Воинова заслужује пажњу као посао чисто шовинистичке природе. С те стране би могло да послужи за пример и поуку, јер је Македонија земља завојевања, а ко буде показао више воље и рада имаће више основаних нада. При свем том овако искључив рад Бугара, њихова вера да ће, поред свих досадањих наседања, једног дана успети да свој сан остваре, противно животним интересима и аспирацијама осталих народа на Балкану, само утврђује у мишљењу озбиљне научнике и државнике европске (који т. р. држе у својим рукама судбину нас Балканаца), да смо ми народи још довољно неразвијени, да би смо разумели велику потребу о узајамној трпељивости ради одржања мира и општег напретка. Неуспех револуције очити је доказ, да напори једног народа, ма колико они били велики, нису довољни да ослободе све остале. Кад Русија преживљује једну од највећих криза унутарњих и води рат од недогледних последица; кад се Италија налази на раскршћу да ли да подели са Аустро-Угарском сферу утицаја на истоку Јадранског Мора или да се и даље оружа и утврђује границе према свом савезнику, једна од најпречих дужности Србије, Бугарске и Црне Горе је да здружене штите своје сународнике у Турској и уједињене, оружаном руком, сузбијају даља завојевања Аустро-Угарске.

М. Ђ. Милојевић

БЕЛЕШКЕ[1]

Nuova Rassegna Bibliografico — Letteraria. — У Флоренцији излази, ово је већ трећа година, часопис под овим именом. За нас је он од интереса стога, што има стално један одељак посвећен српско-хрватској књижевности. До свеске за мај ове године, тај део његов уређивао је проф. Б. Митровић. Одсада пак о њему ће се старати нашим читаоцима већ позната млада списатељка талијанска Госпођица Умберта Грифини. Госпођица Грифини објављује да ће Nuova Rassegna и надаље доносити одабране преводе из уметничке и народне прозе и поезије, даље чланке из историје, критике и фолк-лора, и, напослетку белешке о новим књигама и о часописима југословенским. У свесци за мај ове године садржина тог дела је ово: Notturni (П. Прерадовић, превео Стј. Илијћ), Hej Slovane (Ђ. Богић), „У магли" (Милета Јакшић, прев. Бошко Десница), La ripudiata (С. Ћоровић, прев. Г-ђица Грифини), Димитрију Славјанском Агрењеву (А. Треспћ—Павичић, прев. Стј. Илијић). Преглед књига и часописа.

Грчки мудрац Диоген. — Написао П. И. Бирјуков. Превео с руског Ник. Николајевић (свеска 113 Књига за народ које издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића). 1905. Стр. 60. -- Једна интересантна књижица, која ће се са задовољством читати и у круговима интелигенције и у народу. Диоген је један од најзанимљивијих особењака што их је икад било. Будући је пак он целог живота, делом и словом, проповедао умереност, простоту, природност, милосрђе, искреност и т. д., то ће ова његова биографија бити и од неке користи за човека из слојева којима је она у првом реду намењена: она ће у извесној, и ако не великој мери вршити један благотворан васпитни утицај. Узгред помињемо да књижица нема ништа научно, шта више с научне стране није без недостатака. На пример, све што се у њој прича о Диогену није несумњиво историјска истина.

Срђ — од 31. марта 1905. Парастос, приповетка од Ивана Б. Ђаје. Šekspirovi šoneti од Антуна Кресића. Sitnice iz dubrovačke prošlosti (15). Umor-

[1] Ко од писаца или издивача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

štvo Vinćenca ljekarnika god. 1677) од А. Вучетића. Мудре изреке од Х. Ах, не криј се! од Маринка. Ljubav од E. R. Tri doslije nepoznate pjesme dum Marca Vetranicá (krai) од Петра М. Колендића. Рука од Ги де Мопасана. Poštovanom O. F. Agustinu Pavliću. Песма од Dr. J. Авг. Казначића. О „Božanstvenoj Komediji Danta Alighieri-ja (5) од Валтера бар. Љубибратића. Pozitivizam u umjetnosti(2) од Dr. Торквата. Pitalice од V. A. Ocjene i prikazi: Najnoviji Rećnik sstranih reči od prof. Jovana Grčića од P. Bilješke.

Nastavni Vjesnik — за 1905. Св. 4: Ш. Урлић, збирчица пјесама у заострошком манастиру. Др. J. Шерцер, Атрибут у јуначким нар. пјесмама Вукова зборника (наставак). Dr. Ђ. Körbler, Гај Корнелије Гал и Вергилијева 10. еклога. Dr. P. Хорват, Фердинандовци и Запољинци у Хрватској (наставак). Dr. J. Мајцен, „Централна пројекција“ у нашим реалним гимназијама. М. Медић, Рибе из Купе у бродској долини. М. Циндрић. О електризирању с помоћу пламена и Becquerel-ових зрака (с 5 слика). Dr. J. Голик, Испитивање и класифицирање. Dr. Даве Грубер, О уређењу берива средњошколских професора. У одељку „Књижевне обзнане“ поред осталога: В. Рожић, Барбаризми у хрв. или срп. језику. Одговор г. Dr. Д. Боранићу и Боранићев одговор на то.

Св. 5: Dr. J. Шерцер, Атрибут и т.д. (свршетак). Dr. J. Голик, Стари и млади у рим. књижевности. Dr. Ђ. Körbler, Гај Корнелије и т.д. (свршетак). Dr. P. Хорват, Фердинандовци и т. д. (свршетак). С. Ћурчић, Елементарна теорија плиме и осјеке. Dr. С. Хондл, Елементарна теорија плиме и осјеке. И. Шарић, Шаш — поље. Балада Фр. Марковића. Обрадба у 5 ступања. У одељку „Књиж. обзнане“ поред осталога: K. Lucerna, Die Südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe. 1905. Од стр. 699 до краја: Школске вијести, Из часописа, Вијести из Друштва хрв. средњошколских професора.

Каталог књига српске књижевности за 1905 год. — 8⁰, стр. 410. издавши овај каталог, књижара Мите Стајића учинила је једну услугу српској читалачкој публици. Он није истина потпун, али је зацело обухватио велику већину новијих српских књига. Код часописа је побројана садржина сваке свеске. Књиге су подељене по струкама. На крају каталога има ваљан регистар.

Живојин Перић као правни писац. — Први и други утук. Написао Милутин Д. Нешић, доктор права, доктор из политичких и административних наука (коме ће и што ће ова титула?) Београд, Хоровиц, 1905. 8⁰ стр. 79. — Много вике готово ни око шта. Писац мисли да преписати једну критику значи написати је (I утук), да у једној научној критици има места и онаквим приватним писмима каква нам он пружа (заједно с оригиналним адресама: име адресанта, улица и т. д.) на стр. 69—75, да читаоцима није доста рећи: „Г. Перић радо употребљава стране изразе“, него осим тога треба додати и хиљаду примера за то, да... и т. д. и т. д.

La Serbie à l' exposition universelle de 1905 à Liège. — Belgrade, 1905. 8⁰ стр. 277. Садржина: I Географија — Историја — Језик — Литература — Нар. Просвета од Л. Зринића. II Становништво — Нар. поезија — Вера — Обичаји од С. Тројановића. III Политичка и административна организација од В. Јовановића и Милоша Н. Христића. IV Државни Буџет — Држ. дуг — Новац од Мил. Ж. Јовановића. V Земљорадња — Воћарство — Вино-

градарство — Сточарство — Земљорадничке установе и земљорадничко законодавство од М. Н. Лукићевића. VI Земљорадничка кооперација од М. Аврамовића. VII Шуме — Лов од Др. М. Васића. VIII Рударство од Др. Д. Антуле. IX Индустрија — Трговина — Новчани заводи — Саобраћајна средства од В. Јовановића и Милоша Н. Христића. — На крају: геолошко-рударска карта Србије.

Хуманизам и Ренесанс у немачкој књижевности — од Др. Милоша Тривунца (из „Срп. Књ. Гл.") 1905, 8⁰, стр. 29. Чланак написан литерарно и с разумевањем теме.

Dra. Iulija Golika „Stari i mladi u rimskoj književnosti" plagijat. — Na javnost iznio Dr. Djuro Körbler. U Zagrebu 1905. 8⁰ стр. 46. У овој брошури показује Dr. Körbler да је чланак Dr. Голика, „Stari и т. д." један ординаран плагијат.

Змај. — Под тим именом образовало се у Ср. Карловцима друштво српских књижевника, новинара и уметника. Њему је задатак: 1) да прикупља око себе српске књижевнике, новинаре и уметнике, те да подиже и чува углед њихов, 2) да покреће општа питања која се тичу књижевности, новинарства и уметности, 3) да помаже материјално, у случају потребе, своје чланове и друге књижевнике и т. д. и њихове породице, 4) да ради на том, да створи пензиони фонд у свом крилу. Друштво је већ одржало и своју прву редовну главну скупштину, 1. (14.) маја, у Ср. Карловцима и изабрало је прву сталну управу и одборе. За „старешину" изабран је г. Адамов, а за тајника г. М. Недељковић.

Српско Књижевничко Друштво. — Готово у исто доба основано је у Београду Српско Књижевничко Друштво. Његова правила гласе; Име и седиште. Чл. 1. Српски књижевници оснивају Српско Књижевничко Друштво. Седиште друштва у Београду. Циљ. Чл. 2. Друштву је циљ: да српске књижевнике прикупи у једну заједницу; да штити професионалне интересе својих чланова; да уређује њихове међусобне односе, као и односе према издавачима и публици; да олакшава услове њихова књижевна рада; да помаже оне своје чланове или њихове породице, који би запали у рђаве материјалне прилике. Средства. Чл. 4. За остварење свога циља Друштво има ова средства: а) улоге својих чланова; б.) легате и добровољне прилоге, (које Друштво прими); и в.) разне ванредне приходе. Чланови. Чл. 4. Чланови су: а) редовни; и б) почасни. Чл. 5. Редовни члан може бити сваки српски књижевник којега Друштву препоруче два редовна члана и који добије у тајном гласању (на редовном Друштвеном састанку) већину гласова. Чл. 6. Почасни су чланови она лица која су нарочито помогла Друштву у остварењу његових циљева; а поред њих и сви они српски, словенски и туђи књижевници који су својим радом заслужили да им Друштвена Скупштина укаже ту пажњу. Права и дужности редовних чланова. Чл. 7. Редовни чланови долазе на друштвене састанке и својим гласом утичу на решавање друштвених питања; бирају и могу бити бирани за чланове управе, за чланове Суда Части, за представнике друштвене при појединим пригодама у месту или у туђини; имају права на пуну моралну и материјалну помоћ у својим књижевничким односима. Редовни чланови плаћају: при упису 5 динара, и годишњи улог у 12 динара. Управни Одбор. Чл. 8. У Управном су Одбору: а) председник, б) секретар в) благајник, г) књижничар, д) до-

маћин. Чл. 9. Управу бира годишња скупштина. Управа ради послове годину дана. У месецу јануару Управа подноси извештај годишњој скупштини, када се бира и нова Управа. Управа одређује свој рад једино према друштвеним правилима и према нарочитом пословнику, који ће прва Управа спремити у току три месеца и поднети га друштвеном редовном састанку на привремено, а првој скупштини на дефинитивно одобрење. Надзорни одбор. Чл. 10. Годишња скупштина тајним гласањем бира из своје средине три редовна члана за Надзорни Одбор који ће прегледати, крајем године, имовно стање друштвено и скупштини поднети извештај. Примањем извештаја разрешава се Управа сваке материјалне одговорности. Суд Части. Чл. 11. У случају потребе редовни друштвени састанак тајним гласањем бира из своје средине три редовна члана за Суд Части, који ће решавати спорове између Друштвених чланова. Престанак Друштва. Чл. 12. У случају престанка, сва Друштвена имовина предаје се на чување Српској Књижевној Задрузи, да га преда Друштву када се буде основало.

Председник Срп. Књиж. Друштва је г. С. Матавуљ, секретар Ј. Скерлић, благајник Доброслав Ружић, књижничар Ж. Дачић, домаћин Р. Одавић.

ЧИТАОЦИМА

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 динара, а за остале године обична цена, 16 динара. За иностранство од 1894 године 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 динара.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)

ДЕЛО

КЊИГА 35. Јуни, 1905. год. СВЕСКА 3.

ПОЕЗИЈА

ТИХА СРЕЋА

У скровитом кутку мирно је и мрачно,
Липа шуми, силно мирише и гуши:
Опет вече једно топло и прозрачно
Што мир собом носи и спокојство души.

У твом меком крилу глава ми почива.
Животом и болом душа растрзана
У љуљкана песмом опет слатко снива,
И нестаје беде једноликих дана.

Грлиш ме и стискаш твојом руком белом,
Привијаш се мени страсно витим телом
И предајеш жељно целом душом младом.

И у том тренутку среће сакривене
Ја затварам тихо очи уморене
Пред бедом живота и вечитим јадом.

Милутин Јовановић

FINALE

3.

Подлегосмо, душо, у неравном боју,
Нестало је снаге младалачких дана, —
Чуј: већ врани гракћућ' песму смрти поју, —
Срце једва бије под теретом рана.

Хтедосмо да плавим и пространим небом
Ужегнемо пламен ког' крисмо у груди,
Ал' у мучној борби за насушним хлебом
Наших светих жеља не познаше људи.

Трновитим путем клецало се бедно:
Радост или туга били нам свеједно, —
Зао Удес вазда пратио нас верно.

Нити ћемо жалит кад смрт руком ледном
Крај учини патњи и животу бедном
И прекине једном страдање чемерно.

4.

Бурна младост моја и срце што пати
С љубави, и снови и вечите жуди, —
Једног тужног дана све ће лепо стати
У малену раку. И на гроб ми худи —

Зарастô у коров и море од траве, —
Неће нико пролит' неискрених суза.
Крст сломљен и труо изнад моје главе
Биће спомен цео „поклонику Муза.“

Неће нико плакат' за младошћу мојом:
Јер ти, што си некад љубила ме верно,
Далеко ћеш бити срећна судбом својом, —

Нит' ћеш икад питат: шта је са мном било?
И да ли те волем још лудо, безмерно,
Ко у прошло доба заносно и мило.

Милутин Јовановић

САМО ДОК СИНЕ ПРОЛЕЋЕ!

Киша сипи... Све је прожето тамом и студом. По каткад дуне ветар, те откине задоцнели листак с гране, па као несташно дете ковитла га и титра се с њиме. Тице певачице су нас давно оставиле, само се чује цвркут врабаца који су се завукли у стреју. Са крова пада кап по кап. Изгледа да цела природа изумире и, обмотана тамним велом, чека последње тренутке. Мисли су стале. Срце ћути, Све спава... Само на наслоњачи крај прозора седи болесник и грозничавим погледом прати кишне капљице. Осећа да му се смрт ближи и да је свему крај. Живот већ на издисају, постао му је мио. Хтео би да заустави ток времена: заборавља патње и муке; срце му је тако пуно љубави и наде и нехотице понавља речи, речи утехе, које му је пријатељ добацио. „Само док сине пролеће!“ И у његову уму блесну читава башта љубичице, висибабе и кукурека, и док киша све јаче пада, он гледа себе у зеленом лугу здрава и обасјана сунчевим зрацима, преко лица прелеће му осмејак... Дан му се је родио без љубави и милоште, а заход му бар пружа варљиве утехе.

„Само док сине пролеће!“ И гле, први дани пролећни донеше му мира, а читава башта свежа цвећа покри му рани гроб.

Јела П. Спасићка

ПОД ЈАВОРОМ

— РАДОВАН ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ НЕВЕСИЊСКИ —

Не знам да ли сте познавали покојног барјактара Шоботу Авдијћа из Билећских Рудинâ. Биће да нијесте. Е, то бјеше сила од човјека; висок колико јида — онај пусти цијепац. Бјеше му с рамена на раме осредњи чибук попречке; а забрекао шијом као баковит во.

Па још завиј бијелу чалму са свиленом китом над лијевим ухом око обријане главе, из које му искрај орловског носа сјајаху као у мачке двије седефли очи колико два филџана, и падаху низ прси два дебела чупа прогрушаних брка; а обједи се у црвену доламу сву у свили и жеженом злату, што-но му је црногорски књаз поклонио уз посљедњи рат; закрчи за напулати сарајевски бенсилах двије срмајли леденице, сребрне машице и ханџар сав у срми и јакицима; опаши свилени персијски трамболос и начичкане фишеклије; објеси о кук шарену дуванћесу, извезену свилом и ђинђухама; припаши криву димискију, сву у срми и чистој позлати, на којој су очи од алема; заметни се о раме цеферастом криковачом — па кад га видиш да се уставиш, забечиш и уздахнеш: „Куку људи и прва времена! Ово је ријетки изданак старих крља и батоња, који се више не рађају. Е, жали Боже!"...

За читаву полу вијека његов је утицај на околину био силан као-год и његов спахилук и богаство. Ниједнога бега ни паше није било да се ичим с њим могао избарабарити. Као јунак, првак, бастадур и мудреша био је чувен на далеко, да су се о његово пријатељство отимали и главари из сусједних

држава, нарочито црногорски кућићи и заостатци дубровачке властеле.

Још од доба Турханије па све док није Швабо уљегао у Босну и Херцеговину више је он чуда преживио но што је и у сну могао снити. Сви су се кумбуљи ломили о њ, као усов о греде; и он је изишао из свих сојли испршен, али у души грохнуо.

За дивно је чудо да је то једини потурица у свој Херцеговини, који је своје иновјерне сународнике и признавао за браћу и према њима се пријатељски понашао. У цијелом билећском кадилуку у домаху његове власти и утицаја нико, па био то и царев син из Стамбола, ни најгорем рајетину није смио казати: помак' се тамо! ни: црно т' у око!.. Природно је, да га је сиротиња раја вољела, млађи га поштовали и слушали, а једнаки и старији мрзјели и не једном му јаму поткопавали.

Док је био у свој својој сили и зору чувени, мудри и осиони требињски капетан Хасан-бег Ресулбеговић, за доба Али-пашино, Шобота је био момчуљак од својих двадесет година. Причају, како је Хасан-бегу крепао омиљени му пас, Шаров, и он од више дерта, жалости и хасилука наћерао рају да му кука и нариче за Шаровом. Раја као раја, шта ће? но удари у кукњаву и дерњаву колико је грло доноси да јој цио дуги дан дођи на јаде!

Ђаво ће ти однекуд нанејити Шоботу. Хасан-бег га угледа с куле, и пошље кавазе те га сврате. Како је у њему прозирао себи и свом хоџаку будућег опасног премца, и како је режао на њ што се највише дружи с „Власима“ и стоји с њихове стране, то намисли искористити ову згоду и оцрнити га једном за вазда. Зато му усиљно нареди, да кука и нариче с осталом рајом над његовим мртвим Шаровом.

Шоботи ударише пламенови уз образ, хити се руком на оружје, — али се предомисли, стаде више псеће стрвине па се раскриви што боље може:

— „Куку, Шаро, од Требиња главо!
„Тебе жали све Требиње равно,
„И сва Шума с Поповом до Блата —
„К'о рођеног брата,...
„А Хасан-бег к'о оца и мајку!...“

— Шта?... грабовино, — крс' ти твој влашки! — разгоропади се, Хасан-бег, па за сабљу. Како понта на Шоботу, ни овај не буде лијен, но за крнковачу.

— Удри, — лук ти требињски! балијо од балије! — повика, па нави пушку и унесе је у прси капетану.

Хасан-бег стаде ђе се нашао и зину од чуда. Кавази притрчаше те га заклонише и склонише, а наш ти Шобо одјезди побједнички куд је био наумио.

Ови и оваки догађаји истакоше Шоботу на ону висину коју је заслуживао; и убрзо по слому задртих бегова и капетана Али-пашина паса, он и његов дом у Плани заступи Хасан-бегов бафт и господство над требињским кадилуком. А глас о њему доприје до самога цара на Босфору.

Ма покојник — мир му с душом и анђели бежји! — што бијаше вјешт и шехирет, то је за причу. Гледао је увијек да његова појава буде веза измирења и пријатељства између православних и мухамеданаца, између туркуша и потурица и између раје и царских људи. Кад се на глас Невесињске Пушке распалио устанак у Херцеговини, Шобота је, наравно, био уза своје балије а под султановим барјаком; али кад је црногорска војска притекла у помоћ својој српској браћи у Херцеговини, Шобота је био први од побијеђених босанских хоџаковића који је црногорског књаза дочекао са сол-и-хљебом.

Да; то је онај исти Шобота, што је књазу Николи, кад га је питао: „Ко највише лаже, Шобо?“ — креснуо у брк: „Валај, књаже, они коме се не смије рећ'!“ —

Кад пак бечко-будимски памет-насилник одбучи од патишаха крајеве од Плоче до Фоче и од Саве до увора Таре у Дрину, увиђе Шобота: да је из неслоге, међусобицā и предрасуда проистекла сва несрећа, те се без икаква околишења труђаше да у свакој згоди допринесе, да се вјерске пукотине на израњављеном тијелу нашег племена залијепе и замре. А заклетијег диндушманина нијесу Швабе имале докле се крсти и клања. Рахметли Хамид Зуков, па кад би могао устати из гроба могао би причати: какав је дочек прииремио незваном госту поред њега и Шобо под Клобуком. Неописано је мрзио све што је швапско, па ма то и сухо злато било; а за највише њихове „некеише хадете“, у које Шобота урачунаваше и ћесарске државне установе.;

Мухамеданци су се поносили Шоботом, православни га уважавали и вољели, а Аустријанци га се плашили те на јаки кантар. Како је швапској господи „озго“ намигивато, да како вјештачки гледају те приљубе још недостриженo босанско-херцеговачко стадо сланој руци честитог бечког пастира, то је и сваки аустријски чиновник који би дошао на службу у билећски котар настојавао, да се како Шоботи увуче под кожу и обрлати га на своју руку.

Но барјактар је Богу јемин учинио, да ни ногом нигда жив у швапску кућу, кафану и уред неће прекорачити. Зато су царски људи долазили његовим хоџацима, који се као какав стари замак бијељаху на једном брдашцу у Плани. Па и таке је госте сиједи Шобота, поред све мрзави, дочекивао што је боље могао — по светом гласу насљедног славенског гостољубља, које се у Херцег-Босни на старинском врхунцу одржало и до дан-дањи.

Да; властелински их је, као и свакога ко би му у кућу дошао, гостио пивом и јестивом, — али им је на непробојном штиту свог јогунастог отпора дочекивао и разбијао све предумишљаје и планове у прах и пепео. Отуд је врло појмљиво да је високој Земаљској Влади Шобота био трн у оку, као и то да је она изволела ријешити да се он, као и сви као и он, не бирајући средства или преклони или уклони. Швапска посла!...

⁂

Чим Швабо „укопира“ поносну Босну и кршну Херцеговину, прва му је од бестидних работа била та, да, по својој традиционалној девизи „divide et impera!“ и „duobus disputantibus tertius gaudet“, гледа те се користи вјерским трвењем између православних, католика и мухамеданаца и да се уплете те их још више завади. Зато, аваљда се и светећи мухамеданцима за „крвав дочек“ под Хаџи-Лојом, прво се устрми против њих, пакостећи им на све могуће начине, и замишљајући у њима не потурице но Турке — типове најокорелијег турковања. И док овима, не стидећи се пред именом „Аустро-Угар“ и титулом „културтрегер“, убрзо показа оштрину својих зулумћарских рогова, „Србима“ — православним, и „Латинима“ — католицима, гледаше кроз прсте и у свему им спрва попушташе на штету дојучерашњих спахија потурчењака.

Међутим се у потаји спремаше да докона свој давно скројени и тек започети план под црно-жутом заставом, на којој стоје забиљежене крвавим словима крваве ријечи вандалског смисла: „Drang nach Osten“ с једне, а au dela de Mitrovitza с друге стране. Па, како му за ту сврху требаше што више војске и како се сам осјећаше нејаких плећи и у самим окупираним покрајинама, а пошто су Срби све три вјере из Херцеговине и Босне доспјели до на врх војничког савршенства, то — ма да ни по одредбама бездушног берлинског трактата на то није опуномоћен, поради да их регрутира.

Србима, православним, објашњаваше ту намјеру као спасоносно дјело по њих и њихову поробоћену браћу под султаном, која пет сто година чаме и страдају под тиранским топузом и бакрачлијом, — те да им сопствени интерес налаже да га у том правцу подрже и потпомогну свом снагом. Католицима се приказиваше као њихов вјерски сабрат, и стављаше им у изглед грдна богатства и нарочите привилегије ако му помогну да успије у свом пакленом циљу. Мухамеданце пак у једну руку завараше да је то по вољи и дозволи самога султана: да му они и у Старој Србији и Маћедонији као у Босни и Херцеговини уведу ред и мир па му их уређене и умамурене у своје вријеме санћим опет поврате, — а у другу им пријећаше да се морају силом-милом подати жељама од Беча ћесара. А ђе не могаше продријети ни тако ни овако, ту гладне бечалине засипаше златним грумењем.

У том циљу се одмах, првих година окупације, размиљеше по народу аустријски чиновници на све стране по Херцеговини. Куд-год се макнеш, набасаш на њих ђе су, као-но ти препредени лацмани, отврзли читаве предике — то моле, то савјетују, то пријете, то обећавају златна брда, и медене облаке, то — јади их њихови по срцу знали! — обрћу од сваке руке: не би ли Херцеговце наговорили да се они први сагласе и пристану уз ћесара, па ће Бошњаци по готову — јер и онако Босна храмље за Херцеговином. Преломи бику рогове, за папке му је лако! — што-но ријек.

Ипак слаба фајда. Срби све три вјере, а особито православни и мухамеданци, нарочито подстицани из Црне Горе и Турске, увиђајући јасно жалосне посљедице по свој национални опстанак од таког иванског предузећа, и не хотећи бити несвјесним јајећаком рушеће германизације, најодлучније се успро-

тивише томе. И по за дуго су се копља препирке, прекладања, наговарања и преговарања ломила, док није дошло до отвореног окршаја 1882. године.

*

На пола године прије утганка против Аустрије у Херцеговини, изађе Раух, предстојник из Билеће, и заредп походе кроз котар. Задатак му је био да се нађе са свим истакнутијим првацима у околини — кнезовима, муктарима, поповима, војводама, беговима и сердарима; да дозна право распокожење у самој сржи народа; да побиљежи све што чује, види и сазна, и о свему извијести Земаљску Владу у Сарајеву, а ова ће Беч и цара; и да посавјетује главаре да ови наговоре народ да приме ћесарово оружје и даду му ђецу у солдате.

Елем, тако идући од мјеста до мјеста, господин Раух ти једног дана бахну са својом пратњом „ценетских хртова“ и у Плану кући Шоботе Авдијћа.

Шобота се десио у авлији; сидио на простртој серџади у хладу под високим и гранатим јавором. Како се предстојник појави, Шобота подвикну на момке те га предусретоше и помогоше му сјахати с хата, кога му прихватише и одведоше у ахар за пуне јасле јечма.

Предстојник у пратњи тројице жандарма се упути к барјактару под јавором. Шобота се, намрштен као облак а озбиљан и достојанствен као див, подиже и предусрете госта с „добро ми дошао!“, рукова се с њим и усрдно га понуди да сједне поред њега на серџаду. Жандарми се поклонише господи, па се удаљише, а Шоботини их синови дочекаше и спроведоше у гостинску ходају. Раух и Шобота остадоше на-само, посједоше на простирач, измијенише обична питања, затутумише, и пустише се у дубљи разговор.

У толико момци донијеше ракију и чаше, и послужише учевног господина и свога сахибију. Шобота прихвати ракију и наздрави — ама све околишно и двосмислено — поглавитом госту, и куцну се с њим чашом тако јако да му пола ракије из његове чаше просу, пожелившп у себи: тако вам се, да Бог да, пасја крв пролила по овом кршу — к'о ће — ако-бог-да!..

Пошто се обредише неколика пута жеженицом, Шобота нареди да им испеку каву, па се окрену предстојнику:

— Ама, оно, господине прије'стојниче, и ако није код нас хадет да питамо мусафира што је дош'о, но ко-год нас походи

добро нам дош'о!... јопе', валај, знам да ти без неке нијеси потражио ђутурума Шоботу. И не буди ти к'о што ћу т' упитат': које нам те донијеше виле?...

Предстојник се намјести и с изразом најфинијег поштовања: „Господар бего! — рече: — Особиту ми част чини такав поћудан упит при овому мојој маленкости усрдному пријему од ваше стране у господарскому вам дому. Акопрем ми је човјечанска дужност и инако вас, као велеуважена господина и пријатеља високе владе, посјетити, то у толико прије сам се морао поспјешити да вам ту давно жељену подворбу порабим у ових згодах, кад су у наших окупираних провинцијах настала срећна доба препорођаја под узвишенијем скиптром његова апостолског величајнства нашег преузможног господара ћесара Франца Јозефа Првог.

Барјактару се стужи; и не ишчека да предстојник доврши своју благоглагољивост, но га пресјече:

— Добро, добро — ефендум бенум! Дости! Ја знам, џанум, да си ти већил твога цара к'о што сам и ја био уз мога. А знам, бива, да ти почисто знаш да нит' ја нит' ико од мога милета теби и твом цару не желимо ништа друго но ни мање ни више то исто што и твој цар нама. И, билај, тешко би могло бит' у први земан да с' оваки достови, к'о ја и ти проводе мирно и заједно на зијафету. Други вакат, па други и дèвер. Па, фала ти, прије'стојниче, што м' обиђе, старца, прије но ми испане пара кроз нос, и ако знам да једва чекаш да пијехнем час прије. Ма, валај, не кабаетим те, јер и ја теби и свијем твојијем кардашима то исто у Бога желим, а још бих више па да си на моме мјесту! Но да-ну ти мени право кажи: шта мисле ови свјетски мулући и та' твој цар с овијем јадијем народом, шта то ви нешто премећете по вилајету, и причај ми има ли што у тијем ђаурскијем џеридама: хоће ли се што промијенит', јер с' овако, бели, више не може на све два трећега да ће кркачит'!?...

Раух зашиждри очима, поцрвење до иза ушију, нађе се у небраном грожђу, и кисјела лица ходе подлијевати Шоботи:

— Знајући да ваше господство, узорити барјактаре, у најљепшој цијељи изволијева се распитивати о свему, ћутим за пријатну облигатност да вас обавијестим: да, дочим су свеузможни круноносци великијех силах повјерили овај добри и надобудни народ брижному старању његовог величајнства, који

је у небројених својих благодетих дао доказа колико му лежи на срцу срећа овога пука, то, без двојбе, и ми, царски службеници, радимо све да што боље одвјетујемо повјерењу нашијех претпостављенијех и благостању с довољством дотичнијех нам пучкијех уреда.

Као што вам је знано, велесиле су се сагласиле а султан је присто, да нам ћесар пренесе благотворну окупацију преко Новог Пазара на Солун и Скадар. Наш је цар силан и добар; његов златни скут допире из Беча чак до мора иДунава. Свега дости, блага за највише, само би му паче требало повише војске. И зато је премилостиво изволео наложити свому вјерному пуку у Босни и Херцеговини да не поштеди својијех јуначкијех синовах при ових околностих, — а његова царска милост ће му за увијек обиловати. Нарочито се узвишени ћесар у ових тренутцих уфа у мудре представнике овога пука, међу којих имам особиту драгост гледати вашу витешку особу, господар' бего! Цар је ваш отац. и гледа на вас к'о на своје синове; па и ви њега послушајте к'о оца! Окрен'те ви цару један образ, он ће вама оба!... заврши предстојник.

— Никад ни довијек, господине!... сјекну разјарени Шобота и ђипи на ноге, затури сарук а тресну чибуком о тле: — Ваш ћесар је нас на Бога и божију вјеру преварио те нам с' увалио у кућу к'о јеж кртици, па саде: опрдуј ти, Бошњо, и ти, Херо, ово је моје!... А како је то, Бога ти, а? Ми смо своју крв просули по овом камену а за ови камен; па вам је мало што дођосте на готово и узјахасте на одседлана паришпа, но још хоћете да нас подсамарите да вам носимо мујимат и калаузимо вам пр'о Арнаутлука и својијем прсима отмемо па вам у руке додамо ко двије златне јабуке Душанов Призрен и Дојчинов Солун, да по њима жарите и палите к'о и 'вудије! А за све то нама гњио шипак, к'о и досле — је ли? Одрежи псу нокте — шапов, откин' му реп — кусов, ошишај га — голе, одреж' му уши — ћуле: пас пост'о, пас и ост'о! Те и Швабо — окрени ш њим од сваке руке: Швабо те Швабо. Од балеге се пита не пече, те ни од Аустријица никад чо'јек. А нијеси, Швабо, погодио — један ти Бог а једна божија вјера,... па да имаш златне зубе и рогове од челика, и да ти цару грије сунце међ' очима!... Док нас једног тече, не дамо ђеце да под телећаком и кулетама страже на вратима гореме од себе — не! А што смо, ефендум, били кењци те се до јуче крвили са својом ро-

ђеном браћом и за другога претали жераву голијем шакама а оставили отворена врата те нам се ви увукли у кућу, то и треба и моремо поправит' за двадесет и четири сата. А Бог ће дат' те ће и наш и твој цар знат' и ти ћеш својијем очима, бели, виђет': шта нам баста и шта ћемо учињет'. —

— Шта?!.. дрекну Раух као јарац под касапским убодом ножа: — У друштво с „Власих",... разбојницих,... невјерницих?... И ви... то...!?...

Замуца од љутине; даље не мога ни једне пресловити; преблијеђе од накве муке као крпа, а по лацманском му челу искочише модрице као гујанице на киши. Шобота се испрси — би му баш по ћеифу,... чисто порасте на таки предстојников утук, па се натресе:

— Да, да — царски забите! И ш њима, и са Шкуторима, и са Карадаглијама, и са Шијацима,... да, да! — А зашто да не: кад смо сви гране с једног дебла,... једно смо млијеко попосали, једнијем језиком мислимо, једна нам крв тече кроз дамаре — а крв није скроб, и једне нас исте муке бију, — па ћемо уједно и с подједнаком снагом и да хи скидамо с врата — нека знаш!...

Предстојник се снужди као громом поражен; дође те се подними на натоклијечена кољена; сухим и финим прстима десне руке заклони већ овлажене грахорасте му и лукаве очи, а прсте лијевеували дубоко у проријеђене чупељке просиједе браде по чифутском му мршавом и смежураном лицу. И тешке га спопадоше мисли, и мал' но не би а његова десница задрхта као пред грчем, опусти се, и он јој жућкасто-блиједу шаку као нехотице завуче у десни џеп модрикастих панталона. Отуда извуче једну седефли бурмутицу, отвори је на пуце, шмркну бурмута два-три пута да би замаштракао своју незгоду, затвори је и поново отвори ма с другу страну — и то врло непримјетно, и пружи Шаботи, говорећи:

— Изволʼте, барјактаре! Мнијем да ми тако нећете узет' за непристојност што вас овим овако нудим .. Бурмут је добар, нарочито за наше си године. А и мусломани га радо порабљују — како сам то имао пригоду видјети, или к'о што наш поета каже: он је душа вјери пророковој!... тобож се окрену шалити, ама му некако не иде од срца.

— Оно, што се тиче вјере пророкове, ту нећу ни црне ни бијеле да превалиш пр'о уста, ни ти ни ико, ако није рад да

се чупамо за косе низ ове странчине!... осијече се барјактар: — А што се тиче понуде и бурмута, ако је добар, није за одбацит' — и дај де, свакако сам нешто пазеб'о — к'о на овој висини ће салте орлови шестаре и курјаци завијају дневноноћно, љет' и зими!...

Превари се, уједе га гуја: узе бурмут и шмркну неколика пута, па га, захваљујући и кихајући, врати предстојнику.

Раух се прибра, па ће, усиљавајући се да буде мирнији, и спуштеним, тишим гласом:

— Знам ја, бего, шта је вами — знам,... немој мислити друкчије! Ви сви, што ме дапаче веома удивљава, гледате једнијем оком на Турску или на Црну Гору и Србију, а другијем амо на свеузможнога ћесара — таман к'о што зец звири једнијем од два буља ока на купус а другијем пако на планину. А будите убјеђени: то вам је све залан. Црна Гора што и уши у опанцих, Србија нејака и пуна трзавицах, а Турска банкрот за увијек. Но познајете дух времена и користите се; будите мудри — а Беч је пун злата, неће вам бити кривде у повољном случају по њега а од њега. Ово се на првом мјесту, мој узорити витеже, односи на тебе к,о на персону од утјецаја а за коју и цареви знаду и воде конта!...

— Да нијеси луд, хесапио бих да си помахнит'о, прије'стојниче!.., једва се уздржавајући од јарости заће Шобота: — И, валај-и-билај, да ми нијеси у кућу дош'о, ја бих се и ти друкчије питали зато што пробулазни! А 'вако — пас лаје, вјетар носи. Виђу, бива, да си вјерно хрче свога невјернога сахибије, па ти пребијам на лудос', јер знам како је то кад чо'јек измећари за кору хљеба. Ја, шућур Алаху, имам дости; настијец'о сам свега за свога вакта, па ми, баш ако ћеш да ти право кажем, није никакве нужде да саде под старос' једем што се не једе и примам ичије мито, а најмање тога твога цара. Имам пара, кула, лука и чутлука — за ме и моју ђецу и моје дијете наком ђетета, салте ако се бидну на ме метнула, доста тун-туфана. Не бојим се, бива, да ће и на чија врата посрнут', — а на самртном ћу декику оставит' прокле'ство на свој ћок и сваког опог од мог трбуха ко попузне да превије шију пред невјерником к'о што је ваш цар и ко му се руке прифати. А то злато што има и што ј' от'о од голе и босе, гладне и жедне фукаре, и на коме има више суза и проклетства но што је тешко, подајте јали онијема што ће га примит' јали задржите за

себе: ваљаће вам, безбели, у црне дане. Тек одаље од мене и моје куће, и себи руке: да вас гори јади од смрти не задесе!...

— Што се јопе тиче куд гледамо, е ту — јади те не нашли к'о што ће! — и добро нишаниш и на близу нагађаш! Право да ти речем, откако ви дођосте у ову нашу земљу те нам је лацмаништином омагањисте и пексинлуком огубасте, отаде нас и громови с неба почеше тућ' и град нам усјеве млатит' и морија нам пр'о прага завириват' и рђа нам вратове глодат' и прегризат'. И хасли нас је господиньи Бог казнио те нам ни баштине ни виногради не рађају к'о отприје, зато што мрцино пушћасмо ову груду најчеститије земље да нам је швабски кожодер и мађарски ћулибрк с омало крви и с по муке заузме.

— И, чуј, болан латинине! Ешхеду билај, ти је за пару: зборио, не зборио! Салте што џабе тупиш зубе. Напухали сте мјешину лажи, гријеха и искања — па мора пућ' и како јој се неће. И што који дан те стари' то зар и махнити' — те ми се све нешто чини да 'вако више не ваља часит' ни за циглу зеру. А ако сте баш накан да зор-зориле ишћерате чвор клином, бели, се нећемо разминут' а да не примиришемо мало барута — па куд пукло да пукло! Ако бидне Бог наш, ми се ниједног свеца не бојимо, а ђаво нам по готову не може ништа.

— Ова сê земља, ко што знаш, крви омрсила; а, билај, што је виђет' и како сте окренули, овоме је свијету догорио луч до поката; а кад се дигне кука и мотика, не помаже ти ту сва јевропска солдатија и сви топови свијех седам свијетскијех мулућа и осме Наталије московске краљице! Питај ти мене!

— А, дипа ми, и за невољу нам је. Кажете нешто за Турке и њихово царство док бијаше, — а и Турке, и Хермене, и Жуђеле, и Цигане, и Ћинимаћунце и сваки милет под овом небесном сте капом ви претекли поганлуком и зулумима. Истина, лукавије радите, паметни' сте па укривате трагове к'о лисица на ирхин, умијете да циједите крв на памуку и да од јалове краве млијека измамите,... ама што ј' истина — истина! Испос' му његов... је л' овако?... Ако јес'—јес', а ако није, реци ми, брате: „није!“ у очи, к'о што ја теби кажем: жи' ми око те у око!...

— Па још зар имате образа да нам иштете ђецу да их водите на кланицу за ваш ћеиф и роспилук — â?... Мало вам је — пусто вам остало за вашијем главама, к'о ће, ако-бог-да! — што сте нам се на врат попели ни с те ни с ове, но зар

и то?... Е, јес' мудар та' ваш ћесар, ма ј' о'ђе, бели, ударио сјечивицом о брус. То нека знаш посигурно. Но знаш, џанум, шта је? Удри ти том твоме цару један тел, нек' с' он откани бош посла кад му може бит' љевше, и нека не дарка у нас и у нашу сиротињу, е ће, тако ми Хазрети Мериме и смртнога сата!, то бит' у зовањ по све вас и најпокоња по његову главу. Но ти њему, а писмен си фала Богу!, кажи 'вако: — земља те неће, гора те неће, вода те неће, неће те народ, неће те Бог, — убио те господини Бог!...

Предстојник Раух ђипи као опарен, и престрављен и блесаст с прекрштеним рукама на улегнутом трбуху нијемо и очајнички посматраше старог барјактара, и чињаше му се као да га жрвњи међу а ђаво у својој пљувачки од њега мијеси уштипке. Нашао се чива у чуду какво га никад прије није марило, па не зна куд удара. Разум му налаже једно, а инстинкат друго. Најтежа је борба са самим собом, и њу су дипломате канда најкадрији извести. Те и предстојник, као-но ти „царски човјек“, забит и дипломата надјача увријеђеног себе као човјека, силом се напреже да буде миран, прибра се, сједе, опет поред Шоботе на серџаду, и поново извади бурмутицу те стаде шмркати и кијати, па је и домаћину додаде.

У толико и момци донијеше пун ибрик кафе с филџанима на табаци, и поставише преда њих двојицу, па се поизмакоше. Шобота нали два филџана, један пружи Рауху а други узе сам и стаде сркати, одбијајући узгред из сребрнасте луле густу и мавенкасту тумбећију која му стаде облијетати око сарука као магла око Вележи у очи Митрова-дне.

Пијући кафу, предстојник се унеколико разабра, или се бар учини да се разабрао, и с усиљеним осмијехом на устрепталим капцима, жмиркаво-засузилим очима и растегнутим губицама, само да би скренуо разговор и замаштракао своју злочиначку намјеру и дјело, зађе умиљато, подмукло и лукаво:

— Господар'-бего, чини ми се да ви имате право са спокојном савијести гледати на природу, дочим нас својијем здрављем и крјепости у тих годинах изненађавате. Мора да сте много љепога доживјели у својих дневих, и посудили би ми дапаче изврстно задовољство ако нам изволијевате што повиједати из ваше личне и вашега славног пука прошлости!...

Шобота га премјери очима од главе до пета, махну главом,

одби неколика дима, подлакти се, замисли се, и, као да се иза сна тржe, отпоче:

— Ама, господин' приjестоjниче, шта и како, демек, да ти причам?!... Јес', к'о што видиш, напунио сам, бива, некиjех седам-осам крста. Свашта сам дости претурио пр'о леђа, радећи о јаду а у јаду, чини ми се, са свиjех седамдесет и седам што милета што хи има на дуњалуку унакрс'. Па и шта је јадан иксан? Баш к'о напухана мјешина; боцни у њу иглом, пара одуши а мјешина се скљокај. Но тако је, брате си мој, Алах јаратис'о и у таксират људима упис'о — па се нема куд. Кад смо вет ту, док не пиjехнемо, рёда нам ј' измећарит' и слушат', јербо нам друга не може бит' никако мимо божију. Бечак! Не може чо.јек у данашњи вакат дат' џевапа ни једном земаљском мулућу, а камо ли Ономе Једином, бива, што нити једе, нити пије, нити иде, нити спава, а у црно поноћи црног мрава на црној пањини угледа а бахат му чује и помисли му зна. Алах је силан и — праведан!...

Прекиде. Прислони се леђима уз дебело и право стабло високог и гранатог јавора, и забечи се у његове рачвасте и лиснате гране, из којих се, измијешан с ћарлијањем планинскога повјетарца, разлијегаше милогласни цвркут немирних птичица из десетак гнијезда и кроз које по окрајцима ђе-ђе провириваше по који изрецкани комадић плаветног и ведрог неба. Сиједи се батоња забечи у њ као дијете у жишку, замисли се дубоко, утајга дисање као самртник, док се одједном прену, превали мрачним погледом као комадом кишне и сиве магле на префињеног госта, кашљуцну, искрха се, поново напуни симсију јањицом, ускреса на запали, па насу још по филџан кафе себи и предстојнику, и надовеза:

— И баш хоћеш, бива, да ти нешто причам. Па кад ти се прошћело, оно почуј! Видиш ови јавор више нас? Валај-и-билај, оно јутру кад ме је мајка родила, мој га је рахметли бабо посадио о'ђе. И одрасли смо заједно, и живјели упоредо, па ево ђе и остарисмо један поред другога. Мене је гонила напас' од људи и нељудида њега мокрила киша и тукли громови небески. Све сам своје тајне, рахатлук и ђунах њему шапт'о, а он хи је знао боље сакрит' у своје засврдлане жиле од сваког и свачег на свијету. Он ми је најбољи ослонац и највјерни' јолдаш што сам г' икад им'о. А док ми се кад сам био у срећи све привијало скуту а у несрећи све бјежало од мене, ови ј' исти ја-

вор стај'о тврдо уза ме и kријепио ме и галио подједнако у срећи и несрећи. Кад би нешто ти умио егленисат' ш њиме к'о ја, и кад би га ти мог'о разумјет' к'о што ја могу, он би ти шумором свога лишћа мог'о највљеше испрачат': шта је све било у нашем кратком али мучном земану...

При тим ријечима зачкиљи; диже руку у вис; и, као да дође ван себе, додаде јаче:

— Памтиш ли, јаворе, наше ђетињство?... Памтиш ли, јаворе, нашу момачку зрелос' и напон?... Памтиш ли, јаворе, наше сретније вријеме?... Да, да... памтиш... како да забориш! О, не заборави и оии проклети сат нашег кисмета кад нас на пријевару приклони ови гибетлук из Беча и Будима — будила га змија ћорда иза ушију и аратос га било по хиљаду пута!...

— Знаш, јаворе, колика сам ти пута с накривљенијем фесом нахерс веселом пјесмом, пушкетањем и усклиaком поплашио на грању расцпликтане тичице?... Знаш, јаворе, колико си ми пута својијем дебелијем хладом између твога грања разгалио знојаво чело и уморене прси?... Знаш, јаворе, колико сам ти тајнијех ствари повјерио, колико сам се пута охрабрио гледајући твој поносити узрас' и колико си ми ти џагором својијех 'чела и 'тица и немуштијем шумором свога грања црнијех мисли с намрштеног чела оћер'о?... Знаш, јаворе, колико си пута својијем зеленијем штитом заклонио мене и моју витешку дружину, и колико си пута доживио под собом лоницу и вијеће од моје браће и другова чије је мраморје побјено а кости разбацане по тијеснијем кланцима низ сву Босну и Херцеговину?.., И знаш ли, јаворе, да ти ја никад не могу заборавит' твоје услуге и заслуге из оног сретнијег вакта, кад си ме у својој сјенци са вилама и змајевима у поноћи на бијелој мјесечини састављ'о и њихово ми друштво и буразерлук стијец'о?...

— И, валај, јаворе, док бисмо — бисмо; курвама се не поклонисмо, а од јунака не одбисмо! Имамо се, бели, су чим зорит' и делијат'!..

— И ништа, јаворе, не жалим више на овоме свијету, по што огрезох толика огращја а пушка ме поштеђе, те ми би суђено да умрем дома лежећи. Ти добро знаш колик ми је дерат седеп тога... Али, право да ти кажем, некуд ми је и лашње кад прохесапим, да би ми мог'о Бог досудит': да у твоме хладу а под тобом заклопим очи за навијек...

— Хеј, јаворе — јаворе! Родисмо се,... не знамо зашто; живјесмо,... не знамо како. Мене ће, може бит', убрзо понијет' мелахић Џебраел пр'о Ал-Ширатске Ћуприје; а ти ћеш, може бит', остат' и диље, док и тебе не подгризе црв, не ишчупа вихор, не спржи муња јали зли људи не посијеку.

— Али, друже и брате јаворе! Предајем ти тешки божи' аманет,... кад вет једном биднем теслим с овијем гуравијем животом, дела шушком свога лишћа и грања кажи облаку што ти се о врхове чеше, а облак ће мући, а муња ће грому, а гром ће браћи Србима на све четири стране: да не допуште да те крше и пексине поганске руке овог ништавчине од дошла! Но, кад остариш и оматушавиш 'вако к'о ја саде, нека наши земљаци унесу паћи-шјекиру у твоје паћи-жиле, и нек' из тебе истешу што више гусала! А гусле ће, безбели, и смјет' и умјет' диванит': како би сами шћели, а што ми, људи у томруцима, нити смијемо нити беж њих умијемо!.. —

Затим сањалачким погледом превали на своју мушку чељад која ту поиздаље пристојно двораху, и на оне лијепе чупоглаве које кроз џамове и демирлуке с ћепенака посматраху чудне госте у авлији. Па, очевидно изнемогао и изнурен осјећајима, настави:

— Ђецо моја!... Синови моји!... Кости моје!... Кад-гођ вам се смршти чело, притеците на с'јет дрвету јаворову! Његов лис' и кора и његова дебла нека вам бидне најсвети' и најмили' талисман!... И тек онда, кад се шљубите ш њим — к'о ја и наши стари, добићете у души ласт а у срцу царски зенђилук — па макар вам се ма шта догодило и на пут испријечило...

— А, нека душманâ!... Докле-гођ по нашијем планинама бехарају јавори и коњске се длаке из репа узмогу ишчупат' и ударит' на гусле од јавора и гудало дрво шимширово, никад ни довијек ти, господин' прије'стојниче, ни твој цар, ни царев ги везир, ни она ћоса сужепица од папе, ни сви ви што се шапом и лопатом кретите нећете моћ' за се окренут' и прекршит' ни суху и гњилу бабу из овог народа, чи' се завјет веже и за дрво и за струњу а који најљевшим језиком и најчистијим срцем најљешем и најчистијем Богу хаир-дову учи!... —

Предстојнику би преко врх врца главе. Доће му душа у нос; ушепртљи се, почеша иза уши, скочи и сромрица нешто швапски на своје жандарме. Ови му час-прије изведоше и опре-

мише коња, а он се збуњено и на брзу руку халали са Шоботом и његовим синовима, узјаха парипа и ошину пут Билеће.

Барјактар остаде на истом мјесту под јавором — јако потресен и уједно у неку руку рахат: што му се дала згода да напапри Швабу бар још једном прије но умре.

Сунце је било иза подне превалило добар комад неба и већ начело савијању. Осјећала се јака запара, као испред кише. Раух и пратња му на брзим и гојним коњима је можда већ и трећину пута био превалио, а Шобота је једнако сидио у хладу на серџади под јавором. Као да с њим дијели жељу. А и да се хтио маћи, није могао. Био је сам, као што је то у потоње доба навикао; а да се ко приближио, видио би да му је нешто окренуло рђаво, и како се непрестано мијења у церн. Прво се зајапри као љетни сутон, па га постепено обујми бљедило као крпа, док најпослије не помодре као чивит. Усиљено крену да се исправи, док му нешто пуче у котаоцу, и он се сруши на ивици стабла и коријена побратима му јавора. Глава му се превјеси преко лијевог рамена и пободе у серџаду; преврну и утетријеби очима, које се постепено гашаху као звијезда у сумаглици; руке му с набубреним мавеним дамарима прво задрхташе па се укочањише; чибук му испаде а филџан му се с кафом изврну и просу по чакширама; гуштери му се на слијеним очима надуше; смртни га зној спопаде, и само што закркља:

— Медет!... Ме..е..дет!... и — издахну.

Домаћи се слебуташе око мрца, који назад по сата тако дивно диваљаше, дигоше га на руке и залелекаше што их грло доноси. Овој се кукњави дебелих и грубих мушких гласова придружи лелек и очајна писка танких женских хавазова с харемских ћепенака, — и за треп од ока слеже се велик свијет у на пречац обезглављену кућу покојног барјактара Шоботе Авдијћа.

За тили час, покојник је лежао у великој ходаји међу сарајевским ћилимима — омотан у мртвачке ћенарли повоје по закону и прописима хак пејгамбера Мухамеда.

И докле јаворов жалосни шум уз тужне мелодије расплаканих птица у њему тужаше и нарицаше за својим упокојеним словесним близанцем, а немуште стихове његове жалопојке не-

сташни горски повјетарац разносаше по бијелом свијету, па и онамо ђе их нико нити осјећа нити разумије, дотле се спуштаху низ рудинске кршевите стране к Билећи три коњаника.

Први од њих, од кога се страшаху српске птице с херцеговачких гора, бијаше главом учевни и поглавити господин предстојник Раух. Он мамузаше коња немилице; хиташе му се. И досадне мухе, које му на предвечерњој припеци облијетаху главату лацманску чутуру, купећи зној с његовог преблијеђелог чела, чуле су тутањ у његовом мозгу и свађу црних и побуњених му мисли у клијети савјести; а нарочито су и запазиле и због грозоте јој смисла разабрале један страшан цик неке му очајне мисли: **о т р о в**!...

— Но, хваљен Језус!... промрмља Раух, улазећи у билећске улице: — кад ми се овај крат јефтино размину, те мал' да не заглавих! Бар је један од старијех фанатичнијех ћутука мање за сметњу извођења нашијех плановах... Поспјеши, коњицу..., Крст Гвоздене Круне ме чека! —

* *
*

Сјутра-дан, по наредби и пријатељској наклоности предстојника Рауха изађе из Билеће у Плану милитарски доктор да прегледа покојника. И он констатова, да је рахметли барјактара Шоботу Авдијћа убила — капља!...

— — — — — — — — — — — — — — —

Унаточ великом кишном пљуску, сјутра-дан се велик свијет обје вјере и оба пола из свег бутун Билећског Кадилука слегао на погреб чувеном барјактару Авдијћу. Није остало чељадета које није пролило сузе за покојником..., а и како да не би, кад и само небо плаче у киши, јеца у громовима и мршти се у муњама?...

Јавор је страшно стењао и млатио својим без мало стогодишњим гранама, одбијао кишу и муње од себе и заклањао под собом тужну пратњу и гроб свога богом-побратима. Заглушни фијук пусте планинске вјетрине, цијепајући се о плућа ожалошћеног и осирођелог јавора, причао је самртним духовима о судбини српских погибалаца а аустријских жртава по Босни и Херцеговини и на све стране ђе ћесар влада а славенски живаљ робује. Црни су дуси муњевитим словима записивали жалбу по бурно-гаравом небу, на коме ће је Вишњи — може

бити — проучити и услишити. Да; може бити — па ако тај протест праведника јачи и грознији вјетрови у црним облацима не разнесу у прах и пепео и оку божје правде не заклоне. —

А и дан-дањи побусани Шоботин мезар с чалматим стећком лежи под старим јавором, као убијени витез пред ногама свога вјерног парипа на разбојишту. Причају, да на томе мрамору-споменику сваке године у поноћи уочи оног дана кад је Шобота умро, слети нека необична птица и тучним циликом нариче и јеца до пред саму зору. А кад први кокот кукуријекне, птице нестане као да се земља раствори и прими је у се. Сељаци је и слушају и гледају, и кожа им се јежи а саме сузе низ образе врцају. Тумаче да је то — барјактарова душа, и кажу да се неком старцу у Плани приснило: да ће се она у том виду појављивати све до онда докле Херцеговци Шоботину насилну смрт на насилним силеџијама насилно не освете.

А Јавор и даље стоји као џин на клисури, шуми и јадикује. Али, мјесто да се и даље грана и крупња, вене и трухне и то с оне стране на којој му је међу жилама покојни Шобота укопан. Из године у годину све више, и још мало па ће га каква грдна непогода искрљати.

Да ли ће израсти нове младице из његових жила, које ће га достојно замијенити; и да ли ће се сљедбеници умореног барјактара како треба одазвати писки и осветном покличу његове племените душе?? —

Вријеме је нанијело буру и поломило храшће; вријеме је мора и рашћерати и подићи храшће. Бар, нада не гине.

...Гази Шобо, Алах рахметејле!... Челеби Шобо, Алах магфиретејле! —

ЏОРЏ ФРЕДРИК УАТС

(George Frederick Watts)

(СВРШЕТАК)

Ове две слике обележавају прву и последњу етапу свеколике уметности Уатсове. „На мојој другој уметничкој стази није никада наступила измена. За мене не постоји развој. Ја сликам данас као што сам увек сликао“ вели Уатс за себе. Све до последњега часа свог остаде он сликар љубави и смрти, ова два појма, који највећма занимају човечанство. „Без смрти не бисмо имали философије вели Уатс“. Је ли смрт трагичан свршетак свега што постоји? Да ли је гроб само прелаз у бесмртност или он значи уништење свега? Читава бујица питања навањује на човека и иште одговора. Даје ли се иза пролазних слика, које нам пружа беспрекидни ток годишњих времена; иза овог кратковременог живота цвећа и лишћа, што се у пролеће стално обнавља, назрети праскозорје вечитих дана? Хоће ли наука икад моћи дати одлучна одговора у овим питањима? Да ли ће се једном наћи чврсте руке, која ће бити у стању једним додиром искидати меку паучину, коју је вековима ткала машта метафизичара? Сме ли пак човек чекати на последњу реч науке? Зар је, најзад, искуство једино, што има у животу несумњиве вредности? Зар факта увек вреде више него идеје, а открића више него истраживања? Зар се племенитост људскога духа не огледа више у циљу, који себи поставља; више у оним напорима, на које се одважује, да би постављени циљ достигао, него у резултатима, које добија? Јесу ли Бог и бесмртност душе

тим мање вредни за човечанство и његов морал, у колико се мање могу искуством доказивати? Зар сва драж религија које присвајају себи право, да се у рукама њиховим налази прави кључ, што отвара светилиште вечне тајне, не лежи управо у оним недоказаним идејама, у оним истраживањима, која би кроз помрчину хтела доћи вечној светлости?

У Хезиодовој Теогонији Смрт и Сан су браћа. Они станују у мрачноме Тартару, где никад не допире зрак сунца. Ну док се Сан нечујно краде смртнима, носећи им благи одмор; дотле Смрт, са тучним срцем у грудима, мрска и самим бесмртним боговима, не испушта више из руку онога, кога је једном312 дограбила. На Кипселову ковчегу држаше Ноћ на рукама своја чеда Сан и Смрт. Стари су Јелини избегавали, да у својим сликама смрти преставе ишта, што би при погледу на леш могло изазвати одвратност. Смрт је схваћена као дубок сан, који се огледа у мирним цртама на лицу умрлога. Она не беше престављена у природној стварности њеној, скопчана са болешћу и боловима, већ беше више схваћена као одлазак другоме, идеалноме свету. Они ненадмашни надгробни рељефи из доба цветања јелинске уметности пружају нам најбоље сведочанство о овоме. Безизразним, спокојством преливене су црте умрлога, посвећеног у мистерију смрти. Израз туге огледа се једино на лицу његове најближе околине, из које је за навек отргнут: то је блага сета, која се више показује у мирним и отменим покретима, а не допушта лицу никаку неестетичну гримасу. Смрт је благи пријатељ, испуњен дубоким саучешћем према ономе, кога хоће да уграби. У једној сцени она је престављена као витки младић снажних орловских крила; лица преливена благом сетом; очију дубоко усађених, што хладно гледају испод мрачних обрва; необично нежних уста; са мачем о рамену, којим слично свештенику, што приноси жртве, одсеца ономе што умире прамење косе и тако га посвећује подземним боговима. Схватање смрти као млада, лепа генија, Купидону, задржала је и римска уметност, стављајући му при томе у руке угашену земљи окренуту буктињу, символ живота који се гаси у смрти. Уз овако схватање смрти, које је данашњим погледима потпуно страно, има античка уметност и другим престављањима да покаже сличних паралела. Лепа Медуза на пример као, и Смрт са лепим лицем, изгледа на први поглед парадокс. Ну ко се не сећа оне лепе главе Медузе Ронданини, строго правилних црта,

на чијем се лицу огледа душа, обузета ужасом и очајним страхом? На овоме ступњу свога развитка античка уметност заступаше гледиште, е се највећи ужас далеко боље изазива човечијом симпатијом при погледу оног, што је обузето ужасом, него сликањем нечега, што својом појавом изазива ужас. Ово последње прави још утисак код људи, који се налазе на ступњу дечијег схватања.

Како далеко од овога схватања смрти у античкој уметности стоји схватање смрти у Средњем Веку! Средњевековна представљања смрти носе печат аскетична духа тога доба. Монашки морал Средњега Века огледа се најдубље у њима. Леш у распадању, скелет престављају смрт. Њени су симболи мртвачка лобања, укрштене ножне кости, коса, срп, стрела, лук, стакло са песком (средњевековни часовник). Страховите заразе, које немилосрдно кошаху читаве крајеве; крвави ратови, што бешњаху на све стране; глад са ужасним последицама својим дадоше идеји о смрти нарочиту боју. Смрт је пакосни подмукли демон, који из потаје напада; геније освете, који има само ужасе за бедно човечанство. Све, што постоји, приноси се као жртва на олтар овога ненаситог Молоха. Овако схватање, једном дубоко укорењено, преносило се са покољења на покољење. Време га је само већма учврстило. Дирерова смрт (у бакрорезу В и т е з, с м р т и ђ а в о ужасава својом спољашњом појавом; а за Беклина је смрт скелет који се издајнички краде и са леђа хвата човека у тренутку када, удубљен у рад, кује нове планове и са ведрим очима гледа у будућност. Campo santo (гробље) у Пизи пружа нам у својој на далеко чувеној слики Т р и у м ф с м р т и један од најкарактеристичнијих примера средњевековног схватања модификованог схватањем новијег времена. Смрт је ту престављена као „una dona involta in veste nigra“ (женска умотана у црну хаљину) са бесом фурија у очима, са снажним крилима, са канџама на рукама и ногама. Њене распуштене власи разноси ветар а пожудно разјапљена уста показују ненасите зубе. Снажно замахнувши косом, она се летом ветра приближава једној групи отмених лица, која у таштим задовољствима безбрижно проводи време. Бедни овога света, мучени болестима и дављени невољама, пружају јој узалуд своје измучене руке: она бежи од њих, не обзирући се на њихова преклињања. Ма колико да је овакво схватање смрти далеко од схватања Уатсова, оно ипак у последњој тачки, има са

њим нечега заједничкога. Уатс војује за идеју, да је једини правилан начин „Вештине умирања“ (Ars moriendi) драговољно ступање пред велику Богињу, која на крају крајева све изједначава. Његова смрт је љупка, лепа жена са лицем Мадоне, која са љубављу гледа на човечанство. Блага сета разлива се по њену лицу; свечани мир царује у њеним цртама. То је благи анђео, што доноси утеху и спокојство; наш драги пријатељ који нам не долази ни са каким ужасним вестима и с тога треба без бојазни да се ишчекује. У слици Смрт крунише невиност „једно мало дете лежи у крилу крилате богиње смрти; овај неми Анђео сажаљења, узимајући себи невиност, ставља је изван граница зла“ (сопствено објашњење Уатсово). Из овога света који беспорочноме животу на све стране разапиње замке и над палом невиношћу слави своје највеће тријумфе, преноси се Невиност у вечно царство љубави: нимб', што око њене главе блиста, задржаће смрћу за вечна времена сјај своје светости. Није пак то мржња према младости, што је вечну краљицу довела нежноме пупољку, који још није окусио сласти живота:

Allor di quella bionda testa svelse
Morte con la sua mano un aureo crine.
Così del mondo il più bel fiore scelse.
Non già per odio ma per dimostrarsi
Più chiaramente ne le cose eccelse.

(Petrarca)

(...са ове плаве главе ескида
Смрт својом руком један златан прамен косе.
Тако изабра она најлепши цвет у свету,
Не из мржње већ да се покаже
Виднија на ономе што је одабрано)

У мозаику (у цркви Св. Јуде у Хвајтшеплу — Whitechapel — предграђе Лондона). Време, Смрт и Суд (који сâм уметник овако објашњава: „Време, представљено као тип непроменљиве младости и снаге, иде, руку за руку са Смрћу напред, док им у облацима изнад њихових глава следује фигура Суда са атрибутима вечног закона“). Смрт је представљена са очима сетно спуштеним земљи, на којој лежи расуто увело цвеће. По који откинути цветак лежи у њену крилу.

Тамо, где Уатс љубав и Смрт једну поред друге ставља, он је готов, да призна супрематију љубави, ну са извесним ограничењима. Ранијих година својих имађаше он да слика једнога

младог пријатеља из једне отмене породице. Најлепша својства resила су овога човека: младост, лепота, богаство, таленат, племенита осећања беху се сјединили у овога младића. Ну он још у пролећу свога живота беше намењен Смрти. Уметникову оку, које имађаше прилике да из дана у дан прати промену његових црта, не могаше се измаћи, да неизлечива бољка његов млади организам подриваше. Све што је љубав, оличена у пожртвовању родитеља, могла употребити у борби против Смрти, што се постојано и поуздано приближаваше, није било у стању, да над овом однесе победу. Више од десет година размишљао је Уатс о томе догађају: „Неизбежна смрт може за један часак, ну никако на дуго време победити љубав“ ова је мисао изражена у слици Љубав и Смрт. Врата једне куће. Мали Амор, окружен ружама, брани одважно улаз у кућу, у којој станује живот. Ну где, би ово нежно створење могло дати отпора дивовској фигури Смрти, што се крупним корацима приближава прагу и одлучно спушта руку на браву. Њене су уши запушене за преклињања и очајне молбе, а земљи спуштене очи њене затворене су дирљивом погледу љубави, што тражи милости и наде. Ну љубав ипак најзад све побеђује. Већ је помамна бура (на слици Љубав крмани чамцем човечанства) поломила једрила трошнога чамца, на коме плови човечанство и узбуркани таласи терају чамац морскоме стењу. Ну Љубав, која познаје праве путе, крмани истрајно и неуморно. Под њеним вођством достићи ће већ трошна лађица свој смер. У слици Победоносна љубав диже се Љубав у победноме лету свом облацима и у усхићењу кличе име Божанства. Пред њеним ногама леже побеђени Време и Смрт.

У оним сликама Уатсоввим, које свој постанак дугују подстицајима дела̂ из лепе књижевности, огледају се уметникове симпатије према овом или оном песничком мотиву. Све оно што је у стању да душу дубоко трoне, да машту заталаса и изазове најлепше визије беше се снажно коснуло срца Уатсова. Душа уметникова дрхтала је од усхићења под утицајима какве дирљиве сцене из овог или оног песничког дела, као што лотосов цветак, што пожудно отвара своје крунице на месечини пуној тајне, дршће од милине, обасјан бледом светлошћу месечевом. Све слике Уатсове, у којима ове сцене излазе пред нас, изгледају као најлепши снови, које је снила уметникова душа, опијена лепотом. Ту долази Паоло и Франческа да Римини,

она дирљива сцена из Дантеова Пакла, која ће за сва времена потресати срца оних, што очајно воле. У једноме згодном тренутку избила је на видик потајна љубав, којом су сагоревала два млада срца, у свој бујности својој. Исти тренутак донео им је и смрт. Као лишће, које јесење буре кроз ваздух носе, лете они тамо амо, вечито загрљени. Судбина, која их је због необуздане страсти осудила на вечну смрт, припремила им је и најсуровији од свих мартиријума: није им угасила успомену на срећне дане.

...Nessun magior dolore
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miserit...

(Нема већега бола
До сећати се срећних дана
У беди).

Слика је управо алегорија овога вечног бола. Франческа је тип жена, које „младост чини тако лепим, а страст тако бледим“; тип лепих жена, којима је досуђено да буду мартири Купидона.

Скаске о Артуру и о друштву округла стола беху од вајкада у складу са естетичким укусом енглескога друштва, са утанчаношћу његова духа и са моралном деликатношћу његовом. Оне имађаху увек за енглеско друштво велики васпитни значај. Краљ Артур, у коме се сједињавају сва племенита својства једнога витеза, симбол је оне моћи, којом се одликује енглески народ. Песме Тенисонове, у којима су мити о Артуру и о витезима Округла стола опевани, нарочито су с тога у Енглеза омиљене. У њима су опевани: херојске врлине и људске слабости; љубавна галантерија и мучна искушења у животу; неверство, беспорочна девичанска љубав и љубавне чаролије. Слика Уатсова Сер Гелехед (Sir galahad) несумњиво дугује свој постанак Тенисоновој поезији. Млади витез, у оклопу, нашао се усред непроходне шуме. Од умора малаксали коњ његов опустио је главу доле. За витеза нема више излаза. Још му једино Бог може пружити помоћи. Ну гле, мрак шумски пробија небеска светлост и млади витез у једној величанственој визији види пред собом предмет својих тежња и својих напора.

Чувена слика Уатсова Нада можда је одјек истоимене песме Китсове (Keats). Наз емљиној кугли седи Нада завезаних

очију. На лири, коју у левој руци држи, остала је још само једна жица! Десном се руком она пашти, да овој усамљеној струни измами бар један звук. Прислонивши ухо уз струну вреба она са запетошћу, која се огледа у држању целога тела, један једини звон. Усамљена звезда блиста више њене главе. Узалуд јој бедно човечанство диже руке — она остаје увек далеко и никад јој слабе руке неће досегнути.

Песнику Ведсверсу (Wordsworth) дугује Уатс несумњиво мотив за једну од најлепших слика својих — Срећни ратник. То је војник, који је свој живот крунисао тиме, што је на бојноме пољу пао за своју домовину.

Док црна смрт његове трепавице склапа,
Њему се надимају груди надом у похвалу Неба
То је срећни ратник. Он је такав,
Какав би требао да је сваки човек под оружјем.
(Ведсверс).

У тренутку, када се душа одваја од смртна тела, више јуначка му чела лебди као сан његова највећа срећа. Њему се јавља Љубав, спремна да му последњи пољубац спусти на усне. Једна интересантна анегдота везана је за ову слику. Кад Уатс беше чуо, да је у бурскоме рату пао у једној бици најстарији син лорда Дафрина (Dufferin), посла му он копију ове слике. У своме захвалноме писму изјасни се несрећни отац, да је једину праву утеху нашао у поклону уметникову.

Једна од најлепших визија, коју је Уатс у слици преставио, јесте Селене и Ендимион. То је она нежна бајка, коју још несрећна Сапфо беше опевала, о ноћном силажењу Селенином на брег Латмос, где у вечитоме сну лежаше вечито млад пастир Ендимион. При тихој месечини силази беспорочна богиња успаваном младићу и спушта пољубац на његове усне. Лебдење Селенино у ваздуху схваћено је чисто антички. Оно није изражено снажним покретима удова: човеку се чини, као да богиња каквом магнетском силом бива вучена своме циљу. Жудња једне душе за вечном лоптом символисана је у овој слици.

Уатс се није могао отети искушењу, да и по који библиски догађај у слици престави. Нада све слике ове врсте истиче се трилогија Ева. Као круна целога стварања, у узвишеној величини своје невиности, стоји Ева у првој слици, окружена дивним цвећем и тицама шарена перја, са златном косом, што јој се низ плећа таласа. Друга слика Ева куша представља

прамајку човечанства у једној пози, која је праоцу Адаму заврнула мозак, те је подлегао греху. Опојни мирис древета сазнања опија њена чула; лукава змија шапуће јој ласкаве и лицемерне речи, које јој заводе мисли; а пред њеним ногама лежи пантер, символ подмуклости и пакости. Трећа слика **Ева се каје** плени веома суптилном, уметничком концепцијом својом и својом беспрекорном техником. Нигде још не беше Кајање са тако дубоким осећањем схваћено и у слици преставлено. Све покајнице, на којима су сликари последњих пет векова обилно своју снагу окушавали, падају у прах пред овом лепом, витком женом, што погружена осећањем стида, крије своје лице од света и наслања се на стабло једнога дрвета.

Мало коме од сликара беше досуђено, да толиком броју значајних личности дубоко у очи загледа и у скривене дубине њихове душе спусти свој умни поглед, као што то беше Уатсу у току дуга живота његова. Без мало сви великани савремене Енглеске портретирани су од руке Уатсове. **Народна Галерија портрета** у Лондону, установљена у чисто васпитноме циљу, управо је изложба великих људи енглеских, које је Уатсова кичица сликала. Од песника су ту Тенисн, Браунинг (Browning) Свинберн, Виљем Морис, Месју Арнелд (Mathew Arnold), Хенри Теилер (Taylor); од сликара: Данте Г. Росети, Берн-Џонс, Лептн (Leighton), Милеиз (Millais); од државника: Гледстон, Чарлс Дилк, Селсбери, Чефтсбери; од научника: Карлајл, Џон С. Мил, Леки; од црквених великодостојника: дин Стенли, кардинал Менинг (Manning): од странаца: Гизо (Guizot); Тјер (Thiers) ит.д. Уатс је при томе

> ... Сликар, који лице божанском снагом прозире,
> И, у пркос свих сметња, најзад човека
> У њему упозна, па овог тако слика да његово лице
> У форми и у боји добија душу и живот
>
> (Тенисн)

Свеколики духовни живот једне личности издају портрети Уатсови. Сва дубина једне душе изнета је на видик у физиогномији онога лица, које Уатс сликаше. Он беше успео да лице начини прозором душе. Само један једини поглед на портрет лавором увенчана песника енглеског Тенисна довољан је, да изазове утисак, е то није један обичан човек, што утонуо у свет својих мисли, на нас гледа. Осећање нам каже, да се налазимо у присуству једнога славног човека. Сањало; сликар разнежених

створова, што живе од чаше воде са једним крином унутра, излази у свој јасности пред нас у слику Данта Г. Росети; сликар бајки и скаски, што својим мистичним очима гледа далеко у други, чаробан свет, који ми не познајемо, поздравља нас из слика Берн—Џонса; доброћудна човека, страсна љубитеља класичнога света, „који душом тражаше грчку земљу“, видимо у слику Лејтна (Leighton), престављена у поноситој пози, у којој се огледа достојанство једнога Председника краљевске Академије. Из портрета кардинала Менинга говори нам благ, помирљив човек, одлучне воље и гвоздена карактера. Ми осећамо, да је то онај човек, што проповедаше: „Социјалног питања не би било више, кад би сваки, био он господин или радник, вршио своју дужност у чисто хришћанском смислу“. То је човек, што са предикаонице смело довикиваше богатима овога света: „Многи од вас, истина, имају намеру принети каку жртву; ну ви са њом престајете баш на ономе месту, на коме би тек права жртва отпочела“ Интересантно је, да је Уатс, у намери да упозна душу свога модела, често прибегавао једном оригиналном средству. Како се у махом несвесном изразу, које лице добија при посматрању извесних слика, огледа духовни ниво једне личности, то је он својим моделима давао да гледају у његове слике, што вишаху на супротноме зиду, док их он портретираше. Уз то читаше Уатс веома много оно што беше написано с личностима које сликаше и брижљиво би прочитао њихове списе, пре него што би отпочео сликати их.

Уатсов завет, да се духовној лепоти посвети, испуњен је свугде, где је његова кичица била у делатности. „Тицијан лепоту природе преведе у слику; савремени натуралистични сликари преносе своју сопствену умешност на платно. Ништа ми пак није тако мрско, као она извесна виртуозност, која је уобичајена црта понеких од данашњих наших сликарских школа. Једна така виртуозност производ је сујете уметникове и служи само за то, да гледаоца одврати од главне теме или да лакше прикрије недостатке извођења“. У избору својих предмета, као и у њихову схватању, Уатс је беспрекидно имао пред очима племенити задатак једне узвишене уметности. Предмети, које он бира, застрашили би и смелост највећих уметника, који су игда постојали. Ну он се свугде осећа потпуно дорастао најтежим проблемима сликарским — он их третира са савесношћу која задивљава. Он својим предметима позајмљује сву лепоту,

коју му могу пружити избор форми и сјај колорита. Они дивни аранжмани линија и боја најбоље су сведочанство о томе. Веома су интересантне напомене Уатсове о његовој сопственој техници: „Моје урођене способности опредељују ме, да сликам у бојама; оне ми подстичу тежњу, да на равној површини изазовем илузију рељефа“. Он одбациваше слике са писаљком „Помоћу ових скрупулозно изведених скица са писаљком постадоше истина исликани цртежи, али не слике у правом смислу речи“. Дуге припреме сматраше Уатс за изгубљену животну снагу, која би се могла корисније употребити. Основа његових слика беше што је могућно отвореније боје; при томе му увек пред очима лебђаше мрамор са Пароса. Скицу је увек изводио кичицом. Врло је мало употребљавао течне боје и пре него што би на истом месту слике даље сликао, морале су претходно набацане боје бити сасвим сухе. Његове боје садрже минимум уља и с тога изазивају утисак фреско-слика. Ну с тога су оне необично трајашне. Своје мисли о нудитетима и о употреби модела Уатс излаже на овај начин: „Употребити модел за мене није нешто што понижава: било би одиста смешно тако га схватити, баш и кад би модел припадао оној класи жена, са којима би иначе било не пристојно доћи у додир. То морају, наравно, сви уметници брижљиво избегавати. Оно мишљење дели и лорд Лейтон (Leighton), председник Академије и многи други уметници првога реда. Ја сам познавао многе моделе, који беху и осташе најчасније девојке. Одрећи се модела значило би уништити праву уметност, јер се без студије природе и човечија тела не може замислити ни једна уметност. Укинути професионални модел значило би увући младога уметника у опасне liaisons. Напредак културе и цивилизације доноси собом и повећано претворство. И моје уметничке тежње управљене су на то да ово држе у границама. Моје слике треба у равној мери да се косну срца, и да говору разуму. То бих ја н. пр. хтео постићи у слици Мамоњ, а због тога сам приморан, да преставим нагу фигуру: Мамон гази једнога дечка без одела, а своју тешку руку савља свирепо на главу једне девојке. За што сам ове мале жртве насликао нагима? С тога што су оне типови људскога рода: да су оне биле одевене у одело, онда би пропала снага онога, што треба да преставља као и рука, која се отуда даје извући. Може ли око тврдити, да су ове две фигуре непристојне због тога, што су наге преставлене? Ја их

сликах према живим моделима, који беху веома поштене личности. Са свим својим познавањем људскога тела не бејах тада ипак у стању, да ове фигуре коректно насликам. ...Уметност и поезија имају да испуне извесну мисију. Нико није чистији од Тенисна и нико га неће оптуживати због бестидности — па ипак он је у својим најлепшим стиховима дао поезију, која се у салону не понавља. Угушивање нудитета не значи нежност осећања, већ изигравање поштена човека. Ја сам са сваком од својих женских модела поступао, као што поступам са сваком дамом изван свога атељеа. Дела Уатсова налазе се сабрана на овим местима: код грчке породице Јонидес у Лондону, у Народној Галерији портрета; у Народној Галерији Британске Уметности (Тетова галерија), у галерији Holland House; у галерији у Little Holiang House и у Limnerslease. Последње две галерије су својина Уатсова.

* *

23. фебруара 1817. год. угледао је света Уатс у Лондону. Као дечак од десет година ступа он у Академију, у којој остаде само неколико недеља, јер беше стекао уверење да ту не може ништа научити. Из истих узрока остаде он само кратко време и код једног незнатног вајара, који требаше да буде његов учитељ. „Ја никада нисам имао учитеља, нити сам икад слушао туђих лекција — вели Уатс за себе. Британски Музеј беше најбоља школа за њ. Нарочито су плениле његов дух скулптуре са Партенона. Година 1837. беше за Уатса веома значајна. Те године нађе његова слика Рањена чапља пријема у Академији, а пертрет једнога од чланова породице Јонидес донесе му наклоност и потпору ове веома богате породице, чија познанства бејаху веома разграната. Пет покољења ове породице имао је Уатс прилике сликати за дугог века свога. Год. 1842. добија Уатс на расписани стечај за декорације новога парламента прву награду, која му омогући, да предузме пут у Италију камо га је срца беспрекидно вукло.

Преко Париза дође он у Италију, где га 1844. г. видимо у Фиренци. Овде имађаше намеру остати само неколико недеља, ну посланик енглески на двору великог херцога од Тоскане, лорд Холенд (Holland), коме Уатс беше нарочито препоручен, позва га, да код њега одседне. Познанство са лордом Холендом учинило је, те је Уатс остао у Фиренци четири године код

својих нових пријатеља и мецена. Овде склопљено пријатељство са члановима куће Холендове (Holland House) трајало је кроз цео живот Уатсов. Они, који уметника беху једном упознали, не испуштаху га више из руку, Године 1846. узе Уатс учешће на једном стечају, који држава енглеска беше расписала и доби прву награду (пет стотина фунти стерлинга). 1847. год. враћа се он у Лондон. Ту му би допуштено да рестаурира и украси више дворана и соба у чувеном замку Холендова Кућа (Holland House), чија историја силази до Виљема Освајача. На стотину корака од овог замка дизаше се стара мала Холендова кућа (Old Little Holland House,) у којој становаше Уатс заједно са породицом Принсеп (Prinsep). Читавих двадесет и пет година је он овде провео у беспрекидноме раду. Врло многе фреско слике, што данас ресе просторије ове куће, произвели су Уатсови из овога доба. Интересантно је поменути, да за цела свога века не беше Уатс никако дело копирао. Права добит, коју из Италије понесе била, је у томе што се изблиза упознаде са великим сликарима италијанске ренесансе. Његове симпатије беху Тицијан, Леонардо и Ђорђоне.

Лорд Холенд би унапређен за амбасадера у Паризу. Он позва себи Уатса и 1856. видимо ми нашега уметника у Паризу где ревносно беше заузет послом око портретирања личности што са амбасадом стајаху у интимној свези. Године 1857. беше Уатс придодат археолошкој експедицији, која имађаше да предузме ископавања око Халикарнаса. На челу експедиције стајаше сер Чарлс Њути. Пут беше предузет преко Италије и Цариграда. Ископавања показаше сјајне резултате. На овоме путу имађаше Уатс прилике насликати неколико ретких пејзажа и више портрета, Око 1866. год. ожени се Уатс са мис Елин Тери (Ellen Terry), којој једва беше осамнаест година. Брак беше после кратког времена разведен. Разлика у карактеру беше узрок, те се размимоиђоше. Уатс беше идеалиста, док мис Елине Тери осећаше нарочите дражи у таштим уживањима овога света. Данас је ова најбоља глумица енглеска у Шекспировим комадима. Слични разводи бракова код великих људи у Енглеској нису ретки. Раскина (Ruskin) беше напустила жена само с тога, што, из чисто идеалних побуда, није хтео одговорити својим брачним дужностима.

Година 1867. беше за Уатса веома значајна, јер у њој постаде он члан Академије. Год. 1874. беше Уатс принуђен исе-

лити се из Old Little Holland House, у којој за четврт века дељаше радости и болове са Породицом Принсеп (Prinsep). Кућа је, из саобраћајних разлога, морала бити порушена. У новоподигнутој Мелбери ро'д (Melbury Road), одмах преко пута од Холендове куће, а на неколико стотина корачаји од старог обиталишта, даде Уатс себи нов стан сазидати. Овај доби име Little Holland House, Год. 1880. именова га оксфордски универзитет за доктора грађанскога права. Год. 1883, изиђе на јавност у часопису „Деветнаести век“ један чланак од Уатса: Укус у одевању. Уметник војује за одело које природи најбоље одговара и даје познати лепоту женскога тела. Год. 1886. ожени се Уатс по други пут. Његова жена Мери позната је као вајар и као списатељ. Год. 1887. путује он у Грчку, 1888. пак у Швајцарску. Год. 1890. упућује Уатс једно писмо на председника Академије, у коме изјављује, како се одриче привилегије, која му као академичару припада, да може, без претходног одобрења, излагати у томе институту своје слике, пошто због својих старих година више није сигуран у тачност својих радова.

Год. 1892. сазида Уатс себи ново обиталиште у Лимнерслесу (Limnerslease), да би био мало даље од Лондона. Год. 1894. понуди му Гледстон по трећи пут титулу барона. Ну и овом приликом одби он понуду. „Пре свега не увиђам, за што бих као барон могао боље сликати него до сад, а после тога немам довољно средстава, да бих понуђену титулу могао достојно престављати. Нигде пак није смешнија титула без доходака, који јој одговарају, него што је то у Енглеској.“ Кад 1896. год. умре Лејти (Leighton) председник Академије, поднесе Уатс оставку на чланство у Академији. Своје иступање правдао је он тобож тиме, што у 1897. год. навршаваше осамдесету годину живота, ну прави узрок беше, што је оставком хтео спречити своје наименовање за председника Академије, који му је положај раније био нуђен. Дирнут смрћу свога најбољег пријатеља хтео је Уатс томе једном за свагда пресећи понуду наследства. Оставка му би уважена, а он наименован за почаснога члана Академије. За успомену на осамдесето-годишњи дан рођења уметникова беше у Новој Галерији приређена изложба његових радова. Прилоге за каталог ове изложбе лиферовање сâм уметник, а предговор беше његовом руком написан. Год. 1902. доби Уатс као једини уметник ново установљени орден „За заслугу“. Он га прими, јер беше изрично истакнуто, да је овим

одликовањем у његовој личности указана почаст свима преставницима енглеске уметности. Последњих година свога живота даде Уатс о своме трошку подићи у Комтну (Compton), једном Лимнерслесу оближњем селу, капелу и гробље. Још 1904. год. беше уметник, и ако 88 година стар, у стању изложити неколико својих слика у Новој Галерији. У јуну исте године паде уметник у постељу услед бронхитиса. 1. јула посети га Гласник Смрти, додирнувши га лако својом руком, онако како је то уметник сликао и себи престављао. Према његову завештању тело му је спаљено, и укопано поред капеле на највишој тачки гробља.

Слављен као највећи сликар свога народа, Уатс је оставио иза себе добар глас и као човек. Његово име изговара се у Енглеској са највећим страхопоштовањем. Никада овај велики човек није за дуга века свога имао непријатеља. Нада све је волео своју домовину. Његов живот је управо само испуњен жртвама, које је својевољно и са највећом љубављу својој отаџбини приносио. Ретко је које дело Уатсово, а да није племенити поклон од уметника енглескоме народу. Једна велика сала у Народној Галерији Британске уметности, у којој су изложена само дела Уатсова, само је један мали доказ жртава уметникових. Човек ступа у ову салу као у како светилиште, где царује тајна. Ако тражите хране своме духу, онда је нигде нећете наћи као у разговору са оним узвишеним идејама, које је уметник у својим делима истакао; ако тражите племените насладе чулима ви је нигде нећете наћи у такој мери као пред овим дивним аранжманима линија и боја. Ако вам је овај свет у коме је homo homini lupus, испунио срце горчином; ако вам је живот отровала пакост ближњега и очајна сумња у љубав и у племенита осећања се зацарила у вашој глави; ако вам ни наука, ни црква не могу више пружити утехе, а ви би сте хтели другоме, идеалнијем свету, онда се немојте ни за часак устезати а да не дођете у додир са духом, који вас пријатељски и са саучешћем поздравља из дела Уатсових. Присуство његова генија донеће несумњиво утехе вашем срцу, а вашем духу пружиће хране, која ће га ојачати и оплеменити.

Беч, 1905. год.

Влад. Р. Петковић

У СВЕТУ ЗАТОЧЕНИХ

ПРИПОВЕСТИ

— Л. МЕЛШИНА —

II

У рудницима

У једним разглављеним колима, с једним коњем, сеђах покрај осуђеничког надзорника и путовах у лакоме касу из Горње Сарантује за Кандају, где сам, у такозвану слободну команду одређен био. На моме путу праћаше ме надзорник и то без оружја, он је носио собом моја акта, која је имао да преда управнику у Кандаји.

На небу, које беше застрто суморним сивим облацима, весело сијаше сунце, као да се радоваше мојој слободи... Све чисто и јасно без магле; дивно јесење јутро! Човеку ни на ум не пада да је наступила позна јесен (први новембарски дани). Теби се чини да осећаш онај благи дах милог пролећа. На зашто се онда у мени буде ови чудновати и непојмљиви тужно сетни осећаји? Ја се осећам весео и лак, и опет ми је некако тешко на срцу. Смејао бих се к'о мало дете а у исто време плач ми стеже грло.

На дугоме путу од шесдесет и три врсте од Горње Сарантује до Кандаје пред тобом се ређају само суморне слике. Кудгод погледаш, напред или остраг, лево или десно, видиш само таласасте брежуљке, који у путника буде болне осећаје сетног немира и чежње.

Голи и суморни планински колоси, јадно покрити пожутелим

ливадама или мрким цбуњем, као неки гвоздени прстен обухватају хоризонат. Свуд без броја и краја.

Као нека голема војска од самих џинова — безбројне гомиле и непрекидни ланци — са свију страна они се уздижу, притискују, потискују и надвисују један другога; тамо, на даљњем хоризонту они се чаробно стапају са лаким вунастим облацима а ниже испод њих опет се појављују у плавкастој маглици јесењег јутра. Ни дрвета ни поточића... Кад се за тренутак замислиш — теби се чини да се возиш преко неког чаробног океана чији златно-зелени вали опчарани занемише па се замрзоше и укочише после своје силовите навале.

„Како је досадно овде код вас!“ обратим се најзад моме сапутнику, да би прекинуо досадно ћутање. „У Шелаји су бар брегови покривени шумом, а ту — пустош, мртвило.“

„Немојте да кудите нашу источну Таврију!“ одговори ми пратилац, који без сумње хтеде да се мало похвали својим образовањем; „имајте само мало стрпљења, можда ће вам се доцније боље допасти. Чекајте само док гране пролеће, па ћете видети шта све ту има! Шта је ваша Русија према овоме!“

„Јесте ли били већ у Русији?“

„Нисам, али сам много о њој читао и чуо, баш од правих Руса. Равнице, ливаде, шуме — шта то може бити тако лепо?“

„А шта ви имате овде у пролеће?“

„Пре свега „пожаре“... За нас сељаке ово је свакако једна опасна ствар, али за оног који љуби природу и њене лепоте, — верујте, морам вам рећи — то је нешто невиђено!“

„А какви су то пожари, молим вас објасните ми!“

Према ономе што ми је надзорник казивао ти су пожари просте паљевине. Когод случајно запали суху лањску траву и то је онда довољно да ватра без престанка траје и да се све даље шири. Диван је то призор у ноћној помрчини; из даљине чини ти се да гледаш један пламени стуб а оближњи ватрени брежуљци који својим пламеним језиком лижу све даље и даље, изазивају у нама илузију вулкана који бљују огањ.

„Па онда оно разнобојно цвеће“, настављаше говорљиви надзорник патриота; „нигде га нећете наћи толико много... На првом месту крокус... Још снег а његови цветићи шарене се према сунцу... па онда саса...“

„Је ли то за јело?“

„А, одкуд! То је само цвеће. Када се расцвета, тад из-

гледа као мала бела чашица а мирише дивота... По долинама сам ђурђевак; диван је цвет и у маслачка... Ако сте пријатељ лова, то у свем Сибиру нећете наћи бољег: дивље пловке, љештарке, зечева колико вам срце иште. А тице певачице, доста вам је само шева, преко целог лета та вам не престаје певати! А тек кукавица! Просто вам додија, нек је враг носи! Сваки брежуљак има своју кукавицу, кука, кука, нигда не престаје. У пролеће и у лето, верујте, овде је дивно!“

Јесењи кратки дан примицаше се крају, кад стигосмо до мете нашег путовања. Пред нама лежаше село са своје три дуге упоредне улице. Кандаја лежи у једном суморном котлу између две високе стене као у процепу, и чини јадан утисак на човека... Десна страна села лежи на једноме вису, који је везан са брдима, где се налазе мајдани сребра; лева, напротив, лежи у једној мочарној долини, над којом се уздиже огромна стрмена стена која господари над целом околином. Човек би рекао да ова стена виси у ваздуху и да ће сваког тренутка сеоце које се налази на њеном подножју затрпати под своје рушевине. У самој ствари овде се и примећавају трагови рушевина које су можда и хотимично учињене; бар они стрмени одсеци стене што гледа доле у село, и оне гомиле раздробљеног камења, доводе човека до овог закључка. Из овог неприступачног стрменитог стеновитог зида дише пустош и хладноћа. За све време ја сам непрестано у њега гледао, све докле нисмо стигли пред заточеничко здање, које лежи више села.

„Видите ли тамо оне крстове?“ питаше ме надзорник, показујући руком на брежуљак на левој страни од стене.

Ја не могадох ништа разазнати у вечерњем сутону.

„Сигурно гробље?“

„Не, гробље је на другој страни села. А овде су сахрањени некакви Пољаци“.

„Какви су то Пољаци“.

„Преступници... Било је њих више. Међу њима је и један Рус, неки Михаилов“.

„Михаилов?“

Тада се сетих, да је у овом пределу живио и умро, чувени песник и публициста шесетих година, даровити преводилац Хајнеа, Маиаил Иларионович Михаилов. Тада се сетих и тога, да је у рудницима Кандаје дуговремено живовао, још чувенији човек онога доба, Чернишевски. Ја се пожурих, да дознам од

мога брбљавог сапутника што више о оним временима и оним људима, али на жалост он је само знао имена тих људи, да су живели и ништа више.

„Биће овде сигурно постаријих људи који ће вам знати шта више о њима причати“, тјешаше ме, приметив моју радозналост и нерасположење.

Гледајући подуже у таму тихе вечери, одједном мени се учини као да видим високу мотку горе на једном брежуљку... Срце ми поче јаче да удара и ја и нехотице високо уздигох главу при помисли, да је овај предео, у ком мени, незнаном путнику, предстоји да живим освештан оним људима, који су оној најславнијој епоси историје руске, свој печат ударили. И нехотице моја уста почеше да шапућу оне чувене стихове песника-изгнаника, које је упутио друговима својим:

„У мом прогонству, кроз црни мрак
Ја смело чекам светлости зрак...“

И не приметих кад стигосмо пред кућу управника казненог завода Кострова. Није нас пустио дуго да чекамо, већ је одмах, чим је чуо, изаш'о пред нас у шареној кућној хаљини и папучама. То беше мали човечуљак, средњега доба, један трбушко, са округлим избријаним лицем некако неприродно црвених образа и са доброћудним изразом. Мирисаше на лук или на нешто још сумњивије.

„Аха!“ узвикну расположено: „То си ти Јегерове? А ја те још јуче очекивах“.

Он се рукова са нама па нас поведе у своју пространу собу, која беше готово празна; али је зато, на маломе столу, што стајаше у једноме углу собе, било разних ђаконија и неколико боца стакала са ракијом.

„После дугог путовања, хоћете ли господо једну чашицу домаћег...? Молим седите! Служите се. Ја сам вам нежењен — готово празна соба, као што видите... Ја вам само овде“ — и он се udараше смешећи се неколико пута по трбуху — „не трпим празнину... До мало час управник из Малције био ми је гост, па смо мало више... Зар га нисте срели?“

Ја му се захвалих на ракији и са неком радозналошћу седох на понуђену столицу. Костров настави своје брбљање окренувши се к мени.

„Већ одавно нисмо имали у нашој објетованој земљи осу

ђенике као што сте ви. Знате, што дође к нама, то је обична фукара. То су вам такове фине тице да је с њима могуће изаћи на крај само помоћу бича и ћелије“.

„Шта зар ви још верујете у лековиту моћ бича?“ упитах га радознало.

„Требали би да имате посла са њима!“

„Ја сам већ имао са њима посла...“

„Јес, само што је ваш посао био сасвим други посо... Кад би вам подчинили ових једно триста четир стотине обешењака и кад би вас управа за ред у тавницама и за рад у рудокопима одговорним учинила, тада би сасвим другче о томе мислили, тада би тек разумели како је то пријатно бити у кожи једног управника осуђеничког. Ове врашке жене нарочито ми посла задају... Нек их медвед прождере, тај коров! Молим вас извините... Реците ми, молим вас, шта с њима да чиним кад су неуљудне или кад што скриве? Кад је истина забрањено да се жене бију... хахаха... човечанска љубав, просвета је на дневноме реду код нас... Ја ћу вам отворено рећи: ја ово сажаљевам, ма да ме је страх кад овако што кажем да не изгледам као — како се оно каже? — Рети... Ренегат или тако нешто!.. Слушајте, господо, само ово, једну од ових госпођа бејах принуђен да окујем — због блуда, знате... А она ми рече — знате шта? — „попи... ти се на твоје ланце“, рече ми „ја ћу и у ланцима наћи мога“. Замислите! Шта да чините са једним таковим бестидним створом, са једном тако гнусном женом, кад не би смели да их бијете?“

Јесу ли све такве?“ одговорих му.

„Такве све најзад буду, молим немојте да их браните! Јегеров се окрете одједном надзорнику што беше дошао са мном „ти познајеш Машку Дергунову? Она је понова затворена у ћелију“.

„Зар још није избила ону лудост из главе?“ пропитиваше Јегеров са саучешћем“.

„Није, замислите“, окрете се Костров опет к мени и дође у ватру, „такав безобразлук! она се усуђује да мене грди... мене управника завода!“

„Вас у очи?“ упитах ја га.

„Не, то би ми још само фалило! Ја бих јој лице искрвавио! Дошли су и причали ми, то сви знају, чули су и сви осуђеници“.

„Пословица каже...“

„Не не! — тако што ја нећу да трпим! Да једна робијашица управника... Знате она мисли, кад јој је Бог дао лепо

лице и оштар језик, да сме што хоће? Молим вас, све док је била добра, враћало јој се добрим; а она хтеде из руке у руку кроз сав мајдан... Костров се угризну за језик, јер је осетио да ће нешто одвише рећи. „Наравно“ обрну говор на другу страну, „и ја кажем, човек не треба да буде варварин, као што је на пример био Грибанов у Сарантуји, кога недавно одпустише из службе. Чули сте за њега? Право рећи и није био варварин, ето и осуђеници су га волели. Само кад би мало више повукао од овог домаћег е онда би се ваљало узети на ум. Тада би се претворио у звера, и тада је могао убити свог рођеног оца и своју мајку. Ево шта му се једном догодило: дошо у тамницу напит и сусрете се са једним осуђеником. „Куда ћеш, и тако даље?“ — идем код берберина, да ми извади зуб, боли ме. — „А боли те!“ и стаде га ударати по зубима, једанпут, двапут, трипут. „Што вичеш?! Надзорниче, батине амо!“ Надзорник беше један рђав човек, отрча и донесе батине. Грибанов заповеди осуђенику да сместа легне ту у авлији и поче да га бије својом руком. Замислите: без кривице, без пресуде, на беломе дану у дворишту главног здања, само десет корачаји даљине од стана подуправника?“

„Па зар није платио за то?“

„Хм, да богме да јесте! одвише је било. Нама је заиста жао било Грибанова, сам подуправник имао је сажаљења са њим, али га је ипак морао сместа отпустити. Ја вам кажем: ни онда кад сам највећма пијан, ја се не могу толико заборавити!“

„Или онај ваш Лугезаров? Говоре да су под њиме стењале тамнице, док најпосле сам себи није главу размрскао.“

„Он је био одвише горд, мада је био нико и ништа... Један пешачки капетанчић, то је све, чак није свршио ни семинар... Баш као ни ја... што да лажем... нисам могао да свршим ни рударску школу... Зато и не држим много на себе! Питајте само осуђенике за мене изузевши женскиње, питајте их само, ја сам уверен да нећете ни једну рђаву реч чути о мени!... До душе ја поштујем батине али у ствари их ретко употребљавам само кад ми се одозго заповеди. Ја сам вам прост човек, управо мужик... али опет ћу да вам поновим сасвим отворено: да би било сасвим друкше кад би се и жене смеле бити. Ту се не бих могао уздржати! хахаха, хехехе... Свака би од њих дошла на ред... крива или невина... све једно... жене су

знате, извините моју искреност... жене су... моја слаба страна, искрено вам кажем...“

Ја се пожурих, да злоупотребим ову добродушну искреност, која долазаше од винског расположења, те га прекинух питањем, да ли међу чиновницима има људи са академским образовањем.

„Академско образовање? охо, ви одвише од нас захтевате! Хахаха... питајте боље, ко је овде од нас што има образовање средњих школа? Чекајте, сад ћемо их одма изборојати на прсте: Легезаров — није ни семинар свршио, ја — рударску школу. Управник из округа од Усткаре, то вам је прост подофицир, који једва зна да пише и чита; Управник из Малцова, то је војник још из Николиних времена. Истина то је добар човек, разуме се у друштву и чашици, али једва с муком потписује своје име... Управник у Аљгачи, то је неки пољски дошљак, мислим да је полицајац раније био; надуправник Алекандровске болнице и то је нико и ништа, без икаквог васпитања. Но кога још имамо? Надуправник из Сарантује једва једвице свршио је рударску школу; али он има познанства од утицаја а његова жена има своје мајдане злата... Чак и помоћник заповедника свију завода, почео је као ћатица... Једном речи, ако хоћете праву истину, то је једини заповедник, који је за све нас образован.“

„А кзкво образовање он има?“

„Он је из академије... оно је глава мој баћушко!... такви смо ми сви, ако хоћете да знате, хахаха! Али вам једно морам рећи: ону решивост и смелост, коју је имао покојни Барковски, нема ни један од нас, чак ни ваш Лугезаров; тај је заиста знао, да осуђенике држи у шкрипцу — а знате како? — наравно помоћу батине. На глас да долази, сви дрхтаху од страха... и то није тако давно. Ја сам заједно са њиме служио под једним управником и познато ми је врло добро да је још онда, Инокентије Павлович, који је у опште био један благ човек, устао против телесне казне. Често би он Борковскоме објашњавао! Не треба одмах бити суров... тек онда кад се то не може избећи, и жене бар штедите. Овај други опет није зато хтео ни да зна и продужавао је и даље да бије, јер тада је закон још овако гласио: жене исто као и људи подлежу телесној казни — тако му то нико није смео директно да забрани.

„А што је онда тај шеф, који је као што ви велите био благ човек, држао једног таквог чиновника код себе?“

„Он је принуђен био, драги мој, јер за своје меко поступање, не би добио много хвале од својих претпостављених.“

„Па ево сад нема више Борковског, па опет ето видите посао иде...“

„То вам и кажем да су се времена изменила! Но например ја бих тако радо Машку избио, али знам, да не смем! хахаха. У ћелију је смем стрпати, докле год хоћеш, али са батином не смем је ни дирнути, јер код нас вам је сада дошло време западњачког просвећења. Хохохо!“

Ја устадох да се опростим.

„Но како ћемо са радом?“ упита ме Костров.

„Са каквим радом?“

„Са вашим... У том погледу знате код нас је врло строго; сваки нови заточеник, па ма ко он био, већ другога дана мора у рудокопе на рад. Молим лепо!...“

Ја му објасних, да сам ја на основу лекарског уверења ради мог рђавог здравља од рада ослобођен.

„Тако дакле. Ви имате лекарско уверење при себи?“ рече ми радосно, „то је прекрасно! Као болесник ви ће те овде код нас живети к'о на Исусовим грудима, нико вас неће ни прстом дарнути.“

„Где ћу бити, ако смем питати, могу ли овде становати.“

„Разуме се, где иначе? У баракама са осуђеницима знам да и сами не желите? А ако имате средстава можете узети стан и у селу, код неког сељака. Ти би могао Јегерове, да запиташ код твог брата за овог господина? Он има у својој кући два одељења?“

Јегеров даде знак пристанка и ми се растасмо са оригиналним управником.

Изађосмо на степенице. Ноћ беше мрачна, на небу ни једне звезде. Одједном отворише се врата за нама и, ја чух глас Костротов: „Молим вас да дођете натраг за један тренутак! Сасвим сам заборавио: има једно писмо за вас... таква памет! замислите!...

Ја се брзо вратих натраг у собу. Пошто је подуже чепркао по разбацаним хартијама на његовом столу, управник нађе и моје писмо и отвори га предамном.

„Тако је ред, баћушко, то изискује правило... Допустите да само загледим... Само тако више из радозналости... Хм! хм! писмо од ваше сестре... радује се да сте упућени у сло-

бодну команду, вашу је депешу примила... тако, тако... за цело има се за шта и радовати! Сад се радујте и ви, што ће вам сестра на пролеће доћи.“

Груди ми се стегоше. Најрадосније узбуђен, готово отргох писмо из управникове руке и потрчах напоље. Нисам ни спазио кад стигосмо пред једну сељачку колибу. Био је већ сасвим мрак, кад уђосмо у неки узани простор, у коме се чула нека вавилонска збрка од говора и у коме владаше тежак, загушљив ваздух: у колевци плакаше дете, у једном углу гроктаху мали прасци са својом срећном мајком, у другом углу блејаше теле а испод пећи пијукаху мали пилићи.

Једва да могу да се опоменем мог првог познанства са мојим новим газдом; решисмо да и ја овде међу прасцима и укућанима преноћим а сутра тек да се намести „гостинска“ соба за мене, коју сам погодио за пет рубаља месечно. Онако уморан и узбуђен, мало ме шта интересоваше те употребим прву прилику да прочитам при светлости жишка оно мило писмо, које држах у дршћућим рукама.

Готово све до саме зоре, ја не могадох од узбуђења да заспим, већ се без престанка превртах по тврдој постељи.

Мила и драга сестро! Одкуда та твоја нежна љубав, према брату, ког познајеш једва из магловитог детињског сећања и из његове тужне судбине? Каква је то неизмерна доброта у теби, и какво силно саучешће у туђој тузи и јаду. Какво одрицање твоје личне среће и твога млађаног једва процвалог живота, са којим дисаху твоја безазлена и сетна писма, ти кристално чисти и необични редовни весници, који ми улеваху снагу и наду и који ме тјешаху у тешким данима мог прогнаничког живота!

Ја се сећам Тане, као мале незнатне десетогодишње девојчице, са плавим сањалачким очима и узаним детињским озбиљним лицем. Душевна страна моје сестрице у то доба мало ме је занимала (ја бејах много старији од ње); ми живесмо под једним кровом, као непознати знанци, свако својим засебним животом. Пошто сам оставио на дуже време родитељски дом, ја је сасвим изгубих из вида.

Ми се нигда не дописивасмо.

Прво сестрино писмо ја сам добио био на путу за Сидор, и ја вам ни сада не бих могао описати онај утисак, што га учини оно страсно, безсмислено, мило гугутање тадашње четрнаjесто-

годишње девојчице. Она се у своме писму заклињаше, да ће сав живот свој посветити, њеном несрећном и осрамоћеном брату; и од тада редовно сваке седмице, кроз читав низ година, к мени стизаше по један весник наде и зрака, у облику маленог писма, које беше написано нервозном пола детињом руком, али које ми свакога дана постајаше све потребније и милије.

Ја нисам поклањао неки особити значај Таниним надама на виђене, о којима она у својим писмима без престанка сањаше; о чему не снива једна млада девојка! У толико пре, што је мој одлазак у слободну команду на коју се односише ови златни снови, лежао још у далекој будућности.

Па ипак и неопажено куцну час мог ослобођења! И још пре но што сам ја имао времена, да мојој сестри разложим неумесност њене жеље да дође у казнени завод, она ми ето већ саопштава њену одлучну намеру, за овај мучни и дањни пут. У друго време и у другим приликама мене би као и многог другог, ово писмо јако тиштало, но у овоме тренутку, морам признати, на моју срамоту, ја осећах безграничну радост. Један сјајни зрак наде стиже из даљине у предео таме и засени очи већ умореном путнику. Каква то беше неописана радост, какву још никда до сада не осетих! Још само неколико месеци тужне самоће па ће се онај златни сан испунити. . . После толико дугих година немирних снова, после толико година патње, јада и туге и свију осталих потреса, ето долази време да своме најмилијем пријатељу паднем на груди, да пред њом излијем оне силне уздржане сузе и да јој изговорим све оне речи које никда не изговорих, које у моме поносу према странима, осташе скривене . . .

Ипак ова прва зима у Кандаји беше рђава за мене. Сад ми долази смешно кад се свега сетим. Имао сам јако хладан стан, почем као и све колибе у Трансбајкалу не имађаше дуплих прозора а са залеђених стакала продираше у собу ужасна хладноћа. Зидови танки а пећ рђава која се вечно димила. Зашто не узедох тада неки бољи стан? Можда ће изгледати смешно али је права истина мени је било врло непријатно, да се газди потужим да се ноћу смрзавам и, да не би шкодило, кад би мало боље собу грејали. Дугогодишњи усамљени живот, учинио ме је некаквим особењаком, те нарочито у прво време, налазаше снажан израз у последицама. Газдаричино оштро око, приме-

ћаваше недостатке мог јадног стана, те би ме често, кад би дошла у собу са бременом дрва, стала да теши:

„Ти се овде мрзнеш! Увек си сам са твојим књигама — књиге те неће угрејати . . . Е, кад би имали фамилију, кад чељад иде по кући — онда је сасвим другчије. Ето код нас, деца, прасци . . .“

Политика прекомерне осетљивости, набрзо уроди плодом — мој се реуматизам опет појави да сам морао дуго времена лежати у постељи. То беху страшни дани. За време целог дана нико ни да завири у моју собу, а још мање да ми укаже какву помоћ. Ја се само чудим, да сам ипак остао жив и стао на ноге. Тек крајем марта поче мраз мало да попушта, а са доласком пролећа поче и моје здравље да се повраћа.

Са увећавањем физичке снаге увећаваше се и моја нада на скори долазак мог милог пријатеља.

Почех да се брижљиво старам како ћу мој стан да уредим и да га начиним што је могуће пријатнијим и угоднијим. Наредих да се дуварови лепо окрече, да се претресу пећи и постарах се за нужно посуђе и за нешто намештаја. Често сам свраћао у радничке бараке, саветујући се са столарима, браварима и осталим.

Једног лепог пролетњег дана, пријатно расположен, ја случајно пројох покрај осуђеничке ковачнице и незнам зашто, осетих неодољиву жељу да уђем. Предамном обична позната ми слика: мехови брујаху, чекићи бесно удараху а варнице прштаху свуд у наоколо. Мајстор и калфе учтиво ме отпоздравише. (Већ су ме из виђење познавали сви осуђеници у Кандаји). Одмах ми паде у очи један леп стасити ковач, са црном косом и са тужним изразом кадифасто црних очију. Сви покрети овог човека, беху необично одмерени, готово елегантни, док његова лепо сведена уста изгледаху некако стиснута и исказиваху неку оштрину. Ја сам већ помислио, да ће то бити неки Грасијер или Лесгин, но зачудих се кад чух да се зове Андрија Бусов, један прост сељак из Тулске губерније. Другови су га међутим звали Циганин.

„То је тај што непрестано Дуњашку облеће“, рећи ће као мало у подсмеху један младић, што креташе мехове, показујући на њега, сигурно зато што је приметио да га ја непрестано посматрам. Овај се само мало иронично осмехну и не одговори му ни речи.

„Ви сте сигурно у Тули оставили вашу младу?“ ја га запитах да бих га увукао у разговор; али брбљави калфа похита да у место њега одговори:

„Зашто у Тули! Овде у мајдану. То је нека Авдокија Фенеленовна, прави бисер међу женскињама! Корача као пауница, креће се као лабуд, кад погледа к'о да те сунце греје. Ви ћете је већ видети ако је још досад нисте видели. И сам Костров на њу се облизује, али му је сва мука у залуд, баћушко, само губи време! Морам да признам и ја свој грех; и ја покушавах да јој се приближим: „Моје поштовање, Авдокијо Фенеленовна, рекох јој. Нисам ли леп младић? Ако би хтели да се гледамо?... Ни да се осоли! Младиће као што си ти, ја и не видим, имам ја мога Андрушенку, душу моју, ни за цео свет не бих га дала“.

„Језик за зубе Вањка!“ издера се Бусов сав црвен у лицу од стида. „Крекећеш, крекећеш, — само пази се да зато не извучеш! — Треба сам дз промислиш, каквог интереса може имати милостиви господин да слуша наше будалаштине?“

И не гледајући више ни на мене ни на Вањку, он бесно стаде да удара својим чекићем о комад хладна гвожђа. Ја се нађох у забуни и хтедох већ да одем, док ти се он окрете к мени и рече ми, смешећи се добродушоо:

„То није најзад никаква тајна. Немојте, господине, ништа рђаво да мислите о тој девојци. Она је заиста моја вереница. Али старешине не допуштају нам да се венчамо: зато ми се ругају ове будале овде.“

Вањка се беше ухватио за трбух од смеха.

„А што вам старешине не допуштају да се венчате?“ упитах Бусова.

— „Знате, ја сам већ био жењен ... још пре заточења ... Сад траже од мене посмртницу од моје прве жене“.

„Хохохо, хахаха! смејаше се Вањка без престанка.

„Посмртницу његове жене... Е, то је да човек пукне! А што све редом не испричаш? Та он је сам своју прву жену... хахаха — спремио на онај свет! Зато је и дош'о на заточење!“

Бусов поцрвени као ватра.

„То је све истина“, рече тихо, „ја сам је убио због невере, ради блуда.“

„Па шта ће им онда посмртница?“ Запитах чудећи се, „кад сте ради тога...“

Тада од смеха Вањка паде на патос и толико се смејао да га је већ грч спопао:

„Баш зато“, рече ми жалостивим гласом, што хоће да ме кињe. Већ више од године и по како се та ствар одуговлачила. На моју несрећу ја сам неписмен; мора да је нека грешка у мојим актима; у њима као да стоји да сам ожењен.“

„Ожењен са мртвом женом, хохохо“ смејаше се још једнако Вањка, „то је да цркнеш! Није ни то умео да учини да вештицу као што треба уцмека, већ му ни с оног света не да мира. Будала! Будала! Баш си прави Циганин. Требао си је једним пањићем тако да смлатиш да се од ње начини тесто!“

Излазећи из ковачнице још сам се дивио, стаситој слици ковачевој, кад са ватраљем у руци и замишљен разграташе ватру у зажареној пећи; и сада као и раније он се и не осврташе на глупе шале и задиркивања другара шаљивчина.

Ускоро после тога, једним случајем ја познадох и јунакињу овог осуђеничког романа. Тражио сам праљу и сељаци ме одведоше у такозване лагуме, у којима живе они осуђеници, који воде свој засебан кућевни живот. На подножју брега, на једну врсту од села, управа је изабрала једно место, на коме је подигла неколико станова најпримитивније врсте. У земљи ископаше дубоке четвртасте рупе; около њих са све четири стране наслагаше дрва и мотке а тако исто и озго преко рупа и претрпаше их сеном, иверјем, струготином и земљом. Доле у рупи озидаше пећ, која је заузимала половину ако не и три четвртине целог простора; с овим је била палата готова и удешена. Према величини, могла је коштати од прилике петнајест до двадесет рубаља; имућнији осуђеници могли су из њих да начине доста простране собе плеваре, чији прозори нису лежали у земљи; али они сиромашнији, а тих је већина, живели су напросто у овим подземним рупама, које су више приличиле за кртице но ма људе. У горњој Сарантуји из овакових лагума била је састављена цела варошица са правилно подељеним улицама и са неколико стотина осуђеничких колебица; у Кандаји пак у моје време није их више било од десетине.

Први осуђеник кога ту сретох рече ми, кад га за праљу упитах:

„Најбоље идите, господине, код Подуслихе — она станује ту на крају у једној собици…“

„Ко је та Подусдиха?“

„То је једна стара жена, која живи са својом ћерком — здрава и лепа девојка — име јој је Дуњашка. Оне ће радо примити ваше рубље, јер живе — морам вам одмах рећи — у нужди, у великој нужди."

„Јесу ли обе и мајка и ћерка на робији?"

„Како ћу да вам кажем, господине? Знате стара је убила свога мужа — он је то јест био очух Дуњашкин и један неваљалац, пијанац, варварин — то је и заслужио! Дуго година он ју је мучио и злостављао, док јој се најпосле није додијало те не могаде више да издржи. Узе ти она богме секиру те му у спавању одруби главу. Глупа жена, сувише је просто ово извела. Није умела да сакрије свој злочин, већ је шта више и своју ћер увукла. Њу осудише на двадесет година робије; а Дуњашка је, право вам не могу рећи, или своје време већ одлежала или излази тамо око јесени."

Ја сам се одмах сетио, да то није никоја друга, већ ковачева вереница, с тога са великом радозналошћу уђох у лагум, који ми је он показао. Но на моју жалост код куће нађох само стару Подуздиху. Она лежаше крај пећи и гласно јечаше. Поче као обично да се тужи на горки осуђенички живот.

„Од чега ви живите?" упитах је између осталог.

„Од чега? Само од осуђеничке хране. Десет фунти меса на месец на главу, пет фунти каше, један пуд брашна од ражи и нешто соли — то је све. Дабогме да се од тога не може угојити. Кажу у слободној команди може се што и зарадити. Са чиме ће, ако вас смем запитати, једна старица да заради? Ко ће мени дати рада? Ја бих требала да идем у прошњу али кад и код кога? Сви су по вазда у мајдану. Ето видите моје су ноге са свим слабе и болесне, ја не могу да идем ни до врата. Надзорник је сам улазио код мене и рекао ми је: „Иди код лекара, матора псино; ако те он од рада ослободи, можеш о срећи говорити; а ако те не ослободи тад ћемо те стрпати у апс због нерада. Ах те отровнице, те пијавице! Нек им Бог да да они тако лењствују као што лењствујем ја и моја ћерка. Тада би вам трбух отекао али не од ждерања већ од глади. Говоре ми: „Имаш младу згодну ћерку, могла би са њоме зарадити. То значи њеном лепотом, напросто, тако са управником... Али ми, ја и моја кћи, тако што нећемо. Пре ћемо цркнути од глади но што ћемо окаљати девојачку част. То не може бити, она има и свог вереника, једног ваљаног младића."

„Чуо сам за њега, ковач Бусов.“

„Јес'. Ви сте га већ видели? Нема никог ко може шта рђаво за њега рећи. Леп, диван младић, а скроман к'о нека девојка. Али и према њему моја се Дуњашка понаша врло строго, све дотле, док се не венчају.“

„А где је ваша Авдотја?“

„На раду, баћушко, где би била иначе? Меси блато и цигље калупи за нову тамницу“.

„Шта? Та то је најтежи мушки пос'о!“

Подусдиха стаде да плаче и да уздише.

„То је баш наша несрећа што је тај посао тежак. Из пакости само из пакости одредише Дуњашу на тај рад.“

„Чијом пакошћу, коју је одредио?“

„Сам Костров.“ Старица поче тише да говори, готово шапутајући. „Верујте ми сваки ђаво, почевши од оног последњег што чисти нужнике, узнемирује ову јадну девојку са својим безобразним умиљавањем — ту су вам у опште сви надзорници сви козаци и најпосле и сам управник. Тај вам је познат као нокташ. Она ми управо није рекла шта су имали између себе. Али знам само то, ох Боже, да је био као помаман. Прећаше јој да ће је са земљом саставити и да ће у затвору иструнути. Све су ово осуђеници чули својим ушима. Од тога доба он недрестано тражи прилику да је стрпа у апс. Али ни она није луда, она све чини како закон прописује. Она је мирна и послушна а од посла не бега! Костров је видео, да јој не може ништа, па јој је зато наредио да ради на циглама. Ако се поправиш и дођеш к мени, даћу ти тада неки лакши посо а ја могу да те и од сваког посла ослободим, само ако хоћу. Али ако останеш и даље тако упорна и тврдоглава, знај да ћу те радом мучити док не умреш.“

„Ради ли она већ давно тај посо?

„Чини ми се да ће бити већ три недеље. Пре нам је, Боже мој, ишло тако добро. Дуњка је лепо зарађивала иглом и другим. А сад живимо најгоре између свију што се налазе овде у рудокопима. Чим дође кући са рада, а она падне на постељу и заспи. Пређе је увек, кад је дошла са рада, узела нешто да шије или је у кући радила, а сада нема ни помена од тога. Просто је изнурена од рада; ко мари зато што је пре била румена ко јабука и што се није бојала од никаквог посла! Колико смо суза нас две пролиле! Бог их је ваљада бројао, па

му се већ и досадило. Неки дан ће ми рећи, мила мајчице, више у свету нема ни Бога ни правде. Ништа нам друго не остаје но да умремо. Кад јој дотужи, срећа моја, онда непрестано говори о смрти. Понеки пут помишљам да може себи и живот одузети, па вам умирем од стра'. Тај исти Костров, — чини ми се да — не да да се они венчају."

„Са ковачем?"

„Бојим се да ће Андреју да пошље у други рудник и то може."

„А што оклевате, што се не жалите?

Подусиха на то одговори само једним безнадежним покретом руке.

„Шта би се хаснила, господине? Рука руку пере. Врана врани очи не вади! Никако! Ето сви говоре, да ће скоро први генерал, који стоји над свима заводима и овамо доћи — тај је генерал из Русије... Ето сад сву наду ми на њега полажемо. Кад он дође, њему ћемо да се жалимо.

Старица ми је обећала, да ће ми њену ћер другога дана послати за време одмора. У подне Авдокија заиста дође. Према свему томе што сам слушао о њеној лепоти, ја сам очекивао да видим нешто необично; изненадих се кад видех пред собом једну обичну сељачку двадесетогодишњу девојку, са руменим набујалим уснама и широким нешто спљоштеним носом. Само ме изненадише њена снага и здравље; — она дисаше из сваке жилице свог младог, витког и снажнога тела. Дуњаша беше с главом већа од мене, њезина велика и јака рука, права мушка рука, могла ју је добро послужити у нужди... О некој правој лепоти, ту није могло ни помена бити. Но пре је но што сам имао и времена да у памети учиним закључак о њој, одједном ја сам се чисто устресао: два велика смеђа ока гледаху ме необично мирно и тужно — замишљено; овај њен дубоки тужни поглед беше једним трепутком изменио цело њено лице и сакрио све махне његове, чак и њеноме ружноме носу и њеним широким и дебелим уснама он позајми неку ванредну чар. Требало је нешто да речем девојци. Ја дохватих завежљај са рубљем па јој пружих а при том јој рекох што ми је прво на ум пало:

„Мора да вам рад тешко пада?"

„Зашто изволевате да ме то питате?" одговори ми стидљиво и чисто зачуђена.

„Ваша ми је мајка јуче причала, да вас Костров много

књи. Ја вам саветујем да се жалите. И то је незаконито по мом мишљењу, што вам не дозвољавају да се венчате", ово све изговорих једно за другим, збуњено и поруменив.

Девојка на то ништа не одговори, већ само покри лице с кецељом.

„Зашто не говорите са надуправником? Он дође по кадкад овамо?"

Она још непрестано ћуташе... Ја стојах збуњен пред њоме и очекивах да што почне, одједаред она отпоче да јеца... Застиђен окретох се од ње а Дуњашка у том тренутку истрча из собе.

*

Што се више журила моја драга хаџика, да достигне циљ њеног дугог и мучног пута то све више искршаваху нове сметње, које је задржаваху: час пролетње поплаве, које покварише друмове, час непоуздани и превртљиви њени сапутници, час неке особите случајности. Нећу ни да говорим о мојој бризи и моме узбуђењу. Моја ми фантазија неуморно сликаше разне и безбројне опасности, које су Тањи претиле на путу — стрмени, дивљи коњи, разбојници, опасна пловидба по широким и бурним рекама, олујине на Бајкалу... Чим би ноћу што шушнуло, ја бих се тргао из сна и скочио са постеље као у грозничавоме бунилу, мислећи, да чујем кораке осуђеника Василија, који ми је обично доносио писма и депеше од управника.

Једном приликом, кад је надуправник казнених завода био у Кандаји, ја га замолих за дозволу, да смем изаћи до прве станице сестри у сусрет, кад добијем телеграм о њеном доласку. То беше до душе једна врло непријатна молба, чије одобрење беше више но сумњиво, но ја се ипак реших да окушам срећу. Тада имадох први пут прилику да са шефом лично говорим. Он ме је примио па само у Костровљевој канцеларији, није ме до душе понудио да седнем, али је за све време и он стајао. На умноме, могло би се рећи, лукавоме лицу овог мршавог и неугледног али искусног чичице, стајаше беспрестанка један и исти хладан израз, који не дозвољаваше да се дубље продре у његову унутрашњост; тако нико није био у стању да погоди како он мисли о овој или оној ствари или да ли искрено говори или прикрива своје мисли. Глас му је беспрестанка био мек, подједнак и готово мио и онда кад је чинио помиловања, као и онда кад је изрицао смртне пресуде. Преко мојег очеки-

вања, моју је молбу примио без и најмањег чуђења, шта више благонаклоно, само је покушавао да ме одврати од тог корака.

„Ја сам потпуно уверен, да ви не мислите да побегнете“ — рече ми с осмехом на хладноме лицу — „и ја сам готов да вас пустим и без пратње, али у вашем је сопственом интересу, да од тога одустанете. Она путује, ви велите у пратњи некога, а ако је тај неко — што је сасвим вероватно — чиновник мајдана, то ће разуме се он и остати у државним колима. Ви ћете чекати на станици, а ваши ће путници одсести у државноме здању. Тако ћете се ви насигурно мимоћи са вашом сестром“.

„То се лако даје избећи“, покушах да га побијем у мишљењу; „ја ћу се за сваки случај пријавити код месне управе“.

Он негодујући климну главом.

„Добро дакле, само више од двадесет и четири сахата ја немам права да вас пустим без страже“.

Ја му се поклоних.

„Ја се надам, да ће ми толико времена бити сасвим довољно“.

Једнога дана пред вече добисмо прву непогоду у Кандаји. Киша је лила као кроз левак, гром за громом удараше и севаше беспрекидно да се светлило као на дану. Ја сеђах крај прозора у мрачној соби и посматрах околна брда, која стајаху укочено и непомично као на мртвој стражи. Обузе ме нека неописана туга. Још нигда нисам јаче осетио самоћу прогонства.

Нестрпељиво и јако неко закуца на врата од мог ходника и прекиде ме у моме посматрању, одмах затим чух и познати глас.

„Спавате ли, Иване Николајевићу? Отворите брзо, удавићу се у води! Ево депеша...“

То беже мој гласоноша Василије, који носаше давно жељени брзојав. У њему стајаху само ове речи: „Ево долазим“. Ја бејах само једна мисао, само један осећај: „Ето дође време!“ У радосном узбуђењу, отрчах к моме газди, који ми је обећао да ће ме у свако доба, било дању или ноћу, на пут пратити кад буде потребно. Али то није тако лако једног Сибирца дићи иза сна. Газда Иван Григоријевић беше се као обично прошле ноћи опио и сад спаваше к'о заклан, стадосмо да га будимо ја и цела његова фамилија и стаде нас великог труда и муке док га разбудисмо и док га нагнасмо да говори. Али и тај успех мало нам наде даваше.

„Како би то могуће било? Већ је... Погледајте... Та помрчина на пољу... Како грми...“

Али ја остадох неумољив и опоменух га на тврдо дану реч. Иван Григоријевић на то се само почеша па опет поче да хрче, али само за кратко време, тада нагло скочи са постеље и одјури у двориште, да учини своје метереолошко посматрање. Киша беше скоро престала, још само овде онде жубораху потоци од кише кроз ноћну тишину а из даљине још потмуло тутњаху громови. И муње су слабије и ређе севале али зато беше такова помрчина да се ни на два корака унапред није могло видети.

„Помрчина — то је оно“ — окрете се Иван Григоријевић к мени, ударивши се безнадежно по бутини — „друм је сав покварен. Можемо лако пасти у неку рупчагу и изломити ребра себи и коњима. То је! Бар да причекамо да се месец роди?“

„Хоће ли скоро изаћи?“

„Кроз један сахат, највише кроз два, сигурно,. Само да није ове проклете помрчине и да нема рупчага с водом, ја бих врло радо“.

Не оста ми ништа друго већ да сачекамо месец. Иван Григоријевић нахрани коње, удеси кола па опет леже. Ја на против не могадох ни ока да склопим. Нека пријатна и мила дрхтавица прелазаше ми чешће преко тела... Без престанка излажах напоље; никоји љубавник у свету, није са таковим страсним нестрпљењем очекивао, да се на хоризонту укаже светило ноћи као ја. Али у залуд, свуд наоколо беше тамно, једва кад-и-кад по која муња без грмљавине. Сваког часка гледах у сахат. Једва около два часа после поноћи поче да се румени крајичак неба.

Одох да разбудим кочијаша. „Иване Григоријевићу! Месец је изишао!...“

После пола сахата ми путовасмо у брзоме касу између безбројних низова немих брегова, који беху преливени чаробном светлошћу месечевом. Како заносно лепа беше ова ноћ после прве непогоде! Нека необична свежа струја струјаше кроз дамаре и ја са неком грозничавом похотљивошћу гледах у плавичасту даљину, коју овде онде прекидаху црне сенке високих брегова.

Другога дана око подне већ стигосмо до станице, која беше удаљена некаквих педесет врсти од Кандаје. Међу путницима ни јуче ни данас није се налазила никаква госпођица са гогосподином. Ова ме је вест сасвим умирила, али сада ме спопаде страх да моје одсуство може раније истећи, пре но што Тања стигне. Сваког сахата мој страх биваше све већи, већ дође

и ноћ, и мој кочијаш, пошто је испио двадесет чаша чаја, већ спаваше у блаженом сну, а ја да пресвиснем од нестрпљења. Стадох ходати горе-доле у болесничком нестрпљењу; тада изађох на степенице и ослушкивах тишину ноћну, опет уђох у кућу, седох и мало затим опет устадох. Чињаше ми се, ни сам не знам зашто, да ће то бити од не знам каквих последица, ако се моја сестра задоцни и ја је не дочекам овде, и да ће нам то радост састанка помутити. Једва једном и заспах: нервозна сусталост учини своје. Али сан мој беше болеснички немиран. Глупе, неодређене и нејасне визије одмењиваху једна другу, и одједном мени се тако учини, као да ми од главе до пете прође електрична струја. Звонки метални глас са свежим ноћним ваздухом кроз прозор уђе у собу.

Скочих — то су звонца. Ево је!

Потрчах напоље гологлав, и у мал' што не погазих Ивана Григоријевића, који се беше са своје постеље откотрљао чак до врата. На небу јураху облаци гоњени ветром а кроз њих, као око неке жуте авети, провириваше некако страшно месец, свршујући ћутећки свој пут. Гледам и ослушкујем — звонца се чуше још једном престаше за неко време, па се после чуше без престанка. Више није могло да буде никакве сумње: то беху поштанска кола са оближње станице, Ја им потрчах у сусрет у неописаној радости. Ускоро се указаше и тројке са поштанским колима и брзо стигоше до мене. Ја напрегох сав мој вид да што боље видим и једва могадох међу јастуцима распознати сенку човечију, што ми личаше на мушкарца. Али ми је неки тајни глас шаптао да ту мора да буде и моја Тања. Ја сам трчао за колима ка станици. Кад сам сустао од умора и узбуђења, стигао био до степеница, кола су већ неко време ту стајала а крај кола стајаше неки непознати господин са дугим брцима и путничком торбом о рамену.

„Време је да се пробудите, стигли смо!“ рече он обраћајући се некоме који је још био у колима.

„Је ли могуће?“ зачу се из кола неки дремљив глас свакако неке сасвим младе женске.

Ја држах руку на грудима, у којима помамно срце удараше, од силног узбуђења не могадох ни да проговорим, већ само ћутах и стајах раме уз раме крај оног господина, који ме зачуђено погледаше. Он се још једном наже у кола.

„Тањо Николајевна, кад ћете се већ једном разбудити?“

У том тренутку ја без икакве извине одгурнух од кола оног непознатог господине са дугим брцима, скочих у кола, загрлих и притиснух на груди полудремљиву и запрепашћену девојку.

„Тања, мила Тања!“

*

Весели смех и чиста радост испуњаваху без престанка мој мали стан у Кандаји. Један светао сунчани зрак стиже и у овај мрачни живот и осветли и загреја једну залеђену душу. Све што год је срела, Тањи беше дивно: и мој сто, и моји укућани и природа у Кандаји. Још на путу за Кандају она би се обраћала на Ивана Григоријевића и молила га да мало стане, ма да беше кишовито време: „Станите мало! Гле'те оно дивно цвеће! Хоћу да сиђем с кола да га узберем.“ Обоје се сиђосмо и као деца утркивасмо се ко ће пре да га убере. Целим путем Тања није престала да се диви пределу. И ја гледах к'о зачуђен у околину, као да сам се иза сна пробудио. У мојој трајној меланхолији често су ми ова суморна брда, која стешњаваху поглед и душу, била одвратна и мрска; мени се чињаше, да је овај изгнанички предео био од самога Бога проклет и да га мора вазда покривати вечити снег и да мора на свагда из њега дисати студен и хладноћа! У очекивању Тањиног доласка, у брзи и у послу око припремања, ја и не приметих, да се природа необично изменула и да је постала чаробна, и тек сада, чисто не верујући мојим очима, ја приметих, да се они мрачни врхови зелене и шарене мирисним цвећем. И тек сада ја приметих ову необичну озбиљно-величанствену лепоту овог безграничног пустога мора зелених брегова...

„А ја мишљах, ја замишљах да ћу овде наћи нешто сасвим друго! весело узвикну она.

„А шта си то замишљала? Ваљада да овуда јуре људи са псећим главама и да у место неба стоји мрачна провала“.

„Немој ми се смејати, голубе мој, али заиста, ја сам овде пријатно разочарана. Ја сам мислила, на пример, да ти још непрестано носиш ланце на рукама и ногама и да ту, у слободној команди, на сваком кораку прави војник са пушком, и да је слободна команда — једна велика суморна касарна, где дан и ноћ осуђеници и војници, уз пратњу добоша, маширају... Морам ти признати, да сам мислила, да осим осуђеника и војника, овде и нема више никога!“

О свему овоме Тања говораше врло узбуђено у њеноме младом неискуству. Физички она више не одговараше мојим сећањима и сновима. То сад беше лепа, стасита девојка са густом плавом косом и великим плавим очима, које вазда гледаху озбиљно и мислено, у њој више не беше ни трага од оног наивног, сањалачкога детета.

„Ту није реч о оковима, моја Тањо“, одговорих јој с осмехом, „не бих хтео да ти покварим твоје пријатно разочарање, и желео бих ти од срца, да се још једном не разочараш, али ти морам једно рећи. Људима овде можда није много горе него где на другоме месту, али их све овде као тешки камен притискују нечовечни обичаји и навике. Колико се пута овде виђа, да један, од природе сасвим добар човек, најгора и најварварскија дела врши, само с тога, што се то овде може и сме, и што сви тако чине!“

Ја приметих да моје трезвене примедбе не учинише никакав утисак на моју сестру. Да се помути њено ружично расположење, зато нису биле довољне само речи, већ дела; али ова се тако брзо не показаше; ми живесмо далеко од правног осуђеничког живота: истина много што — шта и ја сам гледао да од ње затајим и тек много доцније продреше и до наше задовољне самоће неки непријатни звуци — као одјек суморне јаве.

Што се тиче осуђеника, једва да је нужно и да напоменем, да су они у прво време на њу учинили најбољи утисак: све њено познанство са њима (као и моје у Кандаји) састојало се у поздраву при сретању. А Тања вазда ми о њима с одушевљењем говораше:

„Зар то нису људи исти као ја и ви и сви други? То су мирни и благи људи кад им се ништа зло не чини. Мој Боже, шта се све не мисли у Русији о њима. И ја бих сама безобзирце побегла, да сам неког од заточеника сусрела у некој московској улици.“

Дуњаша Подусдиха, чији сам роман у кратко мојој сестри испричао био, кад ју је видела притисла ју је на своје груди и сву ижљубила; разуме се, да је тиме ову необичну девојку довела у највећу забуну.

„Драга моја Дуњашо“, говораше јој Тања, мећући је поред себе да седне. „Буди само одважна, немој да клонеш, голубице моја. Пре а после биће. Боље икада него никада. Ја сам уверена, да је то само један неспоразум, који ће се лако откло-

нити. И знаш шта сам смислила? Док одем у Сарантују сама ћу отићи шефу, да му говорим о твојој ствари. А кад се он већ једном за ту ствар заузме — а зато ћу се ја већ постарати — тада ће нестати сва ваша брига и нерасположење... Видићеш само! Ја ћу те још ове јесени пратити на венчање... Пусти ме само да се мало одморим, да мало дођем к себи — па ћу ја све то довести у ред!“

Моја се гошћа морала и са Костровим упознати; почем је становала у његому подругноме рејону, то је требало да му се лично престави.

„Знаш како?“ рече ми кад се од њега кући вратила „ја га не држим за рђавог човека, који свесно чини зла. Бар у моме присуству он је говорио са једним осуђеником, који се према њему понашао сасвим слободно, као према себи равном.“

Ја сам знао, да ће оне жалосне земунице, у којима становаху осуђеници, на Тању учинити болан утисак те је поведох тамо са извесном зебњом у срцу; једног дивног дана у недељу, одосмо да посетимо стару Подусдиху, — али и ова посета, на моје изненађење, прође најбоље. Истина свуд у наоколо све се зеленило и шаренило у цвећу, цела природа беше чаробна, јунско сунце беше све позлатило својим топлим и милим зрацима, да је и оно што је јадно и суморно било, овога дана изгледало лепше и пријатније.

„Разуме се да је рђаво овде овој сиротињи“ прибираше моја сестра утиске што их је добила у земуницама „али колико их има у Русији, који се зову слободни и који нису осуђени, који не живе боље од ових овде! Ако је и оно што си ми ти причао о животу у затворима истинито, ако ли то ниси мало ублажио да би ме утешио, онда морам признати овај живот не изгледа ми више онако страховит као пре.“

„То је лепо Тања“ рекох јој у шали, ти си дошла овамо да тјешиш невољнике и да их соколиш, па си ту нашла саме угојене ћифте, којима треба да говориш о беди невољника.“

Она се смејаше добродушно, мету шешир на главу, запуши ми руком уста и одвуче ме у шетњу кроз брда.

Узалуд смо тражили да се где склонимо од сунчане припеке. Поретко трново џбуње, које покриваше десни откос од Кандаје, мало је давало хлада и макар да смо и даље радо ишли тим путем чинили смо једино с тога, што смо ту нашли у изобиљу ђурђевка. Без краја и без милосрђа ми смо брали ово

дивно мирисно цвеће и донесосмо кући једну пуну котарицу. Кад — и — кад ја поранил пре зоре, још док је моја сестра спавала и донесох кући велики букет још росног ђурђевка и пробудих је бацајући на њу цвеће. И само што смо наш чај попили, опет похитасмо у поље да беремо цвеће.

Тања није волела само ону страну брега, где се налажаху мајдани са својим зградама. Сама помисао, да се ту под земљом налазе рударска окна, у којима људи у вечноме мраку и влази буше љути камен, уливаше јој бол и страх. Само кад би угледала ове несрећне зграде, она би заборавила све оно што је говорила о угоднијем животу осуђеничком у сравнењу са фабричким радницима, те би ме вазда вукла даље од овог места. А једном приликом, кад је чула неки сумњиви звекет, који је личио на звекетање окова, она сва побледи и поче да виче и да трчи доле низ брдо, спотичући се о камење и о жиле дрвећа. Узалуд сам за њоме трчао и викао да се преварила, да у мајдане не долазе оковани осуђеници, — она ми не слушаше већ безобзирце бегаше и даље.

„Но ти си баш неко плашљиво и нервозно створење!“, ја јој рекох да је мало застидим, пошто сам је већ стигао био, те корачасмо лагано даље.

Она ћуташе.

Никако нам се није згода указала, да се испнемо на један кршовити врх што се уздизаше на лево од Кандаје и са кога се могло, као што нам казиваху, видети планински кланци, који лежаху иза реке Аргуња, који већ припадаху хинеској држави.

Једанпут смо се кренули сувише касно, те је била опасност да ће нас ноћ застати. Други пут нам је сметао ветар и вазда тако нешто. Али тим смо све више бивали нестрпељиви. Шалећи се, ми смо фантазирали, како се можда са врхунца тог тајанственог виса шири неки рајски поглед у неки до сад невиђени предео, који је сасвим другојачији од овог суморног кандајског котла, са његовим јадним селима, мршавим ливадама и једноставним брдима. Што се више пењасмо постајасмо све узбуђенији; ми газисмо по увеломе крокусу и по другоме цвећу и јурисмо даље... Шта ли ћемо сад угледати?

Ја се први успех на врх и занемих очаран од изненађења: доле под нашим ногама шираше се дивна долина... Кроз вечерњу плавичасту маглицу, румењаху се даљни висови

а иза последњег планинскога ланца као сребрни прамен косе вијугаше се река Аргуњ... Из ове слике струјаше за неколико тренутака дах откупљене слободе.

„Гле само, та погледај, тамо доле као да је неки крст?“ повика од једном Тања, прекинувши свечано ћутање и руком показа на један брежуљак, десно под нашим ногама. „Гле, није само један, има их још више.“

И заиста два-три крста могоше се лепо распознати, ја се одмах сетих какви су то крстови. Тада Тањи испричах, све што сам чуо о тим усамљеним гробовима и признадох јој у покајању да досад још не доспех да их посетим.

„Кад је тако онда ћемо се сместа тамо упутити“, предложи маја живахна другарица. Али је већ било одвише касно за таково предузеће, а нисмо ни знали прави пут на овај брежуљак. Сунце само што зашло није, било је време да се вратимо кући. Обоје бесмо дрски те се решисмо да се вратимо у село онамо преко стрменитих стена, почем то беше најкраћи пут. Ми смо држали, да ће бити лакше сићи но успети се, тим путем. Но још не учинисмо ни пети део целога пута кад увидесмо нашу погрешку: одсек беше одвише стрменит и опасан за туристе као што ми бесмо; на срећу нашу ми не ударисмо најгором страном. Чешће морадосмо да скачемо с камена на камен; џбуње од дивље руже често нам је око варало, те како нисам умео да тачно оценим висину и чврстину подлоге, ја сам почешће стрмоглавце летео доле, а за мном се котрљаше гомила камења; моја сестра дрхташе од страха. С муком сам успевао да се дохватим неког џбуна или неке стене, те да промотрим на коју страну можемо поћи. Беше страшно ићи још даље овом низбрдицом али још страшније беше вратити се, с тога како нам било, ми продужисмо пут, ја сав у зноју окупан и поцепан од трња а моја сестра бледа и нѐма од стаха... Тек после петнаjестину минута, кад већ бесмо на подножју суморне стеновите косе опет почесмо да говоримо и ударисмо у смех и шалу.

*

У скоро после овога дигосмо се једнога дана, да видимо кућицу у којој је живео велики песник, пре но што му на гроб одемо. Као што нам рекоше она се налажаше у сасвим рђавом стању. Кад дознадосмо да је то својина општинскога председника, одосмо под изговором, да хоћемо да је купимо. Сам до-

маћин, неки голијат са умним и здравим лицем, поведе нас у запуштену кућу. Брава шкрипуташе у захрђаним шаркама, врата шкрипаху и ми се нађосмо у повећој полумрачној соби, у коју светлост долажаше кроз полуотворен капак, (остали беху сасвим затворени). Већ давно како је ходник од куће сасвим покварен. Голи дрвени дуварови, већ беху сатрулили од влаге. Ваздух беше као у гробу, са свију страна излажаху пред нас жалосне успомене прошлости.

„Дакле шта тражите за ову развалину?“

„Шесдесет рубаља. Овде је живио још Михаило Иларионович, овде је и умр̓о“, додаде домаћин, као да је схватио прави циљ нашег доласка.

„Зар му чак и име знате?“

„Као да га још и сад живог гледам пред собом! Добар беше то господин, диван и ако не беше онако на очима. Кад је умр̓о, беше ми тада десет година; мој брат му је копао раку“.

Ми га обасусмо питањима, али одговори као што смо се и надали не беху од значаја; они беху већином обичне природе; добар човек... дарежљив, нигда не затвараше фијоку у којој је држао новце... По вазда је читао или писао... имао је много књига...

Много шта више нисмо могли чути ни доцније од стараца у селу. Та, сразмерно скорашња времена, кад је овим рудокопима управљао чувени Кабаков, посленик Разгиљђајева, под чијом је управом живео Михаило Чернишевски и сви они пољски завереници из године 1863, већ беху сасвим избледела у њиним успоменама. До душе и они су овде живели усамљеним животом већином у друштву својих књига. Шта су дакле и могли ови сељаци о њима особеног знати и упамтити.

Мени није познато каквог је здравља био песник пре прогонства у Сибир. Међутим познато ми је да је у Иркуцку боловао од тифа у цревима, али његова суха болест, која га је, на годину дана по његовоме доласку у Кандају, покосила, к'о што тврде овдашњи становници, датира се баш од оног дана, кад је био сахрањен неки умно болесни пољски изгнаник, Кароли, кога је дана Михаило Иларионович ногу пребио или му је тог дана промрзла била. Од тога дана, болест његова напредоваше нагло и несрећни свршетак беше неизбежан.

Пут ка његовоме гробу водио је поред оне гигантске стене; ту нађосмо целу шуму од саса међу њима и по који венући

крокус. Од наших гласова поплашени јастреби са страховитим криком излетаху из пукотина стене и кружаху над главама нашим. У долини чујаше се кукавица а у плавоме зраку тамо доле разлегаше се весели цвркути шеве. Тања је уз пут брала цвеће и кад га је већ доста набрала седе на један камен и стаде од тог незнатног цвећа: од ђурђевка, крокуса и саса, везивати дивну киту, која ме је лепотом задивила. Тада опет продужисмо пут.

Онај брежуљак, који се из даљине тек примећаваше, сад се виде, да је то једна висока стена, на коју је било мучно успети се. Не хтедосмо се ни одморити већ се одмах упутисмо ка врху на коме се уздизаху високи крстови. Било их је свега три, један између њих лежаше на земљи већ готово сагнио, оборен олујином. На наше велико изненађење сви натписи беху пољски.

„Где лежи Михаилов?“ повикасмо сви у један глас и инстиктивно упутисмо се одсеку, где једна гомила белог набацаног камена означаваше нечији безимени гроб.

„Да ли је овде?“

Доцније кад смо пропитали код својих људи у селу и упоредили што смо нашли и што су нам они казивали, уверисмо се, да је наше нагађање било тачно.

На гроб положисмо венац и кренусмо у тужном размишљању низ стрмину доле, посматрајући ћутећки дивну околину, која се пред нама пружаше. Највише пада у очи овде плави поменак; цело је брдо са њим покривено, под ногама ти се чини да газиш преко неког плавог ћилима. Доле, сасвим у низини, повлачи се као једна сива трака изнад мрачне долине у којој лежи сеоце, а с друге стране хоризонта уздижу се мрачни шиљати брегови, као да бде над тихим сном умрлих.

Пусто и тужно је ово место у зиму, у пределу Трансбајкала. Све косе од овог брега, од његовог подножја па до врха, покривене су пескастим снегом, и ово место у то доба посећују понекад само гладни курјаци. Али је зато за време лета један од најживописнијих предела у целој Кандаји. Тишина и поезија дишу над овим, усамљеним поносним гробовима, који ту стоје далеко од страних и злобних погледа. Кад их сунце обасја својом светлошћу около њих сав ваздух бруји песмом и цвркутом малених шева, које слободно лете у слободи, весело цвркућући по азурноме мору, те и нехотице у нама буде оне познате стихове, прогнаног песника:

Ближи се крај робији, муци
Тада међ цветне брегове тамо,
Војник ме тамо пратити неће
С пушком у руци.

Ови гвоздени тешки ланци
Ипак ме тако јако не стежу
К'о што ме стежу планински кланци
Што тупа лежу

Самртно хладно и празно
Беше ми срце јадно
У овој гробници мрака
Без чистог зрака.

Тамо над мојом главом
Песме шевине брује
У мору азурном плавом
Тамо се радост чује.

К'о златан, мио сан прохуја лето.

Једнога лепога дана, месеца августа, чусмо изненада, да ће онај генерал, кога више година осуђеници тако жељно очекиваху, заиста овамо доћи. Само што смо се могли приправити за овај необичан догађај а он већ и прође.

Око једанајест часова у вече генерал је стигао у Кандају а сутра дан по подне, већ је био отишао. И за то тако кратко време, он је пуно ствари посвршавао: испавао се и одморио, доручковао, познао живот осуђеника на лицу места, прегледао зграде и апсане и најзад издао потребна упуства и обуку месној управи. Без сумње је са истом брзином и темељношћу прегледао и друге заводе и рудокопе, те се опет хитно, као што приличи једном великодостојнику, вратио у Петроград, оставивши за собом утисак сјаја, грома и таме. Прича се да је тих дана и сам шеф био покуњио главу, јер му је, као што се прича, раздражени генерал на његове примедбе одговорио речима: „Ја нисам овде дошао да примам савете, већ да их дајем!“

Не гледајући на то ипак триумфоваше Управа казненог завода.

„Прође олујина — сад се опет можемо веселити!“ поздрави ме Костров весело, кад је на колима, projурио поред моје куће и сасвим другарски даде ми руком још и један пољубац.

Многи осуђеници, који намеравоху да изађу пред генерала

са својим молбама и жалбама, беху крајње смућени, али на брзо и они нађоше утеху, у својим философским посматрањима.

„Но овога пута нисмо имали среће, али ћемо зато другом приликом. Сад је отпутовао у Кару; кад се буде вратио, тад ће нас без сумње опет посетити. Надзорници, ђаво нек их носи, не хтедоше нас пустити пред њега. То је у ствари. Иначе би се он већ за свачију ствар заузео; то је баш прави генерал, кажу, да он може штогод хоће. И према нама изгледа да је добар. То се и на њему види! Али ове управитељчиће просто не може да види. Добро их чешља, браћо! Други пут кад дође, ту прилику нећемо више пропустити.“

Једнога јутра, тек што ја и Тана устасмо, јавише нам наши укућани, да нас већ одавно чека у ходнику нека старица. Рекосмо да је одмах пусте. Чим је праг прекорачила она клече пред нама. У старој, погнутој жени, једва могадох познати нашу пријатељицу Подусдиху.

„Шта је, шта ти се догодило?“

„Ох баћушко, ох голубе мој! јецаше старица. „Воде је одавде... ох несрећној мени, ох тужној мени!“

„Кога одводе? Куда?

„Дуњашу, моју ћерку... у Сахалин!“

„А што? То не сме да буде. Устаните, причајте нам редом. Зашто хоће да је одведу? Тек кроз месец дана излази њен рок. То је лудост, можда само једно брбљање осуђеника.“

„Није, није баћушко. То није никакво брбљање. Какво брбљање?“ говораше Подусдиха болно јецајући. Ономаде је управник, кад је била контрола, прочитао једно писмено. Све неудате женске, које нису прешле четрдесет година, по заповести генераловој имају се одвести у Сахалин. Данас у један сахат по подне повешће их тамо.“

„Шта ће то да значи?“ прошапута ми Тања бледа као сен, па ме дохвати за руку, као да се бојала да ће да падне. „Она ваљада бунца?“

Одмах ми паде наум давнашња жеља казнене управе, да пусти острв Сахалин пошто-пото насели, као и то, да су и раније чињене овакве експедиције; с тога сам ћутао, макар да ме је ова ствар немило дирнула.

„А и она има свог вереника и мајку! викаше Тања, кршећи руке, та то је нечовечно, то не сме да буде.“

„Како не сме, ето сестро моја, Концова има три своја ван-

брачна детета, па ево и она је у томе списку, јер је сматрају за неудату.“

„Не, то никако не сме да буде! Иван Николајевић одмах ће ићи Кострову. Или не, још боље ће бити, да и ја са њим идем. Ту ће бити без сумње нека погрешка... Кад помислим, да сам ја свему томе крива! Колико сам времена пропустила, а сад ево ти...“

„Добротвору мој! повика опет Подусиха и паде ми пред ноге, „заузмите се за нас сироте. Ко ће нама други помоћи?“

Ја се не кренух ни с места. Тању обузе гнев.

„Та шта стојиш ту ко неки пањ без осећаја?“ рече ми и пресече ме једним погледом. „Брзо, одмах морамо ићи!“

Још не имадох времена да јој на то одговорим, да неће бити никакве користи од моје заштите, кад се собња врата отворише и у собу уђе човек високог стаса, блед и чупав, са раздрљеном кошуљом и без капе, сав задихан. У први мах ја не познадох да је то Бусов, па мислећи да је то некакав пијан сељак, пођох му нагло у сусрет.

„Зар она није код вас Иване Николајавићу?“ промуца Бусов промуклим, страховитим гласом, па кад виде које све ту, он паде на патос, стаде да јеца и да се за косе чупа. Ја бејах потресен овим очајним изливом овог зрелог и снажног човека, и пре но што и сазнадох за узрок његовог очајања покушах да га умирим и да га натерам да нам све по реду исприча.

„Плачете за вашом вереницом, као да је умрла; не носе је на онај свет. У најгорем случају можете молити, да и вас у Сахалин преместе. Са вашим занатом, свуд ћете моћи. Треба да се стидите да сте тако малодушни...

„Ја малодушан?“ упаде ми Бусов у реч и преста да плаче, само ме љутито погледа, „као да она још живи. Она је мртва, разумите једном! Или ћете ваљада и ви као и Костров, да тврдите да је некуд побегла? Немојте се правити смешни. Она није пробисвет, ја је добро познајем. Ја знам где ћу је сад наћи: у старом бунару — то је сад сигурно!“

Он се нагло диже и хтеде да оде, стара Подусиха с муком га за рукав задржа.

„За име Божије, Андрушка, шта то говориш? Ја сам малочас Дуњашу видела.“

Бусов се заустави на прагу.

„Кад си је видела? Где?“

„Баш кад сам ишла Ивану Николајевићу... Идем, рекох, к њима... Они су учени људи... Нису глупи к'о ми... Можда ће ми знати дати неки савет... Тад је и Дуњаша кренула у мајдан, говори: „Морам у ковачницу, да потражим Андрију — то јест за тебе — да распита“.

„То је оно што она није долазила у ковачницу. Осуђеници ми рекоше, да су је видели да је отишла горе на брег. Стражар је са њом и говорио. „Куд идеш, Авдоћа?“ питао ју је. „Идем, рече му она, да наберем цвећа, да дам Андруши при растанку“. И онда оде низ брдо. У први мах нисам им баш ни веровао. Осуђеници тек којешта брбљају... Хоће да се са мном шале, исмеју... Зато сам најпре овамо и дотрчао. Али сад ми се чини...“

Подусиха удари у плач. Ја се брзо обукох, оставих Тању код куће, те сам потрчах у казнени завод.

Бусова не видох више на улици.

У управниковоме стану наиђох на велику галаму. Костров је викао као нека помамна животиња у дворишту. Он се издираше на чуваре најпогрднијим речима које се не могу изрећи, још и тада кад је мене угледао.

„Ниткови, обешењаци! Све ћу вас у ланце оковати. Оставићу вас у апсанама док не иструнете, бићу вас док не цркнете... Ох, немам времена сад да се с вама забављам“, рече ми набусито, мало ипак ублажи промукли глас и гледаше да нам се не сретну погледи. „Немате ни појма шта се све овде догађа. Хоће да ме доведу до оптуженичке клупе ови ниткови. Ја сам им, ето видите, благовремено саопштио наредбу за транспортовање у Сахалин... Из моје доброте, знате... Управо требало је да им тек на дан премештаја, ето данас, ово решење прочитам, те да одмах наредим да се сви ти сумњиви позатварају... Тако ми је чисто и јасно речено, наређено... А ја мишљах: нека, и они су људи. Треба им дати времена да се могу спремити... Увек је боље радити мало човечније... И ето како ми ниткови захвалише! Замислите, ноћас су ми умакле две девојке са својим љубазницима. А сад ко ће за све ово имати да одговара, ако вас смем питати? Ја, и нико други! Али ја ћу их већ наћи па макар били на дну мора, и, на мој ризик, бићу их док не цркну! — И ви нешто вредите!“ окрете се Костров поплашеним чуварима, „ради чега сте овде? Зашто се плаћате?

Све ћу вас под суд, ви ћете већ видети! Све ћу вас послати у Сибир. . .“

Тад Костров опази, да се мало затрчао, кад је Сибирцима запретио да ће их послати у Сибир, те похита да мало поправи погрешку.

„Све ћу вас до једног отпустити, све! Битанге, вуцибатине!“

„Допустите, господин Управниче, да вам јавим“, отпоче сав у страху један од чувара, али Костров се из свог грла продера на њега:

„Да ћутиш, да ћутиш, док те нико не пита!“ и одмах за тим упита га радознало: „Но шта је?“

„Допустите, господине Управниче, да вам саопштим, да Бусов није побег’о“.

„Ко, Бусов? Не брбљај којешта. Ја сам уверен да је ова циганска наказа помешана у дело Дуњкино“.

Тада се и ја умешах у разговор, испричах о доласку ковачевом и о његовој сумњи. Костров удари у пронпчан смех:

„Хахаха! . . . Гле како је, псето, згодно наместило. . . Бацила се у стари бунар, како да није. . . Није ли нашао кога луђег од себе! То ја не верујем тако лако! Он би хтео тиме само да заметне траг. . . Сигурно он ју је сам негде сакрио, те да после, кад транспорт оде у Сахалин и мало се ствар утиша, заједно са њоме побегне. . . Тако тек луд нисам. . . Одмах да се у апс стрпа тај нитков и да се држи под најстрожијим надзором. . . Или не, боље у казамат са њим. . . Ви ћете ми за њега вашом главом одговарати. . . За Дуњком трагајте даље. . . Кад је ту Бусов онда и она мора да је ту негде у близини. . . А зар ништа нисте дознали за оно друго двоје? Где су Сењка и Каћка?“

„Не знам, господине Управниче“, одговори чувар, „они су заиста умакли.“

„Тако, тако!“ дераше се бесно Костров. „Треба вам свима главу разбити. Шта стојите ту? Идите и радите што вам је заповеђено!“

Чувари се с места разиђоше.

„Шта ћу сад?“ уздахну болно управник, па се окрете к мени. „Шта да кажем шефу? Од пет жена, које треба да се данас транспортују, нема две. Нек’ их ђаво носи! А трећа, замислите како је то дирљиво, напрасно се разболела од тифа! . .

Разуме се, да се само претвара... Један безобразлук и нитковлук — то вас мора занимати! Мене се не тиче, ја ћу је лепо послати у Сарентују, а тамо нек' лекар чини са њоме што хоће".

Најзад ме Костров остави. Ја се дигох да што пре Бусова нађем.

Јутро беше јасно и топло. Брда, покривена венућим зеленилом, беху обасјана сунцем. Светле радионице рудокопске, са својим замагљеним прозорима, засењаваху очи. Инстинктивно, ја се упутих у правцу брега. У долини светљаху се у сунцу бајонети једног козачког одреда.

Отуд са брда од једном се зачу јасан глас:

„Овамо, овамо!"

И нехотице ја убрзах ход и спазих на једноме каменитом одсеку некога где маше са црвеном заставом. И козаци, који осташе иза мене опазише ово; они се одједном зауставише, зар хтедоше да се посаветују; још једном заблисташе бајонети и одред оде у правцу одакле глас долазаше. То беше Бусов. Ја први стигох до њега. Нађох га свог у једном зноју, учини ми се шта више да је и његова угљено-црна коса покривена белом пеном, онако као коњ после другог и напрегнутог хода.

„Но шта је Андрија?" Упитав га сав задихан.

„Нашао сам је. Овамо, Овамо!" стаде попова викати и махати са заставом.

„Шта урличеш? Продера се на њега љутито наредник, који већ беше стигао, човек немилог изгледа са црвеним — пегавим лицем, „кога си нашао?"

„Нашао сам Авдоћу, одите!"

Козаци се погледаше, те сви скупа пођосмо за Бусовом. Идући кроз трновито џбуње, преко гомиле шљунка и шљаке, која се блисташе у сунцу, најзад нас он доведе до једне мале рупе, која беше покривена камењем и зарасла у корову. У средини рупе виђаху се стари сатрулели дирецн капак полутруо покриваше је са једне стране а са друге зјаше мрачна провала. То беше један напуштен рударски шахт.

Наредник први прекиде ћутање.

„Чуј, скотино једна, немој да правиш шалу," окрете се Бусову и испред носа пређаше му песницом, „да се ниси усудио да вараш власт. Ког си врага ту нашао, шта си ту видео?"

„Сиђите доле, па ће те видети," одговори му ковач тихо."

„Сиђи се сам, псино, ниси нашао никог луђег. Опасно је

да човек и ногом ступи на те труле даске, одмах би био готов. Зар се што и може видети у тој помрчини? Најмање неколико фати има дубине... и још пуно воде...

Козаци почеше да вичу. Са свију страна осуше се са грдњама и претњама на осуђеника.

„Слушајте шта ћу вам рећи, господо чиновници,“ поче Бусов да говори одмереним гласом (он беше само блед али миран, од како стража овамо стиже); „боље је не вичите, већ ме саслушајте. Ја сам још јутрос знао, да Авдоћа више није жива. Сад бар можете знати, где ће те јој леш наћи. Ево вам за доказ и њене махраме, ја сам је нашао ево овде на рупи“,

Сви погледаше на црвену махраму, коју он држаше у рукама и којом је раније давао знак.

„Но, то још не значи ништа,“ поче наредник после општег ћутања, „мараму је она могла и случајно изгубити бегајући.“

„А даске? Јесте ли слепи те не видите! продера се Бусов па бесомучно стаде газити по даскама, који око рупчаге разбацане беху. „Сигурно је шахт био сасвим покривен. Зар се сме један стари шахт оставити отворен?“

За један тренутак сви опет ћутаху, погођени тешким доказом.

„Да се само траг заметне!“ узвикну одједном са танким гласом неки ћосави козак, са шиљатим носом и плавом косом, „то је учињено само да се траг земетне.“

„То ћемо да видимо,“ одговори наредник; „ако је учињено намерно да се само траг заметне, зато ћеш по закону платити а ако није... Хеј браћо, нека неко од вас потрчи до светлих радионица и нек донесе један конопац, само брзо. Немој те да заборавите и фењер. А ти Пуговкине, брзо дозови официра овамо. При оваковом случају, мора и официр присутан бити.“

Пуговкин, онај исти козак са шиљатим носом, који је посумњао био, да је ту нека превара, узе пушку на раме и отрча низ брдо; за њим одоше још два козака. Ови што осташе почеше да говоре о начину, како да се то учини. Облетају около рупчаге али се ни један од њих не усуди, да приђу ближе к отвору, већ само кушаху ногама капак, викаху, псоваху и грђаху један другог. Бусов стојаше на страни апатично и не осврћући се на општу вику. Ја сам седао подаље на камену и све посматрао. Не прође ни пун сахат, кад се Козаци вратише са конопцем а после пет минута стиже и један млад официр,

јашећи на једном белцу. То беше висок младић, са руменим образима и још без бркова, без престанка је мрдао лицем и са неприродним усиљеним покретима слушао рапорат наредников. Тада он поче да издаје наредбе:

„Дакле момци с места доле… Један нек веже конопац око врата… Хтедох рећи око тела. А ви га остали добро држите“.

Али ни један не хтеде доле.

„Што стојите кукавице једне? Кад вам официр заповеда ви морате у ватру и у воду! Замислите себи: да стојите пред непријатељем“.

„Они се боје, ваше благородије,“ поче наредник, „да ће их тамо доле ваздуз да задуши… Тамо доле лако се може загушити…“

„То су будалаштине!… Додуше догађа се и то по кад — што,“ додаде официр и поче на своме немирноме коњу да иде тамо — амо.

— „Но шта ћемо да радимо сад?“

„Нека овај најпре сиђе,“ рече наредник показујући на Бусова, „он јој је и тако вереник. Он нас је и упозорио на махт.“

„Тако, тако је“, рече сав радостан официр; „дакле брате, хајд' сад доле… Само брзо… Нема никаквог изговора!“

Бусов и не мишљаше да се противи; одмах дохвати конопац и вешто га привеза око струка, узе фењер у руку и још пре но што Козаци могоше да се ухвате за други крај конопца, он се стрмоглави у рупу.

„Баш као да је луд“, промрља наредник.

„Окретан младић и храбар!“ хваљаше га официр, притежући уздице коњу.

Конопац се брзо размота и оде у рупчагу.

„Већ има најмање до дванајест фати, ако не и више“, говораху међ собом Козаци.

Козачкоме одреду сад се још придружише и два чувара, које је Костров послао као гласоноше. Наредник им лагано објашњаваше у чему је ствар.

Готово! Већ је стао на земљу, ето конопац више не иде.

И нехотице сви престадоше да дишу.

„Но, шта је ту?“ викну наредник нагнувши се опрезно над отвором рупе.

И официр заустави коња и не мрдаше више лицем.

„Но шта је? рече нестрпељиво.

Са дна јаме нико ништа не одговори. Наредник неколико пута викну доле — али никаквог одзива. У грозном очекивању тако је прошло неких десет минута.

„Ваљада ју је привезао за конопац.“

„Кога?“

„Њу, самоубицу. Хоће прво да пусти да се она извуче па ће после он.“

„Повуците конопац!“ командоваше официр. „Шта толико тамо чини та животиња!“

Козаци отпочеше добро да вуку за конопац. Одоздо дрхташе конопац, као да им одговараше.

„Вуцте, вуцте! заповедаше официр. Само живље момци!“ Пет козака свом снагом вукоше конопац. И она два чувара сташе им помагати.

„Ху! Ала је то нека тешка женскиња! Не кажу бадава да је та вашег Кострова добро протресла.“

С оним својим суровим шалама изгледа да су хтели сами себе да охрабре; сигурно су имали страх, да ће вукући ускоро угледати онакажени леш самоубице.

Официр се чињаше као да не чује разговор својих потчињених и беспрестанка скакуташе на свом коњу тамо-амо.

„Но браћо, још једном... У — у...!“

Из бунара помоли се црна глава Бусовљева. Сви у глас узвикнуше зачуђено. Официр поста црвен од љутине, а његово детиње — угојено лице, отпоче опет да мрда.

„Шта је то, брате, од тебе? Хоћеш да збијаш шалу са мном! Даћу да те добро са бичем ишибају, псино једна, због тебе само време губим,.. Што је ниси извукао, кад си је нашао.“

„Вуците је сами, ако вам треба,“ одговори му Бусов да се једва могло чути. И не дрешећи конопац паде на даске.

Овај одговор све је ражљутио. Тада официр, заборавивши у љутини сваку предострожност, приђе са коњем до самог шахта, наже се и са својим бичем ошину осуђеника преко лица. На лицу осуђениковом указа се после кратког времена црвена бразда од левог слепог ока па до десног образа.

„Тако се одговара једном официру? Говори шта си видео?“ Али Бусов га и не погледа. Он је и даље седео на да-

скама нѣм и непомичан, с обореном главом, предан дубоким мислима.

Кад сам се дигао са мога места и пришао ближе гомили, опет ми паде у очи коса ковачева, која као и пре изгледаше да је покривена пеном од зноја — али то не беше пена већ седина, која се одвајаше од доње црне косе његове, што се сад сасвим добро разликовати могло.

„Ваше благородије, овог би лопова требало уапсити“, окрете се један од чувара официру, држећи руку на капи.

„Тамо, тамо му је место, — том ниткову“, љутито одговори официр, терајући коња у страну.

Чувари скочише на Бусова, одрешише му конопац којим је још везан био, и поведоше га. Бусов им се не противљаше ни најмање.

„Андријо, јесте ли је видели?“ ја га упитах полагано, и нежно му спустих руку на раме.

Он се устресе, па ме погледа својим упалим мрачним очима и главом ми одговори да јесте. У томе тренутку он више не беше онај лепи, спажни младић, каквог сам га гледао још пре мало времена, то беше сажаљења достојан, изнурени старац.

„Колико посла целом свету зададе ова лопужа“, рече чувар обраћајући се к мени, очекивајући одобравање са моје стране.

Ја мрднух само раменима и не рекох ни речи, већ их оставих и похитах кући.

Пред вече Тању спопаде дрхтавица, за тим поче и да бунца. Она бунцаше о некаквим осуђеницима који су умакли те се сакрили код нас у соби, онда поче о војницима који свуд по селу јуре и неког траже, а бајонети им се блистају на сунцу. Ужасно узбуђена, непрестано мрдајући рукама, она ме стаде проклињати и молити да некуда идем . . .она плакаше, псоваше, проклињаше.

Мене обузе страва при помисли, да може пасти у врућицу, те не знадох ни шта ћу ни како ћу. Ја стадох горко себи пребацивати и осуђивах моју себичност и лакомисленост, ја се заклех да ћу моју сестру, чим прође зима, послати натраг у Русију. Но на срећу моју ја нисам имао више времена, да се дуже мучим са овим бесплодним и ужасним мислима: и дан и ноћ имао сам посла око болесника, користећи се са мојим јадним лекарским знањем. Сама судбина имађаше сажалења са мојом

неопитношћу. Грозница поче да слаби и већ после три дана болесница је могла да се дигне и да мало седиу постељи, мада беше још ужасно бледа и слаба. Опасност је минула.

Пресрећан и радостан ја јој приђох постељи и с осмехом узех је за руку а она ми паде на груди и стаде горко да плаче.

„Ох, мили брате мој! Зар је смрт једина, која ослобођава овај свет од тих грозота“?

О МУЖЕВЉОЈ ВЛАСТИ НАД ЖЕНОМ

С ПОГЛЕДОМ НА НАШ ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК

ОД

ДР. ДРАГ, АРАНЂЕЛОВИЋА

Лични односи између мужа и жене такве су природе, да они по правилу не улазе сасвим у област права. Прописи, којима се ови односаји регулишу, више су етичке по правне природе, те их с тога у првом реду прописују вера и морал, па тек онда право, које се поглавито тиме задовољава, да у општим потезима пропише правила као неке савете и упуства, којих се супрузи у својим међусобним личним односајима имају придржавати.[1] Наравно да се и позитивно законодавство при доношењу тих прописа, који се тичу личних односа супружника, у првоме реду обзире на веру п морал, а за тим на обичаје и сам живот народа, за који се законски прописи доносе. Тако ради и наш законодавац. кад у § 108 прописује: „Оба супружника дужна су љубавно међу собом и нераздвојно да живе, дужности брачне извршавају, једно другом верни буду, пристојно једно друго предусретају и у сваком случају једно другом у помоћи буду".[2]

Лични односи између мужа и жене могу бити двојаке при-

[1] Међу тим брачни имовински односи исцрпно су правом регулисани. Свако законодавство садржи прописе о миразу и правима и дужностима мужа на истоме, о заједници добара, која закључењем брака између мужа и жене наступа, о дужности мужа да жену издржава итд.

[2] В. и § 107. „Што год се са намером и опредељењем брака слаже, оно све припада супружницима као права и дужности, нити се што противу личних права уговором определити може".

роде. Они се могу оснивати или на начелу потчињености жене мужу или на начелу равноправности оба супруга. Према томе какн појмови у животу народа у извесној епоси владају о браку и личним односима супруга, и законодавства разних народа и времена регулисавала су ове личне односе супружника на једноме од горе споменутих начела. Али како начела социјалнога живота нису тако апсолутне природе, као што су она у природи, то је онда сасвим појмљиво, што се у законодавствима налазе и такви прописи, који су израз компромиса између начела потчињености женине мужу и потпуне равноправности оба супруга.

Погледамо ли на живот правничкога народа par exellence, на живот старих Римљана, видећемо, да су у прво доба римске државе лични односи супружника регулисани били према начелу строге потчињености женине мужу. По старом римском праву власт, коју је муж имао над женом — тако зв. manus — била је таква, да је закључењем брака не само имовина женина и њена тековина за време брака улазила у састав његове имовине, већ је и личност женина у свему била потчињена мужу: он је имао права продати је у ропство, па и живот јој одузети.[1]

На сваки начин да је ову строгу правну власт мужа над женом ублажавао обичај. У животу римскога народа зацело је био редак случај, да муж своју жену, мајку породице, која је носила поносно име mater familias, злоставља, у ропство продаје или чак и живота лишава. Али право му је давало ову власт, коју је он и према својој деци имао.

У познијем римском праву нестало је било ове строге власти мужа над женом. Још у време, кад су донесени били закони од 12 таблица (451 год.), закључивани су између римских грађана и такви бракови, у којима су лични односи између супружника почивали на начелу равноправности жене и мужа. Постепено је пак из римског друштва нестајало строгог брака — т. зв. manus — брак који се закључивао у нарочитим формама, тако да Јустинијаново законодавство познаје само т. зв. *слободан брак*, за чије закључење нису биле прописане никакве формалности, већ је за закључење брака било довољно

[1] B. Dernburg, Pandekten 7 изд. III св. стр. 9. Czyhlarz Jnstitutionen 6 изд. стр. 282.

да се супружници на брачан живот сагласе и да фактички заснују брачну заједницу. У овоме слободном браку у главноме је жена равноправна с мужем како у погледу личних тако и у погледу имовинских одношаја. Док је у оном строгом браку (manus брак) жена излазила испод очинске власти, и ступала под власт мужа, дотле је у овом слободном браку жена, и ако је удата, и даље остајала под влашћу свога оца; са правног гледишта она је према мужу и деци својој туђинка — extranea. Однос њен према мужу више је етичке но правне природе: она се и после удаје сматра као члан *очеве* а не мужљеве породице. У слободном дакле браку римскога права, који је за доба царства готово једино и закључиван, не постоји власт мужа над женом, већ се супрузи налазе у *узајамној* правно признатој зависности, и ако је мужу признато вођство брачне заједнице.[1]

Кроз сличне је мере пролазила мужевља власт и у немачком праву. У раније доба имао је муж старатељску власт над својом женом. Закључењем брака муж је задобијао ту власт над женом, а и њено имање било је стављено мужу на расположење. Жена је морала бити мужу посулшна, а ту је послушност имао муж права и насилно изнудити, па чак и телесним казнама над женом.[2] Жена се дакле према мужу налазила у положају малолетног лица према оцу и старатељу.

И ако су доцнија немачка законодавства, под утицајем силне тежње за што већом самосталношћу индивидуе, одступила од начела потчињености жене мужу, и личне одношаје између мужа и жене регулисавала на начелу равноправности, ипак у немачком народу, вели споменути чувени правник Дернбург, нису изумрла схватања о потчињености жене мужу; још увек један велики део немачкога народа сматра ту потчињеност као идеал ваљанога брачнога права.[3]

Немачки грађански законик од 1896 године, водећи о свему томе рачуна, регулисао је личне одношаје између мужа и жене истина на начелу потчињености жене мужу, али је с друге стране донео и таква наређења, којима је циљ да се злоупотреба мужевље власти што више учини немогућном. На тај

[1] Dernburg, op. cit. стр. 9.

[2] Dernburg, Bürgl. к. 2. изд. IV св. стр. 7. пр. 2., који наводи да су немачка партикуларна права допуштала мужу да може жену кажњавати умереном телесном казном.

[3] Dernburg op. cit. стр. 7.

начин немачки је законодавац тако рећи измирио та два начела: потчињеност жене мужу и равноправност. У § 1354 немачког грађан. законика овако су уређени лични одношаји између мужа и жене: „Муж има да одлучује у свима питањима која се тичу заједничког брачног живота; он нарочито одређује место становања и стан. Жена није дужна следовати мужевљој одлуци, ако је ова одлука злоупотреба његовога права“.[1]

Основ, на коме су од вајкада у српском народу уређивани лични односи између мужа и жене, јесте начело потчињености жене мужу, често и сувише строге и неправичне потчињености. Ово је начело у животу и погледима нашега народа тако дубоко укорењено, да је о њему законодавац увек морао водити озбиљна рачуна. О равноправности између мужа и жене не може бити говора у народу, у чијим извесним деловима и данас старе жене љубе у руку дечаке већ од 15 година, у народу, који у опште жене сматра као нека инфериорна створења.

Да расмотримо сада наређења нашега грађанскога законика, у којима се говори о мужевљој власти.

На првом месту долази у обзир пропис § 109, који вели: „Особито пак муж се сматра као глава и старешина куће и родбине, и по томе његова је дужност поглавито кућом и имањем управљати, за снабдевање своје супруге по могућству старати се, њу од сваке напасти бранити и на сваком месту заступити.“ А за тим наредни § 110: „Супруга је пак дужна мужа свога слушати, наредбе његове извршивати, за њим ићи и где он за добро нађе с њим онде живети; њему по силама својим у отправљању домаћих послова, у прибављању, а наро-

[1] И аустријски грађан. законик уредио је, у још оштријој форми но немачки грађан. законик, личне одношаје између мужа и жене на начелу потчињавати жене мужу. Тако законодавац наређује у § 91: „Муж је глава породице. Као таквом нарочито му припада право, да својом кућом управља, али он је и дужан да своју жену према своме имовном стању пристојно издржава, и да је у сваком случају заступа“. А у § 92 вели се: „Жена добија име мужевље и ужива права његовога сталежа. Она је обавезна следовати мужу у његово место становања, у кућењу и течењу према својим силама помагати му, и, у колико кућевни ред захтева, слушати његове наредбе као и чинити да други исте слушају“. Француски Code civile такође регулише личне односе између мужа и жене на начелу потчињености женине мужу. Art. 213 наређује: „Муж је дужан штитити своју жену а жена слушати свога мужа“. Art. 214 вели: „Жена је обавезна становати с мужем и следовати му свуда, где он сматра да треба остати. Муж је дужан примити жену и давати јој све што је потребно за живот према своме имовном стању и своме сталежу“.

чито у чувању имања припомагати, на кућевни ред и чистоту пазити, и нарочито децу намиривати, у чистоти и благонаравности одржавати их и чувати“. Ова два прописа нашега грађан. законика у главном одговарају § §-има 91. и 92. аустријског грађ. законика. Анализемо ли из ближе ова законска наређења, онда ћемо видети на првоме месту ово:

По нашем грађан. законику не постоји у личним односима између мужа и жене равноправност супруга већ потчињеност жене мужу, јер је муж у брачној заједници важнији заједничар, он је глава породице. У свима питањима брачнога живота мужевље мишљење има превагу над мишљењем жениним. Како се брачна заједница састоји из два лица, из мужа и жене, то је онда сасвим природно било одредити, да ће, ако би настале несугласице између заједничара у неком питању, једно мишљење бити старије, јер равноправност оба супруга учинили би, да се, у случају несугласице, не би могла о неком питању донети никаква одлука, или би се морало прибећи том средству, да неко трећи пресуди, чије ће мишљење остати у сили: мужевље или женино. Међутим питања, која се појављују у брачном животу, често су врло суптилне природе, да је врло незгодно посвећивати у њих трећа лица, на пр. судију. Сем тога она су и тако многобројна и свакодневна, да је и немогућно обраћати се увек на неко треће лице, да пресуди чије ће мишљење остати у сили. Замислимо само мужа и жену јогунице, од којих свако има у сваком питању свакодневног брачног живота своје сопствено мишљење. Колико би се само пута тада судија или неко друго лице морало потрзати да одлучи, чије је мишљење умесније? Кад се дакле идеална равноправност у брачној заједници због саме људске природе не може остварити, јер ће се увек дешавати и у најсрећнијем браку, да по каткад муж има једно а жена друго мишљење од којих једно треба да претегне, то је онда законодавац, водећи рачуна о погледима и осећању народном, сасвим умесно наредио, да ће мужевље мишљење бити меродавно, да је „супруга дужна свога мужа слушати“, као што се вели у § 110 грађ. зак.

Али, то што законодавац означује мужа као главу и старешину куће и родбине, и што жени наређује, да свога мужа слуша и његове наредбе извршује, не треба схватити тако, као да је тиме законодавац дао мужу деспотску власт у брачној заједници. Мисао је законодавчева била обвезати жену, да

се покори основаном и разложном мишљењу мужевљем.[1] Жена ни по нашем грађанском законику није дужна нити се може нагнати да у свему слуша свога мужа и да сваку његову наредбу извршава, и ако то § 110 категорички наређује. Јер пропис овог законског наређења ограничен је §-ом 107, који вели: „Што год се са намером и опредељењем брака слаже, оно све припада супружницима као права и дужности, нити се шта противу личних права уговором определити може“. Ако је дакле наредба мужевља, са којом се жена не слаже, такве природе, да стоји у противности са намером и опредељењем брака, онда жена није дужна повиновати се таквој наредби. А свака она наредба мужевља била би у противности са намером и опредељењем брака, којом би се муж огрешио о пропис § 108. грађ. зак., у коме се вели: „Оба супружника дужна су љубавно међу собом и нераздвојно да живе, дужности брачне извршавају, једно другом верни буду, пристојно једно друго предусретају, и у сваком случају у помоћи буду“. Жена на пр. није дужна послушати мужа, који од ње захтева да станује у другој згради, а не у оној, у којој муж станује, или кад је, будући полно болестан, нагони на полни сношај, или да се упушта у љубавне односе са неким лицем и т. д., јер су такве наредбе противне намери и опредељењу брака. Али сем ових драстичних примера злоупотребе мужевље власти, жена није дужна послушати ни ону наредбу мужевљу, којом муж очигледно хоће жену да шиканира, на пр. као богат човек неће да јој поручи одело код признатог мајстора, већ поручи код неког крпача, нити пак ону, којом се муж огрешује о своју дужност, да са својом женом пристојно поступа, на пр. кад би јој заповедио да у друштву или и код куће пева неморалне песме, и т. д. У опште дакле и по нашем грађанском законику важи за послушност женину мужевљим одлукама оно, што немачки грађански законик у 2. одељ. § 1354 вели: „жена није дужна следовати одлуци мужевљој, ако је ова одлука злоупотреба његовога права“. Кад год дакле муж својом наредбом злоупотребљава своју власт над женом, жена га није дужна послушати! Истина у конкретним случајевима може бити сумњиво, да ли нека наредба мужевља представља злоупотребу његовог старешинског права у брачној заједници, али онда треба погледати на друштвени положај су-

[1] Stubenrauch, Commentar 8. изд. I св. стр. 115.

пруга, на њихово васпитање, на њихове имовне и животне односаје,[1] па ће се онда моћи утврдити, да ли муж својом наредбом злоупотребљује старешинско право. Нагони ли на пр. један академски образован човек своју жену да у друштву или и код куће дотле с овим пије, док се не опије, онда ће то бити у сваком случају злоупотреба мужевљег старешинског права, међутим о злоупотреби не може бити у сваком случају говора, ако то учини какав необразовани радник или занатлија, јер се у простом радничком сталежу, на жалост, не суди тако строго о пороку пијанства као у круговима академски образованих људи.

Овај лични одношај између супружника, по коме је муж глава и старешина куће, не може се изменити уговором, који би супружници између себе закључили.[2] Ако би на пр. муж и жена закључили уговор, којим би се одређивало да жена буде глава брачне заједнице и да је муж дужан њу слушати, онда би такав уговор с обзиром на § 538 грађ. зак. био ништаван, јер такво уговарање било би управљено против личних права мужевљевих, које му закон даје не само у личном интересу, већ и у интересу целине, које се брачни односи такође тичу.

(Свршиће се)

---

[1] Planur, Commentar, 1 и 2 изд. књ. 4. стр. 82.
[2] Hubenrauch op cit. стр. 165.

ЛЕКЦИЈА ПРАВИЧНОСТИ

ПРИПОВЕТКА

И. Н. ПОТАПЕНКА

Јако, нестрпљиво звонење нагна Петра Васиљевића Заботова да нервозно подигне главу и одгурне хартију, на којој је нешто писао са ситним, но у то време читким рукописом, нижући редове са свим близу један од другог. Око те хартије на столу су лежале отворене дебеле књиге — „извори“. Он је често прекидао писање, загледао у књиге, прелиставао их и исписивао цитате. Такав рад трајао је већ три часа. Чланак је био хитан, њега је требало дати пред вече.

„Опет, јамачно, због благајничких послова, — с досадом помисли Петар Васиљевић: — не, треба се одрећи те благајничке дужности — нема се мира“.

Ну тако је мислио он у првом минуту после звонења, које за време протекла три часа беше по броју већ шесто, а све због благајничких послова. Али кроз два минута већ је мирније о томе мислио. „Да, па ипак је потребно, да неко врши благајничке дужности. Та и други су то вршили; други су такође били заузети послом и њима су такође сметали“. И он већ не помишљаше више да се одрече благајничких обавеза, положи перо и чекаше, окренувши главу за полукруг к вратима, која су била за његовом леђима. Неко је на прстима дошао до врата, опрезно ухватио за кваку и полагано отворио.

— Да ли се може к теби, Петре Васиљевићу? — благо, уздржљиво, са некаквом необичном понизношћу питало се за вратима. И Петар Васиљевић и не видећи још лица које гово-

раше, одмах је познао по гласу коњичког капетана Баруљина, рођеног брата своје жене.

— То си ти, Андрија Михаиловићу? Уђи, молим те!

Баруљин уђе. То је био човек средњега раста, снажан, прилично гојазан, са црвеним образима и густом косом на глави. По изгледу имао је нешто преко тридесет година. Блуза му је тако чврсто обухватала развијене груди, да изгледаше, да му је одело срасло са телом.
узет послом.

Обично је то био човек слободан, смео, са јаким гласом пуним самопоуздања, говорећи свагда отворено и забављајући се радо свачим. У кући Петра Васиљевића био је са свим комотан и к њему, Заботову, улазио је без икакве пријаве и питања, не обзирући се на то, да ли је он слободан или за-

А сада оно скромно — „да ли се може к теби?“ И она покуњеност изгледаше Петру Васиљевићу веома чудновата.

— Ја сам те, изгледа, узнемирио? — упита Баруљин погледав на рукопис, који лежаше пред Заботовим и на дебеле књиге, поређане око рукописа.

— Као што видиш, мене је тешко не узнемирити, пошто сам скоро увек заузет. Молим те не устручавај се: у чем је ствар? — рече Заботов.

— А ти си већ погодио, да ја имам неку ствар.

— Та већ видим: — ти си некако притешњен...

— Да, Петре Васиљевићу, бити притешњен.. Тако непријатна ствар... Веома непријатна... И ако ме ти не избавиш, то ја свакако нећу скочити у Неву; ну то само због слабог карактера, а доиста треба да скочим у Неву.

— Ето ти сад! Значи да је нешто озбиљно? — упита Заботов.

— Тако већ озбиљно, да...

— Ну, објасни, објасни ми... По свој прилици, обојици нам је скупо време...

— Да, доиста, не знам већ, од чега да почнем...

— Почни од свршетка: вероватно је у самом свршетку главна ствар.

— То је истина. Почећу са свршетком. Ствар је у том... Разумеш ли... Та ти знаш, да сам ја... имао необазривост узети

на себе оне проклете благајничке обавезе! Мене су изабрали за благајника и ја сам пристао.

— Па ти си почео од почетка, а не од краја... Ну ти — благајник а и ја сам такође благајник. Шта је из тога?

— Да, но ти ниси, ти ниси издао поверене ти суме а ја...

— А ти.. Ти си, значи, потрошио новце? Да ли је тако како сам те разумео? — рече Заботов и одмаче се од стола заједно са столицом, на којој је седео, исправи се и загледа се у шурака.

— Псс... За Бога тише... Да Масја не би чула... Та она би с ума сишла! Ти знаш, како је она мени одана...

— То значи истина? — проговори Заботов, спустивши глас. — Ти си учинио проневеру.

— Ђаво ће га знати, како је то изишло... Ну то је факт... Разумеш, ја ту лично нисам крив... Ту је, разуми... друг... Ну, њему је била крајња невоља... Дошао... куне се, богоради, да ће кроз три дана вратити.. И... Ну, разуме се, преварио.

„Ево сад на рачун друга он краде, — помисли Заботов. — Друга никаквог није ни било, сам ја потрошио“.

— Али помисли, да је код нас кроз недељу дана годишњи преглед касе. Ти само то замисли! — продужи Баруљин. — Сва моја каријера виси о концу. А уз то, замисли, моја част, добро име...

— Па да ли си велику суму поверио своме вероломном другу? — упита Петар Васиљевић, старајући се да се уздржи од ироније, која је ипак провиривала у његову гласу.

— Хиљаду шест стотина рубаља...

— О-хо-хо! Ти си сувише милосрдан према другу... с туђим новцима!

— Не смеј ми се, Петре Васиљевићу, ја сам и иначе изгубио главу...

— Ну, губљење главе није тако важно као што је губљење новца, и то друштвеног, то је можда горе...

— Избави ме, Петре Васиљевићу; ако ме ти не избавиш, ја сам пропао. Само ме ти једини можеш спасти... Та знаш ја наравно имам другова са средствима и могао бих се њима обратити; али то је немогућно! Кроз недељу дана ревизија и сви ће знати да... Ну, једном речју, биће бруке... Само ме ти можеш спасти, Петре Васиљевићу...

— Ако си ти тако уверен у то, то јамачно знаш и средство, којим те могу спасти — проговори Заботов.

— По чем ја да знам? Ма да су међу нама врло добри односи, ипак ти сам боље знаш своје стање...

— Моје стање није тако одређено и тачно у длаку: ја, као што ти је познато, нигде не служим и наравно плату никакву не примам: живим од књижевног рада и зарађујем приближно око триста рубаља месечно; то је мој тако рећи, плус. А минус се такође јасно види: ових триста рубаља ја и жена потрошимо тачно у копејку и због тога за ових осам година брачног живота ни једну рубљу нисмо заштедели. Јасно је дакле да ја немам никаквог начина да те спасем. Мислим да ти је то било познато? Или си се ти варао?

— Наравно, познато, но... Но појми какав је положај.

— Положај је одвратан, Андрија Михаиловићу.

— И ти говориш то тако спокојно, као да је реч о каквој кијавици.

— Не, нисам никако спокојан; но ја лично не видим никакве могућности да ти помогнем; наравно могу измолити од свога издавача аконто; но и највеће, на које могу рачунати, то је неких двеста рубаља, а то тебе неће спасти... Познаника — таквих, од којих бих могао позајмити новаца, немам, — сви су такви радници, као и ја: што зараде, то и потроше. Откуда дакле, откуда? Ну, посаветуј ме, реци! Ако ти знаш какав било начин, тим боље, ја ћу учинити све, што од мене зависи.

— Слушај, Петре Васиљевићу, само слушај мирно до краја.

— Ну, ето видиш, а мало пре си ме корио за мирноћу.

— Не, молим те, не пребацуј ми, већ слушај. Код мене је кроз недељу дана ревизија. А код тебе, ја знам, ревизија ће бити тек у декембру, то јест равно кроз осам месеци...

— Код мене? Код мене неће бити никакве ревизије... Ко може мене контроловати? Ја сам слободан човек...

— То јест, ја разумем — контрола касе... Тога друштва, кога си ти благајник...

Лице Зоботова изразило је највећу узбуђеност.

— Како? Друштва, чији сам ја благајник? То ти мислиш... Али не, чекај... Ја, јамачно, нисам те разумео... Ти полажеш... ти рачунаш...

— Ну, да, да, да, знао сам, да ћеш то рећи: друштвени новци, те, дакле, честит човек нема права... Ја знам, да то сви

говоре, кад неће да спасу, када им није стало до човека који пропада... знао сам, да ћеш то казати...

„Не, нипошто, ја нисам ни мислио да говорим о томе. У чем је моја честитост? Ево видиш ли — преко пута трговца Амосова? Тај Амосов, јамачно има много новаца; но ја их не бих узео не због тога што сам честит човек; кад бих ја био и неваљао човек, ипак их не бих узео...

— Слушај, Петре Васиљевићу! Мој је друг човек са средствима; он се само привремено запетљао; али он има имања и он ће кроз месец дана продати део земље једино због тога, да мени плати. Најзад и ја сâм — нисам какав пуки сиромашак; знаш да имам земљу, на коју се, ма да је заложена у заводу, може још нешто добити као зајам; најзад може се она заложити у добре руке, и све ћу ја то учинити за месец дана, — кунем ти се зато својом чашћу. Па шта ћеш ти изгубити, ако за месец дана новци буду послужили хуманој цељи — избављењу једног човека? Шта ту губи друштво? Ето, ја ћу најзад плаћати интерес?

— Стани. Изгледа, као што мислиш, да ти имаш право да се користиш новцима нашега друштва, у ком сам ја благајник? То у том случају предај молбу друшву.., Ако имаш права, то ће ти дати.

— Ти се подсмеваш.., Ти ми се ругаш. Ја немам никаква односа са вашим друштвом. Једном речју, ја видим, да теби није ни мало стало до мене, да теби није стало до мога доброг имена и до тога, што ће мене срамно истерати из службе. Ну, добро, нека... Бар ћу у будуће знати, чему се могу надати од људи. Више ти нећу долазити... Више нећу...

И, рекавши ову патетичну реч, војничина изиђе и залупи вратима; изиђе пак не на она врата, на која је ушао, већ на друга, која су водила преко уског коридора у собу Марије Михаиловне, жене Заботова.

Марија Михаилова била је Баруљину рођена сестра и он је улазио к њој слободно, без икакве формалности.

Заботов устаде и поче лаганим корацима да хода по соби. Све мисли, које беху тако добро сређене у његовој глави за чланак, чекајући само тренутак, да се у виду дугих редова ставе на хартију, сада се растројише и он реши, да одложи рад на један час. Да, предвиђао је он, у осталом, да је ово

само почетак, и да ће јамачно, ради тога, да му долазе целу недељу и да ће му истрошити много енергије.

Тешко је било Зоботову да прикупи и доведе у ред своје мисли. Соба његове жене, Марије Михаиловне, била је одвојена од кабинета коридором и још једном собом и он није чуо ни једне речи од тога, што се тамо говорило, али се тамо и разговарало полугласно; но све једно, он је слушао не ушима, већ унутрашњим чулом, јер је он, живећи и посматрајући, по нешто научио и да предвиђа.

Тамо је Андрија Михаиловић са хиљаду предстрожности саопштио његовој жени о свом мучном положају и при том измишљена историја о другу, кога је он спасао, при другом приповедању већ је знатно добила у подробностима и он јој је ту историју причао већ са личностима и интонацијом. — Седим ја код своје куће, на један пут звони... Улете Иванов... Као без главе; у очима очајање и т.д. Масја у ужасу, — она је тако осетљива: проневера, оставка, стид, срамота... Баруљини — часно име Баруљина!... Оно је свагда било часно, јер нико од Баруљина још ни један пут није ни у чем поклизнуо... И Андрија Михаиловић излази као „страдалник“ и све су симпатије на његовој страни.

А да зашто не! Он је спасао друга. Ах, ни једном човеку не треба поверовати, ни једном на целом свету! За тим се води разговор о њему, о Петру Васиљевићу, о његовој оштрини и равнодушности к туђој несрећи.., О, наравно, она зна: „принципи“. Ови принципи њему су милији но сви на свету. Због тих принципа код њих бар један пут недељно бива породична распра. Он ништа од њих њој неће да уступи и никада ни једном није уступио.

Наравно, он је добар муж, то она, Марија Михаиловна, одрећи не може. Он је љубазан, повратљив, марљив, он ради од јутра до мрака и тешким трудом зарађује животне потребе. Он је добар муж; но чим се ствар тиче његових принципа, он је несносан.

— Масја, Масја, појми само... Та мени је конопац већ на врату! Кроз недељу дана он ће се затегнути, и тада, пада...

— Андрија! — са запламтелим очима од сестринске љубави узвикну (но све полугласно) Марија Михаиловна, — зар ти мислиш, да ја нећу учинити све, све, што је само у мојој моћи, да ја нећу употребити сав свој утицај на мужа, да ја

нећу пожалити ничег, ничег? Ја ћу говорити с њиме вечерас. Ти разумеш, сад је то незгодно. Ти можеш ићи кући са пуним уверењем, да ће све бити учињено... Ја, наравно не јамчим за успех... Принципи... О! Па ипак, ипак се нећу зауставити ни пред чим, да бих те спасла.

— Мерси, Масја... Мерси!... Никад, никад то нећу заборавити. И Баруљин изађе у предсобе. Петар Васиљевић чу како он изађе, обуче шињел и звецну мамузама, како шкрипну брава на вратима и собарица затвори за њим врата. „Ну сад ће отпочети напад са женске стране“ — помисли Заботов и припреми се. Он се наоружа свом снагом свога карактера и чврстине. Разлога никаквих није спремао, јер су разлози непотребни: све једно, ма како они били убедљиви, жена ће тврдити своје. Она ће нападати; дакле, треба се постарати само за то, да тврђава буде добро наоружана, те да се може одржати.

II

Уверивши се, да напада одмах неће бити, у исто време разумеде, да је он само одложен. Петар Васиљевић прибере своје мисли и ипак на време сврши чланак. Већ су запалили свеће, и у трпезарији су звечали судови; постављали су сто. Тада он метну чланак у коверт и посла га у штампарију.

За тим се премести из наслоњаче за рад у „наслоњачу одмора“, прекрасну, заваљену наслоњачу, превучену драгоценом материјом, боје угасито бордо, — и предаде се одмору. Он је волео да се одмара на тој наслоњачи, но под условом, да нико у то време не улази у кабинет. Волео је свој кабинет, на који се навикао. Намештај је у њему био леп; пре осам година, кад се женио, добио је мало наследство, свега неколико хиљада рубаља, и половину је утрошио за намештај. Није могао да трпи у кући вашарске ствари и више је волео да седи у празном стану него на слабим и незграпним столицама и наслоњачама из Апраксина. Због тога је он тако нештедљиво и поступио са својим наследством; а сем тога, био је и заљубљен тада у Марију Михаиловну и хтео је да јој учини стан што је могућно удобнијим. И у његову стану, који имађаше четири собе, био је намештај какав ћете ретко наћи у стану књижевника. Ових дана к њему дође један издавач провинциских новина, човек

имућан, и он га прими најпре у гостинској соби, а по том у кабинету. Тада му тај рече:

— Та ја никада нисам мислио да петроградски књижевници живе тако као барони!

— А ви сте мислили да само провинцијски издавачи могу добро живети — шалећи се рече Петар Васиљевић.

— А, не, провинциски издавачи немају тако вештачки намештај.

У ствари, доиста, његов намештај, нарочито у гостинској соби, где је стајао диван, две наслоњаче и шифоњер, нису без узрока сви загледали. Ну шта да се даље говори, једном речју Петар Васиљевић био је нежан муж, а Марија Михаиловна била је заљубљена у своју гостинску собу.

— Господине, госпођа Вас моли да ручате — јави собарица, и Петар Васиљевић пође у трпезарију.

Лепушкаста, стасита, теначка Марија Михаиловна предусрела га је са умиљатим осмехом. Она је имала здраву боју лица, и Петру Васиљевићу, који је вечито седео у свом кабинету, читао, писао и пушио, и који због тога имађаше лице са сиво-жутом бојом, њему се дакле веома допадали њени румени образи. Од њих је на њ вејало здравље и свежина и он се у присуству женину свагда осећао тако, као кад жарког летњег дана седи на обали хладне реке, под сенком густих зелених древета.

— Ти си се заборавио радећи, Пећо, — проговори Марија Михаиловна, срдачно га хватајући за руку.

— Не, свршио сам и испослао. Сада се одмарах.

— Имамо данас супу с кнедлама. Ти волиш кнедле! Дај ми свој тањир.

И они почеше да ручају. Марија Михајловна причала је о свом јутрошњем одласку у продавницу тапета. Хтели су да промене тапете у трпезарији. Она је показивала разне обрасце тапета; но ни једном речју не спомену брата.

„Значи, намерно је одложено за у вече. О, ту је цео ратни план!“ — помисли Петар Васиљевић, те и сам не спомену ништа о Баруљину и ручак се сврши повољно. У девет часова позову га опет у трпезарију да пије чај, и при чају Марија Михајловна водила је разговор о другим стварима.

Ну у једанаест часова, када Петар Васиљевић тек што се

нагао да чита најскорашњији журнал, врата се из коридора у кабинет отворише и уђе Марија Михаиловна.

„А, дакле, ево сад ће отпочети!“ — рече у себи Петар Васиљевић и не само да остави свеску на сто, но је и затвори. Он је увидео да ове вечери нема читања.

— Ти знаш, Пеђо, ја све идем по собама и мислим о Андрији. Ах, бедни Андрија... — рече Марија Михаиловна, седајући за диван.

— Да, он је бедан! — одговори Петар Васиљевић.

— Помисли, какав је ужасан положај!

— Положај је сраман — рече Заботов.

— И зар ти, Пеђо, ништа, баш ништа не би могао да учиниш за њега?

— Врло мало, драга моја... Могу узети аконто хонорара — највише двеста рубаља.

— О! А њему треба хиљаду шест стотина...

— Да, као што видиш, моја могућност одвећ је далеко од његове... Неопходности.

— Пеђо, та то је ужасно! Помисли само шта му грози...

— Ја сам о томе већ мислио... Њему грози, вероватно, удаљење из службе; а може бити и лишење свију права... Но, видиш ли, да је он сам раније о томе мислио, ништа од тога не би било.

— Пеђо, ти знаш при каквим је околностима то било! Та он је спасао друга...

— Ако је он и доиста спасао, то је он радио за туђ рачун туђим новцем; ја у томе пак не видим никаква подвига...

— Пеђо!...

— Ни најмањег. Представи себи, да је нужно одвући кола, рецимо, у колима лежи смртно рањени човек, кога треба одвести у болницу — а нема коња. Ну, ако се упрегнем у кола и сам одвучем њега у болницу, то значи да сам га ја одвезао; а ако бих ја место себе упрегао на пример тебе у кола, то би га ти одвезла а не ја.

— Али он је ризиковао, Пеђо...

— Да, туђим новцима...

— Па он је ставио на коцку своју каријеру. Како ти то не разумеш?... — већ са видним раздражењем говораше Марија Михаиловна.

— Драга моја, када се ма шта ставља на коцку, то треба

да се има одважности и да се изгуби... Он пак ставио је на коцку а пред изгубљеним се зауставио.

— Ти си жесток, Петре Васиљевићу; никада нисам мислила, да си тако жесток.

— Рецимо, Масјо, да сам жесток; но ти, како видим, мислиш, да сам дужан и да могу нешто учинити да спасем твога брата. Шта то могу учинити?

— Петре Васиљевићу, он ти је говорио, да ће кроз месец дана имати новаца.

— Нека је тако.

— Ну, значи, за месец дана може се ризиковати...

— Чиме? Зар ми имамо такав новац, којим можемо ризиковати?

— Ми, наравно, не, али ти... код тебе... Ти би могао, кад би хтео...

— Дати њему туђ новац? Ти право велиш, да бих ја могао кад бих хтео; али ја то никад нећу хтети.

Марија Михаиловна устаде.

— Ти говориш као себичњак; ја се нисам томе од тебе надала; теби су принципи милији но све друго, милији но однос према блиским људима. Ти си готов и мене да избациш на улицу из принципа!

— Драга моја, — мирно рече Заботов: — ти мислиш да сваки човек који не краде, чини ово из принципа! Али уверавам те, да има честитих људи, који не краду просто за то што су честити људи и никада не мисле о принципима.

— Понизно захваљујем за пребацивање! Но мој брат није крао, но спасао друга. Или ти, може бити, сумњаш у то? Нека би само ко казао, да се он тиме сумњичи...

— Извини, ја не само што сумњам у то, него сам чак потпуно уверен, да је то неистина! — мирно рече Заботов.

— Петре Васиљевићу!

— Умири се; ти си готово и сама уверена у то. Ми и сувише добро познајемо Андрију Михаиловића, те да паднемо у заблуду. Он игра на тркама и опкладама и просто сав се предао томе, у чем је и проиграо тај новац... И ја јако подозревам, да ти је он то казао. Ево, гледај ми право у очи и реци, да је ово неистина.

Ну Марија Михаиловна, у место да га погледа у очи, извади цепну мараму, притисну је на очи и поче плакати.

— Нека је и тако... ако је и тако... ипак не разумем, како можеш бити тако суров да допустиш да изгуби карijеру мој брат и да не пожалиш његово часно име... Ја не разумем, не разумем... Тебе ништа не дира, ништа... чак ни сузе...

— Сузе ме дирају, али оне ништа не доказују, драга моја...

— Но најзад, најзад зар ти не можеш то учинити ради мене?... Ти разумеш — ради мене? Ја ти кажем, да ово и само ово може доказати да ме љубиш... Ово је моја последња реч, и више ти ништа нећу рећи.

И после тако силне „последње речи“, Марија Михаиловна окрете се и изађе из кабинета. Петар Васиљевић гледаше неко време на врата, која је она са лупом затворила за собом, за тренутак се јави код њега жеља да је врати и да јој још једном образложи свој поступак, ну затим рече у себи: „не, то ништа не помаже, то је некорисно“. И он поче ходати по себи својим обичним лаганим корацима.

Но, наравно, било би без основа мислити, да се је овим историја исцрпела. Другог дана дошао је Андрија Михаиловић к Заботовим у тај час, када је Петар Васиљевић обично бивао у редакцији. Они се сусретоше на степеницама, када се Заботов пео а Баруљин силазио и при сусрету се поздравише.

— Марија Михаиловна је код куће? — упита Заботов.

— Да, Масја је код куће, — одговори Андрија Михаиловић и, више ништа не додавши, оде својим путем.

А код куће Петар Васиљевић дозна малу новост.

— Андрија вели да му је сада потребно нешто мање — саопшти му Марија Михаиловна: он може узети за два месеца аконто плате око двеста рубаља. И тако ако ти такође узмеш двеста, то ће му требати још хиљаду двеста...

— Значи да он треба да добије још хиљаду двеста! — рече Заботов.

— Ну шта ти говориш, Петре Васиљевићу? Где он може да добије хиљаду двеста рубаља? Остало је до контроле мање од недеље. Знаш, ја просто с ума да сиђем при помисли на то. Слушај, Петре Васиљевићу, изгледа, да си се ти коначно решио, да не учиниш то за мене?

— То? Баш то? Да, драга моја, ја не могу то учинити чак ни за тебе.

— Принципи?

— Назовимо то принципима...

— Чудим се зашто сте се у таквом случају женили са мном а не са принципима...

И опет демонстративни излаз из собе и лупање вратима.

Ходао је Петар Васиљевић на овај начин још два дана по свом кабинету, сваки пут при сусрету са женом слушајући једно исто и најзад то му је додијало и он намисли тако нешто, од чега му је на уснама заиграо доста зао и заједљив осмејак.

III.

То се десило не на један пут. Када у главу дође одсудна мисао, то само изгледа тако, као да се јавила од једном. Исто је тако, као кад бисмо тврдили, да је пиле постало у том моменту, кад се његов мали кљун појавио из разбијеног јајета.

Одсудна мисао Петра Васиљевића појавила се у почетку у тамном облику, у ком он чак није могао да распозна где је почетак а где крај. Када се њен облик почео показивати јаснијим, Петар Васиљевић у први мах чак није ни мислио да је озбиљно прихвати.

„Да, кад бих то учинио... Мислим да би се јако противила... Куда би се онда дёли сестрински осећаји“...

И мислећи тако, он је сматрао своју мисао као полемичко средство, ништа више. Но услед тога, што су се сцене и речи понављале, а облаци, који су се надвили над његовом породичном срећом и душевним миром, све већма тамнели, полемичко средство неприметно је добило тело и крв и на један пут се показало потпуно сазрело и погодно за живот одсудне мисли.

„ Али зашто, управо, не поступити тако? — мислио је тада Петар Васиљевић. — Рођачки осећаји су закони и њима се мора принети жртва. А главно је, што ће то бити логично и... правично“...

И од тог тренутка одсудна се мисао не само зачела но и сазрела.

На први поглед немогућно је било разумети, каква је веза била између те мисли и провинциским издавачем, који је требало к њему да дође због једног чланка у четвртак у вече. Одсудна мисао такође је постала у четвртак и Петар Васиљевић

говорио је поводом тога: „Но, врло добро! Ово је све не може бити згодније!“

С друге стране, петком је Марија Михаиловна свагда одлазила у јутру у Љесни, где је живела њена мати и враћала се тек на ручак. И поводом овога Заботов је такође мислио, да је и ово не може бити згодније. Све је то било врло тајанствено.

И у четвртак после ручка Петар Васиљевић чекао је свога госта у Кабинету с највећим нестрпљењем. При ручку је у последње доба било за њ најнепријатније време. Ни у који час за бојкотовање његово од стране женине није се тако осећало као при ручку. Када су кратке руке Марије Михаиловне узимале тањир, да би усуле у њ супу за Петра Васиљевића, изгледало је да су дрхтале од негодовања. Када су њена дражесна усташца питала: „Краставаца или салату?“ (чак нису додавала ни — „теби“, или „Вам“) на њима се опажао израз презрења. А већ о томе, да би једног од тих дана биле о ручку кнедле или ма шта друго од омиљених јела Петра Васиљевића, није могло бити ни речи. И при свем том — дубоко ћутање, којим га је такође хтела казнити. Када би се ручак свршио, и Петар Васиљевић добијао право да оде у кабинет, тада би се он осећао као човек, који је пуштен из затвора.

(Свршиће се)

С руског превео
Мих. J. Миладиновић

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР

(НАСТАВАК)

Да се схвати бирократство, што се у Хрватској угнијездило до данашњега дана послије тешкога аустријскога апсолутистичкога господства од 1850—1860 године, мислим да је довољно споменути, да је и университетски академички сенат у својој споменици о загребачком университету рекао, да се права историја университета почиње од дана потврђења свеучилишнога закона.

Хрвати су више пута у своме сабору у XIX стољећу закључивали, да им се православна академија подигне на универзитет. Мотивација је било више, а прије самога апсолутистичкога владања сабор је хрватски управо силио бечку владу на оснивање университета у Загребу. Али од свих закључака није било ништа. Хрватски су родољуби слабо били приправни за такви институт — та великим су им дијелом били професори на правословној (јуридичној) академији странци и Маџари, а домаћих синова није било толико спремљених који би могли да преузму университетске послове у своје руке. К томе народно сиромаштво и немоћ у политици, па ето вам узрока, зашто су сви захтеви о университету остајали без успеха. Ипак да је било одлучне воље, једва би се дало оправдано сумњати, да један народ, са свима атрибутима самосталне државе, не би био могао доћи до университета. Што нису дједови знали привести животу, то учинише унуци.

Већ је из овога чланка познато, како је Штросмајер сјекнуо вољом за академију у часу, када други нису могли ни сањати

о њој. И његова је чврста воља побиједала неприлике хрватске те академија уђе у живот 1867. године. С университетом није ишло ни тако брзо, како с академијом; али ако хоће академија да ствара, она мора имати своју матицу у универзитету — бијаше сасвим оправдана мисао владичина.

Наши су стари већ 1836. године хтјели да оснују своје учено друштво за ширење и проучавање народнога језика; није ишло. На универзитет нису мислили, јер су држали да ће академија моћи живјети и сама о себи. И ту нам је сведочанство, како нису били реални. Кад је Штросмајер ударио прве основе академији, он је у хрватском сабору 11. априла 1861. год. проборио: „Свијест и срце народа јест оно свето гојиште и схраниште, у којим се према потребоћама народним племените мисли, племените жеље и захтјеви рађају и чувају; пак што народ честит и невин полаг закона вјечите правде и истине у свијести својој помисли и усхтје, што у срцу свом зажели, то под благим упливом божје промисли прије или послије све препоне и сплетке људске надвладати и у јавном животу ожуђеним плодом уродити мора. То је, што поштењака и тјеши и храбри, кад се тмасти облаци над главом домовине вију.“ „Ја видим, рече Штросмајер сабраним посланицима хрватским, да нема никога међу нама, који би се душом и срцем народним жељама, народним правима, народној части и поносу изневјерио“. А тај му понос народних посланика даваше наде, да ће хрватска књига, хрватска народност, у напретку просвјете, доћи полагано на ону висину, на којој неће моћи да досегну валови узнемирена политичкога мора.

Колико је Штросмајер већ сада држао до просвјете и колико је он баш у просвјети налазио залога за здраво развијање народнога живота — па и у аристократичној земљи, каква је била, а и данас је Хрватска — разбира се из даљега његова разлагања пред сабраним оцима домовине.

Велика је дужност поштовати своје родитеље: једнака је дужност да им будеш захвалан за труд и муку. Но далеко је већа дужност бити захвалним онима, који ти пружају помагања за виши, душевни живот, где налазиш оплемењивања срца и душе. Тјелесни су те родитељи и дужни хранити, али давање просвјете потјече већ из племенитости: храна је духа племенитија од хране тјелесне; ум вриједи више од тијела. За то он мисли, да је велика дужност оних, који имају земаљских до-

бара, да та добра употријебе не само за тијело већ и за дух, према оној ријечи Св. Писма, да дух оживљује и дух управља свиме а не тијело. Црквени достојници имају више добара, но не за то, да их као обични људи за себе употребљавају; црквена су добра намијењена у првом реду за сиромахе. А има ли већега сиромаштва но сиромаштва духом? И док је то велики владика имао на уму уз јасну спознају положаја своје домовине, могао је мирне душе јавно пред својим народом рећи: „Ја сцијеним, да је за сад — говораше то 1861. године — мила домовина наша, што се средстава за душевни развитак тиче, још веома оскудна и сиромашна; сцијеним дакле, да је свих нас света дужност, оскудној и сиромашној домовини нашој у помоћ притећи; напосе пако света је то дужност оних, који су држали по светом стању и звању свом (свештеници) особиту скрб за сиромахе носити, будући баштиници онога, који на овај свијет дође с особитим обзиром за сиромахе и убоге.

Тих сиромаха бијаше у Хрватској млого — али мало бијаше људи, који би схватили своје земаљске дарове као помагало за укидањем сиромаштва духом!

Штросмајер је разбирао, да овако, како је до сад ишло, у Хрватској не смије да даље иде. Прекинути са старим жељама и тежњама времена, у којим је Штросмајер растао, није он могао да допусти. „Немоћ, под којом стењаше дослије народна књига наша — говораше даље велики народни учитељ — она је иста, под којим стење и болује цијело државно тијело наше. Оштећено нам је државно тијело наше и ослабљено на све четир стране свијета; оштећено и ослабљено страном туђим насиљем и неправдом; оштећено и ослабљено понајвише нашим пожртвовањем за опће добро.“ Тко у овим ријечима неће видети, како је велики говорник у неуређену још сабору показивао на историју, из које би се имало учити, како да се удеси рад за будућност? И владика није хтео да пропусти споменути Хрватима гдјекоју згоду из домаћега прошлога живота.

Ено, каже он, Далмација, која је тужна под ниским крововима чувала свој карактер, док је туђа власт радила све, да се у народу ослаби свијест о некој заједници с браћом. Но већ се јављају хугласови, који су допуштали бискупу, да са свим жаром своје родољубиве душе ускликне: Ах Далмацијо врати нам се, врати, а ми ћемо ти и опет дати оно мјесто, што си га некад у нашем животу имала. Што си нам у прошлости била, при-

повиједаће свијету академија износећи старе далматинске споменике културе пред домаћи и страни свијет. Али док ћемо да се поносимо твојом, Далмацијо, прошлошћу, ми морамо да радимо и за садашњост и будућност. Са славом старине спојимо рад око нових потреба, спојимо садашњост — корист не ће узмањкати. Но „с академијом знаности уско је спојен други завод, који без сумње свакому домороцу вруће на срцу лежи и лежати мора. А завод тај јест југословенско свеучилиште у Загребу."

Већ сам испричао, какве су јадне научне и културне прилике биле у Хрватској и у хрватским школама. И Штросмајер излази пред неуки домаћи свијет с приједлогом, да оснује своје свеучилиште. Узроци су његову приједлогу били много виши, много јачи него ли часовито душевно сиромаштво хрватскога народа. „Младеж наша — вели он — таква је, да је с пуним правом цвијетом садашњости а надом боље будућности назвати можемо. Младеж наша има бити баштиница жеља наших и душевних тежња наших. Да се нити ми, нити мила домовина у нади својој не преваримо, дужност нам је прилику пружити младежи нашој, да се наобрази, да племенитом баштиницом љубави домородне, до народних жеља и тежња, славе и дике пратиоца својих по узвишеном уму и оплемењеном срцу постане, што само тада можемо постићи, ако свеучилиште у средини нашој подигли будемо. Младеж наша пуна је духа и полета, али је већом страном сиромашна, тер јој није могуће с великим трошком туђа свеучилишта похађати, откле више пута бива, да најљепше способности закопане и за народни добитак изгубљене остају. Да ни не напоменем, да младеж у прераној доби изван граница домовине своје боравећи лако душу своју отровати и народу се свому за вазда отуђити може."

Штросмајер је мислио, да ће загребачко свеучилиште моћи давати душевнога живота и браћи из Босне. За њих би то имало да буде врело духовне окрепе како и за домаће синове: ту би једни и други имали да просветљују и ум и срце, да налазе јамство „оне слободе, за којом свако племенито срце чезне."

Бискуп је још и ширу задаћу намјењивао свеучилишту. Оно има да буде расадником уставне слободе и срећније наше будућности. Хрвати су дужни подићи себи университет поради читавога словенскога југа, који би налазио бар негдје за своје домаће потребе врело братскога рада и братске љубави.

Хрватски је народ примао с усхићењем ријечи свога сина, који је у културним и политичким пословима већ водио велику ријеч. Но ми смо спромаси; наша велика и богата господа још и данас не осећају особитих брига и дужности спрам народа, јер се право не могу да снађу у дијељењу власти између себе и пука. За то је ријеч Штросмајерова остајала неколике године тек набаченом мишљу: сви би жељели имати од старе правословне академије (јуридичкога факултета) универзитет — али нијесу имали снаге да приступе к послу, јер им се није чинило, да је хрватски народ способан за тврђу просвјете и слободе. Велики дух као да је чекао, што ће рећи на његову мисао позвани синови. Но они су ту мисао још мање схватили него ми спротиња. Није остало друго, већ да говорник у сабору од 1861. године и опет проговори у првој згодној прилици.

„Свијест и дужност прва је ствар на овом свијету, којој се све и част и иметак и исти живот жртвовати има.“ Овако је себи тумачио Штросмајер јунаштво сигетскога јунака, кад му се у Загребу славила тристагодишња успомена. С оваквом свијести о дужности схватања и ђаковачки владика свој положај, своје звање у доба, кад није одлучивала сабља, кад није било Турака, да изазивају на мејдан јуначки, али је било потреба, које су изазивале на мејдан просвјетни. И ђаковачки просвјетитељ се први и опет огласи с 50.000 форината као даром за универзитет да „жртва Николе Зрињскога под Сигетом не остане без икаквог плода.“ Тиме је матерnjални темељ ударен за највиши институт, што га један народ може за сада да добије за промицање просвјете.

Мислим да би било одвише једнострано схватање Штросмајера, кад бих споменуо само то, да је он 1866. у славу Зрињскога дао ону суму новаца. Хрвати су се до тога времена највећма поносили тиме, што су на своју велику штету ломили копље кроз вијекове, да сачувају своју груду од нашега стољетнога непријатеља. Но бранећи свој дом били су присиљени да напуштају тековине напретка културнијега свијета. Жртве у крви остајаху без плодова. У своме писму 1866. године ђаковачки владика отворено рече своме народу: сви наши успјеси у крвавој борби бијаху узалудни; не ћемо ли и даље да тако буде, хајде, браћо, да пронесемо онамо, гдје ће бити плодова за нас, а не за друге. Проучавајте своју историју, али и учите из ње, да само настојање око књиге, да просвјета може да до-

носи онаквих плодова, каквих је човјечанство свагда требало; само култура може да створи један народ способним за живот, а јака десница мораће пустити духу да ради. За то ваља мјесто пушке и сабље примити у руке дивит и хартију. А да се до тога дође, требало је, истина и Зрињских и Јелачића — но њихови су нам радови до сад били без користи. Чврсти ће бедем народној снази бити просвјета, која се може најбоље и најслободније ширити с катедре, гдје ће млада срца добивати не само знање, већ и равнога вођења у животној борби.

Политичка трзања, што су знаменито утјецала и на Хрватску, уза све одушевљење на ријеч Штросмајерову 1866. г. нису допуштала, да се одмах оснује свеучилиште у Загребу. Сиротиња још није могла да састави потребне трошкове и за непотпун университет. Уређивање односа старе хрватске краљевине спрам Угарске и Аустрије задавало је доста бриге и ђаковачкоме владици и свим оним људима нашим, који су радили око напретка хрватскога још прије апсолутне владе бечке, па нису могли да уза све издаће особиту бригу посвећују и свеучилишту. Но послије Штросмајерова дара и темеља у народу се сабирало за университет, а сам је Штросмајер у свакој згоди и као политичар и као културни препородитељ народа хрватскога настојао, да се университет што прије отвори. Требало је још коју годиницу почекати, и кад је Штросмајер већ одустајао од политичког рада, за бана пучанина, домаћега великана по уму, Ивана Мажуранића, отворише се дворови университетски 1874. год., а Штросмајер дође у Загреб да као гост буде назочан код отварања свеучилишта, којему је он ударио темеље, и на ново оживио стару мисао. Загреб га је као великаша дочекао, па ако и није он имао да што напосе у овај час учини, све је признавало, да је ово његово највеће дјело и да је он као краљ међу духовима, који су на томе послу имали удјела. Само бирократизам не ће да то разумије!

Старији људи приповиједају, да је Позоров уредник из Беча знао писати Штросмајеру, нека му шаље новаца, јер иначе не може лист да излази. Владика му је, кажу, један пут одговорио, ако сте ви једини писац, а ја једини читалац новина, онда могу мирне душе те новине престати излазити. Да ли је то истина или није, не знам, но да би могло бити, разбира се из свега Штросмајерова поступања. Он је код академије проговорио и даровао понајвише: он је први основао закладу за свеучилиште

— а послије тога с правом очекиваше од државе и од народа, да они рекну своју ријеч и помогну и подупру његове замисли до живота привести. Сам је помагао и замишљавао, али да сам — премда би могао — приводи у живот поједине институције, то није хтео, јер би то онда било онако, како и с оним редактором и листом. Народ способан за живот извешће и дјела способна за живот — само му треба очи отворити.

Јасно је, да је велики владика тако мислио. Он се и 1888. године први сјетио свеучилишта, које је до данас непотпуно, те је за медицински факултет дао 20.000 фор., да народу створи нову закладу, коју ће имати довести до потпунога свеучилишта.

Како народ у оваким пословима има да ради, Штросмајер је 1884. год. јавно прозборио: „Народ, који се не зна за идејалне циљеве своје распалити и на све могуће жртве охрабрити; народ, који увијек само страхује и преда; народ, који у озбиљним приликама само и једино на своју слабост и немоћ мисли, да само под туђим окриљем и туђом моћи и помоћи живјети може, такви народ трухли и пропада. Народ пако који зна што хоће, који никад и ни уз какву цијену на свијету не да из своје душе избити ону идејалну сврху, која од самога Бога долази; народ, који зна у одлучни час све своје силе у једно скупити и на постигнуће виших циљева упутити, који зна у такви час опћим одушевљењем учинити ону пословицу: „ил слободно живјети, ил' славно умријети“ — такви народ све ако му је кроз вијекове борити се, патити и сваке жртве пренашати, прије или послије се спасе и слободе се своје довиње“. Његова дјела иђаху за тим, да од свога народа створи челик — људе, да створи културне прегаоце — али по народној снази, а не само онако на око.

Свака оваква државна институција као университет мора да се сама по себи развија, па за то Штросмајер послије и није водио велике бриге за свеучилиште. Они заводи, који требају више њега и помоћи, бијаху му и главнијом бригом. Академија је требала заштите; Штросмајер јој ју је давао преко свога помагача и изврснога брата Фрање Рачкога. Никад ни у којој невољи није академија била остављена од свога покровитеља. И новаца и књига и свега је добивала до последњега дана дуговијекога живота владичина. За то је уза сав народ академија највише и претрпјела смрћу владичином.

Овако сам у кратко приказао како је Штросмајер учинио

Загреб сијелом и средином свега културнога рада хрватскога. Само тиме није исцрпена брига Штросмајерова за главни град Хрватске. Године је и године умни владика био познат у широкоме умјетничком свијету као особити пријатељ свега, што је лијепо. Годинама је Штросмајер за своје паре сабирао слике и умјетнине првога реда, да их узмогне поклонити граду Загребу и говорити великоме свијету, да Хрвати нису онакви варвари, каквима их држе, јер и они желе ући у коло културних народа.

Само идејални циљеви доведоше Штросмајера, да је он пуних 30 година сакупљао данашњу галерију слика у Загребу. „Ја бих рада — рече 9. новембра 1884. год. владика — да народ наш живи, да живи у слози и љубави са сваким, који братски шњима — мисли; али желим, да под никим не живи, који би му рада сврху, на коју је створен и опредијељен, туђом сврхом замијенио“.

Схваћајући владика највише научне заводе главом читавога народнога тијела радо прислањаше свеучилишту и академији доказ своје велике уметничке душе — галерију слика. Ко је 1884. год. био у Загребу и посматрао са стране долазак ђаковачкога владике, тај је морао признати, да се онако дочекују само краљеви. Није било главара земље код доласка владичина; дапаче и сам је брат по дужности и чину, загребачки надбискуп, и римски кардинал отишао из Загреба — али народ је разумио ђаковачкога старца, па је народ присилио и политичке противнике, да су му се морали поклонити. А ко је слушао Штросмајеров говор, којим је отворио ову своју последњу велику задужбину у Загребу, тај се морао увјерити, да нема пред собом човјека богата, човјека дарежљива, већ има пред собом умника, који разбира по вјековима, што је душа човечја стварала љепоте, па се он томе стварању поклања у жељи, да народ његов тражи у љепоти и доброти путове своjему напретку.

Нема гласа у тадашњим вијестима, који би и на час хтео да помути весеље, што га је Штросмајер приправио своме народу. Потраживање умјетнина, сабирање њихово по широкоме свијету, трошење новаца, брига, да академија буде потпуна, јер ју је он назвао „академија знаности и умјетности“, све то извођаше Штросмајер сам. „Ја сам — вели он — при сабирању тих слика и умјетнина одмах од почетка пазио, да ми их је сабирати, колико ми је само могуће, из свих умјетничких школа, како сам мислио, да ће народу и учећој се младежи више користити“.

Његовим настојањем, његовим прилозима, по његовој је упути у Загребу саграђена зграда, која стоји као ризница знаности и умјетности. Учинио је и то за то, јер је судио, да је то народна потреба, „јер народ, који своја највиша училишта има, те добро и спасоносно њима управља: тај се народ интелектуално еманципира, а еманципација и ослобођење то наравним и неодољивим начином сваку другу еманципацију и сваку другу самосвојност прије или послије породити мора. За то у вријеме, кад се народу смрачи, кад му најсветија баштина слободе и напретка у погибао пане, тад обично све оно, што је Бог у савјест и срце народа ставио и залогом вјечитим сваке слободе и среће опредијелио, прибјежиште и уточиште своје у цркви и у највишим учевним заводима својим тражи, пак уједно и побједу своју прије или послије налази?

С оваквим погледима на задаћу културних завода могаше владика бити задовољан видећи, како је народ с њиме заједно прегнуо, да у посљедњој четврти XIX стољећа стигне оно, што су му вијекови спречавали. Да није било академије, не би било галерије, којој се и странци, што долазе у Загреб, диве; а да није било Штросмајерове галерије, једва би се могло доћи до умјетничкога рада, како га развијају наши умјетници. Послије отворења галерија слика отворила се обртна школа, из које су полагало излазили млади умјетници, да наставе око онога посла, који је душу ђаковачкога великаша за његова дугога вијека увијек заносио. Ови су млади умјетници преузели на себе задаћу, што ју је Штросмајер намијенио својим културним институцијама: уклонити предрасуде и размирице и спојити браћу у једну душу и једну намјеру; спојити једну душу, једну крв, а два дична имена. Мајски дани у Загребу ове године нису друго него ресултат, плод онога сјемена, што га је засађивао тридесет година католички владика из Ђакова са својим помагачима. И крвни противници његове политичке морали су пред овим ресултатима да умукну.

Што сам до сад приповиједао о краљевском раду — како би рекао Љуба Бабић — на културном пољу Хрватске, бијаше галерија слика дјело, што га је он сам замислио и потпуно крају привео својим џепом и својим трудом. Хрвати су и прије Штросмајера мислили на академију наука, мислили су и на универзитет — али је морао доћи Штросмајер, да им то изведе. Хрвати су се поносили — како то најбоље показује Кукуље-

вићев Словник умјетника — својим умјетницима, само је штета, да смо у старини радили више за друге него ли за себе. Штросмајер је у умјетности први почео мислити на свој народ, па је својом галеријом створио услове, темеље садашњега нашега умјетничкога рада. Индиректну је побуду за то добио у тестаменту, што му га је намро бивши ђаковски владика Куковић.

Штросмајер се није жацао признати хвале ономе, који му је што казао и добро учинио. Кад је 1882. год. била посвећивала ђаковачка зборна црква, Штросмајер је јавно у цркви пред свим својим бројним гостовима захваљивао покојному владици Јосипу Куковићу, што га је препоручио бану Јелачићу за свога наследника на епископској столици у Ђакову. Сјетио се већ старац Штросмајер препоруке Куковићеве, нека га не пушта да дуго лежи у тамној и влажној гробници, већ нека гради нову цркву, гдје ће владике наћи достојно мјесто за своје кости. И Штросмајер је послушао, што му је намрто, па је у првим својим владичанским годинама хтио да се одужи пријатаљу.

Млади владика Штросмајер примивши нацрте за градњу стоне цркве не ће да подузме посао: ваља свијета видјети, ваља упознати умјетност, ваља разгледати цркве у широкоме свијету — онда се дати на посао. И он обађе Чешку, Њемачку и Италију, да се упозна са уметношћу, да прикупи за свој дом дивних радова старијих и новијих умјетника, да прибере у једну цјелину хармоније из столећа — па да сам онда ствара храм, који ће моћи и за стољећа проносити глас маленога Ђакова и великога Штросмајера. Слике се за потоњу галерију прикупљају, а план за градњу цркве дозријева.

Од 1853—1866. год. Штросмајер сакупља и смишља, снује и брине се за умјетност, којој ће на једној страни, у Загребу, бити гласница галерија слика, а на другој страни, у маленоме Ђакову, бискупска црква. Није моја задаћа, да говорим о тим споменицима великога духа владичина — о томе су већ написане красне књиге — већ желим, да српском читаоцу и код оснивања катедралне цркве само у кратко истакнем мисли Штросмајерове, које су се за градње те цркве кроз шеснаест година хрватскоме Мецени надавале.

Ко је само један пут разгледао ђаковачку цркву, па кад к томе знаде, да је Штросмајер сам замишљао и стварао тај дивни споменик, томе ће величина духа владичина бити још далеко већа, него ли би је могао и у најзаноснијем панегирику

приказати. Бриге и новчане неприлике јављају се сваки час. Рачунало се, да ће се црква моћи изградити с једним милијуном круна — а то није било доста, да се црква напола догради. Владика носи од првога почетка читаву своју цркву у души; мора да се бори с умјетницима, који неће да се покоравају умјетнику Штросмајеру, а он опет жели да се ради онако, како ће дјело моћи изаћи испод људских руку савршено. Уз бригу и борбу нарасли су трошкови око градње на три милијона круна, од чега отпаде на владичин буђелар преко два милијуна! 1882. године буде посвећен тај храм божји и храм умјетности, и сâм старац владика у своме говору говораше своме народу „о љубави и о јединству, за које јединство он је приправан лећи у хладни гроб и жртвовати се, само да му народ буде једно, као што су Исус и Отац његов једно.“ Говорио је о свему томе, јер и његова црква није друго, већ изјава велике хармоније, коју је замислио бискуп и дао је извести у бојама, да се види, што би у свијету имало бити — али то су само умјетнине. И то нам је владика сам протумачио, што се из умјетничке грађевине разбира.

„Наша је домовина по земљописном свом положају један од оних прстена, који Запад с Истоком спаја. Кад се негда уљудност и изображеност с Истока у Запад салила, наша јој је земља у том веле важном послу поглавитом посредницом била. Данас Запад има Истоку стару љубав одвратити изображеност и кршћанску слободу у њ пренијети. У Божанственом том звању имамо ми опет веле важну задаћу... То је цијена крви наше, којом су ове наше земље рјекомице натопљене. То значи дивна Хрватска, вјечитим ловором за то овјенчана, што је навалу Османлијску знала течајем трију стољећа славно од себе одбити и слободном остати, док је све око ње изнемогло и главу под јарам османлијски скучило... На то смјерају братска наша настојања за слогом, и јединством; на то наша жива жеља за знањем, крепости и изврсности, на то школе наше, академија наша, на то музеј и свеучилиште наше.“ За то је бискуп у својој цркви дивно сјединио романски слог и готски, да буде некако путоказом ономе, што је њега у сваку његову раду водило.

Кад је Штросмајер позивао своје свештенство к свети своје цркве, сâм је најавио, да је овим дјелом завршио свој главни епископски рад. И право је имао. Његов је вијек у Хрватској до 1882. године толико створио, колико нису стварала стољећа

с хиљадама епископа и других великаша. Ако хоће да се нагледа љепоте, нека пође у Ђаково, да тамо разгледа Штросмајерово дјело, које су кушали да опишу различни људи, али њихови описи тек су слаби одјеци онога, што је Штросмајер сам сворио. Власти му нису готово ни: хвала! казале, али је за то народ славио онога, који је себи славу тражио у идејалним побудама. Проф. Фр. Марковић није ни најмање прегонио, кад је писао, да у нас није никад било епископске цркве, која би „у толикој мјери, како ђаковачка, сједињавала у себи умотворине грађевне, кипарске и сликарске; која би у толикој мјери здружене величала заштитнике свеце хрватскога народа, а пучки свијет хрватски из свих крајева тако дичила и учила; која би у толикој мјери а у нашој земљи подавала узроке за црквену умјетност, и за састав њихов употребљавала у толикој мјери мотиве из пучкога нашега везења и ткања.“

То је само сјен онога, што се у тој дивној грађевини одсијева. Штросмајер је већ у свијету показао, да је велики ум, велики говорник, велики Хрват и Славенин, који једнаком љубави обухвата поштење, врлину, част.

(Свршиће се)

Загреб

Dr. Ђ. Шурмин

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

Али простота не искључује полет. Линета се припила као паучина за крила птице, која је и нехотице дизала у висине, где ваља да се осети сваки покрет срца, где треба све одгоненути, све разумети, где се мисао мора старати да даде места осећају. Агна је била „таква ленштиница!“ Она је некада сама говорила својему „Орлу“, којему није могло ни на ум пасти, како се њој на тој висини само заврти у глави и како јој буде тешко.

А сад јој се догађало, и то све чешће, кад се пробуди рано и помисли да се мора данас видети са заручником и да мора већ од рана јутра да се стави на вишу ноту, онда је обузме такво осећање, као ђачића кад га очекује тешка лекција. А она је већ ту лекцију изговорила. Већ је испричала све чему су је учили и држала да би могла од веренишства да има мало распуста. Већ се наситила свега и свачега, те је осећала да је то све исцрпљено и да ће се већ видети дно у извору. Остала су јој била још неколика артистичка осећања и онај несносни „господин Игњат“ могао је комотно остати на то, да му у шетњи

покаже какву малу ливадицу, или окрајак шуме, или какву струку жита што се преливала плаветнилом, па повикати: „Ух, дивно.“ То је лакше. Он до душе није умео наћи довољно речи и похвале о том колико се дубока артистичка душа крије само у таком једном „дивно“, а кад је тако, чега би он још ваљало да пожели, и зашто је он њу у разговору, осећајима, у начину вољења приморавао да чини којекаква непотребна усиљавања? А ако је он није нагонио, ако се то догађало без његова знања, у толико је то горе за њега, јер још није знао да је он по природи тако незграпан. У том случају ено му оне Стевке Ротковске.

А с Коповским јој међутим није било потребно никаквога усиљавања, те је друштво с њим било за госпођицу Кастели прави одмор. Сам изглед његов њу је веселио, изазивао осмех на њену лицу, и давао јој могућности да се нашали. Полањецки је био једино љубоморан на Коповскога, али Завиловскому, као човеку који је живео искључно у средини своје вештине, и све мерио мерилом које тамо влада, није ни на ум падало да би тако „духовито“ девојче, тако „умно“, могло и за часак друкчије гледати на Коповскога, него као на предмет за веселе шале, какве је она себи допуштала на његов рачун без престанка. Зар се није сама госпођа Броничова срдила и на помисао да би Линету дали Коповскому? Оно што је Завиловски видео између госпође Анете и Коповскога, за њега није могла да буде ни за какву поуку, јер је сматрао своју Линету за потпуног антипода Анети. А кад је Линета изабрала њега, онда је он потпун антипод Коповскому. То је код њега разгонило сваку сумњу. Линета се бавила Коповским, сликала га, проводила с њим такве разговоре да се Завиловски није могао начудити, како при тим разговорима није задремала, шале правила на његов рачун, гледала за њим веселим погледом — али то само због тога што је још била дериште, којему је ваљало да има своје часове забаве па и распуштености. Зато опет нико од ње није боље увиђао колико је он бескрајно глуп, и нико о тој глупости није говорио тако често као она. Колико ми се пута подсмехнула због тога пред Сховиловским!...

Но нису сви таквим очима гледали на то забављање између Линете и Коповскога. Нарочито није госпођа Анета, која је овда онда говорила своjему мужу да Линета жестоко кокетује с Коповским. „Јузи“ њеном се такође по кашто чинило да

је тако, и намеравао је да некако на фин и учтив начин отпрати Коповоског са летњиковца, али то није допуштала госпођа Анета. „Кад се он интересује Стевком немамо права да лишавамо среће сироту девојку“.

Основски је жалио што баш та добра Стевка да се жртвује Коповскому, али како она није имала мираза, а Анета настала пошто пото да је удоми није се смео противити.

Али се није могао довољно насрдити на Кастелику и начудити се: „Како она поред онога кршнога Игњата да кокетује с Коповским, том глупом лутком.“

У почетку му то никако није ишло у главу. Али држећи да се Анета просто вара, стаде пажљивије мотрити на младу девојку, и како то није био човек горд, сем у односу на покрете своје жене, опази много што шта што га узнемири са нарочитога пријатељства које је гајио према Завиловском. Држао је, до душе, да се не може десити ништа што би могло променити њихов узајамни положај, али се питао: каква ће бити будућност Игњату са женом, која га уме тако мало ценити, и која је тако мало душевно развијена, да не само што налази задовољства у друштву са овим лепим идијотом него допушта себи да га привукује к себи и да се шегачи с њим.

— Моја Анета суди о целом свету по себи (мислио је Основски), те се одиста варала приписујући Линети каква виша осећања: то је лутка, на коју да нису наишле тако узвишене душе, као што су Анета и Игњат, њу не би ништа могло подићи.

На тај је начин овај човек који болује од љубавног далтонизма с једне стране откривао истину, а с друге падао у заблуду све већу и већу. Зато је из дана у дан све пажљивије мотрио за Линетом и није му било потребно много напрезања да се увери да у односима те „идеалисткиње“ Линете и Коповскога има и шале а и некако онога што нарочито женскиње слабијега карактера осећа према лепим и лепо одевеним младићима. Феноменална глупоћа Коповскога као да се на ваздуху чисту још јаче раскокала, али од сунца нешто стегнута лица очи му дошле нешто изразитије. То се још лепше слагало са снежно белом краватном и простим али укусним оделом. Кад би се ујутру оденуо у бело енглеско одело за лоптнис лично је на свежину уранка. Његове пуначке форме испуњавале су мекану одећу, и куда је могао пристати, у очима ових дама, Завиловски са својим Вегнеровским лицем, дугим крацима, према

овом лепотану, који је опомињао на богове грчке и римске. Ваљало је бити такав као што је она туњавица Стевка Растковска па да се остане при том да је он један обичан глупак. Линета се истина смејала кад се Швирски једном изразио: да Коповски запитан о чем изненадно има такав изглед као да је прогутао проштац.

Завиловски се варао кад је држао да само госпођа Броничова гине за стварима спољнега изгледа, а да његова вереница ни појма нема о свему оном што њена тета изискује. Линета је све то чинила. Кад је изгубила наду да ће „господин Игњат“ моћи икада достићи Коповскога, хтела је бар да се њему приближи. Њој је урођено било да је привлачи све што је згодно по спољашности, а њена „тета“ кад је тражила да јој Завиловски купи то ово то оно, просто је испуњавала њене жеље. Њој је одиста довољно било погледати те да разликује што год ординер од оног што му је слично а скупље и свом својом душом тежила је за што скупљим. А Коповски је био за њу међ људима оно што свила међ тканином. Да није било госпође Насте, која је држала на узди Коповскога, и да није било извесних виших осећаја, које је она силом утуткивала у главу Линети, она би зацело пошла за њега. Не знајући ништа о свем том, чудио се Основски како то није већ било, али је при крају својих опажања дошао до закључка: да би можда и за Линету и за Завиловскога било тако и боље.

И једнога данаповери те своје мисли жени а она се расрди па му врло живо одговори:

— То није било, јер није могло бити. Не мора нико угађати како ти мислиш. Ја сам прва опазила да Линета кокетује с Коповским. Ко би могао знати да је то таква природа. Бити заручeном и још кокетовати са другима, то прелази оно што људи могу да схвате. Али она то чини из таштине за инат Стевки Ратковској, а млада и за то да би пробудила саревњивост у Завиловском. Ко би то знао! Лако је теби сада говорити и сваљивати кривицу на мене, што ти је удесила ту веридбу. Али сети се ти сам колико си се ти само пута усхиваћао том Линетом, колико си пута говорио да је то необична природа, и да би она одиста могла усрећити господина Завиловскога! Заиста необична природа!! Сад кокетује са Коповским, а да се верила с њим кокетовала би са Завиловским. Кад је неко шашав он остаје таквим. Ти велиш да би она згоднија била за

Коповскога. Ту је памет ваљало имати раније, а не сад кад је она већ испрошена за Завиловскога. Али ти тако говориш сада зацело само за то да би ми показао: колику сам глупост учинила радећи за Завиловскога.

И цео се разговор окрете тако, да Завиловски и Линета одоше на друго место, а прво место заузе суровост и злоба Основскога.

Али се Основски стаде правдати, рашири руке и стаде зборити.

— Анетко! Како можеш и помислити да сам ти хтео причинити јада? Ја прво и прво знам како су твоје жељице биле честите; али видиш ја се плашим за будућност господина Игњата, јер га волим. Волео бих од свег срца да му Бог да такво створење, као што си ти. Та ја бих волео пре прекршити језик, него рећи што, што би теби учинило на жао. Дошао сам само стога да поћаскам с тобом и да се посаветујем, јер знаш да у тој љубљеној глави има за свашта савета.

Говорећи то стаде јој љубити руке, па мишице, па лице са толико милости и заноса, али она окреташе од њега главу бранећи се од пољубаца и говорећи:

— Ух, како си знојав!

Он је заиста ударао на зној јер је по цео дан јурио било у коритенису, било јашећи на коњу, било веслајући, или је јурио по пољу, шуми, само да омрша да мере, до које је она то желела.

— Реци само да ниси љута! — рече он пуштајући њене руке и гледећи је нежно у очи.

— Па де, не љути се! Али какав ти ја могу савет дати! Нек иду њих двоје у Швеципољу а Коповски нек остане са Стевком.

— Видиш да си нашла начина. Нек иду у почетку августа. Али зар ниси могла опазити да Стевка никако не баш тако... некако јој није Коповски по вољи.

— Стевка је затворено чељаде, као мало ко. Ти не познајеш женску ћуд.

— Вероватно да имаш и то право. Али видим да она не воли Линету. Можда се у души срди на Коповског.

— Како? — упита живо Анета. Да ли ти ниси видео такво што у погледу Линете.

— Копоша, као Копоша, он се само смеје, јер има лепе

зубе. Али кад би што опазио онога часа би му дао пут. Можда и Линета кокетује тако само што јој је то у природи, а и не зна да то чини... Већ је и то само зло, а да има чега да се и мотри на њу, то и не помишљам.

— Ваљало би искушати Коповског у погледу на Стевку. Знаш, шта? Да ја изјашем данас с њим до Лешничовке и да проговорим озбиљно. Ви остали окрените на другу страну.

— Добро, Али пази да паметно урадиш.

Стаде се спремати да иде, али на вратима застаде, помисли зи часак па рече:

— Како јо то чудно и непојамно тај Игњат, изгледа човеку да у тренутку све схвати, а међутим узима ту Линету као какво божанство, и не види даље од носа.

Кад су по подне Коповски и Линета изјахали ка Лешничовци, Завиловски их је отпратио очима, гледећи на облине њена тела што се силно истицало испод женске јахачке хаљине и мишљаше:

— О како је згодна! Баш нема у овом животу ироније кад се овај красни и искрени Основски ничега не сећа!

И било је у том животне ироније — али не само у том!

XI

Од оног изласка на коњима, који учинише госпођа Анета и Коповски нешто се изменило у друштвеном опхођењу међу онима у Летњиковцу. Завиловски је и даље пиљио у очи својој вереници и пливао по седмом небу, међу тим у њеном понашању према њему и према осталима било је некаквог нерасположења. Коповски се осећао некако као тужан. На Линету је само крадимице погледао, прилазио јој ужурбаније, али само кад ту не би била госпођа Анета, и међутим чешће прилазио госпођици Ратковској, с којом се разговарао некако расејано. Госпођа Анета била је још одлучнија него обично, и, на највеће задовољство Јузјово два пута је још позивала Коповскога на разговор у двоје а уз то двојим јаче отворила очи на све што се догађало у Летњиковцу. Линетин поглед није летео за Коповским као пре полу весело, а полу иронично слободно, али су тамне очи госпођице Ротковске гледале у Завиловског са осећајем, једном речи: нешто се морало променити како у погледима тако и у односима.

Али су то биле промене које би могло да запази само око бистро и навикнуто да посматра живот ове врсте, у којем, у недостатку већих циљева и интезивнијег свакодневног рада, најслабије нијансе осећаја, најсуптилнији покрет мисли и дознавања не само да дају изглед на какав догађај, него често баш и крију у себи зачетак његов. Споља је тај живот остао таквим, као што је и био. Сама забава и уживање. Све су главе најнапрегнутије радиле како да измисле чиме ће се испунити дуги летњи дан, од чега је ипак највећи део падао на господара од имања, Основскога.

Али једнога јутра ову мирну и једноставну погоду прекиде гром у облику два листа са црним оквирима који бејаху адресовани један на Основскога, а један на Завиловскога. У том тренутку цело друштво било је за кавом. Даме радознало и са страхом гледаху у читаче, који извадише листе из отворених коверата, повикаше мал не у један глас:

— Стари Завиловски умро!

Та вест учини велики утисак. Госпођа Броничова, као лице из старије школе, сећајући се времена кад је долазак таквог писма на село чинио да осетљиве особе падају у несвест, чим би се дознало шта писмо доноси, паде у неку врсту забезекнутости, у вези за губљењем речи. Госпођица Ратковска, која је једном била у Завиловских и јако их је волела, пребледе у истини. Госпођица Кастели шчепа госпођу Броничову за руку старајући се да је поврати, шапне јој тихо: „Voyons, chère, tu n'es pas raisonable!“ А госпођа Анета, хотећи да се својим властитим очима увери, узе посмртни оглас из мужевљих руку, па поче читати.

„Наш никда не заборављени Евстахије Завиловски промени овим светом 25. ов. м. Ожалошћена кћи моли сроднике и пријатеље да присуствују његовој сахрани у парохијалној цркви у Јасмјету на дан 28. ов. м, и т. д...

Настаде ћутање које прекиде први Завиловски, рекав:

— Мало сам се с њим знао, чак сам имао и предрасуда о њему, али ми га сад од срца жао, јер сам се уверио да је то био у основи красан човек.

— И он је тебе искрено заволео. Осведочио сам се о том — рече Основски.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

Хрватска јубиларна сликарска уметничка изложба у Загребу

Хрватска сликарска и вајарска уметност ове године ушла је у јубиларну двадесетпету годину вредног рада. Тим поводом приредили су Хрвати у свом лепом „Дому Умјетности“ у Загребу једну изложбу слика и скулптура. Хитамо, под утицајем осећаја и одушевљења, да кажемо да је она била просто сјајна. Међутим треба знати још да Рендић и Буковац, који су хрватској уметности ударили камен темељац и који су с највећим успехом радили у средини свога народа, да они нису били представљени на јубиларној изложби ни једним својим радом. Доиста Хрвати могу бити задовољни с успехом који су постигли за кратко време од двадесет и пет година на уметничком пољу.

Хрватска уметност је плодна градина, добро урађена под окриљем свести и осећања народа. Она се је развила бујно и напредно, а из корена јој избијају нови изданци, млађе снаге. Поред производа старијих, добили су и ђаци из њихових школа засебно одељење, како би слика била потпунија.

Емануел Видовић, Томислав Кризман и Иван Мештровић прославили су се својим колективним изласком пред публику. Оргиналношћу својих талената, јаком интелектуалношћу, својим психолошким посматрањем света и живота, они су се видно одвојили од своје околине. Духовним очима својим они виде дубоке непознате светове, понор над којим човечанство стоји везаних очију. Бол, сузе, брига, патња, очај и тама спојене вечитом борбом, предмети су њихове обраде.

Јасно обележена песничка осећања, расположења природна

и светлосни призори у слободи зрака утичу на Емануела Видовића тако, да он на карактеристичан начин посматра природу и њене појаве. Њему смета дневна светлост, сунце му сувише разголићује природу, оштрина његових линија и сувише јасно изражава све оно што њега тишти и боли, интензивност облика смета његовим осетљивим нервима. Тишине, спокојства душевног мира код њега имају своју симболичну слику у вечери, у месечини и њеним тајанственим чарима. Повучен у себе самог дубоки мислилац избегава друштво и ларму, сјај и све оно што би га растројило и одвело од мирног посматрања природе. Ова карактерна црта његова одводи га природи, да у њој тражи оне појаве и расположаје светлости, који боље одговарају његовом душевном расположењу. Места где он „сањари“ — то су обронуле стене, рушне старих дворова, обале, луке, одакле по вољи посматра повратак уморених рибара с рибања, опустеле дворе и гробље мртвих; дакле запуштена места одакле су избегли живи људи, и одакле се уклањају срећни и задовољни. Ове рушне — гробља Видовићу причају непознате тајне, на овим местима, незнани га духови уводе у своје непознате светове, где се тама никада не диже и где тајанственост држи мрачне засторе, кроз које може прогледати само душа песникова.

„Град се буди“ — слика је са сивкастим тоновима водене паре над водом. На слици плавкастих, граорастих и љубичастих тонова у пуној свежини, а кроз те ваздушасте прозрачне тонове продире зрак сунца које се рађа и осветљује лађице, барке и целу луку, дајући слици неку нарочиту драж. Оно бистро огледање у води лако је, сви су тонови прозрачни осећа се ваздушност, израз сигурне руке, потези су равни, лаки, једноставни без набацивања боја. У слици „Месец излази“ и „Опустели двори“ сликар објашњава проблем дубоких тонова топлих и хладних у свими нијансама и перспективним финесама.

„Месец излази“, је једна песничка композиција Видовићева. Слика представља један кутић језерца, на коме се одмара чун осветљен пуним месецом, који се тек појавио иза силуете једне сеоске кућице и пластова сена. Иза језерца према кућици пружа се узбрдица травом обрасла и простире у поље према хоризонту, на коме пасе један коњиц мирно и тихо, готово изгубљен у оној помрчини. Нијансе тамно зелених тонова на овој

су слици ванредно лепе. Уметник прелази од тона јасно-зеленог који је своју хладноћу добио од хладне светлости месечеве у топли зелени тон и при том ипак постиже хармонију и перспективност. У целој слици преовлађује топли тамно зелени тон. Дубоко гледање силуета прецизно је изражено, а одблесак месечеве светлости у води чини изврстан ефекат.

Месечина открива чари овог предела у вечерњој светлости, а онај зрак у води личи на одјек меденице или на уздахе пастиреве фруле, која у вечерњем сутону баца зрачак светлости у растужено срце, каквог очајника.

Видовић је видовит песник — сликар, он види дух природе, он види њу кад плаче и кад се насмејкује; и као да је случајност хтела да му име одговара карактеру. Његова душа плаче, рони сузе над рушевинама једног опустелог двора. „Опустели двори" назвао је уметник оваку слику: кроз разваљена врата, преко искрханих и поломљених степеница улази једна ваздушаста прилика у унутрашњост запуштеног двора; с десне стране види се бачен разбијени котао, а с леве зид, висок, почађао са издубљењем у облику кубета, испод кога је сиротиња правила огањ; испред целог мотива налази се обронак — ивица провалије. — Слика је сва обавијена у плавкасто-зелени тон прозрачан и пун ваздуха.

Тајанствена прошлост огледа се у овом ваздушастом привиђењу, које долази последњи пут на оронуле остатке сјајних дворова; она се огледа и у ономе чађавоме зиду, срушеном кубету, одбаченом котлу, који је своју службу одслужио, у провалији, у целокупном тону и ваздуху; онако како је уметник сву ову тајанствену историју замислио, створио и унео у оквир на ограничени простор платна. Видовић је разумео уздах и дух природе, и као историк те прошлости написао ју је — кичицом по платну. Једнодушност идеје огледа се у свакој ствари на слици, све говори о оном вечитом процесу, који се дешава у животу и природи, о распадању свега и свачега. Јединство и простота изражени су у исто време, како би се гледаоцу мисли свеле на једно, на ништавност свега сјајног, сочног, снажног; на то, да је све пролазно, и да је тама и гроб вечност, да је заборавност истина свега. Некада сјајни дворови сада рушевине, некадањи обиталац, снажан, крепак, сјајан и богат, сада наг, сиромашан, оголели пролетер; некада око двора мириси са-

дови, сада провалија и сметлиште. Слика ова представља социјални процес како га је схватила уметникова душа.

У часовима меланхолије Видовић, притиснут недаћама живота, води нас с мора на суво и на обронуле остатке рушевина Диоклецијанових дворова; пре зоре нас буди, да с њим заједно пре освитка гледамо кроз водену пару буђење његовог радног Сплета, или при вечерњем сутону и доцне у ноћ плачемо над очајем сиромашног раденика, који на рушевинама свршава своје последње часове.

Распадање некада монументалне грађевине, трошност свега што је човечанство вековима градило, трошећи се у вечитој борби са елементима. Трошна слика човечјег организма који је дух оставио, живо је гробље моћи и живота оног великог човека творца. Ови фантоми који у дроњцима пале огањ, на разривеном огњишту старих сјајних дворова, крешу још последњу искру, последњи су уздаси старог похабалог сјаја и утрнулог живота; на томе живом гробљу на костима њиховим, подићи ће се чврста зграда, којој ће подлога бити **рад**, **истина** и **једнакост**.

Дневна светлост сваког позива на рад, на посао, а вече тело на одморак. Кад све покрије тама, кад се више не чују равни удари пијука, ни песма жетелаца и вредних раденика, дух плива по васиони незнаних светова, а мисао се слободно креће у свима правцима бесконачности, Видовић се тада предаје сањању. Контуре свију предмета добију мекши, питомији карактор, изгуби се интензивност у боји и форми; све добија неки пријатни, тамно плавкасти, зеленкасти, љубичасти вео, сивкасту лазуру; оштрине линија се изгубе, сочно зеленило и тежина боја расплине се, хармонично прелази у неодређене тонове. Али зато се ипак Видовић није удаљио од природе, није изгубио колорит, он је остао потпун одличан пленериста. Посматрајући Видовића, нехотично нам се намеће мисао на Каријера, на сиромаштину његове палете и колорита, али и на одлучност у изражавању форме.

Сједињавајући дубоке тонове са подлогом од чистих боја, избегао је прљавост боја, н. пр. на слици „Requies“ где се у хармоничној мешавини хладних и топлих тонова осећа необично кристалисање и одвајање тих чистих тонова једног од другог. На сликама „Иза кише“, „После рибарења“ и „Јесен“, има доста тврдих и сувих тонова, а на слици „Requies“ и усиљености.

„Иза кише" у оном жућкасто-граорастом тону воде има један врло фини, једва прозиран љубичасти тон. У Видовићевим сликама често има тако финих прозрачних тонова, које је могао само он, захваљујући својој јакој осећајности видети и изразити их лаким потезима.

Остављајући своју стару технику, Видовић је покушао неоимпресионистичким начином да објасни хармонију топлих и хладних тонова као и нијансирање боја. Знамо како то огледају да постигну импресионисте и неоимпресионисте и како ком од њих тај покушај полази за руком; и знамо да се оно свеже преливање много лакше и пре изазове ређањем боја у пругице и тачкице, једна поред друге, Сегантинијевим маниром. Тај манир смо видели на првој југословенској изложби код уметника који су покушавали да том техником објасне разне проблеме светлости, рељефности и перспективе у боји. Између њих као најважнијег помињемо Грохара, код кога је страдала перспектива: идући у својим студијама за природношћу, он је тражио и добио једно а изгубио друго. Подлагање једном јасном чистом бојом (темпером), као што су стари мајстори радили, Веласкес а пре њега Тицијано и остали, и као што данас ради Зулоага, изгледа много природније. Студирајући старе мајсторе уверили смо се о томе, а то нам је потврдио и Ленбах, који је до тога искуства дошао дугим копирањем и изучавањем нарочито Веласкеса, Тицијана и Веронеза, и који је не само био мајстор у томе, но је знао ући и у дух старих мајстора. Они су потсликавали чистим бојама и то темпером, узимајући као основан тон једну боју. Дирер и Холебајн исто тако су радили. Данас због непостојаности боја у извесним приликама може да буде такав рад и фаталан. И сам Видовић је казивао да је слику „Месец излази", радио преко једне старе слике, која је била јасно подсликана. Овим су тонови на овој лепој слици били појачани, истакнути подлогом, а јасно светљење и свежина остали исти како изблиза тако и издалека.

Идеја Видовића да даље не остаје при једној техници, није за осуду; али ми не видимо ни великог оправдања а ни потребе, за промену саме технике, којом тако одлично и с успехом ради. Техника је свакојако споредна ствар за сликара уметника; једном је човеку једна иста ствар лепа а другоме ружна; очи двојице виде исту ствар у разним бојама, бар не у истим нијансама; слагање боја на платно врши сваки уметник друкчије.

па ни мешање на палети није исто. Интересантна би била студија саме палете код сликара; ни у хиљаду палета нема две које би биле једнаке, сваки по своме темпераменту, меша боје или сваки тон узима за себе; техника је израз осећања са много или мало темперамента, њоме уметник господари по својој ћуди и вољи; чим је она узајмљена, биће и у раду усиљености и одсуствовања индивидуалности самога уметника.

Diptihon „Мали свијет“ је доиста добра ствар, с много лепих и добро прорачунатих тонова. Али промена технике је овде учинила своје. Овде нема Видовића са срцем; нема његовог интелекта, овде је све, као што рекосмо, добро прорачунато и стављено тамо, где је чему место. Сами мотиви, сеоска улица и капела с гробљем лепи су предмети за обраду, песник-уметник се и овде трудио да унесе своју душу, али није успео. Последњи сунчани зраци осветљују пусту улицу и гробове, два света, тако блиски један другоме а тако различни међу собом. Два становишта човекова за живот и смрт различни по просторности а слична по циљу. Видовић је овде дао што многима није за руком пошло: хармонију и перспективу.

Кризман Томислав изненадио нас је како множином својих радова тако и њиховом ваљаношћу. Онај уметник на I југо-словенској изложби талентирани а несимпатични сликар камења са Лапада и Срђа задивио нас је овог пута, представио се симпатичнијим, са много талента и претензија, показао нам се у потпунијој слици сликара уметника. Међу његовим многобројним сликама има слабијих ствари, управо незнатнијих студија из природе, али има неколико одличних уметничких слика са пуно тенденције.

Најлепша на целој изложби и у његовој колекцији је слика „Мртво лишће“. Танко-струка фигура младе очајне женске прилике корача кроз лишће жутог опалог платана; мртвачки умор огледа се на цртама њеног сувоњавог лица; глава јој је забачена назад, трепавице склопљене, витице имају мртво-свепуте тонове као и заостало лишће на дрвету, које она придржава десном руком, да јој у ходу не смета, подржава га покретом руке пуним елеганције. Лишће измешано с витицама жуте косе, пада уморено по челу и врату. Дуга црна хаљина покрива елегантне линије прсију и ногу и обавија ову меку фигуру доста меко и нежно. Лепше се а ни осећајније није могла замислити ни из-

вести премрлост, и у души и у организму, него што је Кризман у овој слици представио. Израз на лицу овог бића подсећа нас на израз Мештровићеве „Госпођице Медицинарке“. Иста досада, исти умор у цртама, иста разлабављеност живаца, осећање смрти. Мештровићева медицинарка, изгубила је на извору науке и реалности све своје идеале, њена мисао зауставила се на борби живота на завршетку свега — на смрти; научар — девојка обема својим рукама покрива оличење те своје последње мисли, лобању последњу награду за изгубљене идеале. Оба ова уметника имају нечега сличног у овим предметима, као да им је један модел служио.

Сву пажњу Кризман је концентрисао на израз и психолошку радњу, која се огледа на лицу и покрету. У оном мртвилу бића и осећања, које се огледа у немарно опуштеној руци, у покрету забачене главе, тешком кораку, опалом сувом лишћу, осећа се да је Кризман оштар посматрач и осетљива душа. У својим каменитим пољима, пустим и голим, кршевитим мотивима крије осетљиву душу. Изгледа ми да он упоређује мртву природу, измрлу, хладну и пусту, са изумрлим осећањима, умртвљеним живцима код човека. Кризман је добар опсерватор; један покрет, једна линија казује код њега много.

Литографски цртеж „Жртва“ символична је слика. То је једна од најлепших композиција ове изложбе. На жутом бесплодном пољу горе два огња, од којих се пламен једног с димом пење високо у облаке, а другог пада доле на земљу, савијајући се као у неком очајању, а с пуно изражене туге. Црвенкасто крваво цвеће расуто по пољу као стаза, символ је просуте братске крви. Црним дрветом, стаблом с голим гранама, без плода и лишћа, које се ту диже високо и тужно, уметник је символисао брато-убицу, мрки облаци покривају небо на хоризонту. Пуно символичног значења и пуно идеје. Доиста врло лепа слика.

Символична је и слика „Последње сунце“, која као да је продужење Авелове трагедије. Једна грешница скрива своју и душевну и телесну голотињу; крај једног хладног каменог зида лицем њему окренута, али се не усуђује да погледа у последње сунце, које њој за навек залази. Сунце баца крваву хладну, љубичасту светлост на морску површину, зраци његови тону у зеленило и плавило воде и одбијају се на голој обали и стени. Хладно и студено баца сунце своје последње зраке на земљу и њену грешну ћерку. Декоративни оквир, компонован од јесењег пла-

тановог — мртвог лишћа, означава сродност са тенденцијом слике „Мртво лишће“. Но он не стоји у складу са живим љубичастим основним тоновима „Последњег сунца“, и ако овде треба јесење лишће да символише сузе.

Од скица, цртежа рађених писаљком, добра су два акта с леђа.

Слика „Дубровник“ има ванредно пријатних боја. Град, у окер-светлој боји, огледа се и прелама у плавилу јадранског мора веома лепо. Драстично се одбијају тонови целин плави и тамно зелени на бедемима, који стоје у предњем делу слике, и немирно утичу на оне мирне рефлексе у води, кварећи цео утисак. Али призор је тако леп, да уметнику лако опраштамо. У својим студијама с природе Кризман не пази на поступност у слагању јачих и слабијих тонова, као што на то пази на слици „Јесен“ и студијама камених поља на Срђу и Лападу. Отуда на многим сликама једноликости и досаде; која се често понавља, а која ће се, нема сумње, доцније код њега изгубити. Он ради с много енергије и темперамента, одржава одличну свежину у бојама, осетљивост за опаске у природи карактерна је црта његовог темперамента.

Кризман види и осећа; упечатци, које на њега природа чини снажни су и непосредни. Ово је прва колективна Кризманова изложба која је многе задивила. Он стално корача напред и многоме се можемо од њега надати.

Друга два млада талената, који су се на овој изложби интензивније приказали јесу Фердо Ковачевић и Мирко Рачки, први својим здравим посматрањем природе а други својом одличном композицијом, триптихоном „Пред вратима смрти“.

Ковачевић се знатно одвојио од конвенционалности својих учитеља, и ако је код њега остало још доста непречишћеног; он се, истина, није још потпуно отео утицају својих учитеља, али је ипак чврстом ногом стао на земљиште свога уметничког рада. „Јесен“ је био његов најбољи рад на изложби; јесење доба природе здраво је и свеже схваћено. Здравих појмова, здровог посматрања природе; чисте и неизвештачене душе Ковачевић је унео у ову слику своју здраву опсервацију. Оно златно жутило на дрвету, трави и жбуњу је свеже и пуно живота. Нијансирање и кристално преливање боја од кадмијума до цинобера пријатно је. Цртање је доста добро. „Зимски сутон“ пун је

веома лепих тонова на снегу у сутону, са рефлексима љубичасто — плавим. Употреба многог пруског плавила и индига с белом бојом, кадмијумом, цинобером и крапом бојимо се, да не буде на овој слици фатална, и ако је слагање ових боја у тоновима веома лепо и као у овој прилици одлично, ипак је то крупна грешка, јер су неке боје непостојане и купац ће за неколико година имати слику потпуно црну. „Врбе" и Јесење Јутро" слабији су радови.

Надежда Петровић.

(Свршиће се)

Позоришна зграда

Као и у свему другом, тако и у овом случају, требало је да нам време и прилике поставе ултиматум, па да се тргнемо из нама тако драгог нерада и небриге. Не умемо чувати оно, што имамо и мислимо увек, да је главно набавити нешто, а ако то што смо можда тешком муком стекли употребом изанђа и поквари се, онда чекамо да дође последњи тренутак скоро дефинитивне пропасти, па тек онда да тражимо лека. Требало је и овде, да испуцају зидови, да падају плафони на главу глумцима и публици, па да се расвестимо и видимо, да нам треба или зграду поправљати или нову зидати. Сад, кад се ово десило и кад она осамљена, „препукла сиротица" почиње личити на руїну, сад се припитујемо за мишљења: шта да се ради: сад се пише и говори, сад се износе мане зграде или сентиментално, из пијетета, лију сузе над развалинама „нашег мезимчета"... Рекли су своја мишљења многи и многи, па је проговорио и г. Управник. У штампи је расправљано то тешко питање од сваке руке и рекоше своју реч и звани и незвани, и стручни и лаици. Нашло се тој јадној згради толико мана да се с чуђењем питамо: како је у опште могла таква и постојати, а да ниједна управа њена не предузме кораке, да се томе помогне. Још је само требало да покрај тих битних недостатака (са којима је зграда ипак служила) попусте и зидови и онда, скочише многи и измахнуше безбожним пијуком да је са земљом сравне, да поруше ону зграду,

у којој су дела наших првих књижевника изашла пред српску публику, у којој су још дедови наши нашли уживања. И лако је било могуће да и овај споменик постигне судба толиких других и да на томе месту, на коме су се чуле прве речи наше драмске уметности и на коме се дизало прво позориште на Балканском Полуострву, да ту буде каква фијакерска станица или што год томе подобно! Ну, Богу хвала, Управа је од свих тих мишљења усвојила најбоље: да зграду поправи и тиме омогући позоришту рад, и добије времена за зидање нове зграде, ако је то баш неминовно потребно. И ми се слажемо с овим решењем тога питања, јер не смемо заборавити да наша позоришна зграда, каква она била да била, није само оронула, преживела зграда једног обичног позоришта, не смемо у њој видети само зграду „склону паду“, већ се морамо сетити да је то један наш споменик и да га као таквог не смемо дирати. Ако је зграда оронула и посрнула нашом небригом, поправимо је; ако није за позориште више и не одговара условима модерне драмске вештине, поправимо је опет и претворимо у позоришни или какав други музеј — за то може послужити. А напослетку и да усвојимо мишљење, да га треба са свим затворити и оставити времену да изврши свој деструктивни посао; да се запитамо, шта ћемо с позориштем?... Да зидамо ново? Од куд нам потребни новац и кад ће бити готово? Сви ми добро знамо, да се државне зграде код нас не дижу лако. Протекло би доста и доста времена — док би ново српско позориште отворило своја врата публици, а дотле бисмо остали без позоришта.

Пошло се дакле са свим правилним путем, кад је решено да се старо позориште поправи, јер тако поправљено још може служити, као што је и служило. И настало се да се то изврши. Давани су концерти, образовани неизбежни одбори госпођа и госпођица, приређивани „кермеси“, лутрије и т. д. Њихов рад нећемо критиковати, желимо им само што више прилога, да што скорије чујемо с наше старе позорнице наш лепи српски говор. А кад то буде, не треба стати и опет чекати да нас време опомене на рад, већ енергично настати да се нађу потребни извори да се зида ново, савршеније позориште, а да сеислужени ветеран употреби на што друго, чему још послужити може, не врeђајући оне успомене, које су за њ везане.

Д. Стев.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Срби и Хрвати у Хрватској и Славонији. с антрополошког гледишта.

Прошло је време кад се само по језику гледало на народност, јер има доста народа, који су у туђинској маси изгубили свој стари језик, па примили туђински, али се физички толико чисти одржали да им се још стално сме приписати друга раса. За ово су најбољи пример Јевреји, јер цео њихов спољни изглед, па и форма главе и т. д. показују једва помућено семитско колено, а нигде их нема на земном шару, који би говорили старим језиком. Наши на пр. говоре шпански, аустриски, руски, немачки ит.д. Има опет примера да побеђени народ прими име освајачког народа, који је чак друге расе, као што је био случај са Словенима са северне и јужне стране Балкана. Кад су се тамо лаки бугарски коњаници спустили преко Дунава, напустивши стару своју постојбину крај Волге, они су брзо завладали Словенима, али уз примање хришћанства и других повољних прилика прилагодише се и привикоше оба народа један на други, те се мешавином све изједначи, а малобројни прави Бугари утонуше у масу словенску, али бар очуваше своје име, па га и подјарљеним Словенима наметнуше. Истина је и то, да се бар по физиономији још на многом и многом садашњем Бугарину опажају црте финских Бугара. —

* * *

У нашим су очима Бошњаци и Херцеговци све три вере прави овејани Срби, као што и јесте у ствари. Али, ипак је било научника који су мислили да су Османлије са освојењем земље, оном делу наше браће, који пређоше у ислам, жењењем и настањавањем доста од свога

бића придодали „потурицама“, па им и расу променили. Мешавине је заиста било, али тако незнатно мало, да се ни рачунати не може. Од ислужених Анадолаца једва је ко остајао, а о насељавању није било ни говора. Па чак и садашњи прави Турци свугда где живе по белом свету изгубили су своје карактерне црте, јер су се на дугом путу уз велике ратове по Персији, Јерменској, Грчкој, Арбанашкој и т. д. толико амалгамисали с туђинцима, да је тешко и прозирати њихово старо чисто етничко језгро. Ја сам се у Јајцу упознао с једним мухамеданцем, који се родио чак у Кашмиру, па се као дете доселио у Босну, где ће и гроб оставити. У Сарајеву има породица чији су преци били Персијанци, Арапи, прави Турци итд., а то све већином само по оцу, врло ретко по матери, а колико је од тог времена у коленима придружило се чисто српске крви, морало се физичко стање изменити.

Да су пак и мухамеданци босански по телесној грађи то исто што и православни антрополошки је утврдио генерални лекар др. А. Вајсбах, који је дуго година живео у Сарајеву, као шеф војених лекара, где је имао прилике да врши антропометриске студије при рекрутацији и иначе, и то негде сам а негде преко подручних органа, који су сви подједнако радили по заједничким прописаним правилима. Плод пак свога рада о Славонцима и Хрватима публиковао је г. Вајсбах у бечком листу Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft,“ св. II и III од ове године под натписом „Die Serbokroaten Kroatiens und Slavoniens“ von Dr. A. Weisbach, k. u. k. Generalstabsarzt (Graz) (Mit 4 Tabellen).

Оставимо на страну погрешно Вајсбахово одређивање границе где Срби живе, јер он је повлачи као и Ипен до Шар-Планине и поврх Косова Поља; па се вратимо на оно где је он признат стручњак.

Средњу Телесну висину пронашао је у Хрватској и Славонији од 3190 војника да износи 1695 mm, према чему су они нижи од Бошњака и Херцеговаца (1726 mm) и Далматинаца с копна, а виши од Србо-Хрвата (његов израз) из Истре, после од оних са северних далматинских и од својих суседа Словенаца. Међу тим Дубровчани им се са својом околином приближују (1691 mm), а Которани премашају их (1698 mm). Даље Србо-Хрваћани су виши растом од свих словенских народа, па и од самих Руса, а да и не говоримо о Бошњацима и Херцеговцима, који су још виши. Словонци пак, сами за себе узети, нешто су виши од Хрваћана (Православних и Католика из Хрватске). Између Срба и Хрвата, што се тиче телесне висине нема разлике, а то се исто опазило и у Далмацији, па и Босни

и Херцеговини (где Вајсбах без сумње мисли на католике и православне ових земаља).

Највећи проценат (41·3%) има мрку (кестењаву) косу; па онда плаву, где треба мислити у опште на отворенију боју; црне пак власи нешто су ређе (8·9%), а риђа велика реткост. Кад се по природатој табли срачуна излази да има више лица затворене власи (50·3%), него отворене (28·3%), а слично је у Босни, Херцеговини, Далмацији и Истри.

Очи су им већином мрке (35·8%), онда плаве (24·2%), грахорасте (17·7%), грахорасто-мрке (12·2%), зелене (8·8%). црне већ мање (1·2%), а жуте само 0·03%, али при свем том они имају више очи отворене боје (41·9%) него затворене (37%), и најмање је заступљена мешовита боја 21%. По очима Славонци и Хрваћани више се приближују Истранима а мање Бошњацима, Херцеговцима и Далматинцима, јер наш народ из све три ове области има већи проценат затворену боју очију.

Код већине је боја коже бела (47·5%), па помрка (40%), а жутњикава и мрка излазе са процентом по 6·2. Према овоме код Славонаца и Хрваћана преовлађује кожа отворене масти.

Вајсбах има нарочит начин о одређивању типова, у који ми за овај мах нећемо улазити. Само ћемо навести да он налази да је најјаче заступљен загасити тип, па се за њим ређају остали. Код Босанаца и Херцеговаца тип је још загаситији, а код Далматинаца најзагаситији.

Највећу дужину главе просечно је одредио на 183 mm, а из целог испитивања излази да Славонци и Хрваћани у овој мери нешто премашају своје саплеменике у Босни и Херцеговини, а исту дужину имају као Малоруси у Русији, јер код Малоруса у Галицији и Ердељу друкчији је пречник. Највећа ширина главе износи просечно 157 mm., а код Босанаца и Херцеговаца мање (156 mm).

Обадве горње мере дају индекс 857, према чему Славонци и Хрваћани показују највећу брахикефалију од свих Словена; а оволики је исти индекс и код Босанаца и Хрваћана. Што се тиче мерења на глави, Срби се од Хрвата једва у чему разликују, а кад би се имао још већи број лица на расположењу при мерењу изишло би свакојако да разлика и не постоји.

У овом Вајсбахову раду има нешто што ме буни; а то је, да ли је он све католике славонске рачунао у „Хрвате“, а изгледа ми да јесте а то је крупна научна грешка, која и саму вредност ове расправе побија јер је добро познато и по историским подацима о

тамошњем насељавању да су Шокци Срби. Да је Вајсбах побркао католичку веру са Хрватском види се по страни 109. овога чланка, где се „Хрвати“ поред Срба помињу чак и у Босни и Херцеговини — што не постоји!

Г. Вајсбах је признат као врло савестан и прави научник на антрополошком пољу, па му ову погрешку у националном погледу не треба за зло узети, него као једну случајност, о којој он није био на чисто, јер он се никад није бавио општом етнографијом него само антропометријом. —

Др. Сима Тројановић

Увод у изучавање руског језика с нарочитим обзиром на школе и самоуке. Написао Павле Ј. Мајзнер. У Београду, 1904. вел. 8-а, стр. 80.

Поред неких „практичних“ граматика и рђавих примера за изучавање страних језика, ми смо ево добили и једну књигу у којој се доста опширно износи метод за изучавање руског језика. Како се код нас ретко ко бави овим питањима то ће књига г. П. Мајзнера изазвати мало више интересовања за питање о методима за изучавање туђих језика у опште, и то ће бити од користи.

Као што је познато, туђи се језици уче из два разлога: прво, ради лингвистичких испитивања, дакле ради самог језика, и друго, ради литературе. Г. Мајзнер није о томе ништа споменуо, и, можда, мисли да је свеједно, да метод мора бити исти. Да метод не мора бити исти, врло је појмљиво, и зато ћемо ми схватити жељу г. Мајзнерову као жељу да, као методичар, да упуства за изучавање руског језика онима, који хоће да се користе богатом литературом руском.

Пре свега ми морамо замерити г. Мајзнеру што спомиње „самоука“. Зна се да је апсолутно немогуће да неко научи стран језик, а најмање руски без учитеља, без потребне контроле у раду. С тим се слаже и сам г. Мајзнер па ипак непрестано, на свакој страни, говори о самоуку. Ради контраста вреди споменути реченицу „Књига никад не може заменити учитеља“ (стр. 3.) и свести издатке за по-

требне књиге „самоукове". Ту би се могло видети да један „самоук" треба, ако хоће да има успеха у раду, толико да потроши, колико би дао и за учитеља и живео неко време у Русији. Зато ће сваки, ко прочита г. Мајзнеров „Увод" изгубити вољу да учи „самоучки", захвалиће на саветима, и то ће бити добро.

Учење руског језика поделио је г. Мајзнер на три курса. Ово је ствар произвољна, али је главно оно шта ће ученик почети радити. Ту је г. Мајзнер, схватајући да и руски језик треба учити као ма који други, дао врло леп програм рада поступног, систематског. Држећи се новије методе при учењу страних језика, г. Мајзнер не допушта никако учење граматике и синтаксе — то онима што ће се бавити белетристиком руском и научном литературом, — препоручује непрестано читање без превођења, посматрање и самостално истраживање граматичких правила, наводи књиге које прво треба читати и т. д.

Ово би све било добро, кад руски и ма који други словенски језик, не би био нешто сасма друго него што су сви несловенски језици. А ту је, у томе „друго", и тежиште питања о методу, у томе је загонетка; њу је требало решити, а она г. Мајзнеру није ни пала у очи!

Познато је да су словенски језици врло слични, да имају много речи које се и по облику и по значењу поклапају, да су често и конструкције сличне, и, што је најглавније, да има речи које су по облику сличне али по изгледу различне. Ово је толико важна ствар да је чудновато, што се на томе г. Мајзнер није задржао, што се ту није постарао дати савета онима што уче или што ће тек учити руски. Колико је ово важна ствар, моћи ће увидети сваки који зна руски, а и г. Мајзнер, кад само узме да пореди неки српски превод с оригиналом руским. Сличност у облицима причињава огромне тешкоће чак и онда кад се човек налази у средини руској; јер Србин је н. пр. научио да быстрый значи бистар и не може за дуго, врло дуго, да се навикне разумевати другчије. И зато изгледају врло наивни савети г. Мајзнерови, да треба узети прво па исписати најпотребније речи на свесци и само читати и „посматрати"... А које су Србину речи најпотребније? Које су му управо речи непознате, да их испише и научи? А које су му то познате речи, кад братъ не значи брати, кад животъ не значи живот и т. д.?

И само то, што Г. Мајзнер није у овоме знао да се нађе, и чини да његови савети, добри за изучавање несловенских језика, не могу корисно послужити за изучавање руског језика. Из истог разлога

и наведене читанке за неруске ученике не могу Србину много корисити, јер нису за њега писане. За Србе може само Србин, који се искључиво руским језиком бави, написати читанку, за коју би морао узети метод Г. Др. Рад. Кошутића, изнесен у „Примерима књижевног језика пољског.“ Тај се метод састоји у томе, што би се сваки текст словен. језика унесен у читанку за Србе, пропраћао напоменама испод текста, које би ученика непрестано опомињале на разлике и одлике дотичног словен. језика од српског и које би стално контролисале рад учеников. Поред тога, таква читанка морала би имати још и речник сличних речи по облику а различних по значењу. Г. Кошутић ће, без сумње, тај свој метод усавршити у Примерима руског језика, који је већ у штампи.

Али, и поред овог знатног недостатка, „Увод“ Г. Мајзнеров је једна корисна књига, корисна због тога, што је питање о методима при изучавању језика извела из круга разговора. Сем тога „Увод“ Г. Мајзнеров има још и ту добру страну, што, износећи библиографију и показујући каква све средства има савремена Русија за ширење наука, може, донекле, показати на ком интелектуланом нивоу стоји живот у савременој неуставној Русији.

М. Ст. Јанковић

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Iskre — (1900—1905) од Zofke Kveder — Jelovškove. Ова симпатична збирка прича г-ђе Jelovškove појавила се пре кратког времена. То је најновији њен рад, који нам даје могућности и права да се надамо, да ће она и даље са досадашњом признатом љубављу радити на лепој књижевности. Г-ђа је Словенкиња, те су нам и зато њени радови врло мили и увек добродошли; тим пре што она пише на два словенска језика: словеначком и хрватском. Наше симпатије и радост повећавају се још и због тога, што се Софка сопственим трудом и напорима од једне обичне раднице самостално развила, одбацила све предрасуде, које жену у данашњем друштву притискују и освојила врло угледно место у књижевности као духовита списатељка.

У „Искрама“ је сакупљено петнајест песама у прози, од којих су седам написане хрватским а 8 словеначким језиком. „Искре“ нису у правом смислу приче, већ рефлексије, слике, скице, цртице, душевне опсервације, једном речи праве искре, пуне финих психолошких опажања, што све укупно чини да на читаоца утичу као фини, благи и свежи мирис природнога пољског цвећа или као ћарлијање лаког, једва привидног поветарца, кога покаткад не можемо довољно да се надишемо. Не може се рећи да су мотиви увек изврсни, али је обрада увек безпрекорна и изредна. Нежан и мек песнички стил, дубока и искрена осећања изједначују госпођине „Искре“ у прози са најлепшим лирским песмама (Појет). У „Иверју“ нам износи г-ђа Софка врло суптилне, тачне, занимљиве и интересантне моменте и особине човечије душе. Њена опажања су врло тачна и оригинална. Она не изучава целину људске душе — онај сложени проблем, но само поједине манифестације њене. Човек чисто не зна чега код ње управо има више: да ли лепих поређења и верних описа или духовитих и нимало усиљених места.

У „Кајину“, у облику легенде изнесен је на прилично фантастичан, али врло леп начин развитак људског

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

друштва. То је језовита алегорија са доста социјалистичких преокупација, мада је општи утисак ове књиге мек, нежан и сентименталан, што испољава писца као сувише сентименталног и сањалицу. Женска осетљивост, која избија на сваком кораку чини да се писац и сувише јако види, што у осталом оваквој врсти књижевнога рада не само ни мало не шкоди већ шта више чини је силнијом и изразитијом, јачом и непосреднијом. Симпатична књига г-ђе Софке, проткана нежним, чистим и нимало извештаченим а тако силним осећањима показује у њој писца израђеног са одређеним погледима на свет и живот, што све још више допуњује и украшава њен јединствени начин писања, којим се она тако јако одликује и знатно издиже изнад многих признатих и прослављених писаца. — Ову свежу, пуну меланхолије и у сваком погледу елегантну књигу несумњиве литерарне вредности ми најискреније препоручујемо својим читаоцима. Она има 128 стр. а цена јој је 2 круне.

Просиоци. — Као 108. издање задужбине Илије М. Коларца изашао је под горњим именом роман Л. Комарчића, који носи све одлике ранијих Комарчићевих романа, и ако је предмет за израду романа из мачванског живота. Несумњиво је једно, а на име: да ће чист приход од књиге више помоћи њеноме оболеломе писцу, него што је сам роман добит за нашу књижевност. „Просиоци“ стају 1 дин.

Ђорђева љубав. — Под овим именом изашла је у Новом Саду, а пре тога штампана у Летопису М. С., новела Д. Ђ. Омчикуса, у којој се описује разуздан живот једнога „модерног“ младог човека, каква је у осталом велика већина наших младих саплеменика, који се „школују“ на страни. И ако ова новела није од бог зна какве вредности и поред свега свога натурализма и пишчеве писмености ипак може бити за по кога прилично поучна.

РАЗНО

Таковски устанак. — Госп. К. Миленовић, професор написао је и пре извесног времена штампао једну врсту полемичке брошуре, коју је назвао горњим именом. При свем том што је ова претенциозна књижица од 39 страна без икакве вредности: како научне тако и практичне, ипак она својом негативном страном успешно доказује, колико тенденциозност ове врсте уопште може да „успе“. У место да се је госп. Миленовић потрудио да прикупи и среди сва документа, која се односе на наш други устанак за ослобођење, па из њих да пронађе даље и ближе узроке Таковског устанка, његов развој и све оно што је после њега у васкрслој Србији наступило, он је напабирчио и невешто средио од свега тога само оне ствари, које — по његову мишљењу — морају теретити кнеза Милоша. Кад би човек хтео да исправи сва тврђења, која се овде налазе, био би принуђен да напише једну повећу историску расправу, која би сасвим другојачију светлост бацила на овај необрађени период српске историје. Иначе овај покушај показује само како би извесни људи много патриотскије радили, кад у опште не би ништа радили. Јер осуда изречена напамет исто је тако велики грех као год и величање незаслуженом хвалом. Циклус памфлетских брошура „упокојеног научника“ Ђуре Врбавца овим је добио још један приложак, али српска историјска наука баш ништа.

Православни Срби у Хрватској и Славонији по политичким општинама и из-

борним срезовима за земаљски сабор. — Административна подела каква је била почетком 1905. г. Статистички подаци по попису становништва 31./XII. п. н. 1900. Саставио др. Васа Руварац. Издање „Српског Кола". У Загребу (1905 г.). — Овде имамо две карте на истом листу. На већој је означено са пет различних боја [75—100%, 50 до 75%, 25—50%, 10—25%, 1% (однос. бар 20 душа)—10%] колико има православних Срба у Хрватској и у Славонији „по политичким општинама," а на мањај опет са пет различитих боја означени су „Православни Срби по изборним срезовима за земаљски сабор". Са обе стране карата забележено је према државној статистици (1900 г.), колико има православних Срба у којој жупанији (котару и општини) у целим бројевима и у процентима. При дну карте исписано је 88 изборних срезова са становништвом уопште и са православним Србима у целим бројевима и у процентима. Срби православне вере имају у 19 изборних срезова апсолутну већину (т. ј. преко 50% од свега становништва), али би вредно било знати, у којим изборним срезовима имају православни Срби релативну већину. Карта је лепо израђена и ми је препоручујемо читаоцима.

Маћедонско и старосрбијанско питање. — М. Ђ. Милојевић, студент права на париском универзитету положио је пре кратког времена докторски испит са тезом из дипломатске историје и међународног права: La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie. Штампана књига износи 309 страна а појавила се је у издању Arthur-a Rousseau-a. Целокупно расправљање Милојевићево подељено је у два главна дела: компликованост старосрбијанског и маћедонског проблема и предлог за његово решење.

У пет посебних глава првога дела писац баца општи поглед на ово питање с обзиром на различите културе и расе, које су се у овим земљама у прошлости укрштале као и оне што се данас тамо запажају. За тим посматра он ово питање са верске, националне, политичке и економске тачке гледишта у вези са слободним балканским државицама (Грчка, Србија, Бугарска, Румунија, Црна Гора) и њиховим аспирацијама. Даље износи стање мусломанског становништва и позната ровења Аустрије у Старој Србији и међу северним Арнаутима. Доста исцрпно је расправљао о узроцима и последицама Револуције, која је избила у Маћедонији али за неко време пригушена. У другоме делу о покушајима великих сила да, интервенцијом у унутрашње послове турске царевине, мирним путем „реше" ово питање. Укратко су изнесени сви реформни покушаји у Старој Србији и Маћедонији од Берлинског конгреса до данас. Тенденција пишчева, која и иначе у целој књизи јасно избија, у „Закључку" је најјаче истакнута. На име: он тражи да се ово питање реши давањем аутономије Маћедонији и Старој Србији, „пошто тамо ниједан народ не достиже бројно ни трећину целокупног становништва." Модел за уређење ових земаља има да послужи Швајцарска са својом федеративном организацијом у сваком погледу. „Аутономна Маћедонија и Стара Србија има да буде (први) знатан корак за остварење Балканске Конференције, која ће бити само прелазно стање великој федеративној Републици на југо-истоку Европе, која има за задатак да осигура мир и браство индивидуа и народа."

Од великог је значаја овај рад по

нас Србе, нарочито због тога што је то глас у Европи с наше стране. Јер у последње време о овом су питању и сувише писали и „звани и незвани“, тако да је ова литература знатно нарасла, и ако по квалитету ни из близа не одговара правом стању у овим несрећним земљама. На књигу нашега саплеменика убрзо ћемо се вратити поглавито због решења, које је европској дипломацији предложио као и због његових опсервација, закључака и идеалистичког оптимизма у сваком погледу.

ЧИТУЉА

Елизе Рекли. — Пре кратког времена умро је недалеко од Брисла један од најзнаменитијих људи нашега времена, човек широкога научничког гласа и исто тако на далеко чувен због својих друштвено-политичких погледа и активног учешћа у јавноме животу и социјалним борбама друге половине минулога века.

Француски географ Е. Рекли рођен је у француској Жиронди, у месту Сен-Фоа-ла-Гранде 1830., где је и прво васпитање добио. Своје студије је довршио у Немачкој, а затим је путовао по Енглеској, Ирској, Америци. Од 1859. био је сарадник чувеног франц. часописа „Revue des Deux Mondes“, дајући чланке из географије, књижевности, стране политике, социјалне економије, археологије и библиографије. У исто је време сарађивао и на многим другим географским часописима. За време опсаде Париза служио је у националној гарди а у познатој париској Комуни био је један од најактивнијих чланова. Од строге, неправедне казне изречене над свима храбрим комунардовцима сачувало га је само признато име и глас европског научника, ма да све до 1879. није могао живети у Француској.

То беше један истински слободан и независан дух, непријатељ свих предрасуда и конвенционалности као и свих религиозних обмана и социјалних неправди. Одушевљен за правду и слободу, искрен и самопрегорљив, рационалиста у својим друштвено-филозофским погледима, какав он беше, морао се наћи на заједничком земљишту са најчувенијим анархистима пр. века Бакунином и Кропоткином, са којима је радио на организацији интернационалног анархистичког покрета.

Од свих његових дела најзначајније је: Nouvelle géographie universelle (Paris, 1875—94; 19. vol. in-4) која је први већи покушај у Франц. да се географија постави на научну основу. Од масе других одличних дела имамо и ми унакажен и цензуром осакаћен превод Реклијеве „Планине“ у Књижевној Задрузи. На крају да поменемо да је о нама Србима писао доста и то са највећим симпатијама.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Чика Љубина улица бр. 8)